

Sosyal Bilimler

Cilt 12
TEMMUZ 2022

Sayı 2

Kırıkkale Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

KUSBD

ISSN 2146-2879
E-ISSN 2717-6231

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
Kırıkkale University

JULY 2022
Volume 12 No 2

ISSN 2146-2879

e-ISSN 2717-6231

KUSBD

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kirikkale University Journal of Social Sciences

TEMMUZ/JULY 2022

Cilt/Vol: 12

Sayı/No: 2

ISSN 2146-2879
e-ISSN 2717-6231

KUSBD
Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kırıkkale University Journal of Social Sciences
Yıl/Year: 2022 Cilt/Vol: 12, Sayı/No: 2

2011 yılında yayın hayatına başlayan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ocak ve temmuz aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanan **ULUSLARARASI** hakemli elektronik bir dergidir. Çok disiplinli bir dergi olan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin tüm alanlarına açıktır. Yayımlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir. Yazıların yayımlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmemektedir.

Kırıkkale University Journal of Social Science is a peer-reviewed **INTERNATIONAL** e-journal, which begin to be published in 2011 and is published twice per year in January and July. Kırıkkale University Journal of Social Science, which is a multidisciplinary journal, welcomes all contributions from all disciplines of social science. The opinions expressed in the articles published are the author's own and do not reflect the view of the journal or university.

xii

Derginin Tarandığı İndeksler/The Journal Is Indexed In

Dergi İletişim ve Yazışma Adresi/Contact Information and Correspondence Address
Telefon No/Phone Number: +90 0318 357 35 92 Faks/Fax: +90 0318 357 35 97
e-mail: sbd@kku.edu.tr
web: <https://kusbd.kku.edu.tr/Idari> <http://dergipark.gov.tr/kusbd>
Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Merkez Yerleşke,
71450, Yahşihan-Kırıkkale

ISSN 2146-2879

e-ISSN 2717-6231

KUSBD

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kırıkkale University Journal of Social Sciences

Yıl/Year: 2022 Cilt/Vol: 12, Sayı/No: 2

Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

xiii

Editörler/Editors

Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU

Prof. Dr. Cemal FEDAYİ

Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN

Doç. Dr. Ziya TOK

Editör Yardımcısı/Asistant Editor

Arş. Gör. Dr. Ahmet ÖZMEN

ALAN EDİTÖRLERİ/FIELD EDITORS

Doç. Dr. Abdulsamet YEŞİLDAĞ, (*Arap Dili ve Edebiyatı/Arabic Language and Literature*)

Doç. Dr. Duran İÇEL, (*Fransız Dili ve Edebiyatı/French Language and Literature*)

Doç. Dr. Halis AYHAN, (*Uluslararası İlişkiler/International Relations*)

Doç. Dr. Kamil ŞAHİN, (*Sosyoloji/Sociology*)

Doç. Dr. Salim PİLAV, (*Türkçe Eğitimi/Turkish Teaching*)

Doç. Dr. Ziya TOK, (*Çeviribilim/Translation Studies*)

Dr. Hakan DOĞAN, (*Tarih/History*)

Dr. Ahmet ÖZMEN, (*Fars Dili ve Edebiyatı/Persian Language and Literature*)

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ (SPELLING and LANGUAGE EDITORS)

Almanca/German, Öğr. Gör. Nurhayat YALÇIN (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Arapça/Arabic, Arş. Gör. Ayşe Nur UĞURLU (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Farsça/Persian, Arş. Gör. Güngör LEVENT MENTEŞE (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Fransızca/French, Arş. Gör. Abuzer Hamza KAYA (*Kırıkkale Üniversitesi*)

İngilizce/English, Arş. Gör. Selim Ozan ÇEKÇİ (*Kırıkkale Üniversitesi*)

BİLİM KURULU/SCIENTIFIC BOARD

- Prof. Dr. Ali TAŞ, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Asım SALDAMLI, *Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Cemalettin İPEK, *Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Deniz Türsel ELİİYİ, *Bakırçay Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Harun BAL, *Çukurova Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Hasan Said Ghazala, *Umm Al-Qura University, Suudi Arabistan*
Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Lamia Khalil Hammad, *Yarmouk University, Ürdün*
Prof. Dr. Muhittin Eliaçık, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Mustafa BALCI, *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Ömer ANAYURT, *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Öznuur ÖZTOSUN ÇAYDERE, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Ramazan Pars ŞAHBAZ, *Gazi Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Ramoul Khaled, *Ali Lounissi University, Blida 2, Cezayir*
Prof. Dr. Rawaa Mahmoud Hussain, *ABD*
Prof. Dr. Sarah Kouder Rabah, *Ali Lounissi University, Blida 2, Cezayir*
Prof. Dr. Tlemcani Benyoucef, *Ali Lounissi University, Blida 2, Cezayir*
Prof. Dr. Veysel EREN, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Hakan DÜNDAR, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Ibrahim Alkhaldi, *Yarmouk University, Ürdün*
Doç. Dr. Khaled Mustafa Apdelhadi Sarahna, *Islamic Sciences College, Filistin*
Doç. Dr. Khamis bin Majed bin Khamis al Sabari, *University of Nizwa, Umman*
Doç. Dr. Melih ÖZÇALIK, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi*
Doç. Dr. Mohammad Jaber Thalgi, *Yarmouk University, Ürdün*
Doç. Dr. Mutlu TÜRKMEN, *Bartın Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Nedim YILDIZ, *Ankara Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Peri Uran Murphy, *Yalova Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Salim PİLAV, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Semra BORAN, *Sakarya Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Zübeyir TURAN, *Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Ahmad Haji Safar, *Qatar University, Katar*
Dr. Ali Mohammad Ali Ghareeb, *Islamic Sciences College, Filistin*
Dr. Gamal Abd Elghany, *Helwan University, Mısır*
Dr. Khalid Youssuf Al Mulla, *Qatar Heritage and Identity Centre, Katar*
Dr. Khaled Karim, *Elte University, Macaristan*
Dr. Ouahiba Guetouche, *University of Algiers 2, Cezayir*

SAYI HAKEMLERİ/REFEREES OF VOLUME

- Prof. Dr. Cenk REYHAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayrunnisa ÖZDEMİR (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim MAZMAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. İsrail ZOR (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Kürşat ÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KANDEMİR (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuray TAŞTAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Tamer EREN (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup CİVELEK (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Banu ALAN SÜMER (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Doç. Dr. Bünyamin ATEŞ (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra GEDİK (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikret ÇELİK (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Gamze Ebru ÇİFTÇİ (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE (Kırşehir Üniversitesi)
Doç. Dr. İsa DEMİRKOL (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail EFE (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Kamil ŞAHİN (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Öznur TULUNAY ATEŞ (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Vedat ÇELEBİ (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdulsattar ELHAJHAMED (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aynur HASOĞLU (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emine CİN KARAGÖZ (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra BÜYÜKBAHÇECİ (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin COŞGUNER (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Günce DEMİR (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hülya KÖK EREN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail CAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat KORKMAZ (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EVREN (Aksaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Merve Suna ÖZEL ÖZCAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KINAĞ (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mürşide ŞİMŞEK (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serdal FİDAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zeki ÖĞDEM (Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Ayman KARA (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Gökhan ÇETİNKAYA (Kırıkkale Üniversitesi)

Baş Editörden,

Kıymetli Bilim İnsanları,

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından çıkartılan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 12. cildinin 2. sayısı yazarlarımız, hakemlerimiz, yayın ve editör kurullarımızın üstün gayretleriyle bilim dünyasının istifadesine sunulmuştur. Önceki sayılarda olduğu gibi değerli bilim insanları dergimize yoğun ilgi göstermiş ve hakem sürecinden geçen belli sayıda makale bu sayıda yer alabilmiştir. Bu vesile ile dergimize teveccüh gösteren tüm akademisyenlere ve okuyuculara teşekkür ediyoruz.

Bu sayımızda farklı alanlardan, birbirinden değerli on iki makale siz kıymetli okuyucularımızın istifadesine sunulmuştur. Dergimizin bir sonraki sayısı Ocak 2023 tarihinde yayımlanacaktır. Dergimize makale gönderecek değerli bilim insanlarına sistem üzerinden kayıt yaparak makalelerini yüklemekten önce bir intihal programından rapor alarak çalışmalarını bu raporla birlikte yüklemelerini hatırlatmış olalım.

Başta eser sahibi yazarlarımız olmak üzere sayımıza katkıda bulunan yayın, danışma ve hakem kurullarında görevli saygıdeğer bilim insanlarının her birine ayrı ayrı şükranlarımızı sunar, dergide yer alan yazıların bilim dünyasına faydalı olmasını dileriz.

Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle...

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

İÇİNDEKİLER/CONTENST

Baş Editörden.....xvii

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLES

Osmanlı Aydınlarında Siyasi Muhalefet Geleneği (Siyasetnameler Örneğinde 16.-18. Yüzyıllar)

*The Tradition of Political Opposition in the Ottoman Intelligence
(16th-18th Centuries, on the Example of Politics)*

Kayhan ATİK 395-422

Cumhuriyet Demokrasi İkilemi: Özdeş Kavramlar Mı, Farklı Kavramları mı Sorusuna Hukuk Penceresinden Cevap Arayışı

*The Dilemma of Republican Democracy: The Search for Answers from the Legal Window
to the Question of Identical Concepts or Different Concepts*

Dilaver NİŞANCI, Selda GÜNER NİŞANCI 423-440

Kamu Görevlilerinin Sır Saklama Yükümlülüğü ve Yasa Dışı Eylemlerinin Bildirilmesi Zorunluluğu İkilemi: Bir Örnek Olayda Avukatın Tanıklığı

*The Dilemma of Public Official's Obligation to Protect Privacy and Obligation to
Report Illegal Acts: The Lawyer's Testimony in A Case Study*

Cengiz Sarı 441-452

Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Bağımsız Denetim Kalitesi Üzerindeki Etkisi: BİST 30 Üzerinde Bir Araştırma

*The Effect of Corporate Governance Practices on Independent Audit Quality:
A Resarch on BIST 30*

Mustafa Şükrü DİLSİZ, Suphi ASLANOĞLU 453-468

Türkiye'de Kullanılan e-Ticaret Platformlarının Performanslarının Karşılaştırılması

Comparison of Performances of e-Commerce Platforms in Turkey

Aşır ÖZBEK, Ömer SARIKAYA.....469-492

Ergenlerde Duygu Düzenleme ve Yaşam Doyumunun Sosyal Medya Bağımlılığı Üzerindeki Yordayıcı Rolü

*The Predictive Role of Emotion Regulation and Life Satisfaction on
Social Media Addiction in Adolescent*

Mehmet Enes SAĞAR, Tuğba ÖZÇELİK.....493-511

Geleceğin Okulları: Bir Metafor Analizi Çalışması

Schools of Future: A Metaphore Analysis Study

Merve YALÇINKAYA, Neslin İHTİYAROĞLU.....513-542

Meşrutiyet Döneminde İran’da Basın Yayın

Press in Iran During the Constitutional Period

Sevda AYGAR BACANLI.....543-557

Milliyetçilik, Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini Ekseninde Kadın Bakış Açısı

Women’s Perspective on the Axis of Nationalism, Ethnicity and Gender Roles

Anıl Müge SEYREKBASAN.....559-577

DERLEME MAKALE/REVIEW ARTICLES

İki Darbe Arasında Türkiye’de Demokrasi (1960-1980)

Democracy in Türkiye Between Two Coups (1960-1980)

Muhammed ASLANER 579-607

Tarihsel Sosyoloji Perspektifinden Türkiye’de Din Algısının Değişim Analizi

*Analysis of Change in Perception of Religion in Türkiye from
the Historical Sociology Perspective*

Samet Talha TURGUT 609-620

DİĞER MAKALE/OTHER ARTICLES

**Genç Yetişkinlik Çağındaki Bireylerin Evlilik Kaygısı ile Mutluluk Korkusu
Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**

*An Examination of the Relation Between the Marital Anxiety and the Fear of
Happiness of Young Adult Individuals*

Şeymanur PAYAT, Yücel ÖKSÜZ.....621-642

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 02.03.2022 Kabul/Accepted: 05.04.2022

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 395-422.

OSMANLI AYDINLARINDA SİYASİ MUHALEFET GELENEĞİ (SİYASETNAMELER ÖRNEĞİNDE 16.-18. YÜZYILLAR)

Kayhan ATİKⁱ

Öz

Siyaset, hâkim olmak, işi idare etmek, düzene koymak, yönetmek anlamına gelmektedir. Siyaset olgusunun iktidar ve muhalefet olmak üzere iki temel unsuru vardır denebilir. Her iki yapı da hedefi, görüşleri doğrultusunda etkileyebildikleri insanları yönetmeyi planlarlar. Tabii olarak bir yerde “iktidar kuvveti” varsa, orada kuvvetin icraatlarından memnun olmayan ve bunun sonucu olarak bu uygulamalara alternatifleri olan muhaliflerin de olması beklenir. Mevcut İktidarın idare anlayışına veya idare gücüne göre muhalefetin de vaziyeti tabii olarak değişecek, bazen yasal bazen de yasal olmayan zeminde faaliyet gösterecektir. Demokrasi veya cumhuriyet gibi idarelerde muhalefet önemsenirken, totaliter rejimlerde ise muhalefetin varlığı bile vatanın birliği için tehlike olarak nitelendirilmektedir. Yeni Osmanlılar, Batılı anlamda ilk muhalif hareket olarak düşünülebilir. Kendilerini çıkardıkları gazeteler ve basın vasıtasıyla ifade etmeye başlamışlardır. Osmanlıdaki Batı, İslam ve Türk unsuru, Yeni Osmanlıların düşüncelerinin yapılanmasında önemli etken olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar boyunca sağlıklı işleyen siyasi ve ekonomik sistemleri 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren aksamaya başlayarak, 19. yüzyıllarda iyice zayıflamıştır. Çağdaş döneme ait olan bu kavramsal çerçevenin 16. ve 18. yıllarda bir karşılığının olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Osmanlı devlet yönetiminde şiddet içermeyen siyasi muhalefet erken dönemden itibaren vardır. 16. yüzyıldan itibaren siyasetname yazarları da yönetime karşı (padişah, sadrazam ve diğer bürokratlara) aykırı muhalif yazılar yazmışlardır. Tabii ki bütün gayeleri yönetimin kötüye giden yönlerini eleştirerek, daha iyi bir yönetimin olmasıdır. Aydınlar devletin siyasi ve ekonomik yönden bunalımlı döneme girmesinden dolayı, bu duruma sessiz kalmamış, yapılması gerekenlerin tespitini yaparak, bu bunalımdan çıkmanın çareleri ve olması gerekenleri tavsiye niteliğinde arz ederek, yönetime karşı muhalefetlerini açıkça ortaya koymuşlardır. Fakat aydınların siyasi muhalefet mücadelesi, bu günkü anlamda siyasi kimliğe dönüşmemiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı tarihinin muhalefet geleneği içinde siyasetnamelerin yeri üzerinde durulacaktır. Siyasetname yazarları padişahların yönetime dair uygulama ve davranışlarına karşı on altıncı yüzyıldan itibaren aykırı yazılar yazmışlar, onları uyarılmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Siyasi Muhalefet, Aydınlar.

The Tradition of Political Opposition in the Ottoman Intelligence (16th-18th Centuries, on the Example of Politics)

Abstract

Politics means to dominate, to manage, to regulate, to manage. It can be said that the phenomenon of politics has two basic elements, namely power and opposition. Both structures plan to manage the people they can influence in line with their goals and opinions. Of course, if there is a “power of power” somewhere, it is expected that there will be opponents who are not satisfied with the actions of the force

ⁱ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırıkkale/Türkiye, e-posta: kayhanatik@hotmail.com., ORCID ID: 0000-0002-6312-9130.

and as a result, have alternatives to these practices. According to the current government's understanding of administration or administrative power, the opposition's situation will naturally change, and it will operate on sometimes legal and sometimes illegal grounds. While opposition is considered important in administrations such as democracy or republic, in totalitarian regimes, even the presence of opposition is considered a danger to the unity of the homeland. The New Ottomans can be thought of as the first oppositional movement in the Western sense. They began to express themselves through the newspapers and press they published. The Western, Islamic and Turkish elements in the Ottoman Empire were an important factor in the structuring of the thoughts of the New Ottomans.

The political and economic systems of the Ottoman Empire, which had been operating uninterrupted for many years, began to fail from the 16th and 17th centuries, and almost came to a collapse in the 18th and 19th centuries. It is not possible to say that this conceptual framework, which belongs to the contemporary period, had a counterpart in the 16th and 18th years. There was non-violent political opposition in the Ottoman state administration from the early period. Since the 16th century, the writers of the politics have also written opposing articles against the administration (the sultan, the grand vizier and other bureaucrats). Of course, all their aim is to have a better administration by criticizing the bad aspects of the administration. Since the state had entered a politically and economically depressed period, the intellectuals did not remain silent about this situation, by making a due diligence, by writing down the remedies and the things that should be done to get out of this crisis, and clearly showed their opposition to the government. The struggle of the intellectuals for political opposition had not turned into a political identity in today's sense.

In this study, the place of politics in the opposition tradition of Ottoman history will be emphasized. Since the sixteenth century, the authors of the policy have written contradictory articles against the practices and behaviors of the sultans regarding the administration and warned them.

Keywords: Ottoman, Political Opposition, Intellectuals.

Structured Abstract

Politics means to dominate, to manage, to regulate, to manage. It can be said that the phenomenon of politics has two basic elements, namely power and opposition. Both structures plan to manage the people they can influence in line with their goals and opinions. Of course, if there is a "power of power" somewhere, it is expected that there will be opponents who are not satisfied with the actions of the force and as a result, have alternatives to these practices. The situation of the opposition will naturally change according to the understanding of administration or administrative power of the current Government, and it will operate on legal and sometimes illegal grounds. While the power of opposition is considered important in governments such as democracy or republic, in totalitarian regimes even the presence of opposition is perceived as a threat to the unity and integrity of the homeland.

The New Ottomans Association emerged as the first opposition movement in the Ottoman sense today. They tried to express themselves through the newspapers they published. Their ideas were formed by the influence of Western, Islamic and Turkish culture. Therefore, the New Ottomans accepted westernization and modernization by preserving their own culture. With the influence of the New Ottomans, the First Constitutional Monarchy was proclaimed in 1876 and the first constitution, Kanun-ı Esasi, dated 24 December 1876. While the constitution provides protection to the New Ottoman bureaucracy by limiting the absolute power of the sultan, it also expresses the desire of the newly emerging middle classes to govern the state. The 1876 Constitution, while maintaining the central position of the sultan, gives importance to participation and conciliation in decision processes.

With the proclamation of the First Constitutional Monarchy in 1876, which is a result of the work of the New Ottomans Society, the 1876 Constitution, prepared by Midhat Pasha and his friends, in the face of radical changes in Ottoman society, is accepted as the official beginning of Turkey's modern political system. In this process, II. The steps taken by Abdülhamit to create and strengthen the socio-economic infrastructure necessary for the establishment of a modern system in the field of education led to a great deal of later periods. The main radical

changes in the Ottoman Empire were the II. It was during the constitutional period. 1908 It happened with the re-activation of the Constitutional Monarchy or the Constitutional Monarchy.

In the Ottoman Empire, starting from the 19th century, with the developments such as the proclamation of the Tanzimat and the abolition of confiscation, the military was no longer the only power, but also the clergy and the ulema class began to oppose. In the 18th and 19th centuries, Kalemiye knew Europe and knew European languages well, participated in political meetings and took on important tasks. Thus, a new bureaucrat class, the scribe class, gained increasing importance. There were also dissenters among the Kalemiye class. In this way, divisions and conflicts arose within the centre. The modernization and bureaucratic rationalization in the 19th century did not eliminate the center-periphery antagonism, and created a new conflict ground between the gentry, the representative of the periphery, and the official-bureaucrat, the representative of the centre.

It is not possible to say that this conceptual framework, which belongs to the contemporary period, had a counterpart in the 16th and 18th years. There was non-violent political opposition in the Ottoman state administration from the early period. Since the 16th century, the writers of the politics have also written opposing articles against the administration (the sultan, the grand vizier and other bureaucrats). Of course, all their aim is to have a better administration by criticizing the bad aspects of the administration.

Since the state had entered a politically and economically depressed period, the intellectuals did not remain silent about this situation, by making a due diligence, by writing down the remedies and the things that should be done to get out of this crisis, and clearly showed their opposition to the government. The struggle of the intellectuals for political opposition had not turned into a political identity in today's sense. However, the opposition may not have been institutionalized during the Ottoman period, but it also used violence from time to time. We can explain this opposition with the rebellions in the Ottoman state.

It is not possible to talk about opposition in the Ottomans in today's sense. When the political opposition, as a concept, is handled with activities such as criticizing its current order or functioning, its practitioners and offering a different behavior against it, XVI. In the 19th century, we can see Lütfi Pasha as an oppositional figure. Therefore, we can speak of Lütfi Pasha, who duly fulfilled the duty of an opposition to identify problems and propose solutions, as one of the early examples of political opposition in the Ottoman Empire.

Lütfi Pasha, in the Asafname, said, "I found the ahval-i divan-i al-san quite miserable when this despicable man came to the ministry. He criticized the Kanuni period, saying that he found the divan very miserable and made efforts to fix it, saying, "I made some precautions and arrangements for seven years as much as I could." Again, Lütfi Pasha said, "Okay, it is necessary not to make judgments about the messenger. Like the messenger, there is no na-hemvar cruelty in the Ottoman Empire. The decree of the messenger is absolutely important, and it is necessary to whistle where there is a possibility of harming the sultanate. It happens, it is not permissible where it is not possible. In the time of my grand viziership for the sake of the poor, I gave up the range-i bargirs in some rooms". Here, too, Lütfi Pasha states that no messenger should be given as soon as possible. He states that there was no such inappropriate persecution as the messenger in the Ottoman countries. He also severely criticized the Kanuni period.

Âli criticized the sultan, viziers and other statesmen in many of his works, especially in "Nushatü's-Selatin". Throughout the country, money was collected from the poor people, but not all of it was spent for the ammunition of the soldiers, but was shared between the kadi and the regents; It is stated that each of the merchants of Egypt, Damascus and Aleppo had thousands of gold bags full of saddlebags, but taxes could not be collected from this gold, whereas tens of thousands of gold coins were received from Pinti Hamit, one of the wealthy of the time of Fatih Sultan Mehmet.

Hırzû'l-Mülûk, was created over a long period of time by taking note of what the author saw and experienced and what was happening around him, and was written in order to ensure that the attitudes and behaviors of some state officials, which caused the state order to be shaken and corrupted, to be known by the sultan. The author regarded this job as a duty and fulfilled this task, which he considered obligatory. When attention is paid, Hırzû'l-Mülûk considered it his duty to tell the author the reasons for the deterioration of the state order to the sultan, and he saw

this as a duty for himself. In other words, he saw it as indispensable and indispensable. Therefore, he considered the opposition, which means voicing what was done wrong, as his duty.

In the *Kitâb-ı Mustetâb*, the author states, "Moreover, the sultan should be warned that he should immediately find a person with these qualities and appoint him to the grand vizierate." It is emphasized that the sultan should be warned by saying this. The author conveyed the political, social and economic situation of his period in a wider and more systematic way than Koçi Bey and states the disorders and their reasons as follows: "The main reason for the deterioration of the Ottoman state order and old laws is the weakening of the sultan's authority. Because the sultan is considered the soul of the state. Previously, only the vizier-i-azam did business on behalf of the sultan, no one interfered. Now direct orders have been given on behalf of the sultan. Irresponsible people use this authority for their own personal interests. The indifference of the sultans to state affairs also played a major role in the weakening of the authority. This weakness is the main cause of turmoil in the states. There is no one here who cares about the sultan's edict as before. Again, the author clearly opposes the actions of the sultan.

Koçi Bey criticizes the sultans in a very scathing manner. He speaks with an air of praising them: "It is not hidden in the magnanimous hearts of the magnanimous khan, who is felicitous and flamboyant, that until the date of 1574, great viziers had full independence and no one interfered in the affairs of those who were in the office of vizier. They were in charge of appointment and dismissal, and no one knew the treatment between the sultan and them. No one would dare to interfere in these matters. From that date on, courtiers and relatives of the sultan found squares and ranks in the presence of the sultan and became involved in the affairs of the sultanate.

Kâtip Çelebi states that the *sahib-i seyf* (the owner of the sword) must come in order for the deteriorations in the state order to be corrected. There were also those who interpreted *Sahib-i seyf* as a dictator. IV, who was in the reign at the time the treatise was written. Considering that Mehmed was still a child, it is understood that what Haji Khalîfa meant by *sahib-i seyf* was a grand vizier who would provide authority. As a matter of fact, after a while, Köprülü Mehmed Pasha came and put the state affairs in order. Here, he openly criticized that the sultan could not be an authority and that there were weaknesses in the administration.

Defterdar Mehmet Pasha is one of our intellectuals who raised his voice to criticize what he saw around him at the beginning of the decline of the state, considering the heyday of the Ottoman state. He even lost his life because of this opposition. In fact, he was not criticizing the system, but the way it was governed. What he criticizes are abuses and corruption in the state. The author argues that intelligence, knowledge, honor and experience should be the basic characteristics of those who will take charge in the state administration.

İbrahim Müteferrika criticized in general terms on every subject without targeting individuals. Since he was an excellent diplomat, he expressed what he had to say, paying attention to the subtleties, taking into account the audience he was addressing. He is the archenemy of bigotry, laziness and apathy. He summarizes the situation of the Ottoman Empire at that time with "*hâb-ı ğaflet*" and "*kemal-i taqâsül*". Müteferrika expressed his purpose in a very literary language, without further ado, according to the scientific level of his opponents. His style is both scientific and intellectual. The author generally criticizes statesmen, abuses and corruptions, not the system.

Penah Efendi also criticized the management of *mukataas* with the *malikane* method on the condition that he is alive. According to him, this situation is something that has arisen completely out of heedlessness. Emphasizing that the existence of more than one *mukataa* in an accident causes confusion, the author proposes that one *mukataa* be arranged in each accident and that the *mukataas* are returned to the owners of the mansion after the arrangement. In this part, the author criticized the statesmen in general. But he implicitly criticized the sultan and the grand vizier. In addition, Penah Efendi indicates the institutions that do not work and fail in the system.

Giriş

Muhalefet, Arapça halefe kökünden, karşı, zıd, uymama, başka türlü olma; hilâf, muhâlif, muhâlefe, karşı fikirde olan, aleyhinde anlamlarına gelmektedir. Muhalefet, sözlükte “ayrılmak, geri kalmak; aykırı davranmak, uyuşmamak” gibi anlamlara gelirken, siyasette iktidar dışındaki partileri de tanımlar. Bu tanım, yanlış bulduğunu eleştirmenin dışında, daha iyiyi ve geniş kitleler yararına olanı savunmayı, onun için mücadele etmeyi, gerektiğinde yanlış düzeltmeyi içerir. Demokrasi, insan hakları, düşünce özgürlüğü, hukukun üstünlüğü gibi ilkeler, çağdaş devletin yapı taşlarıdır. Hukuk devletinde, muhalefetten etkin roller üstlenmesi beklenir. Bu beklentilere sahip demokratik toplumlarda, muhalefete geniş hak ve özgürlükler sağlanır, bütün bunlar güvence altına alınır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda da muhalefete bu hakları tanıyan maddeler mevcuttur (Şemseddin Sami, 1397, s. 1306; Sarı, 1982, s. 434-436; Âşıkutlu, 2005, s. 402-403).

Siyaset, hâkim olmak, işi idare etmek, düzene koymak, yönetmek anlamına gelmektedir. Siyaset olgusunun iktidar ve muhalefet olmak üzere iki temel unsuru vardır denebilir. Her iki yapı da hedefi, görüşleri doğrultusunda etkileyebildikleri insanları yönetmeyi planlarlar. Tabii olarak bir yerde “iktidar kuvveti” varsa, orada kuvvetin icraatlarından memnun olmayan ve bunun sonucu olarak bu uygulamalara alternatifleri olan muhaliflerin de olması beklenir. Mevcut İktidarın idare anlayışına veya idare gücüne göre muhalefetin de vaziyeti tabii olarak değişecek, bazen yasal bazen de yasal olmayan zeminde faaliyet gösterecektir. Demokrasi veya cumhuriyet gibi yönetimlerde muhalefetin gücü önemsenirken, totaliter rejimlerde ise muhalefetin varlığı bile vatanın birliği ve bütünlüğü için tehdit olarak algılanmaktadır (Öz, 2017, s. 57-68).

Pratikteki uygulamalar ne olursa olsun, iktidarı kontrol altında tutma, onu zayıflatma veya kuvvetlendirme tamamen muhalefetin başarısına bağlıdır. Bir nevi muhalefet reaksiyon olarak da değerlendirilebilir. Sadece politik söyleyışlere değişiklik için değil; kültürel, ekonomik ve dini, özetle sosyal yaşamın her alanındaki uygulama ve icraatlara karşı tepkide bulunabilir, duruma göre bulduğu destekle değişim tarafına gidebilir. Bu bakımdan muhalefetin belki de en çok üzerinde durduğu fikir ve söylem değişimdir denebilir. Zaten mevcut durumu savunuyorsa, gerçek manada görevini yapmadığından, taraftarlarına ümit olmaktan uzak olacaktır. Çünkü mevcut durumu savunmak iktidarın işidir, buna karşı çıkmakta muhalefetin görevidir. (Öz, 2017, s. 57-68).

İktidarın tarihi, muhalefetten önce olduğundan, muhalefetle ilgili yorum yapabilmek için iktidarın gidişatına bakmak gerektiği hususu kabul edilir. Her ne kadar tarihî öncelikleri varsa da icraatlarından dolayı zamanla yıpranırlar. Bu bakımdan da bazen iktidarda olma dezavantaja dönebilir. Nitekim iktidarlara yıpratıcı şeyler, zaman içinde vaatleri olan “değişimi” unutmaları veya ihmal etmeleri, değişen halka karşı “mevcut durum” haline gelen daha önceki devrin değişim çağrılarını göz ardı etmektir. Dolayısıyla bu durum, muhalefetin

faaliyetlerini başarıya ulaştıracak olan temel unsurdur. Netice olarak iktidar-muhalefet ilişkisi ikisinin de başarılarıyla tamamen doğrudan ilişkilidir. (Öz, 2017, s. 57-68).

Uzun uzadıya muhalefet oluşumlarından, özelliklerinden bahsetmeden çeşitleri üzerinde kısaca durmamızın faydalı olacağını düşünmekteyiz. Muhalefetle ilgili farklı tasnifler yapılmakla birlikte ana hatlarıyla muhalefeti, “sistemin içerisinde kalıp değişimi” savunan iç muhalefet ve “sistemin tamamına karşı olan” dış muhalefet olmak üzere iki kısma ayırmamız mümkündür. Dış muhalefet, çok daha zor ve mücadeleyi gerektirirken, anlık değişimler değil, nesilleri/tarihi etkileyecek bir strateji olarak düşünülür. İç muhalefet ise bunun tam tersi daha gevşek ve yumuşak düzeyde bir muhalefet tutumudur (Öz, 2017, s. 57-68).

Osmanlı’da bugünkü anlamda ilk muhalefet hareketi olarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti ortaya çıkmıştır. Onlar, kendilerini çıkardıkları gazeteler sayesinde ifade etmeye çalışmışlardır. Onların fikirleri, Batı, İslam ve Türk kültürünün etkisiyle oluşmuştur. Bu yüzden Yeni Osmanlılar, batılılaşma ve modernleşmeyi, kendi kültürlerini muhafaza ederek kabul ediyorlardı. Yeni Osmanlıların etkisi ile 1876 yılında I. Meşrutiyet ve 24 Aralık 1876 tarihli, ilk anayasa olan Kanun-ı Esasi ilan edilmiştir. Anayasa, padişahın mutlak gücünü sınırlandırarak Yeni Osmanlı bürokrasisine koruma sağlarken, aynı zamanda yeni oluşmakta olan orta sınıfların devlet yönetimi isteğini dile getirmektedir. 1876 Anayasası, padişahın merkezi konumunu korurken, karar süreçlerinde katılımcılığa ve uzlaşmacılığa önem vermektedir (Cansever-Kiriş, 2019, s. 29-51).

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin çalışmalarının bir sonucu olan 1876 yılında I. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte, Osmanlı toplumundaki köklü değişiklikler karşısında, Midhat Paşa ve arkadaşları tarafından hazırlanan 1876 Anayasası, Türkiye’nin modern siyasi sisteminin resmi başlangıcı kabul edilmektedir. Bu süreçte, II. Abdülhamit’in, eğitim alanında modern bir sistemin kurulması için zorunlu olan sosyoekonomik altyapıyı oluşturmaya ve güçlendirmeye yönelik attığı adımlar, daha sonraki dönemlerin önemli ölçüde öncülük etmiştir. Osmanlı Devleti’nde asıl kökten değişiklikler ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çalışmalarının sonucu olan II. Meşrutiyet döneminde olmuştur. 1908 II. Meşrutiyet ya da Meşrutiyetin yeniden etkin hale gelmesi ile olmuştur (Cansever-Kiriş, 2019, s. 29-51).

Tanzimat’ın ilanı ile başlayan yeniden yapılanma fikir hareketlerinin sonunda, Türkiye’de siyasî partilerin temeli diyebileceğimiz, dernekler, cemiyetler ve sivil örgütler doğmuştur. I. ve II. Meşrutiyet’in ilanından sonra sosyal hayattaki değişiklikler neticesinde hızlı bir cemiyetleşme süreci başlamış ve bugünkü anlamda ilk siyasal partiler, ilk seçimlerin yapıldığı I. Meşrutiyet’ten sonra hayatımıza girmiştir (Cansever-Kiriş, 2019, s. 29-51).

Osmanlı Devleti’nde, merkez ve taşradaki yönetici tabakanın kendi içindeki faydacı ve çıkarıcı tavırlarının sonunda, elit içindeki bölünmeler ve gruplaşmalar, siyasi partileri ortaya çıkarmıştır. Belki de bunun sebebi Osmanlılarda yöneten ve yönetilen arasında belirgin ayrımın olmasından dolayıdır. Osmanlı yönetiminde üç yetkili sınıf vardı; bunlar askeri seçkin olan yeniçeriler, hukuki seçkin olan Ulema (İlmiye sınıfı) ve padişahın yakınındaki olan

yönetici elitti. Bu durum, literatürde merkez-çevre kavramı ile açıklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, merkez ile kastedilen askeri sınıftır. Yönetim, ulema, askeriye ve sultan üçlüsü diyebileceğimiz merkeze dayanmaktadır. Merkez ve çevre ikilisinde, çevrenin en baskın karakteri dindir. Özellikle, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra tepki dini alanda ortaya çıkmış, merkez ve çevre arasında ve merkezin kendi içindeki bölünme de muhalefeti meydana getirmiştir. (Cansever-Kiriş, 2019, s. 29-51).

Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyıldan itibaren, Tanzimat'ın ilanı, müsaderenin kaldırılması gibi gelişmelerle birlikte artık askeriye tek güç değil, kalemiye ve ulema sınıfı da muhalefete başlamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda, Kalemiye, Avrupa'yı tanıyor ve Avrupa dillerini iyi biliyor, siyasi toplantılara katılıyor, önemli görevler üstleniyordu. Böylece yeni bir bürokrat sınıf olan kalemiye sınıfı, giderek artan bir önem kazanmıştır. Kalemiye sınıfı arasında da muhalifler çıkmıştır. Bu şekilde merkez içinde bölünme ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıldaki modernleşme ve bürokratik rasyonelleşme merkez-çevre karşıtlığını gidermemiş, çevrenin temsilcisi eşraf ile merkezin temsilcisi memur-bürokrat arasında yeni çatışma zemini oluşturmuştur (Cansever-Kiriş, 2019, s. 29-51).

Tanzimat'tan önce ve sonra Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan siyasal çatışma ve gruplarının temelini, özellikle eğitimde yapılan değişimden sonra yetişen seçkinler oluşturmaktadır. Tanzimat öncesi dönemde, ülkeyi daha çöküntüye gitmekten uzaklaştırmak ve Osmanlı bürokratik yönetim geleneğini devam ettirmeye yardımcı olabilecek ve bazı değişiklikler yapılması gerektiği düşüncesiyle, bu değişiklikleri uygulayabilecek seçkin bir kadro yetiştirilmiştir. Bu nedenle subay yetiştirmek için Harbiye, hekimler yetiştirmek için Tıbbiye, kalifiye eleman ve idareci yetiştirmek için Mülkiye kurulmuş, Avrupa'ya aşına ve yabancı dil bilen, yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyulduğu için 1827 de ilk olarak bir talebe gurubu öğrenim için Avrupa'ya gönderilmiştir. (Cansever-Kiriş, 2019, s. 29-51).

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar boyunca sağlıklı sayılabilecek bir şekilde işleyen siyasal ve ekonomik yöntemleri 16. ve 17. yüzyıllardan sonra aksamaya başlayarak 19. yüzyıllarda iyice zayıflamıştır. Hatta 18. Yüzyılların sonlarına doğru topraklarını bile koruyamaz hale gelmişti. Osmanlı askeri gücü artık çağdaş Batı ordularıyla kıyaslanmayacak derecede yetersiz kalıyordu. Özellikle askeri gücün Batı'dan gelen tehditlere karşı gelebilecek hale getirilme çabaları, aynı zamanda Osmanlı siyasal ve toplumsal düzeninde önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çağdaş döneme ait olan bu kavramsal çerçevenin 16. ve 18. yıllarda bir karşılığının olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Osmanlı devlet yönetiminde şiddet içermeyen siyasî muhalefet erken dönemden itibaren vardır. 16. yüzyıldan itibaren siyasetname yazarları da yönetime karşı(padişah, sadrazam ve diğer bürokratlara) aykırı muhalif yazılar yazmışlardır. Tabi ki bütün gayeleri yönetimin kötüye giden yönlerini eleştirerek, daha iyi bir yönetimin olmasıdır.

Aydınlar da devletin siyasal ve ekonomik yönden bunalımlı döneme girmesinden dolayı, bu duruma sessiz kalmayarak, durum tespiti yaparak, bu bunalımdan çıkmanın

çareleri ve olması gerekenleri yazarak, yönetime karşı muhalefetlerini açıkça ortaya koymuşlardır. Aydınların siyasi muhalefet mücadelesi, bu günkü anlamda siyasi kimliğe dönüşmemiştir. Fakat Osmanlı döneminde de muhalefet kurumsallaşmamış olabilir, ama zaman zaman şiddete başvurduğu da olmuştur. Bu muhalefeti Osmanlı devletinde çıkan isyanlarla açıklayabiliriz.

Bu çalışmada, Osmanlı tarihinin muhalefet geleneği içinde siyasetnamelerin yeri üzerinde durulacaktır. Siyasetname yazarları padişahların yönetime dair uygulama ve davranışlarına karşı on altıncı yüzyıldan itibaren aykırı yazılar yazmışlar, onları uyarılmışlardır. Çalışmamızda üzerinde durduğumuz yazar ve eserleri şunlardır: Lütü Paşa, Âsafname, Gelibolulu Mustafa Ali, Nushatü's-Selahattin, Anonim, Hırzû'l-Mülük, Anonim, Kitâb-ı Müstetâb, Koçi Bey, Koçi Bey Risâlesi, Kâtip Çelebi, Düstûru'l- Amel li'Islahi'l-Halel, Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Nesâyıhu'l-Vüzerâve'l- Ümera, İbrahim müteferrika, Usulü'l- Hikem fi Nizâmi'l-Ümem, Süleyman Penah Efendi, Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası.

Aydınlar ve Görüşleri

Lütü Paşa, Âsafnâme

Lütü Paşa'nın nerede ve hangi tarihte doğduğu bilinmemekte beraber, 1488 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. II. Beyazıt (1481-1512) zamanında sarayı alınıp orada eğitim gördüğü bilinmektedir. Arnavut asıllı olan Paşa, Rumeli ve Anadolu'da görevlerde bulunduktan sonra Yavuz Sultan Selim'e (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) hizmetinde bulunmuş, Kanuni'nin kız kardeşi ile evlenmiştir. Kanuni'nin önce ikinci vezirliğini, sonra veziriazamlığını yapmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin birçok kademesinde görülen hasımlarının ve diğer devlet adamlarının kıskançlığı ve saray entrikaları yüzünden 1541 yılında sadareten az edilmiş ve Edirne'deki çiftliğine çekilip, 1563 tarihindeki vefatına kadar dini, tarihi, siyasi mahiyette eserler yazmıştır. İşte Asafname de bu devrin mahsulüdür (Lütü Paşa, 1326, s. 79; Gökbilgin, 1970, s. 96-101; Uğur, 1982, s. IV; Kütükoğlu, 1991, s. 49-99; Ali Bey, 1341, s. 13; Gelibolulu Mustafa Ali, No: 920, s.va 364a).

Lütü Paşa gerek Asafname ve gerekse Tevarih-i Al-i Osman isimli eserlerinde bizzat padişahı, diğer devlet adamlarını ve yönetimi tenkit etmiştir. Asafname de "Hala padişahımız olan Sultan Süleyman Han, bu hakire vezaret-i uzma mansıbın fermentidigizemanda bazı adab u erkân u kanun u divan-ı hümayunu evvel gördüklerime muhalif ve perişan için..." (Lütü Paşa, 352, s.Va: 2a-2b). Burada açıkça Divan-ı Hümayunun bazı esaslarını, yollarını ve kanunlarını daha önce gördüğüm şekillere muhalif ve daha perişan bir vaziyette gördüm diyerek tenkit etmiştir.

Asafname'de, " Bu hakir, mansıb-ı vezarete geldikte ahval-i divan-ı al-i şanı hayli perişan bulmuşdum. Mümkün olan mertebe yedi yıl tedbir ile intizam verdim" (Lütü Paşa, 352,s.Va: 2b-3a).Lütü Paşa, mütevazılık göstererek, bu değersiz kişi, vezirlik makamına

gelince şanı yüce Divan'ı halini çok perişan bulmuştum. Yedi yıl süren tedbirler sonunda, imkannisbetinde düzelttim, diyerek tenkit etmiştir.

“Olur, olmaz yere ulak ¹ için hüküm virmemek gerek. Ulak gibi, memalik-i Osmaniye’de, na-hemvar zulüm yokur. Ulak hükmü kati mühim olub umur-u saltanata zarar ihtimali olur yerde virmek gerekdir. Olur, olmaz yerde cayiz değildir. Fukarayı halas için sadaretim zamanında menzil-i bargirleri bazı guşelerde vaz’ itdim”. (Lütfi Paşa, 352, s.Va: 4a). Burada da Lütfi Paşa, olur olmaz yere ulak verilmemesinin gerektiğini belirtir. Osmanlı ülkelerinde ulak kadar uygunsuz bir zulüm olmadığını belirtiyor. Ulak hükmü fevkalade önemlidir ve sadece saltanat işlerine bir zarar söz konusu olduğu zaman verilmelidir. Olur, olmaz yer ve zamanda vermek uygun değildir. Paşa, sadrazamlığı sırasında fakir fukarayı kurtarmak için, bazı yerlere beygir menzilleri (konakları) kurmuştur.

“Ve benim dahi padişahım Sulatan Süleyman Han hazretlerine arzım bu vech olmuşdudı ki, “selatin-i selefde berre malik çoktur, bahra malik azdır. Ve bahr seferi tedbirinde kâfir bizden artıktır. Biz ana galip gereküz” deyü arz ettiğimde cevabı, “sözün hakdır, öyle gerekdir”deyu buyurmuşdur (Lütfi Paşa, 352, s.Va: 9b). Burada Lütfi Paşa, önceki sultanlar karalara sahip olmuşlar, fakat denizlere çok az sahip olmuşlardır. Bizim denizlere de sahip olabilmemiz gerekir. Çünkü düşman bu konuda bizden üstündür, diye Kanuni Sultan Süleyman'ı uyarmıştır.

“Padişahımız zamanında İbrahim Paşa ve İskender Çelebi ki, iltifat ve unvan ile meşhur-i zaman olub, padişah bizzat saraylarına ve bağçelerinevarub cümle âleminuyununa diken olmuşlar idi, ahiru'l-emrfeth-i Bağdad'da birisi serdar oldukta bazı isnaddan ve biri hazine ve nüzulü kusur üzre tedarikinden mazhar-ı ğadab olmuşlardır” (Lütfi Paşa, 352: Va: 10a). Burada İbrahim Paşa ve İskender Çelebi'nin padişah tarafından çok iltifat gördüğünü, hatta o derece ki, herkesin gözüne batacak hale geldiğini belirtir. Ama bu kişiler Bağdat seferindeki hatalarında dolayı padişahın gazabına uğradıklarını belirtiyor.

“Ve vezir-i azam, padişah-ı âlem penaha ekser sözünde, “padişahım ben yükü boynumdan giderdim; doğrusun söyledim; ruz-ı cezada şimden geru cevabı sen vir”dimek gerekdir(Lütfi Paşa, 352, s.Va: 6b-7a). Yine Lütfi Paşa hem veziri hem de padişahı açıkça uyarıyor. Vezirin her zaman doğruları söylemesi gerektiğini vurguluyor, doğruyu söyledikten sonra artık sorumluluğun kendisinden kalktığını belirtiyor. Vezir padişaha konuyu sunduktan sonra, artık bütün sorumluluğun padişahı olduğunu, bundan sonra padişahında her türlü tasarrufunun kendisine ait olduğunu ve sonuçlarının hesabını da Allah'a karşı kıyamet gününde vereceğini hatırlatır.

¹ Devlete ait evrakları bir yerden bir yere götürüp getiren resmi memura ulak denirdi. Ulak geçtiği yerlerdeki istediği atları almak, gecelediği yerlerde hayvanlarıyla beraber yedirilip içirilmesini temin etmek üzere verilen emre” ulak hükmü” denirdi. Anadolu'da bir Moğol devri yadigârı olan ulak teşkilatının bir zulüm müessesesi haline gelmesi, Lütfi Paşa'yı bu zulmün önüne geçmeye sevk etmiştir.

Gelibolulu Mustafa Ali, Nushatü's-Selahattin

Asıl adı Mustafa olan âlim 24-25 Nisan 1541 tarihinde Gelibolu'da doğmuştu. Altı yaşında okula başlamış, on altı yaşına geldiğinde medreseye girmiştir. Birçok medresede tahsil görmüştür. Ali 1561 yılında yirmi yaşında şehzade Selim'i Divan kâtibi olmuştur. 1562-1563 yılları arasında Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'nın Divan kâtibi görevinde bulunmuştur. 1568-1569 yılları arasında yine Mısır'da Divan kâtipliği yapmıştır. 1570-1571lerde Ferhat Paşa'nın Divan kâtibi olmuştur. Nasihatü's-Selahattin'de sekiz yıl serhat boylarında akıncılarla beraber olmuştur. III. Murat'ın tahta geçmesi üzerine İstanbul'a gelmiş ve ondan bazı vazifeler talep etmiş ama kabul edilmemiştir. Ali daha sonra münşilik, Halep tımar defterdarlığı, Erzurum mal defterdarlığı, yeniçeri kâtipliği, 1592 de deftere emini, Amasya, Kayseri Sancak beyliği, Şam Beylerbeyi gibi birçok görevde bulunmuştu. Nihayet 1599 da Cidde emirliği görevini ifa etmek ve hac vazifesini yapmak üzere Cidde'ye geldiğini belirtir. Ali'nin 1599-1600 yıllarında Cidde'de öldüğü ve orada gömüldüğü tahmin edilmektedir (Köprülüzade, 1927 s. 364-365; Şeker, 1997, s. 45-49; Gökyay, 1985, s. 62; Tietze, 1979-1982, s. 127-149; I-II; Fleischer, 1996, s.11-112; Eravcı, 2001, s. 31-40; Eravcı, 2003, s. 5-20).

Âli, birçok eserinde özellikle "Nushatü's-Selatin" de padişahı, vezirleri ve diğer devlet adamlarını tenkit etmiştir. Nushatü's-Selatin, Âli'nin Halep Tımar Defterdarı iken (1581) yazdığı eserdir. Bu eser III. Murat döneminin bozukluklarını, korkusuzca bazen sert bir şekilde ifade etmiştir. Âli sadece görüp eleştirmemiş, aynı zamanda bizzat idareci ve maliyeci olarak, hem devrin idari yönden işleyişini ve devlet adamlarının hatalarını şiddetli bir dille eleştirmiş hem de aksayan yönlerin ıslahı ve ekonominin düzelmesi için çözüm yolları getirmektedir.

Âli eserinde padişahların adil olması ile ilgili şunları söyler: Madem tebaanın her türlü sorumluluğunu üstleniyorsa sultanlar adil olmak mecburiyetindedir. Önemli mevkilerin layık olanlara verilmesi, devlet hazinesinin yerli yerinde kullanılması, haksız kazanç ve vurgunculuğa müsaade edilmemesi gerektiği hususlarına yer verir. Padişah yönetimin başında olduğu için, salahiyetlerini yerinde kullanması, halkın sevgisini kazanması ve tarih ilmiyle meşgul olması gerektiğini vurgular. Yine Âli, sultanın ehl-i ilme değer vermesi gerektiğine de işaret eder. Aydınımız, zamanındaki padişahların maalesef ecdat ve ataları gibi halkın arasına girmeyi de terk ettiklerini söyler. Âli'ye göre, Ayet-i Kerimede "Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar, Allah onlarda bulunanı değiştirmez" buyurduğuna göre, padişahın devlet işlerinin inceden inceye araştırılmasında hiçbir şekilde taviz vermemeli ve halkın hayat tarzını inceleyip çözüm yolları bulma konusunda duyarlı olmalıdır (Çerçi, 2015, s.282-283, 285, 288).

Eserde vergi düzeninin bozuk işlediğine, bazı kişilerin gelirleri her sene çok arttığı halde, hiç vergi vermediklerine, sipahilerine hiçbir fayda sağlamadıkları gibi, devlete de vergi vermediklerine, ayrıca "çift bozan" vergini de ödemediklerine, bu hazine kaybının vekillerden kimsenin aklına bile gelmediğine dikkat çekmektedir. Memlekette adalet kalmamış, suiistimal eden memurların görevden kaldığını, bu bakımdan hâkim seçiminin araştırma usulüne göre

yapılmasına işaret edilmektedir. Toplum hayatının vazgeçilmez unsurlarında olan imaret, hastane, kütüphane ve eğitim müesseselerinin inşa ve tamiri üzerinde durur; devlet hazinesinin lüzumsuz yerlere harcanmamasına, hazinenin parası ile hayır kurumlarının inşa edilemeyeceğine, gereksiz olan medrese ve mescit icadının caiz olmadığına işaret eder (Çerçi, 2015, s.39,343, 367).

Hazinesinin büyük bir israfın içinde olduğunu, lüzumsuz yere büyük saraylar yapıldığını, buralara birçok insanın görevlendirildiğini, bu saraylarda yeme- içme konusunda büyük bir israf yaşandığını anlatan müellif, sultanın ve vezirlerin bu konu üzerinde durmaları gerektiğine parmak basmaktadır (Çerçi, 2015, s.282-283).

Ülke genelinde paraların fakir halktan toplandığı, ancak tamamının askerin mühimmatı için harcanmadığı, kadı ve naipler arasında paylaşıldığı; Mısır, Şam ve Halep tüccarlarından her birinin heybeler dolusu binlerce altınının bulunduğu, ancak bu altınlardan vergi alınmadığı, oysa Fatih Sultan Mehmet zamanının zenginlerinden Pinti Hamit'ten on binlerce sikke altın yardım alındığı belirtilmektedir (Çerçi, 2015, s. 39,343, 367).

Vezirlerin zevk ve sefa içinde olduklarını, saraylarda lüks içinde yaşadıklarını belirtir (Çerçi, 2015: 282-283).Kanaat önderlerinin de adalet yolunda ısrarcı olmaları gerekir (Çerçi, 2015: 282).Kemal-i basiretle olaylar üzerine gittiğimde, divan ehlinin mal ve servet peşinde koştuklarını, vezirlerin saray ve bahçelerinde zevk ve sefa içinde olduklarını gördüğünü belirtir. Ayrıca vezirler gerçeğin gizlenmesini isterlerse, hemen bunun yerine getirildiğine şahit olduğunu belirtir. Böyle bir durumda, padişahın ihtiyaçlarına çare bulmada yalnız kaldığına işaret eder. Tabi ki yarın hesap gününde, padişahın “vezirler olayı bana bildirmediler” demesi Allah katında geçerli değildir (Çerçi, 2015, s.284-286).Osmanlı ülkesin dünyaca ünlü bilim adamları ve idrak sahibi faziletli insanlarla dolu olduğunu, ama onların bu konuda susmayı tercih ettiklerini, fakat kendisinin hakkı her zaman söylediğini belirtir (Çerçi, 2015, s. 291).

Bazı beylerbeyiler kendi dirlik ve tımarlarını satıp ticaret yapıyordu. Bazıları da fitne ve fesadı körükleyerek askerin arasına fitne çıkarıyordu. Devletin harcadığı bunca para ve emeğe acımıyorlardı, diyerek beylerbeylerini eleştirmiştir (Çerçi, 2015: 305-306). Halk her şeyin yaratıcısının sultanlara emanetidir. Bu bakımdan padişahlar onları candan sevmelidir. Sultanların doğru yolda olmaları, idare ettikleri halkla yakından alakadar olmaları, devamlı bilim adamları ve filozoflarla istişare içinde olmaları, her zaman cahil kişilerden uzaklaşmaları ve önceki sultanların hayatlarını ve icraatlarını anlatan tarihi kitaplarıyla meşgul olmaları ve imkan oldukça eziyet ve zulmü bırakıp, merhamet ve adaleti öne çıkarmalı, bozgunculuk yapan nedimleri devlet işlerinden uzaklaştırmaları gerektiğine vurgu yapar (Çerçi, 2015, s.314-315).

Âli, Lala Mustafa Paşa'ya münşi olarak tayin olunduğunda, onun her haline vakıf olmuş; iyi ve kötü davranışlarını görmüştür. Beşer olması münasebetiyle, bazı kusurlarını da kaydetmiştir. Paşa'nın, özellikle birçok beceriksiz insanlara güvenip görev verdiğini belirtiyor. Bu yüzden yaptığı hataları en ince teferruatına kadar doğru biçimde tespit ettiğini, bunu

yaparken de insaf ölçüleri içerisinde hareket ettiğini belirtir. Bunları da vezirlere kanun olması ve askerın taşkınlığı ile zor durumda kalan serdara ibret olsun diye yazdığını belirtir (Çerçi, 2015, s.366-367).

Tâc-zâdelerden Divane İsmail adında bir şahıs vardı ki, her bakımdan akli dengesi bozuk birisi olarak tanınıyordu. Tahtakale nüktedanları arasında sebepsiz olarak aşırı saçıp savuran, afyon ve uyuşturucu alışkanlığı ile seçkin zümre arasında bilindiği halde sır kâtipliğinde görevlendirilmiştir. Ayrıca adı geçen kişiye rağbet ve saygı gösterilmiştir (Çerçi, 2015: 159). Yine aynı şekilde Tâc- zâdeler, daha önce Kıbrıs fethine serdar tayin edilen Mustafa Paşa'ya hizmet etmişlerdir. Onlar kötü huylarıyla Müslümanlara eziyet etmişlerdir. Birçok kez saltanatın şerefine ilişkin uygunsuz hareketleri görülmüş ve tespit edilmiştir, diyerek padişahu tenkit etmiştir (Çerçi, 2015, s.376-377).

Sultan Selim Han saltanat koltuğuna oturmadan önce, çok cahil bir miriliva olan Tütünsüz Hüseyin Bey şehzadenin faydasız bir lalası idi. Fazilet ve olgunluğundan dolayı bana da düşmandı; bana kötülüğü dokunacağı için İstanbul'u terk ettim. Gerçekten mertebesi yüksek olan sultanların düşüncelerine uyan şehzadeden beklenen şudur. " Nereye gitmiştir" diye sorması ve özel adamlar gönderip geri dönüşümüzü sağlaması gerekmez miydi? Hâlbuki tedris ve kadılık niyetiyle huzurlarına varmış, "Mihir ü Mah" adlı kitabımı kendilerine arz ve takdim etmişim, diyerek sultanı tenkit etmiştir (Çerçi, 2015, s.437).

Sultan Selim Han hazretleri, tahta çıkıp bütün memleketlere hükümler olunca, büyük damatları Mehmet Paşa'ya geniş yetkiler vererek dizginler salıverdi. Alışveriş işlerinde tam yetkili olan vezir kendi mensuplarına ihsanda bulundu. Makamlara yaptığı atamalar ile sınırsız iyilikleri akraba ve taallukatı ile sınırlı kaldı. Yaptığı uygulamaları asla padişahın onayına arz etmedi. Burada da çok açık bir şekilde padişahın uygulamalarını tenkit ederek ve muhalefet ediyor (Çerçi, 2015, s.439).

Anonim, Hırzû'l-Mülûk

Yazarın ismi ve hayatı hakkında hiçbir bir malumata sahip değiliz. Sadece bu risalenin III. Murat'a sunulduğu anlaşılmaktadır. Müellif bu eserde bizzat müşahede ettiği, onun döneminde meydana gelen hadiseleri, devlet düzeninin bozulmasına yol açan bazı devlet davranışlarının padişah tarafından bilinmesini istediği bu eserini yazmıştır. Müellif bu işi kendine bir görev saymış ve mutlaka yapması gereken bir iş olduğunu kabul etmiştir. Eser sekiz bölüm olarak planlanmış fakat elimizdeki metin ise dört bölümden oluşmaktadır (Yücel, 1988, s. IX-XVIII, 176-180).

Bu eser, yazarın bizzat müşahede edip yaşadıklarını, meydana gelen olayları kaydetmek üzere uzunca bir zaman içinde meydana getirilmiş ve özellikle bazı devlet adamlarının devlet nizamını bozulmasına yol açan tutum ve davranışlarının padişah tarafından bilinmesini sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Yazar, bunu görev addetmiş ve bir akıl yürütmede tartışılmaz veri olarak düşünmüş, yani mutlaka yapılması gereken, olmazsa olmaz olarak görmüştür. Dolayısıyla bir nevi yanlış yapılan şeylerin dile getirilmesi

anlamına gelen muhalefeti kendisine bir görev olarak addetmiştir. İçindekiler kısmından da anlaşılacağı üzere Hırzû'l-Mülûk, devletin bütün kademelerindeki uygulamaları ele alan ve mevcut sisteme ters düşen davranışlardan hoşnutsuzluğu dile getiren bir eserdir. Yazar bizzat müşahedelerine dayanan bilgiler vermektedir, yazarın verdiği malumatlar, o dönemin diğer yazılı arşiv ve diğer vakayinameleriyle de doğrulanmaktadır (Yücel, 1988, s. 173). Dikkat edildiği zaman, Hırzû'l-Mülûk, yazarı devlet düzeninin bozulmasının sebeplerini padişaha söylemeyi kendisine görev saymış ve bunu kendisine farz gibi görmüştür. Yani mutlaka yapılması gereken, olmazsa olmaz olarak görmüştür. Dolayısıyla bir nevi yanlış yapılan şeylerin dile getirilmesi anlamına gelen muhalefeti kendisine bir görev olarak addetmiştir.

Sultan tahta çıkar çıkmaz ilk önce, dış hazineyi, ardından iç hazineyi kontrol etmelidir. Silah, mühimmat, kitap, para, mücevher ve benzeri şeylerin denetimleri yapılmalı, şayet eksik varsa tedarik edilmelidir. Daha sonra ayak divanlarında hangi vilayetlerin fethedileceği, hangi kralla barış yapılacağına dine ve devlete daha faydalı olacağını, bütün vezirlerle defalarca görüşerek hepsinin düşüncesinin ittifak ettiği işe başlanmalıdır. Vezirlerin düşüncelerinde farklılıklar olursa, son kararı padişah vermelidir. Padişahın her hususta olgun, tedbirli, akıllı, kıyafete makbul, konuşması düzgün, dünya malına aşırı düşkünlükten uzak, feraset sahibi olmalıdır. Padişahın akıllı, zeki sohbet arkadaşlarının olması gerekir. Bunlar din, devlet ve saltanatın bekası ile ilgili durumların her zaman ciddi bir şekilde incelemeli, araştırmalı; havassın ve avamın, bütün halkın bütün devlet adamları hakkında ki düşünceleri, kimlerin sadakat ve adaletle tanındıklarını; ihanetle nitelenenlerin hangi aşağılık kişiler olduklarını; ulema ve fuzaladan, kimin görevini yaptığını, hangi müderrisin ders verdiği, hangilerinin medreseye gitmedikleri ve başka şeylerle meşgul olduğunu, olup biten her şeyi öğrenerek doğru bir şekilde, teferruatlıca padişaha anlatmalıdır (Yücel, 1988, s. 176-182).

Bütün devlet adamları ve diğer önemli büyük ve küçüklerden korkunun kalktığını; her birinin gözünü ve gönlünü dünya malına aşırı düşkünlük kapladığını padişahın bilmesi gerekir. Bunlar hala harama helale bakmayıp Karun'un malını toplamak sevdasında olduklarından işler çoğunlukla bozulmaktadır. Zeamet ve tımar sahiplerinin durumu da muntazam değildir. Yabancılar mal kuvveti ile tımara girmekte, sipahi-zadelerin ve eli Emirlilerin çoğunun fakir olduklarından tımandan yoksun kalmaktadırlar (Yücel, 1988, s. 176-182).

Padişaha gerekli olanlardan biri de memlekette beylerbeylik, sancak, defter kethüdalığı, defterdarlık, kaptanlık ve benzeri ne kadar mansıp varsa defter ettirip, o defteri her zaman huzurunda bulundurmasıdır. Şayet padişah katında bu şekilde bir defter tutulmuş olsaydı, nice müstahak olmayan kişilerin mensupları alınıp padişah sancağından gelen ağalara ve diğer müstahak kullara verilebilmesi neden başka, halen mansıpta olanların ne biçim insanlar oldukları, kaç yıldan beri mutasarrıf buldukları gibi bilgiler derece derece padişahın malumu olurdu. Padişah vezir-i azam dan başka her vezire, "mansup tasarruf edenlerden yarar, memleketi yönetip korumaya kudreti olan akıllı ve doğru kulların kimlerdir? Şimdiden incele ve araştır, hafızana yerleştir. Mansıp boşaldığı zaman kime layıktır

diye gizlice sana soracağım. O zaman cevap veresin. Fakat bu konuyu sakın başka bir veziri açmayın” diyerek ayrı ayrı tembih etmelidir (Yücel, 1988, s. 176-182).

Padişahlar vezirlik hizmetini akrabası çoluk çocuğu olanlara değil de eşi dostu ve yakınları olmayan akıllı, doğru dürüst kişilere vermelidir. Bunların hasları da kıyılarda değil, Erzurum, Diyarbakır, Sivas ve Halep beylerbeyliklerinde olmalıdır. Padişahın ne çok sert ne de çok yumuşak olması, her zaman ılımlı davranması gerekir. Fakat bazen de biraz sertleşmek hem devlet ve hem de din için daha iyi olabilir. Çünkü reaya, Allah’ın padişaha emanetidir, sultanın onları koruyup gözetmesi lazımdır. Padişahın adaleti olmazsa, nizam-ı âlem bozulur, Halka vacip olan da İslam padişahına derun-i dilden dua ile meşgul olmaktır (Yücel, 1988, s. 176-182).

Vezir-i azamlık makamı dört büyük halifenin makamıdır. Bu göreve göreve akl-ı selim sahibi, doğru, temiz yaradılışlı, salah ve diyanetle vasıflanmış, felak ve adaletle tanınmış, dünya malına aşırı düşkünlükten uzak, hileden arınmış, Arapça kitaplardan önemli meseleleri ve hadisi şerifleri okuyup anlayabilecek, kıyafeti makbul, ferâset sahibi, bütün ülkeyi mükemmel tedbirlerle düşman tehlikesinden korumalı ve konak yerlerini, yolları eşkiya fesadından koruyup, güven için de bulundurabilecek bir getirilmelidir. Veziri Azam önemli konu ve kararlarda, tek başına karar vermemeli, istişareye önem vermeli, kendi bildiğine göre hareket ederek işleri çözümsüz hale getirmemeli, mutlaka bilenlere danışmalıdır. Hazineyi çoğaltmalı, şehirleri, ülkeyi bayındır duruma getirmek, reayayı ve memleketi koruyup gözetmek için çok çalışmalıdır. Rüşvetten uzak, mazlumlara yardım etmeli, zalimlerin hakkından gelmeli bu konuda gözü pek olmalıdır. Vezir-i azama gerekli olan, aç gözlülük, dünyâ malına aşırı düşkünlükten uzak durmak, bulmak haslarının geliri ile yetinmek hem bu dünyayı ve hem de diğer dünyayı düşünerek doğrulukla hareket etmek ve makam ve mevkileri layık olanlara vermelidir (Yücel, 1988, s. 183-185).

Vezirlere, kırk elli parça köy mülk olarak verilince, başka bir gelir verilmemelidir. Zaten ona vezirlik gibi yüksek bir makam verilmesi onlara yeterli değil midir? Bunun dışında vezir-i azama ayrıca bir köyü mülk olarak vermeye gerek yoktur. O zaten kimin elinde mülk, köy, mezra, değirmen, çiftlik, hamam olduğunu biliyor ve bunları bir yolunu bulup almıştır. Devlet hazinesinin böylesine israf edilmesinin hesabının kıyamet gününde padişahın sorulacağını bildiğimden, sorumluluktan kurtulmak için, ben mutasarrıf olduğum dirliği topluca padişaha bildirdim, gerisini padişah bilir. Vezir-i azam geçici olarak o yüce makamda oturduğunu unutmamalı, gece ve gündüz dine ve devlete yararlı olmalı, yüksek saraylar, birçok binalar yaptırmak, köyler temlik ettirmek sevdasına kapılmamalıdır. Vezir yakınlarını her türlü imkânlarla donatıp, diğerlerini ağlatmamalıdır, herkesin hakkını adaletle vermelidir (Yücel, 1988, s. 183-185).

Müellif eserinin beşinci cüzünde, ulemanın, meşayih ve seyyitlerin durumu başlığı altında, önce İslam anlayışına göre ulema ve fuzelanın değerini ve toplum içindeki üstün yerine değinir. Fatih Sultan Mehmet’in bunlara verdiği önem ve gösterdiği ilgiyi, Fatih’le Molla Kırımî arasında geçen görüşmeyi anlatmaktadır. Artık ilmiye sınıfının da düzenin

bozulduğunu, âlimin ve nadanın aynı düzeye geldiğini, hatta zengin cahillerin rüşvetle âlimlerin önüne geçtiğini, bu durumun gece gündüz ilimle uğraşan alimlerin üzdüğünü ve bunların çalışmak bir işe yaramıyor diyerek çalışmayı bırakıp büyüklerin kapılarını mülazemete yöneldiklerini vurgulamıştır. Padişah hocasında bulunması gereken nitelikleri belirtmekte ve bununla ilgili düşüncelerini şöylece sıralamaktadır: padişah hocası padişahın müsait zamanlarında olabildiği kadarınca padişah yetiştirmekle uğraşmalı onu peygamberlerin adabını sultanların menkıbelerini incelemeye yöneltmelidir (Yücel, 1988, s. 189-193).

Anonim, Kitâb-ı Müstetâb

Yazarı belli olmayan bu eserin müellifinin aşağıdaki ifadelerden muhtemelen onun devşirme olduğunu ve saraya bu şekilde girdiğini anlıyoruz. Bu bilgiler den adı ve yaşantısı ile ilgili malumatımız yoktur. “Nihayet Bu hâksâr-ı bâ-sadakat zaman-ı tufuliyetten hanedan-ı Âl-i Osman'ın perverde-i nî'met ve hidmet güzide-i der-i devletleri olub ve zillullah-i padişah-ı âlem-penahın nazar-ı âliyeleri ile manzur ve nice hidmet-i âliyeleri ile mesrur olduğum ke'ş-şems zahir ve mine'l-ems bahirdir”. Bu kısımda kendinden bahsetmemesinin sebebi ise, herhalde bir menfaat ummadan ülkenin içinde bulunduğu durumu ve ıslahı hakkında düşüncelerini kaleme alan bir aydın olduğunu anlıyoruz. Kitab-ı Müstetab, 17. yüzyıl başlarında dönemin ihlal edilmiş nizamlarını ve bozuklukların kökenlerini tespit etmiş önemli bir kaynaktır. Eser 1620 yılında telif olunarak, II. Osman' a (1618-1623) sunulmuştur. Kitab-ı Müstetab yazarı III. Murat (1574 1595), III. Mehmet (1595-1603), I. Ahmet (1600- 1617) ve II. Osman (1618-1623) dönemlerinde yaşamıştır. Yazar 16. yüzyıldaki asırda yaşayıp o dönemdeki bozulmaları müşahede etmiş ve daha sonra 17. yüzyılda olgunluk çağında bu problemleri gidermenin yollarını düşünmüş ve fikir üretmiştir (Yücel, 1988, s. IX-XVIII).

Kitâb-ı Müstetâb'ın yazarı, eserinde Osmanlı İmparatorluğundaki sosyal, idari, iktisadi alanlarda ve ülema sınıfındaki çöküntüyü, şöyle açıklamıştır: “âyin-i saltanat-ı Osmani muhtel ve rişte-i kaide-i kanun-i cihanbanihall olmakta ve hazinede killet ve mabeyn-i hükkamda adavet ve kuzatda rüşvet ve canib-i düşmende fırsat ve kurbiyyette olanlar hıyanet ve ulemada tama' ve hamakat ve raiyyetde ziraat-i bi- bereket ve kasavet”. Yani, Osmanlı saltanatı bozulmuşunu; padişahın kanun ve kaideleri çözüldüğünü; padişah, valiler, zabitler, kadılarda düşmanlık başladığını; kadılarda rüşvet; ulemada açgözlülük, ahmaklık başladığını; halkın ziraati bereketsiz ve kendileri de üzgün olduğunu belirtiyor (Yücel, 1988, s.31-35).

Yazar kendi dönemindeki siyasi sosyal ve ekonomik durumu, Koçi Bey'den daha geniş ve sistemli bir biçimde iletmiş ve bozukluklar ve nedenlerini şöyle belirtmiştir: “Osmanlı devlet düzeninin ve eski kanunların bozulmasının esas nedeninin padişahın otoritesinin zayıflamasıdır. Zira padişah devletin ruhu sayılır. Önceden sadece vezir-i azam padişah adına iş yapardı, araya kimse girmezdi. Şimdi padişah adına doğrudan doğruya emirler verilmeye başlanmıştır. Sorumsuz kişiler bu otoriteyi kendi şahsi çıkarlarına alet etmektedirler. Otoritenin zayıflamasında padişahların devlet işlerine kayıtsızlığı da büyük rol oynamıştır.

Bu zayıflık ise eyaletlerdeki kargaşalığın başlıca sebebidir. Buralarda artık padişah fermanına eskisi gibi aldırın yoktur” (Yücel, 1988, s. XXI).

Yazara göre, III. Murad’dan itibaren adalet bir yana bırakılmış, vezirler ve beyler birbirine düşmüş, kul taifesinin içine yabancı karışmış, makam sahipleri “hemen bugün hoş görelim, irtenin ıssı vardır” düşüncesi ile kendi çıkarları peşindedirler. Gerekli tedbirler alınmazsa devletin temelini kazılması mukadderdir” (Yücel, 1988: 1-2). Üçüncü bölümde yazar, hazineye zarar gelmesinin bir nedeni olarak sadrazamların, kul taifesinden birine, “rikab-ı hümayuna arz eylemeden terakki ve ibtidadan dirlik vermeye başlamalarını göstermektedir. Bu yüzden dirlikler alınır-satılır hale gelmiş, “İsa takyenin Musa’ya giydirilir” olmuştur. Böyle dirlik sahibi olanların Devlet-i Aliye’ye ne şekilde hizmet edecekleri ortadadır. Rüşvetin bir bela halini alması da mansıpların ehline verilmeyişinde aramak lazımdır (Yücel, 1988, s. 4-5).

Yazar, on birinci ve on ikinci bölümlerde buraya kadar anlatılan devlet ve toplum hayatında görülen bozuklukların nasıl düzeltilebileceği ve ne gibi tedbirler alınması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ona göre, Padişah, “memalik-i mahrusada olan reayanın, eyyam-ı adaletinde asude-hal olmasını sağlamakla sorumludur. Devamlı inhitatın baş nedenlerinden birinin de iyi sadrazamlar gelmemesinde bulmaktadır. Çünkü sadrazamlar su-i tedbiri ve rüşvet almaları, cümle âlemde olan yaramazlıklar, bidatler, hilaf-ı kanunların ortaya çıkmasının tek sebebidir (Yücel, 1988: 27-31). Yine padişahın yapması gereken şudur; “Kanun-ı Al-i Osmanı icra eder zaman-ı sabıkda olan ecdad-ı izamlarının vüzeraları gibi tarik-i hakkı gözedir bir müselmanı bulup, sadr-ı azam ataması gerektir, denmektedir. Ayrıca vakit kaybetmeden bu nitelikleri olan bir kimseyi bulup derhal sadrazamlığa tayin etmesi hususunda padişahıta uyarılmalıdır (Yücel, 1988: 31-37).Yine padişahın, vezirler, ulema ve yeniçeri ocağının ihtiyar kulları olan devlet görevlilerine, “umur-ı din ve devlete müteallik” düşüncelerini ve önerdikleri tedbirleri öğrenmesini istemektedir. En önemli soru şudur.” Eskiden seferlerde daima başarı kazanılıp düşman elinden memleketler ve kaleler alınırken nice yıldır düşman ülkemizi çiğnemekte ve fetihler elden gitmektedir (Yücel, 1988, s. 36-40).

Koçi Bey, Koçi Bey Risâlesi

Koçi Bey’in nerede ve hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, Göreceli olabileceğiyle ilgili bazı kanıtlar vardır (Danışman,1997 s. VIII-XIV). Babinger onun Arnavut devşirmesi olduğunu belirtiyor (Babinger, 1982, s.203-204). Çeşitli kaynaklardan edinilen bilgiye göre, Koçi Bey, gençliğinde Görice den İstanbul'a getirilmiş ve sarayı hümayun'a dâhil olmuştur. Saraya dâhil olduğu ve nasıl girdiğine dair açık bir bilgi yoktur. Koçi Bey direk olarak padişaha problemler takdim edebildiğine göre onun sarayda çok önemli ve padişahın mahremi durumunda olması icap eder. Koçi Bey’in nasıl ve hangi yılda devşirilerek Enderun’a dâhil olduğuna kesin kaynak yoksa da Sultan Ahmet (1603-1617) devrinden, IV. Murat (1623-1640) devrine kadar Enderun'da birçok görevler aldığı bilinir. Bilhassa IV. Murat döneminde zamanında Has odaya girmiş ve sultanın güvenini kazanmış ve hatta sır ortağı olacak kadar Sultan'ın yakını olmuştur (Danışman, 1997,s.VIII-XIV). Koçi

Bey, Sultan Murad'ın ölümünden sonra hükümdar olan Sultan İbrahim'in de (1640-1648) musahip ve sır dostu olmuş, bu padişaha da Sultan Murad'a arz ettiği gibi risaleler sunmuştur. Koçi Bey 17. Asırda yetişmiş, Türklerin Monteskiyö'sü ismini almayı hak eden bir münevverimizdir (Lewis, 1993,s. 22-33; KoçiBeg, 1997,s. VIII-XIV; Babinger, 1982, s. 203-204; Uluçay, 1977: 832). Osmanlı İmparatorluğu'na uzun zaman görev yaptıktan sonra Sultan İbrahim'in son zamanlarında emekliye ayrılmış, daha sonra da Görice'ye gitmiştir. Görice'nin Plamet köyünde gömülüdür (Bursalı Mehmet Tahir, 1965, s. III). Koçi Bey'in eserleri araştırılınca mükemmel bir tahsil hayatının olduğu anlaşılır. Saray çevresinde imkânları değerlendirerek fikirlerini, bilgisini arttırma imkânlarını kaçırmamıştır. Koçi Bey çok ciddi bir aydındır. IV. Murat ve Sultan İbrahim'e sarayın ve devlet idaresi düzeninin bozulduğunu, hükümdarın nasıl hareket etmesi gerektiğini, aksi takdirde memleketin felakete gideceğini hiç korkmadan arz etmiştir. Bu durumda onun ne kadar sorumluluk sahibi aydın olduğunu göstermektedir (Babinger, 1982, s. 203-204; Danışman, 1997, s.VIII-XIV; Akün, 2002, s. 143-148).

Koçi Bey Risalesinden anlıyoruz ki, Koçi Bey, Osmanlı devletinin içten çürümeye başlamasını, muhteşem ve kudretli diye bilinen Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar götürür. 17. asırda azametinden hala bir şey kaybetmemiş, hâlbuki Avrupa ile aramızda ilim ve teknik manada çok büyük uçurumun bilincinde olmayan sultan ve devlet adamlarının yaşadığı bir dönemde, en sert Osmanlı padişahlarından birine, daima iftiharla anılan Kanuni Sultan Süleyman dönemini açıkça eleştirmek ve bozulmaların başlangıcı olarak gösterebilmek, tabii ki takdir edilecek bir karakterdir (Danışman, 1997, s. 5).

Koçi Bey, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde askeri ve mülki teşkilatın nasıl bozulduğunu IV. Murad'a anlatarak dikkatini çekmeye çalışmıştır. Koçi Bey, özellikle yeniçeri ocağının bozulma sebeplerini, tımar sisteminin nasıl çığırından çıktığını, devlet adamlarını nasıl rüşvet aldığını, memuriyetlerin rüşvetle satılmasını çok açık bir şekilde IV. Murad ve Sultan İbrahim'e bildirmiştir (Danışman, 1997: XI). Yazar, yukarıda belirttiğimiz konuları çok açıkça sultana arz eder, devrin bütün kötü gidiş nedenlerini, ayrıntılı bir çözümleme yeteneğiyle farkına varmış, bunların düzeltilme yollarını aramış ve sultana korkmadan arz etmiştir. Sultan Murad'a sunduğu risaleyi ikiye ayrılabilir. Birinci bölümde, padişaha devlet teşkilatındaki bozuklukları izah eder. Bu arada hükümdarlık makamını dahi tenkit edecek kadar cesaret gösterir. İkinci bölümde ise bu bozuklukların nasıl düzeltileceği anlatılır (Danışman, 1997, s. XVI).

Koçi Bey, padişahları çok usturuplu bir şekilde tenkit ediyor. Söze onları öven bir eda ile giriyor “ Saadetli ve şevketlü arslan saldırişlı hakan hazretlerinin büyüklük dolu kalplerine gizli değildir ki, 1574 tarihine gelinceye kadar büyük vezirlerde tam bağımsızlık olup, vezir-i azam makamında olanların işlerine hiç kimse karışmazdı. Tayin ve azil işlerine ellerinde olup, padişahla onlar arasındaki muameleleri hiç kimse bilmezdi. Bu işlere karışmaya kimsenin cesareti olmazdı. O tarihten itibaren nedimler diğer padişah yakınları, padişah huzurunda meydan ve rütbelere bulup, saltanat işlerine karışır oldular (Danışman, 1997, s. 17).

Yazar yine bozukluklar ile ilgili şunları söyler: Eskiden devlet büyüklerinde ve askerde gümüş at takımı ve süs yoktu. Önceden şeyhülislam olgun ve fazilet sahibi ve çekinmeden hakikati söyleyen kimselerdi. Bugün ilim yolu fevkalade bozulmuştur. Kazaskerler sık sık azl olunmakta, yerine gelenlerde azl korkusu ile dalkavukluk yapmaktadırlar. İlimiye ait yüksek makamlar, araçlar vasıtasıyla verilmesi doğru değildir. (Danışman, 1997, s. 20-23).

Koçi Bey, yine padişahı önemli bir konuda tenkit edeceği zaman, çok övgülü sözlerle söze başlıyor: “Saadetlü ve şevketlü, yıldızlar kadar çok askere malik olan padişah hazretlerinin tamamen uyanık olan mübarek hatırlarına gizli değildir ki, yeryüzünde fitne ve fesad, şer ve kavganın duyulup yayılmasına, eşkıya ve azgınlığın üstün gelip şöhret bulmasını sebebi, din askeri olan zeamet ve tımar askerinin halen dirlikleri kesilip, kendilerinin nam ve nişanlarının kayboluşudur”. Koçi Bey, burada ve diğer yerlerde padişaha anlatacağı konuları, çok ince düşünerek telmih ve tariz sanatıyla anlatıyor Koçi Bey, padişahları çok usturuplu bir şekilde tenkit ediyor. Söze onları öven bir eda ile giriyor “ Saadetli ve şevketlü arslan saldırlı hakan hazretlerinin büyüklük dolu kalplerine gizli değildir ki, 1574 tarihine gelinceye kadar büyük vezirlerde tam bağımsızlık olup, vezir-i azam makamında olanların işlerine hiç kimse karışmazdı. Tayin ve azil işlerine ellerinde olup, padişahla onlar arasındaki muameleleri hiç kimse bilmezdi. Bu işlere karışmaya kimsenin cesareti olmazdı. O tarihten itibaren nedimler diğer padişah yakınları, padişah huzurunda meydan ve rütbelere bulup, saltanat işlerine karışır oldular (Danışman, 1997, s. 24- 36).

Yine Koçi Bey, “Saadetlü ve şevketlü İskender haşmetlü hakan hazretlerinin parlak ve nurlu kalplerine gizli olmaya ki, eğer âlemin düzeltilmesi hususunda bir tedarik görülmezse ve bu nazlı memlekete bir düzen verilmezse ümmet-i Muhammed (nefsi, nefsi) deyüp reaya ve beraya tamamen berbad olur. Çünkü asker taifesi itaatten çıktı, zabitlerde inzibat kalmadı. Nasihat ile asker zapt olunmaz, iltifat ile düzeltilmesi mümkün değildir Koçi Bey, padişahları çok usturuplu bir şekilde tenkit ediyor. Söze onları öven bir eda ile giriyor “ Saadetli ve şevketlü arslan saldırlı hakan hazretlerinin büyüklük dolu kalplerine gizli değildir ki, 1574 tarihine gelinceye kadar büyük vezirlerde tam bağımsızlık olup, vezir-i azam makamında olanların işlerine hiç kimse karışmazdı. Tayin ve azil işlerine ellerinde olup, padişahla onlar arasındaki muameleleri hiç kimse bilmezdi. Bu işlere karışmaya kimsenin cesareti olmazdı. O tarihten itibaren nedimler diğer padişah yakınları, padişah huzurunda meydan ve rütbelere bulup, saltanat işlerine karışır oldular. “Padişahın, zeamet ve tımarı gerektiği şekilde ve eskiden olduğundan fazla yapmaya çalışıp, azm buyurlarsa, Allah’ın izniyle hal olur (Danışman, 1997, s. 24-36,41).

Sultan İbrahim’e takdim edildiği kuvvetle sanılan risalede ise, Koçi Bey, Sultan İbrahim’e şunları söyler: “ Benim saadetlü padişahım, padişahlara sorup öğrenmek asla ayıp değildir. Belki sormamak, bilmemek ayıptır”. “Benim devletlü hünkârım, kilercibaşıya sıkıca tenbih buyurasız”... “ Benim mübarek nefsim için, gerek Mısır diyarından, gerek ülkemin şehirlerinden gelen şeyleri bir hoşça koruyup, ocakları göresin, katiyyen doğruluktan ayrılma, yoksa sen bilirsin, diye tenbih buyurasız. Yine Koçi Bey, “AllahuTeala benim devletlü hünkârıma nasibede. Pek çok seferler yapıp, kaleler fethedesin. Önce vezir-i azam kulunuza

tenbih buyurasınız ki: “Murad-ı hümayunum, büyük sefer etmektir. Şimdeiden sonra sefer hazırlığı göresin. Mühimmatta kusur koma” Burada Koçi açık bir şekilde padişahı uyarıyor (Danışman, 1997, s. 67-73). “Benim devletlü hünkârım, Osmanoğullarının- Allah saltanatlarını ebedi kılsın-tarihleri vardır. Dülbentoğlanında, yahut hazinededir. İsteyip okuyasınız, ulu atalarınız nice gazalar etmişlerdir, malum-u hümayununuz olsun. Kullarınıza nasıl muamele etmek gerektir. Daha başka şehnameler vardır. Padişahların hallerini bildirir, okunması gerektir”. Burada Koçi Bey, hiç çekinmeden padişahı uyarıyor, atalarının hayatlarını okumuyorsun, bu kitaplar hazinede vardır, al oku onları ve okunması gerekir, diyerek ihtar ediyor (Danışman, 1997, s. 75).

Kâtip Çelebi, Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel

Asıl adı Mustafa b. Abdullah olan Kâtip Çelebi 1609'da İstanbul'da doğmuştur. Babası Enderun'a dâhil bir memurdu. Âlimler ve arkadaşları tarafından Hacı Halife diye anılmakta idi. Kâtip Çelebi'nin babası, on dört yaşına kadar çeşitli hocalar tutarak ilim tahsil ettirdi. Daha sonra divan kalemlerinden Anadolu muhasebesi kalemine kâtip oldu. Çeşitli seferlere katıldı. Bir müddet Kadızade'nin derslerine devam ettikten sonra yaklaşık on yıl orduyla çeşitli seferlere katıldıktan, İstanbul' dönerek tamamen ilimle meşgul olmaya başladı. Yaklaşık 1635-1648 yılları arasında çeşitli meşhur hocalardan ilim tahsil etmiştir. Müellifimiz hem kendisi bizzat geometri, astronomi, matematik gibi müsbet ilimleri öğrendiği gibi, ayrıca bu ilimleri öğretmiştir. Kâtip Çelebi geçimine yetecek kadar olan, terfi edilmediği için üç yıl memuriyetten ayrılıp tekrar ikinci halife olarak atandığı, memuriyetten aldığı para ile kanaat ederek daha fazlasını istememiştir. Teliflerinin çoğunu bu son yıllarda vücuda getirmiş ve 1657 yılında aniden ölmüştür (Gökyay, 2002, s. 36-40; Babinger, 1982, s. 214-223; Adıvar, 1982, s.126-127).

Kâtip Çelebi, devlet düzeninde meydana gelen bozulmaların düzelmesi için, sahib-i seyf'in (kılıç sahibi) gelmesi gerektiğini belirtir. Sahib-i seyf'i diktatör olarak yorumlayanlar da olmuştur (Köse, 2020, s. 178-179). Risalenin yazıldığı tarihte saltanatta bulunan IV. Mehmed'in henüz çocuk yaşta olduğu düşünülürse Hacı Halife'nin sahib-i seyf'ten kastettiği şeyin otorite sağlayacak bir sadrazam olduğu anlaşılır. Nitekim bir süre sonra, Köprülü Mehmed Paşa'nın gelip devlet işlerini düzene koyması böyle yorumlanmıştır.

Kâtip Çelebi, eserinde geçen önemli bir ifade ise, “padişah-ı hakiki, padişah-ı mecâzi” ifadesidir. Yazar, devletteki mevcut sıkıntıların çarelerini belirtirken, şunlara dikkat çeker, “Ayan-ı devlet bu günde padişah-ı hakiki malikü'l-mülk idüginibilüp, hakikatde hazine ve asker ve re'aya anındır. Padişah-ı mecâzi anın halifesidir. Alem-i esbabda sebep yüzünden tasarruf ider diyüp, bir munzabıt padişah-ı mecazi huzurunda nice istikamet üzre hareket olunursa, allamü'l-guyub kulluğun iderüz deyü hakk u adl üzre yek-dil ve yek-cihet olup, taraf-ı hilafda olanı sindürüb, tedbir-i umur-ı devlete mübaşeret ve devleti ikamet itmeleridir” (Köse, 2020, s. 178-179). Burada Kâtip Çelebi, Çocuk padişah IV. Mehmed'i ileştirerek, devlet adamlarının, gerçek padişahın, mâlikü'l-mülk olduğunu bilerek, gerçekte hazine, asker ve

reayanın onun olduğunu bilmeleri gerektiğini hatırlatır. Valide Sultan ve ocak ağalarının, kendilerini devletin gerçek sahibini zannettiklerine dikkat çeker.

Yazar, o gün hazinenin yetersizliği, askerinin fazla olması, giderlerin artması, halkın zor durumu ve bu sıkıntıların ortadan kalması için, Padişahın bir yıllık geliri, nasıl olursa olsun tedarik etmeli, ödemelerdeki sıkışıklığı ortadan kaldırıp; hediye ve bahşiş malından yavaş yavaş ödemek şartıyla, görevlendireceği güvenilir bir adamına teslim etmelidir(Köse, 2020: 181). Burada da yazar açık bir şekilde padişahın ne yapması gerektiğini ve bunu yapabilmenin zor olmadığını ve yollarını da göstermiştir.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Nesâyihu'l-Vüzerâve'l- Ümera

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, muhtemelen 1655-1658 yıllarında İstanbul'da doğmuş, tahminen on iki, on beş yaşlarında Ruzname-i Evvel dairesine girmiştir. Daha sonra yükselerek Ruzname kâtipliğine ve sonra da uzun yıllar Defterdar Mektupçuluğu görevinde bulunmuştur. 1702 yılında Rami Mehmet Paşa sadrazam olunca, yakını Mehmet Efendi'yi Defterdar olarak görevlendirdi. Edirne Vakasından sonra birkaç kez bu makama getirildi. 1714 yılında İstanbul'dan uzaklaştırılarak, Selanik beylerbeyliğine getirildi. 1716 yılında tekrar Defterdar tayin edildiye de 1717 yılında tekrar uzaklaştırılarak Selanik valiliğine getirildi. Aydınımız, valiliği esnasında sultana karşı sözler, bazı ihmalleri yüzünden Kavala'da tutuklanarak, idam edildi. Yazar eserini muhtemelen 1714-1717 yıllarında kaleme almıştır. Eseri bir giriş, dokuz bölüm ve iki ilaveden meydana gelmektedir (Bursalı Mehmet Tahir, 1965, s. 52; Uğural, 1990, s. V-XVIII; Özcan, 1994, s. 98-100; Öz, 1997, s. 29; Savaş, 1999, s. 106).

Defterdar Mehmet Paşa, Osmanlı devletinin en parlak dönemini düşünerek, devletin gerileme döneminin başlangıcında çevresinde gördüklerini eleştirmek için sesini en fazla yükselten aydınlarımızdan biridir. Hatta bu muhalefetinden dolayı canından da olmuştur. Aslında o sistemi değil, onun yönetiliş tarzını eleştiriyordu. Onun eleştirdiği şeyler devlette suiistimaller ve bozulmalardır. Yazar, devlet yönetiminde görev alacaklarda, zekâ, bilgi, namus ve tecrübenin temel özellikler olması gerektiğini savunur. Aydınımız, Osmanlı devletinde, bugünkü maliye bakanlığı diyebileceğimiz bir makamda bulunduğu için, devletin bozulma ve çökme nedenlerini herkesten daha iyi gözlemlemiştir. Onun belki de en çok takdir edilmesi gereken yönü şu sözleridir: "Memleketteki bütün servetin ve kuvvetin kaynağı olan tebaaya zulüm edilmesine mani olacak her türlü gayretin gösterilmesi, vergi ödeyen halkın korunup gözetilmesi gerekir" (Uğural, 1990, s. VIII-XVII).

Yazar, 1717 yılında defterdarlıktan azledilip, İstanbul'dan uzaklaştırılarak Selanik valiliğine gönderilmiştir. Buraya tayin fermanında yasak olduğu halde "mukataa tayinler yapmak suretiyle sultanın emirlerine itaatsizlik yapmak" la suçlandı. Ayrıca, Selanik valisi olduğu sırada "vilayet halkını tazyik etmek" le suçlanarak, bütün malları müsadere edilerek, Adalar Denizi kıyısında Kavala kalesine hapsedildi. Ardından aynı yıl "dikkatsizlik, ihmal, din ve devlete hakaret, Tamşuvar kalesinin düşman eline geçmesine sebep olmak ve padişah hakkında kötü söz söylemekle suçlanıp ölüme mahkûm edilerek, elli yıl hizmet ettiği devleti

tarafından idam edilmiştir. Aslında, Mehmet Paşa, dostlarının sadakatsizliği, iftira, kıskançlık ve saray entrikalarının kurbanı olmuştur (Uğural, 1990, s. VIII-XVII).

Defterdar Mehmet Paşa, eserini, sadrazamın ahlak ve davranışları, adlı birinci bölümünde, “vezir-i azamlar padişaha her zaman doğruları saklamadan söylemeleri ve bundan da hiç çekinmemeleri gerekir. Doğruyu her zaman her yerde geciktirmeden söylemeleri gerektiğini belirtir. Sadrazamların, mal kazanmak ve servet toplamak peşinde koşmamalı, ülkenin içinde bulunduğu durumu düzeltmek için bütün gücüyle çalışmalı ve mesai harcamalıdır. Kendisine verilen görevi servet avcılığına çevirmemeli gerek padişahın özel malları ve gerekse askerinin kamu mallarına karşı çok daha dikkatli olmalıdır (Uğural, 1990: 11-16). Aynı şekilde, sadrazamların, din ve devlet işleriyle ilgili konuları, azledilme korkusuyla padişaha söylemekten çekinmemelidir. Bu dünyanın ve devlet hâkimiyetinin geçici olduğunu, bu dünyaya zevk ve eğlence için gelmediğimizin bilinmesi gerekir. Belki ahiret azığı toplamak, hayırlı işlerde temiz adını sürdürmek ve iyi bir şekilde anılmayı ebedileştirmelidir. Zamanı saltanatın önemli işlerinde geçirmelidir, zevk ve eğlenceye meyletmesi uygun değildir. Böyle bir mevkiye gelince, dikkat edilecek şeyler, aşırı tamahkârlıktan uzak olacak, adalete riayet edecek ve her işte Allahtan korkusu olacaktır. İmkânı olduğu kadar kendi ahlakını da düzelmeli ve halkın işlerini de düzene koymaya çalışmalıdır (Uğural, 1990, s.21-25). Kendisi de padişaha doğruyu söyleme hususunda hiç çekinmediği için, hayatına dahi mal olsa gerekli eleştiriyi ve uyarıyı yapmış, bunu da hayatıyla ödemiştir. Bütün hükkâmın adalete uygun davranmaya çalışmaları gerekir (Uğural, 1990, s. 21-25). Osmanlı ülkesindeki, padişahlar, hâkimler, valiler, subaylar, kadılar, söz sahipleri kısaca bütün amirler adalete uygun davranmaya çalışmaları gerekir.

Kadırla ilgili olarak, “zamanımızda kadırlardan nicesi rüşvetin adını “mahsul” koyup, Allah’ın emirlerini yerine getirmeyerek, Allah korusun, hangi taraf rüşveti fazla gösterirse ona hüküm eder. İsterse alacaklıyı borçlu ve müflisi Karun çıkarır. Hâkimlerin rüşveti gelir olarak kabul ettikleri ve rüşvet almayı gayet rahat bir şey gibi gördüklerini belirtiyor (Uğural, 1990: 59). Maliye bakanları ile ilgili olarak, “hazine işleri Osmanlı devletinin hepsinden önemli ve gerekli olan işlerdendir. Defterdarların yolsuzluk çukuruna düşmüş, kendi çıkarları için devlet düzeninin yıkılmasına ve tehlikeye düşmesine sebep olan, hazine hizmetlerinin devlet gelirini sıkı tutmada bağlılık ve kötülükleri, nice ele alınmayacak tezkireler ile hazineden akçe almakta ve sair hallerde hareketleri ne veçhiledir, hile düzenbazlıkları nedir, bilip anlamaya muhtaçtır” (Uğural, 1990, s. 67). Yani, maliye bakanlığının devletin en önemli işi olduğunu, bakanın yolsuzluk yapmaması, ekonominin çok önemli olduğunu, bunu bozulmaması için her türlü hile ve düzenbazlıkları bilerek, bunlardan kaçınması gerekir.

İbrahim müteferrika, Usulü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem

İbrahim Müteferrika, bizzat şahısları hedef almadan, genel ifadelerle her konuda eleştiri yapmıştır. Mükemmel bir diplomat olduğu için, inceliklere dikkat ederek, hitap ettiği kesimi göz önüne alarak, söyleyeceklerini esirgmeden ifade etmiştir. O, taassup, tembellik ve

ilgisizliğin baş düşmanıdır. Osmanlı'nın o günkü durumunu "hâb-ı gâflet" ve "kemâl-i tekâsül ile özetler (Şen, 1995: 145-169). Müteferrika, karşısındakilerin ilmi seviyelerine göre, sözü fazla uzatmadan, oldukça edebi bir dille maksadını dile getirmiştir. Onun üslubu, gerek ilmi usul ve 1674'te Kolojvar'da doğan Müteferrika, Macar bir ailedendir. Tököli ayaklanması sırasında Türk akıncılarının eline düşmüş ve İstanbul'a getirilmiştir. 1715'te müteferrikalık görevi ile Viyana'ya gönderilmiş, 1716'da Avusturya'ya karşı ayaklanan Macarların tercümanı olarak Belgrat'a gitmiştir. 1737 yılında görüşmeler için Lehistan'a gönderilmiştir ve 1745'te de vefat etmiştir. Yazar, çok uzun sene devlet hizmetinde bulunduğu için, tecrübe, ilim ve kabiliyeti ile kendini kabul ettirmiş, matbaa gibi kültür hayatında büyük bir öneme haiz olan tekniğin ülkeye girmesinde çok çaba sarf etmiştir. Bu hizmetinin dışında eserleriyle de devletin bünyesinde çözümleri tespit etmiş ve çözümünü için de çareler öne sürmüştür. Bu eseri ise mukaddime, kısımlar, üç bölüm ve sonuç olarak düzenlenmiştir (Şen, 1995, s. 25-38; Halası-Kun, 1997, s. 896-900).

Gerekse fikir adamlığının ciddiyetiyle her yönüyle kendisini hissettirir. Yazar, genellikle sistemi değil, devlet adamlarını, suiistimalleri, bozulmaları tenkit eder (Şen, 1995: 44-45).

Aydınımız, Osmanlı'nın bir daha bu durumlara düşmemesi, ülkenin içte ve dışta eski durumuna tekrar gelebilmesi için; birçok tarih kitap okumuş, Doğu ve Batıdaki devletlerin askeri teşkilatını incelemiş; yine bu devletlerin yönetim şekilleri ve yürürlükteki kanunlarını araştırmış; ayrıca o zamana kadar edindiği tecrübesi ile Avrupa'nın gelişmesinin nedenleri, Osmanlı'nın da gerilemesinin sebebini bulmaya çalışarak, eserini ortaya koymuştur. Yine ayrıca, bütün bunları da ilim ve tecrübesine güvendiği yerli ve yabancı devlet adamları ve komutanlarla müzakere edip kesin kanaate vardıktan sonra 1731 (1143 H.) yılında kaleme almıştır (Şen, 1995, s. 123-126).

Biraz önce belirttiğimiz gibi, Müteferrika Devlet-i Aliyye hizmetinde çeşitli er ve kademelerde görev yapmıştır. Üstlendiği görevler sıradan bir iş olmayan müteferrika, beyler, paşalar ve padişahlara yakın bir çevrede yer almıştır.

Bu yüzden devlet adamları düşmanın yeniliklerinden haberi olacak, onların yeni askeri düzenini, askeri yöntem ve savaş hilelerini bilecek, İslam ülkelerinin düşmana teslimine sebep olan gaflet, taassup, tembellik ve cehaletten uzaklaşacak, devletin çözümlerine sebep olan olayları engelleyecektir. Fakat yine de gaflet olunmayıp, tam bir basiretle müteyakkız ve mütenebbih davranılmalıdır. Kararlı, aynı zamanda ihtiyatlı hareket edilmelidir (Şen, 1995, s. 84-86). Burada daha önce belirttiğimiz gibi, Padişah ve sadrazam gibi isim vermeden, doğrudan devlet adamlarını muhatap alarak eleştirmiştir. Eleştirilerini gayet ince ve bir diplomat edasıyla yapmıştır. Ayrıca yazar, örneklerle Osmanlı ileri gelenlerini ikaz ederek, onlara istenmeyen sonu göstermek istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin nüfusu kalabalık, imkânları da yerindedir. Seksen, yüz bin kişilik orduyu toplaması, bunları teçhiz etmesi; geçmiş sultanların askeri kanunlarını da inceleyip, zamana göre yenilemesi ile Avrupa ordularına mukabil, belki onlardan da üstün bir orduyu

vücuda getirmesi, hemen bir sene içinde mümkündür. Geçmiş Osmanlı sultanları, düşmanın ahvalinden gafil değillerdi (Şen, 1995, s. 104-105). Aydınımız burada da sultanı, sadrazamı ve diğer devlet adamlarını fazla incitmeden “Geçmiş Osmanlı sultanları, düşmanın ahvalinden gafil değillerdi” diyerek, onları tamamının düşmanın durumunda haberdar olmadıklarını eleştirmiştir.

Süleyman Penah Efendi, Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası

Süleyman Efendi, Tırapoliçeli (Mora) İsmail Efendi'nin oğlu olup, 1740 yılında İstanbul'da doğmuştur. Dersaadet'e gelerek Küçük Mustafa Paşa'ya divan kâtibî olmuş, daha sonra hâcelik rütbesi almış ve 1764'te küçük tezkireci, daha sonra kethüda kâtibî olmuştur. Daha sonra maliye tezkirecisi olmuş, 1774'te ordu ile beraber gitmiştir. 1769'da sipah kâtibî, 1770'te mevkûfâtî, 1771'de suvari mukabelecisi ve 1772'de baş-muhasebeciliğine getirilmiştir. 1783 yılında matbah emini, 1784'te tekrar Anadolu muhasebecisi ve süvari mukabelecisi olmuştur. 1786 da vefat etmiştir. (Berker, 1942-1943, s. 63-64; Mehmet Süreyya, 1308, s. 87; Doğuş, 2001, s.116; Erdem, 1994, s.42; Bursalı Mehmed Tahir, 2000, s. 187).

Sipahi askerlerinin bozulmalarının sebeplerinden birisinin de alaybeylerinin iki üç ay gibi kısa sürelerde sürekli azledilmeleridir. Bu nedenlerden dolayı sipahi askeri itaatten çıkmıştır. Bu askerlerin tekrar itaat altına alınması için öncelikle alaybeylerinin başka sancak ahalisinde değil, kendi sancak ahalisi içinden seçilmesi gerekmektedir (Zararsız, 2017, s. 97-99). Müellif, taşrada kadı, ayan, voyvoda, mütesellim gibi yerel güçlerin halka yaptığı zulümlerden oldukça şikâyetçidir. Taşrada yapılacak düzenlemelerle hem halkın üzerinden bu zulmün kaldırılacağını hem de devletin gelirlerinin artacağını belirtmektedir. Yazar ayanların reaya üzerinde zulüm yaptığını belirterek, ayanlığın kaldırılması gerektiğini belirtmektedir. Penah Efendi, ayanlığın kaldırılarak, kaza işleri ve tevzi işi voyvodalar, zabitan, çift sahipleri, kocabaşlar ve vucuh-ı belde tarafından bir araya gelinerek halledilmelidir (Zararsız, 2017, s. 114-115). Yazar burada, alaybeylerinin, kadı, ayan, voyvoda, mütesellim gibi görevlilerin tayin edilme şekillerini açıkça eleştirmiştir. Doğrudan padişah ve sadrazam ifade edilmemiş fakat bu görevlileri tayin edenler belli olduğuna göre, ince bir şekilde Osmanlı yönetimini eleştirmiştir.

Hâceganların devlet hizmetlerini eksiksiz yapacak bir zümre olduğunu, belirterek, ehil olmayanlara hâceganlık rütbesi verilmesinin devletin kusuru olduğunu ve durumun engellenmesi gerektiğini işaret eder. Özellikle taşrada ayanlara şan ve şöretini artırmak için hâceganlık rütbesi verildiğini ve taşraya ferman gönderilerek bunların hâceganlığının kaldırılması gerektiğini belirtmiştir (Zararsız, 2017, s. 146-148). Penah Efendi, kısımda ise, doğrudan padişahı hedef alarak layık olmayan hâceganların padişahın fermanıyla kaldırılması gerektiğini belirtir.

Penah Efendi, mukataaların malikâne usulü ile hayatta olduğu müddet şartıyla idare edilmesini de eleştirmiştir. Ona göre bu durum tamamen gaflet le ortaya çıkan bir şeydir. Bir kazada birden fazla mukataanın olmasının karışıklığa neden olduğunu vurgulayan yazar, her

kazada bir mukataa olarak düzenleme yapılması ve düzenlemeden sonra da mukataaların tekrar malikâne sahiplerine iade edilmesini teklif eder (Zararsız, 2017, s. 150-151). Yazar bu kısımda devlet adamlarını genel olarak eleştirmiştir. Fakat zımnem padişah ve sadrazamı eleştirmiştir.

Sonuç

Osmanlılarda bu günkü anlamda muhalefetten bahsetmemiz mümkün değildir. Siyasî muhalefet, kavram olarak mevcut düzeni veya işleyişi, onun uygulayıcılarını eleştirme, ona karşı değişik bir davranış sunma gibi faaliyetlerle ele alındığında, XVI. yüzyılda Lütü Paşa'yı, muhalif bir şahsiyet olarak görebiliriz. Dolayısıyla bir muhalefetin yapacağı, sorunları tespit ederek çözüm önerilerinde bulunma görevini layıkıyla yerine getiren Lütü Paşa'dan Osmanlı Devleti'nde siyasî muhalefetin erken örneklerinden biri olarak söz edebiliriz.

Lütü Paşa, Asafname'de "Bu hakir, mansıb-ı vezarete geldikte ahval-i divan-ı al-i şanı hayli perişan bulmuşdum. Yapabildiğim kadar yedi sene bazı önlem ve düzenlemeler yaptım" diyerek, divanı çok perişan olarak bulduğunu ve bunu düzeltmek için çaba harcadığını söyleyerek, Kanuni dönemini tenkit etmiştir. Yine Lütü Paşa, "Olur, olmaz yere ulak için hüküm virmemek gerek. Ulak gibi, memalik-i Osmaniye'de, na-hemvar zulüm yokur. Ulak hükmü kati mühim olub umur-u saltanata zarar ihtimali olur yerde virmek gerekdir. Olur, olmaz yerde cayız değildir. Fukarayı halas için sadaretim zamanında menzil-i bargirleri bazı guşelerde vaz' itdim". Burada da Lütü Paşa, olur olmaz yere ulak verilmemesinin gerektiğini belirtir. Osmanlı ülkelerinde ulak kadar uygunsuz bir zulüm olmadığını belirtiyor. Yine Kanuni dönemini şiddetli bir şekilde eleştirmiştir.

Âli, birçok eserinde özellikle "Nushatü's-Selatin" de padişahı, vezirleri ve diğer devlet adamlarını tenkit etmiştir. Ülke genelinde paraların fakir halktan toplandığı, ancak tamamının askerin mühimmatı için harcanmadığı, kadı ve naipler arasında paylaşıldığı; Mısır, Şam ve Halep tüccarlarından her birinin heybeler dolusu binlerce altınının bulunduğu, ancak bu altınlardan vergi alınmadığı, oysa Fatih Sultan Mehmet zamanının zenginlerinden Pinti Hamit'ten on binlerce sikke altın yardım alındığı belirtilmektedir. Âli eserinde padişahların adil olması, halkın bütün yükünü üzerine alan padişahlar adaletli davranmak zorundadır. Önemli mevkilerin layık olanlara verilmesi, devlet hazinesinin yerli yerinde kullanılması, haksız kazanç ve vurgunculuğa müsaade edilmemesi gerektiği hususlarına yer verir. Yönetimin başında olan padişahın, yetkilerini yerinde kullanmasını, halka kendisini sevdirmesi ve tarih ilmiyle meşgul olmanın önemini vurgulayan müellif, padişahın ilim ehline gerekli desteği vermesi gerektiğine de işaret eder.

Hırzül-Mülûk, adlı eserde, müellifin görüp yaşadıklarını, çevresinde olup bitenleri not almak suretiyle uzunca bir süre içinde oluşturulmuş ve özellikle bazı devlet erkânının devlet düzeninin sarsılıp bozulmasına yol açan tutum ve davranışlarının padişah tarafından bilinmesini sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Müellif bu işi bir görev saymış ve üzerine farz bildiği bu görevi yerine getirmiştir. Dikkat edildiği zaman, Hırzül-Mülûk, yazarı devlet düzeninin bozulmasının sebeplerini padişaha söylemeyi kendisine görev saymış ve bunu

kendisine farz gibi görmüştür. Yani mutlaka yapılması gereken, olmazsa olmaz olarak görmüştür. Dolayısıyla bir nevi yanlış yapılan şeylerin dile getirilmesi anlamına gelen muhalefeti kendisine bir görev olarak addetmiştir.

Kitâb-ı Müstetâb ta ise yazar, “Ayrıca vakit kaybetmeden bu nitelikleri olan bir kimseyi bulup derhal sadr-ı azamlığa tayin etmesi hususunda padişahıta uyarılmalıdır”. Diyerek padişahında uyarılması gerektiği vurgulanır. Yazar kendi dönemindeki siyasi sosyal ve ekonomik durumu, Koçi Bey’den daha geniş ve sistemli bir biçimde iletmiş ve bozukluklar ve nedenlerini şöyle belirtir: “Osmanlı devlet düzeninin ve eski kanunların bozulmasının esas nedeninin padişahın otoritesinin zayıflamasıdır. Zira padişah devletin ruhu sayılır. Önceden sadece vezir-i azam padişah adına iş yapardı, araya kimse girmezdi. Şimdi padişah adına doğrudan doğruya emirler verilmeye başlanmıştır. Sorumsuz kişiler bu otoriteyi kendi şahsi çıkarlarına alet etmektedirler. Otoritenin zayıflamasında padişahların devlet işlerine kayıtsızlığı da büyük rol oynamıştır. Bu zayıflık ise eyaletlerdeki kargaşalığın başlıca sebebidir. Buralarda artık padişah fermanına eskisi gibi aldırın yoktur. Yine yazar burada padişahın icraatlarına açıkça karşı çıkmaktadır.

Koçi Bey, padişahları çok usturuplu bir şekilde tenkit ediyor. Söze onları öven bir eda ile giriyor “Saadetli ve şevketlü, arslan saldırgan hakan hazretlerinin büyüklük dolu kalplerine gizli değildir ki, 1574 tarihine gelinceye kadar büyük vezirlerde tam bağımsızlık olup, vezir-i azam makamında olanların işlerine hiç kimse karışmazdı. Tayin ve azil işlerine ellerinde olup, padişahla onlar arasındaki muameleleri hiç kimse bilmezdi. Bu işlere karışmaya kimsenin cesareti olmazdı. O tarihten itibaren nedimler diğer padişah yakınları, padişah huzurunda meydan ve rütbelere bulup, saltanat işlerine karışır oldular.

Kâtip Çelebi, devlet düzeninde meydana gelen bozulmaların düzelmesi için, sahib-i seyf’in(kılıç sahibi)gelmesi gerektiğini belirtir. Sahib-i seyf’i diktatör olarak yorumlayanlar da olmuştur. Risalenin yazıldığı tarihte saltanatta bulunan IV. Mehmed’in henüz çocuk yaşta olduğu düşünülürse Hacı Halife’nin sahib-i seyf’ten kastettiği şeyin otorite sağlayacak bir sadrazam olduğu anlaşılır. Nitekim bir süre sonra, Köprülü Mehmed Paşa’nın gelip devlet işlerini düzene koyması böyle yorumlanmıştır. Burada açıkça padişahın otorite olmadığını, yönetimde zaaf olduğunu eleştirmiştir.

Defterdar Mehmet Paşa, Osmanlı devletinin en parlak dönemini düşünerek, devletin gerileme döneminin başlangıcında çevresinde gördüklerini eleştirmek için sesini en fazla yükselten aydınlarımızdan biridir. Hatta bu muhalefetinden dolayı canından da olmuştur. Aslında o sistemi değil, onun yönetiliş tarzını eleştiriyordu. Onun eleştirdiği şeyler devlette suiistimaller ve bozulmalardır. Yazar, devlet yönetiminde görev alacaklarda, zekâ, bilgi, namus ve tecrübenin temel özellikler olması gerektiğini savunur. Aydınımız, Osmanlı devletinde, bugünkü maliye bakanlığı diyebileceğimiz bir makamda bulunduğu için, devletin bozulma ve çökme nedenlerini herkesten daha iyi gözlemlemiştir. Onun belki de en çok takdir edilmesi gereken yönü şu sözleridir: “Memleketteki bütün servetin ve kuvvetin kaynağı olan

tebaaya zulüm edilmesine mani olacak her türlü gayretin gösterilmesi, vergi ödeyen halkın korunup gözetilmesi gerekir”.

İbrahim Müteferrika, bizzat şahısları hedef almadan, genel ifadelerle her konuda eleştiri yapmıştır. Mükemmel bir diplomat olduğu için, inceliklere dikkat ederek, hitap ettiği kesimi göz önüne alarak, söyleyeceklerini esirgmeden ifade etmiştir. O, taassup, tembellik ve ilgisizliğin baş düşmanıdır. Osmanlı'nın o günkü durumunu "hâb-ı gaflet" ve "kemâl-i tekâsül ile özetler. Müteferrika, karşısındakilerin ilmi seviyelerine göre, sözü fazla uzatmadan, oldukça edebi bir dille maksadını dile getirmiştir. Onun üslubu gerek ilmi usul ve gerekse fikir adamlığının ciddiyetiyle her yönüyle kendisini hissettirir. Yazar, genellikle sistemi değil, devlet adamlarını, suiistimalleri, bozulmaları tenkit eder.

Penah Efendi, mukataaların malikâne usulü ile hayatta olduğu müddet şartıyla idare edilmesini de eleştirmiştir. Ona göre bu durum tamamen gaflet le ortaya çıkan bir şeydir. Bir kazada birden fazla mukataanın olmasının karışıklığa neden olduğunu vurgulayan yazar, her kazada bir mukataa olarak düzenleme yapılması ve düzenlemeden sonra da mukataaların tekrar malikâne sahiplerine iade edilmesini teklif eder. Yazar bu kısımda devlet adamlarını genel olarak eleştirmiştir. Fakat zımnın padişah ve sadrazamı eleştirmiştir. Ayrıca Penah Efendi, sistemde işlemeyen ve aksayan kurumları da belirtir.

Kaynakça

- Abdülkadir, Ö. (1994). "Defterdar Sarı Mehmet Paşa", TDVİA, İstanbul.
- Adivar, A. A. (1982). Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akün, Ö.F. (2002). Koçi Bey, TDVİA, Ankara, C. 26.
- Âşikkutlu, E. (2005). Muhalefet, TDVİA, İstanbul, C. 30, s. 402-403.
- Babinger, F. (1982). Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çev. Coşkun Üçok, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bursalı, M. T.(2000). Osmanlı Müellifleri, Haz. Mustafa Tatcı- Cemal Kurnaz, AnkaraC. III: Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım.
- Bursalı M. T.(1965). Osmanlı Müellifleri, İstanbul, III: Meral Yayınevi.
- Cansever, N. ve Kiriş, H. (2019). Osmanlı Devleti'nde Son Dönem Siyasal Hareketler, Partileşme Ve İdeolojik Arka Plan, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (35) , 29-51.
- Çerçi, F. (2015). Gelibolu'lu Mustafa Âlî, Siyaset Sanatı- Nüşatü's- Selâtin, İnceleme-Sadeleştirme-Metin-Tıpkıbasım, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, (1990). Devlet Adamlarına Öğütler-Osmanlılarda Devlet Düzeni (Nesayihî'l-Vüzera ve'l-Ümera veya Kitab-ı Güldeste-i Nizam-ı Devlete Muteallık Risale), Derleyen ve Çeviren. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Doğuş, R. (2001). Esad Mehmet Efendi ve Bağçe-i Safa Enduz'u (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin), Burdur: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Eravcı, H. M. (2001). "Gelibolulu Mustafa Âlî'ninNushatü's-Selâtinde 1578-79 Trans-Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi" Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.III, sayı: I, s. 31-40.
- Eravcı, H. M. (2003). "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Nusret-nâmesinin Osmanlı Diplomatîği Bakımından Önemi" Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 4, s.5-20.
- Erdem, S. (1994). Ramiz ve Adab-ı Zurafa'sı, İnceleme-Tenkitli Metin- İndeks- Sözlük, Ankara.: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Fleischer, C. H. (1996). Tarihçi Mustafa Ali Aydın ve Bürokrat, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Ali, Kitabı Tarih-i Kühü'lAhbar, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, No: 920, va. 364 a.
- Gökbilgin, M. T. (1970). Lütü Paşa, MEBİA, C. 7, İstanbul.
- Gökyay, O. Ş. (2002). Kâtip Çelebi, TDVİA, Ankara, C. 25.
- Halası-Kun, T. (1997). "İbrahim Müteferrika" İ.A, Eskişehir, V/2.
- İbrahim Müteferrika, (1995). Usûlü'l- Hikem fî Nizâmi'l- Ümem, Haz. Adil Şen, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koçi Beg, (1997). Risâle-i KoçiBeg, Sadeleştirilen: Zuhuri Danışman, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Köse, E.(2020). Katib Çelebi, Siyasetname Nazariyesi, Düstûru'l- Amel liIslahî'l- Haleb, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Köprülüzade, M. F. (1927). Müverrih Ali'nin Bir Eseri, Hayat Mecmuası, İstanbul, II, sayı: 45.

- Kütükoğlu, M. (1991). Lütü Paşa Asâfnâmesi, (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi), Bekir Kütükoğlu Armağanı, İ. Ü. E. F., Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Lewis, B. (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lütü Paşa, (1326). Asafname, İstanbul.
- Lütü Paşa, (1341). Tevârih-i Ali Osman, Neşr. Ali Bey, İstanbul.
- Lütü Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, No: 352.
- Mehmet Süreyya, (1311-1315). Sicill-i Osmanî, C. III, İstanbul: Matbaa —i Amire.
- Mehmet Ş. (1997). Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaidü'n- Nefais fi Kavaidü'l-Mecalis, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öz, M. (1997). Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Öz, Ş. (2017). Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Muhammed, Siyer Araştırmaları Dergisi, sayı: 1.
- Sarı, M. (1982). El- Mevârid, Arapça Türkçe Lügat, İstanbul: BaharYayınları.
- Savaş, A.İ. (1999). "Lahıya Geleneği İçinde XVIII. yüzyıl Osmanlı İslahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler", Bilig, IX, Ankara.
- Süleyman Penah Efendi, (1942). Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası, Haz. Aziz Berker, Tarih Vesikaları, Haziran 1943- Mayıs 1943, C. II.
- Süleyman Penah Efendi, (2017). Mora İhtilali, Haz. Abdullah Zararsız, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şemsaddin Sami, (1397). Kâmûs-ı Türkî, İstanbul: Şifa Yayınları.
- Tietze, A. (1979-1982). Mustafa Ali's Counsel for Sultans of 1581, Wien, I-II.
- Uğur, A. (1982). Asâfnâme-i Vezir Lütü Paşa, İslami İlimler Enstitüsü Dergisi, IV Ankara.
- Uğur, A. (1987). Osmanlı Siyâset-nâmeleri, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (1977). Koçi Bey, İ.A, İstanbul, C. 6.
- Yücel, Y. (1988). Osmanlı devlet teşkilâtına dair kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzû'l-Mülûk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 10.03.2021 Kabul/Accepted: 28.03.2022

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 423-440.

CUMHURİYET DEMOKRASİ İKİLEMİ: ÖZDEŞ KAVRAMLAR MI, FARKLI KAVRAMLAR MI SORUSUNA HUKUK PENCERESİNDEN CEVAP ARAYIŞI

Dilaver NİŞANCIⁱ, Selda GÜNER NİŞANCIⁱⁱ

Öz

Cumhuriyet ve demokrasi kavramları arasındaki ilişkiyi konu edinen çalışmamız; demokrasi ana başlığı altında, demokrasinin tarihi gelişim süreci ile başlamakta olup, tarihi süreç; Atina demokrasisi ve modern demokrasi kavramları, kaynakları ve bu demokrasilerin belli başlı özellikleri ele alınmak suretiyle irdelenmektedir. Daha sonra normatif demokrasi teorisi ve ampirik demokrasi teorisinden yola çıkılmak suretiyle demokrasi kavramı incelenmektedir. Müteakiben, çoğunlukçu ve çoğulcu demokrasi anlayışları belli başlı düşünürlerin fikirleri ışığında ele alınmak suretiyle demokrasi başlığı sonlandırılmaktadır. Takiben cumhuriyet ana başlığı altında bu kavram irdelenmekte; kelime olarak anlamı ortaya konmaya çalışılmakta, devlet ve hükümet şekli olarak ve son olarak da hukuksal bir kavram olarak söz konusu kavram ele alınmaktadır. Daha sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi başlığı altında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının nasıl ele alındığı izah olunmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın cumhuriyet-demokrasi ilişkisi başlığını taşıyan bölümünde; dar ve geniş anlamda cumhuriyet tanımları, iki kavramı paralel ve hatta özdeş gören yaklaşımlar yanında bu kavramların birbirlerini tamamlayan kavramlar oldukları ya da tamamen farklı kavramlar oldukları hususları, doktrinindeki farklı düşünceler ışığında ele alınmaktadır. Sonuç bölümünde ise tüm bu söylediklerimiz doğrultusunda kendi düşüncemiz ortaya konmak suretiyle çalışma sonlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Çoğunlukçu demokrasi, Çoğulcu demokrasi, Cumhuriyet, Monarşi.

The Dilemma of Republican Democracy: The Search for Answers from the Legal Window to the Question of Identical Concepts or Different Concepts

Abstract

The subject of the relationship between the concepts of democracy, our republic and democracy under the main title of the work, the historical process begins with the historical development of democracy; the Athenian democracy and modern democracy the concepts of resources, and with the consideration of the main characteristics of democracy are examined. Later, the concept of democracy is examined based on the normative theory of democracy and empirical theory of democracy. After that, the title of democracy is terminated by considering majoritarian and pluralistic ideas of democracy in the light of the ideas of major thinkers. After that, this concept is examined under the main title of the Republic; its meaning is tried to be put forward as a word, as a form of state and government, and finally as a legal concept. Later, under the title of the philosophy of the establishment of the Republic of Turkey, we try to explain how the concepts of Republic and democracy are considered in the establishment of the Republic of Turkey. The Republic of the study-the relationship of democracy bearing the title of

ⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Bilim Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı. e-Posta: drdilavernisanci@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-0427-432X.

ⁱⁱ Öğretim Görevlisi, Kırıkkale Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu. e-Posta: seldagner@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-1931-4232

Chapter; definitions of the Republic in the narrow and broad sense, the concept of two parallel and complementary concepts they are even the identical or completely different mindset as well as the concepts of these concepts as they are matters of doctrine are discussed in the light different thoughts. In the conclusion section, the study is terminated by revealing our own thoughts in accordance with all these words.

Keywords: Democracy, Majoritarian democracy, Pluralist democracy, Republic, Monarchy.

Structured Abstract

Democracy is a concept that originated in Ancient Greece. Considering the realities of the era in which it appeared, it becomes clear that democracy is an epithet used by aristocrats to make ordinary people who took control of the administration from them by fighting look small. Despite this, "democraha" was especially used by Athenians and other Greeks to describe the administration of Athens and other Greek cities. Athenian democracy was based on limited property-oriented, republican, male-gender, urban-born, electoral citizenship, locality and equality. Its main value was the political equality of all citizens, not those who were educated, well-educated or owned property. The Athenian democracy collapsed after living for two centuries, parallel to the development of new currents of thought in the middle ages, but quite different from the concept that had its origin, it took its place again on the historical stage.

Democracy is defined in two different senses and two different theories of democracy are mentioned in parallel: "Normative theory of democracy" and "empirical theory of democracy". According to the normative theory, democracy is defined as a regime in which the people are governed by the people for the people. This is an ideal. This ideal can literally never be achieved. In empirical theory, "what is" is considered, not "what should be". According to this theory, the existence of democracy is determined by a number of criteria. A number of features can be identified as common features of regimes that can respond to the desires of a relatively large group of citizens for a long time, which are also the minimum criteria for a state to be considered democratic. Democracy is a form of government in which the people are in a state of both governing and governed. Democracy is a political system in which the right to universal and equal suffrage, the possibility of changing political power through an election mechanism based on the principle of decemner secret ballot and open counting, and therefore the opposition are institutionalized.

The word republic came to our language from the Arabic word "cumhur" and cumhur means people, people, a large crowd, a people or a nation that is in a collective state. If it is a "republic", it means the republic, that is, the nation, the people. In the sense of the state form, we can define a "republic" as a "state belonging to the people". A republic can be considered both a form of state and a form of government. As a form of state, it refers to a state in which sovereignty belongs to the whole of society, and not to a person or a group. When used in the sense of government, it is; it describes a system of government in which the main basic organs of the state, primarily the head of state, are established according to the principle of election, in particular, the principle of succession does not play a role in their formation. Thus, the republic has the meaning of a system of government based on the principle of elections. As a legal concept as well as a political one, the republic has a legal structure dimension beyond political regimes and is the legal structure and framework of the administrative order dominated by the people. The republican administration makes it necessary for everyone to be granted the right to vote. This is an order in which every citizen can have a say in the face of the general problems of the country within the framework of the people's self-government. The republic absolutely rejects the probate procedure in all state services and instead puts in place the electoral procedure, which is where the essence and true meaning of the republic lies.

The idea of a republic arose as a result of the development of the French Revolution. This idea; during the periods of collapse and end of kingdoms and empires, the decline of monarchies and new pursuits have given birth to. The idea of the French Revolution had an impact on Atatürk at the birth of republican thought in our country and in particular. The republic is the most suitable environment for freedom and independence, which Atatürk considers. According to Atatürk, "The Republican regime means the system of democracy and the form of the state". The main feature of the republic is that it is based on national sovereignty, adopts democracy as a system. Although not every democratic regime is a republic, the most advanced form of democracy, its appearance with the most

advanced personality is ensured by the republic. Atatürk's contemporary state is a democratic state and is very closely related to the principles of republicanism, national sovereignty, secularism and populism. In a state where the people themselves dominate their government, the system of government must also be appropriate to it, that is, it must be a democracy.

There is no consensus on the legal definition of the republic in the doctrine of constitutional law. Some authors define the concept of the republic in a "narrow" sense as the anti-monarchy, and if they write a part, they define it in a "broad" sense as identical with democracy. In a narrow sense, in a republic; there is a head of state who is directly or indirectly elected by the people for a certain period of time; whereas in a broad sense, in a republic, sovereignty belongs to a community. In today's Turkish Constitutional Dec literature, with some exceptions, a parallel is established between the concepts of republic and democracy, and the concept of republic is almost identical to democracy.

Public law and the Turkish Republic and democracy are concepts that are used side by side in the opinion of the judge as noted above, even though these two concepts are parallel and identical concepts, the concepts of republic and democracy actually have different meanings. While the republic is more of a form of government, the concept of democracy is a concept related to the content that sets out the rules for the formation and functioning of government. Therefore, there may be countries that are not democratic even though they are republics, as well as countries that have democratic administrations even though they are not governed by a republic.

In our opinion, the concepts of republic and democracy are different concepts from each other, but they are complementary concepts, not opposite. The criterion of how much they complement each other is also determined by the extent to which the content of the concept of the republic is filled with democratic values. Therefore, if the content of the concept of the republic is full of democratic values, these two concepts can be defined as similar and even identical concepts. No, if the content of the concept of the republic is far from democratic values, the similarity is also extremely small.

Demokrasi

Tarihsel Gelişim Sürecinde Demokrasi

Atina demokrasisi.

Demokrasi, Antik Yunan orijinli bir kavramdır. Demokrasi kavramındaki “*demos*”, “*fakirler*”, “*çoğunluklar*” anlamlarında kullanıldığı gibi, “*insanlar*”, “*halk*” ve “*Atinalılar*” olarak da kullanılmıştır. “*Kratos*” ise “*güç*” anlamında olup; demokrasi “*halkın yönetimi*” olarak tanımlanmaktadır. Bundan anlaşılana ise, siyasal iktidarın kaynağının halkta olması; devlet yetkilerini kullananların, halkın yeğlemesine ve denetimine bağlı bulunmalarıdır. Görüldüğü üzere demokrasi, aslında bir iktidar sorunudur: Siyasal iktidarda ilk ve son söz halkın olacaktır (Tanilli, 1990, s. 27). Ortaya çıktığı dönemin gerçekleri dikkate alındığında, demokrasinin, aristokratlar tarafından, yönetimin kontrolünü savaşılarak kendilerinden alan sıradan halkı küçük göstermek için kullandıkları bir sıfat olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen “*democraha*” özellikle Atinalılar ve diğer Yunanlılar tarafından Atina ve diğer Yunan şehirlerinin yönetimini açıklamak için kullanılıyordu (Özdemir, Şimşek ve Aktaş, 2010, s. 260-261).

Buradaki halk (*demos*), “*özgür, toprak ve köle sahibi, erkeklerden oluşan topluluk*” olup “*mülksüzler, ücretliler, kadınlar ve yabancılar*” *demosun* parçası değil, yalnızca ona tabi unsurlardır (Özdemir vd., 2010, s. 261). Dolayısıyla, Yunan demokrasisi kısmi bir demokrasi, bir azınlığın demokrasisi idi gerçekte; yani halkın ancak belli bir bölümü demokratik hak ve özgürlüklerden yararlanabiliyordu. “*Metek*” denilen yabancılar ile kadınlar, hele hele köleler, bu haklardan yararlanamazdı (Tanilli, 1990, s. 28).

Görüldüğü üzere Antik Yunan demokrasisi bugünkü anlamda halkın kendi kendisini yönettiği bir sistem olmanın oldukça uzağında, sınırlı mülkiyet odaklı, şeklen cumhuri ve erkek cinsiyetli bir rejimdi. Ancak dönemsel olarak bakıldığında monarşi ve aristokrasiyi geride bırakmış, geniş tabanlı bir sosyal ve siyasal sistemdi. (Özdemir vd., 2010, s. 261)

Anlaşılabacağı üzere Atina demokrasisi, sınırlı mülkiyet odaklı, şeklen cumhuri, erkek cinsiyetli, kent doğumlu, seçim yöntemli yurttaşlık, yerellik ve eşitlik üzerine oturuyordu. Atina'nın benimsediği ve formüle ettiği demokratik değerler; özgürlük, yasanın egemenliği, hesap verilebilirlik ve yozlaşmama, halkın yasa teklifi verme hakkının önemi, siyasal faaliyete katılma ve eşitlik fikriydi. Ancak açıkça görülen şudur ki, demokratik sistemi meşrulaştıran ve açıklayan demokratik ideolojiler, demokratik kurum ve uygulamaların ortaya çıkmasından epeyce sonra geliştirilmiştir (Demirci, 2009, s. 116).

Atina demokrasisi, bir teorisyenin iyi düşünülmüş sistematik bir taslağı olmayıp, aksine tereddütsüz bir şekilde popülistti. Onun temel değeri, eğitilmiş olanların, iyi yetişmişlerin ya da mülk sahibi olanların değil, bütün yurttaşların siyasal eşitliği idi. Buna mukabil Roma demokrasisinde yurttaşlık konaklama ile özel mülkiyet ilkesine bağlıydı. Yurttaşlar *patrici* (soylu) ve *pleb* (köle) olup olmadıklarına bakılmaksızın servet dilimleri ölçüt alınarak beş sınıfa ayrılmışlardı. (Ağaoğulları ve Köker, 2011, s. 18). Sistematik bir teorisi

olmamasına rağmen, Atina demokrasi ideolojisi, siyasetin nasıl yapılması gerektiğine dair ayırıcı kavramlara sahipti (Demirci, 2009, s. 119). Bu niteliklere sahip olan Atina demokrasisinin altında yatan ilke, her Atinalının potansiyel olarak kamusal tartışmalara önemli bir katkısı olacağı idi. Yoksul veya emeğiyle geçinen biri de olsa her Atinalının siyasal tartışmalarda fikirlerini söylemesi teşvik edilirdi. İşte bu anlayışa dayanan “siyasal tartışmalarda özgür ve eşit konuşma hakkı”, tarihçi Herodot’a göre Atina demokrasisinin en ayırıcı özelliği idi (Demirci, 2009, s. 119).

Modern demokrasi.

Atina demokrasisi iki yüzyıl yaşadıktan sonra yıkıldı. Daha sonra orta çağda yeni düşünce akımlarının gelişimine paralel olarak tarih sahnesinde yeniden yerini aldı. Ancak bu yeni kavram, orijini olan kavramdan oldukça farklıydı ve kendi kendini yeniden üretmek zorundaydı. Artık demokrasinin değil yeni demokrasinin açılımının yapılması gerekiyordu.

Bu modern demokrasilerin temel özellikleri olarak şunlar sayılabilir (Özdemir vd., 2010, s. 265-266):

“Yurttaş odaklılık,

Adil ve dürüst seçim,

Siyasal eşitlik,

Çoğunluk yönetimi,

Açık tartışmacı, iknacı ve uzlaşmaya dayalılık,

Açık ve sorumlu hükümet,

Sivil toplum,

Hukuk önünde eşitlik,

İktidarın yalnız bir kişi ya da grubun elinde bulunmaması ve halkın tamamına ait olması,

Azınlık haklarının korunması,

Rasyonel temeller üzerine oturtulan yönetim yapıları,

Hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti,

Yasama yürütme ve yargı güçlerinin ayrılığı,

Bireyselleşme,

Laiklik,

Örgütlenme ve örgütlere katılma hürriyeti,

İfade hürriyeti,

Kamu görevlerine girebilme hakkı,

Haberleşme hürriyeti,

Temel insan hakları ve benzeri özellikler”.

Görülebileceği üzere modern demokrasiyi Antik Yunan demokrasısından ayıran farklar şunlardır (Özdemir vd., 2010, s. 266-267):

“Kent devletinden, ulus devlete kayması,

Yurttaşlık sınırlarının devlet sınırları ile eşitlenmesi,

Ergin yurttaşların genel oy hakkına sahip olması,

Yurttaşların belirli şartlar dâhilinde kamu görevlerine katılma hakkı kazanmaları,

Siyasal önderlerin destek toplamak için kamu önünde yarışma hakkının bulunması,

Tüm yurttaşların özerk siyasi partiler kurma hakkına sahip oluşu,

Özgür ve adil seçimlerin teminat altına alınmış olması,

Tüm yurttaşların hükümet edimlerini etkilemek amacıyla siyasi örgütlenmeler kurma hakkı,

Seçimleri kaybedenlerin iktidarı barışçı yollardan devretmesini güvence altına alan kurumlar,

Özerk örgütlenme ve derneklerin varlığı, yasallığı ve meşruiyeti,

Kabul edilen bir muhalefet örgütlenmesinin gerekliliğinin kabulü”.

Modern devlet hem yönetim aygıtını, bürokrasisini, hem de yönetim aygıtının meşruluk kaynağını oluştururken mutlaka hukuka dayanmaktadır. Hukuk, kaynağını toplumda bulmakta, toplum ise birbirinden farklı gruplardan meydana gelmektedir (Köker, 2004, s. 94).

Modern devletin ilk evresi olan monarşi döneminde bu kaynak, kralların kutsal ve/veya tanrısal hakları olup; 1680’lerle 1789 arasında geçen yaklaşık yüz yıllık bir dönemi içerir. Modern devlet hukuki dayanağı ile düşünülürken diğer unsur onun seküler karakteridir. Yani modern devletin varlığı ve meşruluğu dünyevi bir kaynaktan türemektedir. Modern devlet meşruluğunu toplum rızasına dayandırır (Lipson, 1984, s. 476) ve bu rızayı sağlarken de toplumu ve kendisini hukuk aracılığıyla kurmak ister. Ancak burada bir ikileme karşımıza çıkar: Devletin tekliğine karşın, toplumun çoğulculuğu yani farklılığı. Toplumun çoğulculuğunun devletin meşruiyet kaynağı olmasının zorluğu karşısında, toplum “ulus” adı verilen homojen kalıba sığdırılmaya çalışılır. Dolayısıyla toplumsal farklılıklar “ulusalcılık” veya “milliyetçilik” formülü altında “ulus devlet” te birleştirilir (Köker, 2004, s. 95).

Diğer taraftan toplumu oluşturan kesimlerin farklılığı nedeniyle, talepler de farklı olacak ve modern devletin bu taleplerin tamamına çözüm üretmesi gerekecektir. Bunun mümkün olmaması durumunda da toplumda direnme odakları oluşacaktır. İnsanlar kendi kültürel ilkelerinden kaynaklanan farklılıklara siyasi olarak müsamaha gösterilmesini yani

siyasi olarak bu kimlikleriyle kabul edilmeyi talep edeceklerdir. Anayasal bir düzende insanların bireysel farklılıklarıyla yaşamaları mümkündür, ancak bu farklılık etnik ve dini cemaatlerin kolektif özneler olarak düşünülmesi durumunda problemleri de getirecektir. Dolayısıyla gelinen nokta, insanların kendi kültürel özgürlüklerini yaşama haklarını talep etmeleri, bu talepleri siyasileştirmeleri sonucunda gündeme oturmuş bulunan milliyetçilikten farklı bir siyasi meşruiyet formülü arayışıdır (Köker, 2004, s. 97). Ulus devlet, gerçekleştirmek istediği homojenik yapı nedeniyle bu talepleri karşılamakta yetersiz kaldığından, talep sahiplerinin istekleri baskı altına alınacaktır (Köker, 2004, s. 97). Köker, ulus devletinde yaşanan bu problemin, “Yurttaşlığın heterojen hale getirilmek suretiyle, yani yurttaşlığın kültürel temellerinin ve kendini ifade ediş biçimlerinin radikal farklılaşmaya izin verecek şekilde açılarak, siyasi sürecin azami ölçüde âdem-i merkeziyetçileştirilmesi ve insanların kendi tarihi kimliklerini ne şekilde istiyorlarsa o şekilde formüle edebilecekleri siyasi pozisyonların üretilebileceği bir özgürlük anlayışıyla” çözülebileceğini ifade etmektedir (2004, s. 97- 98).¹

Demokrasi Kavramı

Demokrasi iki değişik anlamda tanımlanmakta ve buna paralel olarak iki değişik demokrasi teorisinden söz edilmektedir: “Normatif demokrasi teorisi” ve “ampirik demokrasi teorisi”. Normatif teori, demokrasiyi sözlük anlamından hareketle tanımlar. Bu teoriye göre; demokrasi, halkın halk tarafından halk için yönetildiği bir rejim olarak tanımlanır. Bu bir idealdir. Bu ideale tam anlamıyla hiçbir zaman ulaşamaz. Dahası bu anlamda demokrasinin gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespiti değer yargılarıyla ilgili bir takdir sorunudur. Değer yargıları alanında ise görecelik ilkesi geçerlidir. Bu ilkenin geçerli olduğu alanda bilim yapılamaz (Gözler, 1998, s. 30; Gözler, 2011, 258-259).

Ampirik teoride ise; “olması gereken” değil, “olan” göz önünde bulundurulur. Bu teoriye göre demokrasinin varlığı birtakım kriterlerden hareketle tespit edilir. Nispeten çokça bir yurttaş grubunun uzun bir zaman boyunca arzularına cevap verebilen rejimlerin ortak özellikleri olarak altı özellik ortaya konabilir ki bu özellikler aynı zamanda bir devletin demokratik sayılabilmesinin de minimum kıstaslarıdır (Gözler, 1998, s. 30):

- “(1) Etkin siyasal makamlar seçimle işbaşına gelmelidir.
- (2) Seçimler düzenli aralıklar ile tekrarlanmalıdır.
- (3) Seçimler serbest, adil olmalı ve genel oy ilkesi uygulanmalıdır.
- (4) Seçimlere birden fazla siyasal parti katılabilmelidir.
- (5) Muhalefetin iktidar olabilme şansı olmalıdır.

¹ Nitekim eleştirel siyaset teorisinin asıl bağlamını modern toplumun sorunları oluşturmakta olup; bu teorisinin demokrasiye yüklediği anlam da insanların kendi iradelerini karşılıklı iletişimsel eylem içinde oluşturmaları bakımından özgür olmaları üzerinedir. Bu bağlamda demokrasi, “insanların sürekli yayılım gösteren denetim güçlerinin nesnel koşulları altında, nasıl yaşamak isteyebilecekleri ve istediklerine ilişkin pratik soruyla ilgili genel ve kamusal iletişimin kurumsal olarak güvence altına alınmış biçimleri” olarak tanımlanır (Köker, 2008, s. 109-111).

(6) Ülkede temel kamu hakları güvence altına alınmış olmalıdır”.

Bu altı şarta Arend Lijphart tarafından “sistemin uzun bir dönem itibarıyla vatandaşların isteklerine karşı makul ölçüde duyarlı olması gerekliliği” şartı da eklenmiş olup buna göre demokrasi şu şekilde tanımlanabilir: “Etkin siyasal makamların; düzenli aralıklarla tekrarlanan, birden fazla siyasal partinin katıldığı, muhalefetin iktidar olma şansına sahip olduğu serbest seçimlerle belirlendiği; temel kamu haklarının tanınmış ve güvence altına alınmış olduğu bir rejimdir”(Gözler, 2011, s. 261).

Demokrasi, halkın hem yöneten hem de yönetilen durumunda olduğu bir yönetim biçimidir. Oyu ile iradesini açıklayan halk yönetendir, egemen kişinin iradesi egemen gücün kendisidir. Oy hakkını belirleyen yasalar ise bu yönetim biçiminin temel yasaları olacaktır. Günümüzde özgürlüklerin yaşanması ve özgürlükçü hareketler, demokratik sistemler içinde olabilmektedir.

Demokrasi, her toplumsal sistemde değil, ancak işlevsel olabileceği bir toplumsal sistemde geçerli olabilecek bir siyasal yöntemdir. Daha açık söylemek gerekirse, demokrasi, geleneksel toplumsal sistemlerde değil, modern toplumsal sistem içinde işlevsel, bu nedenle gerekli ve yine aynı nedenden ötürü var olabilecek bir siyasal yöntemdir. Bu nedenle demokrasinin var olabilmesi için belirli iktisadi ve kültürel koşulların varlığı gerekmektedir. Bu koşullardan bir tanesi “iktisadi kalkınma” diğeri ise “siyasi kültür” dür. Neticeten, siyasal gelişmenin amacı demokrasinin kurulmasıdır, demokrasinin kurulması da iktisadi kalkınma ve kültürel değişime bağlı olmaktadır (Köker, 2010, s. 33-36).

Demokrasi, genel ve eşit oy hakkı, belirli aralıklarla yapılan, gizli oy ve açık sayım ilkesine dayanan seçim mekanizmasıyla siyasal iktidarın değiştirilme olanağının ve dolayısıyla da muhalefetin kurumlaştığı bir siyasal sistemdir (Köker, 2010, s. 13). Demokrasi, ayrıcalıklar ve hiyerarşik yapılanmalar yerine liyakat ve fırsat eşitliğine dayanan bir toplum öngörür. Alınan kararlarda bireyin katkısına imkân sağlanan demokraside eşitlik ve özgürlük başat kavramlardır. Bu nedenle siyasal hayatta demokrasi “erdem” olarak algılanır. Zira,

Demokratik toplumlarda farklılıklar barış içinde yaşar, bireyin ve bireysel özgürlüklerin değeri vardır, siyasal özgürlükler ve adaletin sağlanması demokrasilerde daha fazla mümkündür. Demokrasi, hemen her şeyin eleştirilebildiği, farklı kesimlerin kendilerini ifade edebildiği bir sistemdir. (Şahin, 2006, s. 23-24)

Demokratik devletlerin, devleti tamamıyla kuşatan bir ideoloji ile bir arada bulunması söz konusu değildir. Zira hukuk devleti ilkesi, devletin bir ideolojinin kuşatmasından kurtularak hukukun kuşatması altına girmesiyle mümkün olabilir. Anayasal demokratik devlette, yönetimde söz sahibi olanların bu yönetimlerinden dolayı halka karşı hesap verebilmeleri gerekir. Bu geleneğin içinde olan Locke, hükümet ile devlet arasında bir ayırım yapmaz ve her ikisini ifade etmek için “sivil yönetim” terimini kullanır. Locke’a göre, hükümet siyasi erkin kendisidir ve bunu tayin eden de toplumsal iradedir (Çaha, 2000, s. 97).

Çoğunlukçu – Çoğulcu Demokrasi Anlayışı

Tarihsel süreç içerisinde çeşitli düşünürler tarafından değişik yönetim biçimleri ortaya konmuştur. Nitekim Aristoteles, monarşi, aristokrasi ve *politea* şeklinde bir ayırım yaparken²; Montesquieu, cumhuriyet, monarşi ve despotizm ayırımını kullanmaktadır. Rousseau' da bu ayırım demokrasi, aristokrasi ve monarşi şeklinde olup; ayırımın ölçütü yöneticilerin sayıdır. O'na göre demokraside yöneten durumda olan yurttaşların sayıları yönetilen durumda olan yurttaşlardan fazladır. Bir diğer deyişle, demokraside yasayı yapan da uygulayan da egemen toplumun çoğunluğudur (Gözler, 1999, s. 53).

Çoğunluğun yönetimi hakkı, demokrasinin temel bir ilkesi olması gerekirken tarihsel süreç içerisinde adeta amaç durumuna getirilmiş çoğunluğun mutlak üstünlüğünü, yanılmazlığını ve doğruluğunu ön plana çıkaran ve adına da “çoğunlukçu demokrasi” denilen anlayış ortaya çıkmıştır. Çoğunlukçu demokrasi anlayışına göre, çoğunluk iradesi asla yanılmaz, halkın iyiliğini yansıtır ve bundan dolayı da çoğunluk karşısında azınlıkta kalan görüş yanlıştır. Oysa günümüzde demokrasi anlayışı çoğunluğun yönetiminden daha fazla bir anlam taşımaktadır. Kuvvetler ayrılığı, anayasanın üstünlüğü ve anayasa yargısının varlığı gibi hususlar, çoğunluğun gücünü sınırlamayı hedeflemekte olup, çoğunlukçu demokrasinin bunlarla bağdaşması mümkün değildir (Hakyemez, 2003, s. 74-76).

Çoğunlukçu demokraside yaşanan bu problemlere çözüm olarak “çoğulcu demokrasi” modeli karşımıza çıkmaktadır. Çoğunlukçu demokrasinin eleştirilen yönlerini törpüleyen bu anlayışa göre yine çoğunluğun yönetme hakkı bulunmakla birlikte, bunun karşısında azınlık hakları da vazgeçilmez öneme sahiptir. Çoğunlukçu demokraside olduğu gibi parlamentonun yeri korunmakla beraber, çoğunlukçu demokrasinin aksine yetkileri sınırsız değildir, üzerinde anayasa vardır. Görüldüğü üzere çoğunluğun yönetimi halen temel bir ilke olarak varlığını korumaktadır, ancak demokrasinin gerçekleşmesi için tek başına yeterli değildir. Temel hak ve özgürlüklerin korunması, çok partili siyasal yaşam, muhalefet etme özgürlüğü ve azınlığın korunması gibi temel demokratik ilkelerin de sisteme eklenmesi zorunludur. Buradaki temel sorun çoğunluk ile azınlık arasındaki dengenin nasıl gerçekleşeceği noktasında

² Roma siyasal düşüncesinin en önemli temsilcilerinden olan Cicero da siyasal rejimleri yönetimde bulunanlara göre sınıflandırır. Yönetimin tek kişinin elinde olması monarşi, seçkin bir azınlığın yönetmesi aristokrasi ve kamusal işlerin halkın elinde bulunması ise demokrasi adını alır. Bunlar arasında Cicero'nun en az beğendiği ise demokrasidir. Bu rejimde, eşitlik adına yukarı olana da aşağı olana da aynı önemin verilmesiyle eşitsizlik yaratılır. Eşitsizliğin, özgürlüğün aşırı boyutlar kazanmasıyla demokrasi yozlaşır ve yığınların tiranlığına dönüşür (Ağaoğulları ve Köker, 2011, s. 59).

Yunanlı bir düşünür olan ancak Roma'da yaşayan Polybios da yönetim biçimlerinin bir doğal yasa gereği ister istemez belli bir sırayı izlediklerini ileri sürer. İlk yönetim biçimi tek bir kişinin kaba gücüne dayandığından tiranlık olarak adlandırılır. Aklın ve mantığın üstün gelmesiyle tiranlığın yerini monarşi alır. Kralların istedikleri her şeyi yapabilecekleri sanısına kapılmaları sonucunda yozlaşan monarşi yeniden tiranlığa dönüşür. Soylu önderlerin tiranlığı yıkılmalarıyla aristokrasi kurulur. Bunu ikinci kuşak soyluların halkın korunması görevini savsaklayıp kendilerini sınırsız bir para tutkusuna kaptırmalarıyla oluşan oligarşi izler. Ayaklanan halk tarafından demokrasi kurulur. Ancak bunun yozlaşması da uzun sürmez; bir yandan yasaların horlanması diğer yandan başvurulan şiddet hareketleri nedeniyle demokratik nitelikler yok olur ve demokrasi ohlokrasi (ayaktakımının yönetimi) ye dönüşür. Bunun da yol açacağı yönetim biçimi tiranlıktır (Ağaoğulları ve Köker, 2011, s. 33).

düğümlenmektedir. Bunun aşılmasındaki temel prensip de çoğunluğun kabul ettiği her kuralın mutlak doğru olmadığına kabulünde yatmaktadır (Hakyemez, 2003, s. 76-77).

Cumhuriyet

Cumhuriyet sözcüğü dilimize Arapça “Cumhur” kelimesinden gelmiş olup, cumhur; halk, ahali, büyük kalabalık, toplu bir halde bulunan kavim yahut millet demektir. “Cumhuri” ise, cumhura yani millete, halka mahsus anlamındadır. Cumhuriyet, işte bu cumhuriden türetilmiş bir isim olup, “halka mahsus şey, halka ait olan şey” demektir. O halde, etimolojik olarak, devlet şekli anlamında “cumhuriyet”i “halka ait olan devlet” diye tanımlayabiliriz (Gözler, 1999, s. 52).

Benzer şekilde Türk Hukuk Lügati, “Cumhuriyet, devlet reisi, millet veya millet meclisleri tarafından muayyen müddet için seçilen hükümet şekli; cumhuriyetçilik ise, milli hâkimiyet ülküsünün en iyi ve en emin surette temsil ve tatbikine elverişli hükümet şeklidir” (1991, s. 56) derken; Duguit “Cumhuriyet, şeklen, devlet başkanının ‘irsiyete dayalı olmayan bir yolla’ belirlendiği devlet biçimlerini ifade eder” (Gözler, 1999, s. 54) şeklinde bir tanım vermektedir. Buradaki ‘irsiyete dayalı olmayan yol’ da herhâlde ‘seçim’ olmalıdır”. Özbudun ise, cumhuriyet ile monarşi arasında temel bir değer ve zihniyet farkı olduğunu ve bu farkın, cumhuriyetin “vatandaşlık”, monarşinin ise “uyrukluk” kavramlarına dayanmasında yattığını söylemektedir (1995, s. 49)

Cumhuriyet sözcüğü, Fransızca “*La République*”, İngilizce “*The Republic*”, sözcükleri ile aynı kavramı ifade etmek için kullanılmıştır. “*Res Publica*” sözcüğü zamanla siyasal ve tarihî gelişimin etkisi altında demokratik bir rejimi, kamu ve halk hizmetinin görüldüğü bir devlet yönetimini ifade etmiştir (Güner, 2006, s. 42).

Cumhuriyet hem bir devlet şekli hem de hükümet şekli olarak kabul edilebilir. Devlet şekli olarak egemenliğin, bir kişiye veya zümreye değil, toplumun tümüne ait olduğu bir devleti ifade eder. Hükümet anlamında kullanıldığında ise; başta devlet başkanı olmak üzere, devletin başlıca temel organlarının seçim ilkesine göre kurulmuş olduğu, özellikle bunların oluşumunda veraset ilkesinin rol oynamadığı bir hükümet sistemini anlatır. Böylece cumhuriyet, seçim ilkesine dayanan bir hükümet sistemi anlamını taşımaktadır. Aslında devlet ve hükümet şekli olarak cumhuriyet kavramlarının birbiriyle çok yakından ilgili olduğu açıktır. Egemenliğin siyasal toplumun tümünde olduğu bir sistemde, devletin temel organlarının toplum iradesinin ifadesi olan seçimlerle oluşması tabidir (Özbudun, 1995, s. 47-49).

Siyasal olduğu kadar hukuksal bir kavram olarak cumhuriyet, siyasal rejimlerin ötesinde hukuksal bir yapı boyutuna sahip olup, halkın egemen olduğu yönetim düzeninin hukuksal yapısı ve çerçevesidir. Halkın veya temsilcilerinin belirli bir eylem için özgürce çıkaracakları yasalar cumhuriyet düzeninin temeli ve özünü teşkil edecektir (Güner, 2006, s. 42).

Yöneten ve yönetilen olarak vatandaş, asgari düzeyde özerklik, sadakat ve hüküm verebilme gibi özelliklere sahip olmalıdır. Cumhuriyet fikrinin önemi de vatandaşların belirli topluluklar oluşturabilmek, bunlara katılabilmek veya reddetmek için bireylerin özgürlüğünü yaratan ve koruyan kamusal bir topluluk olmasından kaynaklanır.

Cumhuriyet yönetimi herkese oy hakkı tanınmasını gerekli kılar. Halkın kendi kendini yönetimi çerçevesinde her yurttaşın ülkenin genel sorunları karşısında söz söyleyebileceği bir düzendir bu. Bununla beraber, halkın tek bir kişiden oluşsa dahi azınlığı ezmesi yasaktır; dolayısıyla en büyük risk genel oy hakkının bir çoğunluk despotizmine dönüşümüdür (Serge, 2006, s. 28).

Cumhuriyet, devlet hizmetlerinin tamamında veraset usulünü mutlak surette reddeder ve bunun yerine seçim usulünü koyar ki cumhuriyetin özü ve gerçek anlamı bu noktada yatar. Ülkemizde, milletvekili sayısının fazlalığı, milletvekili adaylarının fazlalığı ve 'dar bölge seçim sistemi' nin olmayışı gibi nedenlerle seçmenin kimi seçtiğini ve daha sonra da kimden hesap soracağını bilemediğini bu nedenle de temsil ilişkisinin seçmenle vekil arasında olmaktan çıktığını ifade eden Akartürk'e göre; "Türkiye' deki demokrasi, 'delegasyoncu' bir demokrasi. Seçmen partilere açık çek vermek suretiyle, 'bu oyunu kendi aranızda oynayın, bizi karıştırmayın' demeye mecbur bırakılıyor. Bu katılımcı bir demokrasi olmadığı gibi, çoğunlukçu demokrasi bile değil" (2012, s. 19-20).

Görülebileceği üzere demokrasinin özünde serbestçe yapılan seçimler ve bu seçimlerde alternatif olanlardan birini seçebilme ihtimali söz konusu olmalıdır. Birileri göreve talip olacak ve vatandaş da bunlardan uygun gördüğüne oyunu verecek. Demokratik ülkelerdeki politik yapı genellikle "sağ" ve "sol" görüş üzerine göre kuruludur. Biri gelir, bir veya iki seçim dönemi görevde kalır, daha sonra gider ve diğeri gelir. Dolayısıyla bir toplumsal denge sağlanır. Türkiye'de ise böyle bir denge bulunmamakta olup, 1950 yılından beri ülkeyi hep aynı zihniyet yönetmiştir. Parti isimleri farklılaşmış, ancak zihniyet aynı kalmıştır. Bu da toplumun gelişmesinin önündeki en büyük engeldir; zira toplum hep aynı çoğunluğun elinde yoğrulmuş, farklı seslerle uyanamamış, farklı düşüncelerle beslenememiştir.

Ülkemiz demokrasisi ya gerçekten katıksız, otoriter, çoğunlukçu bir siyasal iktidar yapısı ya da birbiriyle uzlaşmaz, anlaşamaz koalisyon yapıları ortaya çıkarıyor. 1950-60 arası sistem 'İki Partili Sistem' adı altında, aslında 'hâkim parti sistemi' dir. Zira 1950'de Demokrat Parti var, 1954' te Demokrat Parti seçilmiş, 1957' de yine Demokrat Parti, 1960' da seçim olsaydı muhtemelen yine Demokrat Parti olacaktı. Yalnızca bizde değil hangi ülkede olursa olsun böyle bir sistemde, demokrasiyi kurmanız mümkün değildir. Hâkim parti sistemi, tek parti sisteminin yumuşatılmış, etrafa başka partiler serpiştirilmiş bir hali. 1960'lardan sonra bir 'Koalisyon Dönemi' söz konusu, 1993'ten 2002'ye kadar yine bir koalisyon dönemi. 2002' ten sonra yine bir hâkim parti sistemiyle karşı karşıyayız. Çok partili bir sistem var görüntüde, ama diğer partilerin iktidara gelme şansı teorik; yani seçimlerin sonucu aşağı yukarı belli, işte bu Türkiye'nin en büyük şanssızlığı. (Akartürk, 2012, s. 23-24)

Diğer taraftan demokrasilerde görev verilenlere bir hesap sorabilme düşüncesi vardır. Hesap sorulacak olan nedir? Parlamantonun çıkardığı yasalar ve bunların uygulanışı. Hesap sorulacak olanlar kimler? Yasama ve yürütme. Demokrasi bu iki unsurun birbirinden ayrı olmasını yani kuvvetler ayrılığını öngörür; mutlak monarkın yetkilerini kısıtlamak için düşünülmüş olan bu ilkede, yasaları yapacak ve uygulayacak olanlar birbirinden farklı kişilerdir. Oysa ülkemizde kuvvetler ayrılığından ziyade iktidar ve muhalefet ayrılığı söz konusu.

Ülkemizde ne yazık ki 'kuvvetler ayrılığı' diye bir şey kalmamıştır. Kanunlaşan yasa tasarılarının yüzde sekseni hükümet kanadından yani yürütmeden geliyor, dolayısıyla yasama inisiyatifi bugün parlamentoda değil ve meclisteki denetim hiçbir şekilde işlemiyor. Eğer parlamentodaki üyeler aynı zamanda yürütmedeki üyelerse, yani bir başbakan bir yürütmenin üyesi oluyor, aynı zamanda bir partinin siyasi lideri ve aynı zamanda milletvekili; yasa yapıyor, öbür taraftan yasayı uyguluyor. Bakanlar, aynı zamanda yasama organı içerisinde, milletvekili statüsünde ve aynı zamanda da yürütme kuvveti içerisinde. Böyle bir düzen içerisinde yasama ve yürütme ayrılığı aslında sadece bir hukuki varsayımdan ibarettir. (Akartürk, 2012, s. 20-21)

Demokrasilerde seçim, sadece yöneticileri tercih etme veya yönetime onay verme eyleminden ibaret sayılamaz. Devlet düzeninin meşruiyeti için seçimin sahici bir seçim olması zorunludur. Diğer taraftan seçim sistemleri ile siyasi çoğulculuk arasında yakın bir ilişki mevcut olup; yurttaşların demokratik kararların üretilmesine etkin olarak katılabilmelerinin sağlanması, seçim sisteminin çoğulcu oluşuma izin vermesiyle mümkündür (Köker, 2006, s. 200-201).

Çoğulculuk; modern toplumlarda, toplumsal cinsiyete, iş bölümü esasına göre belirlenen statülere, üretim araçlarına göre tayin edilen sınıf esasına, etnik veya dini kimliklere dayanan çoklu karmaşık yapısı içinde oluşan farklı çıkar ve dolayısıyla taleplerin kamusal ifadesine, buradan da siyasi karar alma süreçlerine aktarılmasına imkân veren bir kavramdır. Muhalefetin varlığı çoğulculuğun varlığı için, çoğulculuğun varlığı da seçimin ve dolayısıyla siyasi sistemin demokratikliği, bu da devlet düzeninin meşruluğu için zorunlu olmaktadır. (Köker, 2006, s. 201)

Esasında parlamenter sistem yasama ve yürütme gerilimine çözüm üretebilen bir sistemdir. Ancak bu sistemin işlemesi için, iyi işleyen siyasi partilere ve uzlaşma geleneğinin yerleştiği bir demokratik siyasi kültüre ihtiyaç vardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Felsefesi

Cumhuriyet fikri, Fransız Devriminin gelişmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu düşünce; krallıkların ve imparatorlukların çökme, sona erme dönemlerinde, monarşilerin batışını ve ister istemez yeni arayışları doğurmuştur. Yeni arayışlar, kendiliğinden monarşilerin tersi olan yönlerde gelişmiştir. Eski çağların antik cumhuriyetlerinin oluşturduğu örnekler ele alınınca, cumhuriyet düzeni yaratmak için öne sürülen düşünceler daha somut biçimlenmiştir. Nitekim Yakup Kadri Karaosmanoğlu da Ulus Gazetesi'nde yayınladığı bir makalesinde "Cumhuriyet düşüncesinin doğuşunda Atatürk üzerinde Fransız Devriminin düşüncesinin etkisi olduğunu" söylemektedir (Güner, 2006, s. 44).

Atatürk'ün cumhuriyet ile ilgili sözleri, bir bakıma ülkemiz cumhuriyetçiliğinin temelini ve çerçevesini oluşturmaktadır: "Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mirasından olan istiklal aşkı ile yaratılmış bir adamım. Ben yaşayabilmek için mutlaka müstakil bir milletin evladı kalmalıyım. Bu sebeple millî istiklâl bence bir hayat meselesidir". Atatürk'ün değerlendirdiği özgürlük ve bağımsızlık için en uygun ortam cumhuriyettir.

Atatürk'e göre, "Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir". Cumhuriyetin baş özelliği, millet egemenliğine dayanması, demokrasiyi sistem olarak benimsemesidir. Her demokratik rejim cumhuriyet olmamakla beraber, demokrasinin en gelişmiş şekli, en ileri hüviyeti ile görünümü cumhuriyetle sağlanır. Ona göre "Demokrasi prensibinin en asrî ve mantıkî tatbikini temin eden hükümet şekli cumhuriyettir".

Atatürk'e göre, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk milleti denir" ve "Türk milleti, halk idaresi olan cumhuriyetle idare olunur bir devlettir". Görüleceği üzere, Kemalist ideolojide devlet ile millet aynı şeydir. Devlet ile milletin bu özdeşliğinin nedeni, toplumdaki en üstün güç olan egemenliğin millete ait olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Kemalist milli devlet anlayışının Rousseaucu bir temele dayandığı söylenebilir (Köker, 2010, s. 155-156).

Atatürk, "demokrasi prensibi"ni halk devleti, halk yönetimi, halkın kendi mukadderatına hâkim olması anlamında, kısaca "siyasi demokrasi" ile eş anlamlı olarak kullanmıştır. Bu prensibe göre, irade ve hâkimiyet, milletin tümüne aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi prensibi, millî hâkimiyet şekline dönüşmüştür. Demokrasi esasına müstenit hükümetlerde hâkimiyet, halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi prensibi, hâkimiyetin millette olduğunu, başka yerde olamayacağını gerektirir. Bu suretle demokrasi prensibi, siyasi kuvvetin, hâkimiyetin kaynağına ve meşruiyetine temas etmektedir (Güner, 2006, s. 42).

Atatürk'ün çağdaş devleti, demokratik bir devlet olup; cumhuriyetçilik, milli egemenlik, laiklik ve halkçılık ilkeleriyle çok yakından ilişkilidir. Halkın kendi yönetimine kendisinin hâkim olduğu devlette, hükümet sisteminin de buna uygun olması, yani demokrasi olması gerekir. Milli egemenlik anlayışının halkçılık ile tamamlanması ona demokratik içeriğini kazandırmaktadır ki bu demokrasi, gerçek ve geleneksel demokrasi, hürriyetçi, siyasi demokrasidir (Özbudun, 1989, s. 287-295). Atatürk'ün bu düşüncesi, "Demokrasi esas itibarıyla siyasî mahiyettedir. Demokrasi, bir sosyal yardım veya bir iktisadî teşkilât sistemi değildir. Demokrasi maddi refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye, vatandaşların siyasî hürriyet ihtiyacını uyutmayı amaçlar. Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa siyasîdir; onun hedefi milletin idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde siyasî hürriyeti temin etmektir" denilmek suretiyle İnan tarafından da teyit edilmektedir (2000, s. 406-407). Atatürkçü anlayışta, halkın halk tarafından yönetimi esas olup; cumhuriyet ve demokrasi, oluşturulmak istenen rejimin birbirinden ayrılması mümkün olmayan unsurlarıdır.

Cumhuriyet - Demokrasi İlişkisi

Anayasa hukuku doktrininde cumhuriyetin hukuki tanımı üzerinde görüş birliği yoktur. Bir kısım yazarlar, cumhuriyet kavramını monarşinin karşıtı olarak “dar” anlamda, bir kısım yazarlarsa demokrasiyle özdeş olarak “geniş” anlamda tanımlamaktadırlar.³ Dar anlamda cumhuriyette; doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilen bir devlet başkanı vardır; buna karşın geniş anlamıyla cumhuriyette, egemenlik bir topluluğa aittir.

Cumhuriyetin dar anlamda tanımı Duguit’e dayanmakta olup; devlet başkanı, bu göreve verasetle geliyorsa o devlet monarşidir, yok eğer başka bir usulle geliyorsa o devlet cumhuriyettir. Devlet başkanlarının göreve geliş şekillerine göre yapılan yönetim tanımları Türk Anayasa Hukukunun klasik doktrinine de hâkimdir. Nitekim Ali Fuat Başgil ve İlhan Arsel’ in tanımları bunlar arasında sayılabilir (Gözler, 1999, s. 55-56). Devlet başkanının seçimle yahut zor kullanarak yönetime gelmesinin önemi olmayıp, hükümet ister tek bir kişiye verilsin ister bir topluluğa verilsin, veraset yoksa söz konusu devlet bir cumhuriyettir (Gözler, 2011, s. 180). Siyasi ve duygusal olarak cumhuriyet kelimesinden başka şeyler amaçlanabilse de hukuken cumhuriyet, irsi bir monarşinin tersinden ibarettir (Gözler, 2011, s. 181).

Doktrinde cumhuriyetin geniş anlamda tanımlanması gerektiğini savunanlara gelince; bunlar cumhuriyeti, demokratik düzenin temel prensiplerini içine alan geniş bir kavram olarak düşünmektedirler. Bu anlayışta, cumhuriyet demokrasinin eş anlamlısıdır. Fransız hukukçu Hauriou’ ya göre “cumhuriyet tamamen seçime bağlı bir hükümet şekli olup; seçilmiş yöneticilerin ömür boyu değil, sadece belirli bir zaman için görevde kalmasını gerektirir. Bu şart sayesinde cumhuriyet, milli egemenliğin en iyi şekilde gerçekleştiği hükümet şekli haline gelir. Böylece cumhuriyet, milli egemenlikle ve dolayısıyla demokrasiyle özdeşleşir” (Gözler, 2011, s. 181).

Günümüz Türk Anayasa Hukuku literatüründe bazı istisnalar dışında cumhuriyet ve demokrasi kavramları arasında paralellik kurulmakta ve cumhuriyet kavramı, adeta demokrasi ile özdeş tutulmaktadır. Cumhuriyeti demokrasinin alt yapısı olarak tanımlayan Kayador (2009), “Kendisini cumhuriyetçi olarak tanımlayan bir bireyin demokrat olmamasını mümkün görürken, bir demokratınsa, cumhuriyetin olmazsa olmazlarının tümüyle barışık olması gerektiğini” söylemektedir. Yazarın, cumhuriyetin olmazsa olmazı olarak nitelendirdiği değerler şunlardır: “Yurt sahibi olmak ve bu yurdun bölünmezliği ve bütünlüğünü her şeyin ötesinde görmek”, “yurt üzerinde yaşayan ve uluslaşma aşamasına gelmiş insan topluluğu”, “yalnızca dinle devlet işlerinin birbirinden ayrıldığı değil yeri

³ Cumhuriyet- demokrasi ayrımını tarihsel kökeni doğrultusunda açıklamak isteyen bir görüşe göre ise; demokrasi Eski Yunan’a dayanır ve halkın yönetici güç olarak yer aldığı bir geleneği ifade eder. Cumhuriyet düşüncesi ise Roma İmparatorluğu’na dayanır ve insanın doğası gereği siyasi bir varlık olduğunu, potansiyellerini gerçekleştirmek için ortak bir örgütlenme içerisinde yaşamaya gerektiğini, iyi bir insanın aynı zamanda iyi bir vatandaş olması gerektiğini ve toplumun da iyi vatandaşlardan kurulu olduğunu ileri sürer (Türküne, 2005, s. 154).

geldiğinde din üzerinde de egemenlik sağlayabilecek laiklik anlayışı”, “tek ve evrensel hukuk düzeni” ve “hukukun üstünlüğü anlayışı” (Kayador, 2009).

Kayador’la aynı düşünceyi paylaşan Öncel (2010), “Terminolojik olarak farklı kavramları ifade etseler de Atatürk ve Türkiye pratiğinde demokrasi ve cumhuriyet birbirlerini tamamlayan, olmazsa olmaz iki hayati kavramdır. Biri diğeri için feda edilemez. Türk Milleti’nin menfaatleri için her ikisinin de el ele gitmesi gerekir” demektedir. Demokrasi ve cumhuriyetin Türkçe’de halkçılık anlamına geldiğini söyleyen İnce de (2012), “Laik ve demokratik olmayan cumhuriyet gerçek cumhuriyet değildir. Laik bir cumhuriyet olmayan demokrasi de (şeklen) kusurlu bir demokrasidir” demektedir.

Cumhuriyet ve demokrasi yan yana kullanılan kavramlar olmakla ve Türk kamu hukukundaki hakim görüş de yukarıda da belirtildiği üzere bu iki kavramın paralel ve hatta özdeş kavramlar olduğu yönünde olmasına karşın; cumhuriyet ve demokrasi kavramları gerçekte farklı anlamlar taşırlar. Cumhuriyet daha çok bir yönetim biçimi iken, demokrasi kavramı yönetimin oluşum ve işleyiş kurallarını ortaya koyan içeriğe ilişkin bir kavramdır (Sabuncu, 1995, s. 44). Nitekim Schumpeter de “Demokrasi politik bir metottur yani politik kararlara varmak için bir nevi teşkilatlanmadır ve bu haliyle, belli şartlar altında varacağı sonuçlarla ilgili olmaksızın kendiliğinden bir amaç olmaya uygun değildir” demek suretiyle demokrasiyi yalnızca bir “hükümet kurma metodu” olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır (1971, s. 159). Dolayısıyla cumhuriyet oldukları halde demokratik olmayan ülkeler bulunabildiği gibi, cumhuriyetle yönetilmedikleri halde demokratik yönetimlere sahip olan ülkeler de söz konusudur. Nitekim Duguit “Bir monarşinin mutlak veya despotik olabileceği gibi, bir cumhuriyetin de mutlak veya despotik olabileceğini” söylemektedir (Gözler, 1999, s. 54).

Gözler de monarşi ve cumhuriyetin tanımlanmasında mutlakiyet, despotizm ve demokratiklik gibi unsurların kullanılmayacağını, bunların monarşinin de cumhuriyetin de özelliği olabileceğini söylemektedir (1999, s. 55). Dolayısıyla, cumhuriyet ile demokrasi ve monarşi ile demokrasi arasında bir bağıntı bulunmamaktadır.

Cumhuriyet ile demokrasinin özdeşleştirilmesinden şüphe duyan ve “Demokrasiyi sadece cumhuri devlet şekli olarak kabul etmek ne dereceye kadar doğrudur” sorusunu soran Arsel’e göre; “Demokrasi devlet şeklinden ziyade bir rejimin adı olup demokratik olmayan monarşiler olabileceği gibi demokratik olmayan cumhuriyetler de olabilir” (1964, s. 43).

Demokrasi ile cumhuriyet kavramlarının birbirlerinden farklı ve karıştırılmaması gereken kavramlar olduğunu düşünen yazarlardan Sabuncu’ya göre de “Bir devletin adının cumhuriyet olması ve başında veraset yoluyla iktidara gelmiş bir devlet başkanının bulunmaması, o devletin demokratik bir yönetim sistemine sahip olduğunu göstermez. Dolayısıyla, başında bir hükümdarın bulunduğu bir yönetim demokrasi olabileceği gibi, bir cumhuriyet yönetiminin demokratik olmaktan uzak olduğu durumlar da söz konusu olabilir. Nitekim devlet yaşamının demokratikleştirildiği, ama yine de hükümdarlığın sürdüğü

meşruti krallıkların yanı sıra, başlarındaki kişi cumhurbaşkanı adını taşıdığı için cumhuriyet sayılan diktatörlükler de pek çoktur” (1995, s. 44).

Sonuç

Cumhuriyet ve demokrasi kavramları birbirlerinden farklı kavramlardır; ancak karşıt değil birbirini tamamlayan kavramlardır. Birbirini ne kadar tamamladığının ölçütü de cumhuriyet kavramının içeriğinin demokratik değerlerle hangi ölçüde dolu olup olmadığına göre belirlenir. Dolayısıyla cumhuriyet kavramının içeriği demokratik değerlerle doluyorsa bu iki kavram benzer ve hatta özdeş kavramlar olarak tanımlanabilir. Yok eğer, cumhuriyet kavramının içeriği demokratik değerlerden uzaksa benzerlik de o derece azdır. Nitekim demokrasi açısından ülkemizin içinde bulunduğu durum Hekimoğlu tarafından “yarı demokrasi” olarak nitelendirilmektedir (2011, s. 194).

Devlet başkanının vatandaşlar tarafından serbestçe seçilmesi son derece önemli olmakla beraber, aslolan vatandaşların oluşturduğu politik birliğin kaderinin yine vatandaşların iradelerine bağlanmış olması, adına cumhuriyet denen politik birlik için neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar verilmesinde tek geçerli kaynağın vatandaş iradesi olmasıdır. Bu ise, aynı özgürlüklerden eşitlik ortamı içerisinde ve ayrıcalıklardan arınmış bir şekilde yararlanabilen vatandaşların yer aldığı özgür bir kamusal tartışma alanının mevcudiyetini gerekli kılar. Bunun doğal neticesi de zorunlu olarak, üzerinde karar alınacak konuların belirlenmesinde ve bu konuların tartışılmasında hiçbir kısıtlama veya kutsallaştırılmış yasakların olmaması demektir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2011). *İmparatorluktan Tanrı Devletine* (7. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Akartürk, E. A. (2012). *Anayasa'nın Değiştirilemez Maddeleri ve Başkanlık Sistemi Panel Notları 1 Haziran 2011* (2. baskı). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Arsel, İ. (1964). *Anayasa Hukuku: Demokrasi*. Ankara: Doğu Matbaacılık.
- Audier, S. (2006). *Cumhuriyet Kuramları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaha, Ö. (2000). İdeoloji ile Hukuk Arasında Devlet. *Doğu Batı Dergisi*, 13, 87-113.
- Demirci, F. (2009). Platon'da Cumhuriyet - Demokrasi Gerilimi: Geçmişteki Bir İkilemin Günümüze Uzanan Etkileri. *Journal of Azerbaijani Studies*, 12(1-2), 113-127.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (2. baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (1998). Cumhuriyet ve Monarşi. *Türkiye Günlüğü*, 53, 27-34.
- Gözler, K. (1999). Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54(1), 51-62.
- Güner, Z. (2006). Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 41-51.
- Hakyemez, Y. Ş. (2003). Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 69-92.
- Hekimoğlu, M. M. (2011). *Yeni Özgürlükler Rejimi ve Kurumsal Yapı İlişkisi*. Uluslararası Anayasa Kongresi, Ankara, 22-23 Ekim 2011.
- İnan, A. (2000). *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Elyazıları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- İnce, Ö. (2012). Cumhuriyet mi, Demokrasi mi? <http://www.aydinlikgazete.com/yazarlar/183-oezdemir-nce/16829-oezdemr-nce-cumhuriyet-mi-demokrasi-mi.html> İndirilme Tarihi: 10.03.2021.
- Kayador, V. (2009). Cumhuriyet Olmadan Demokrasi Olur mu? <http://www.odatv.com/n.php?n=cumhuriyet-olmadan-demokrasi-olur-mu-2609091200> İndirme Tarihi: 10.03.2021.
- Köker, L. (2010). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (12. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2008). *İki Farklı Siyaset, Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*. Ankara: Dipnot Yayıncılık.
- Köker, L. (2004). Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz. *Sivil Toplum Dergisi*, 2(5), 93-104.
- Köker, L. (2006). Seçim Sistemleri ve Siyasi Çoğulculuk. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 23, 199-210.
- Lipson, L. (1984). *Demokratik Uygarlık* (Çev: H. Gülalp, T. Alkan). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öncel, S. (2010). Cumhuriyet mi? Demokrasi mi? <http://www.hiniskultur.com/yazar.asp?yaziID=2053> İndirme Tarihi: 10.03.2021.
- Özbudun, E. (1995). *Türk Anayasa Hukuku* (4. baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (1989). Atatürk ve Demokrasi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V(14), 285-295.

- Özdemir, Y., Şimşek, U. ve Aktaş, E. (2010). Demokrasi Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 259-269.
- Şahin, T. E. (2006). *Siyaset Bilimine Giriş ve Siyasal Düşünce Tarihi*. Ankara: Dikey Yayıncılık.
- Tanilli, S. (1990). *Anayasa Hukukuna Giriş* (6. baskı). İstanbul: Say Yayıncılık.
- Türk Hukuk Kurumu (1991). *Türk Hukuk Lügati*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Türköne, M. (2005). *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınları.
- Sabuncu, Y. (1995). *Anayasaya Giriş*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Schumpeter, J. A. (1971). *Kapitalizm ve Demokrasi, C. II, Sosyalizm ve Demokrasi* (Çev: R. Tınaz). İstanbul: Varlık Yayınları.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 03.02.2022 Kabul/Accepted: 19.05.2022

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 441-452.

KAMU GÖREVLİLERİNİN SIR SAKLAMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ ve YASA DIŞI EYLEMLERİN BİLDİRİLMESİ ZORUNLULUĞU İKİLEMİ: BİR ÖRNEK OLAYDA AVUKATIN TANIKLIĞI

Cengiz SARIⁱ

Öz

Kamu görevlilerinin, görevlerinin niteliğine göre tabi oldukları bazı meslek etiği kuralları vardır. Kamu görevinin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi ve hizmet alanların tatmin edilmesi için bu kurallara özenle uyulması beklenir. Kamu görevlileri etik kuralların uygulanmasında bazen çıkar çatışmalarına ve etik ikilemlere maruz kalabilirler. Böyle bir durumda kamu görevlisi kendi çıkarları ile bir etik kural arasında tercih yapmak veya iki etik kuraldan birisini seçmek zorunda kalabilmektedir.

Hiç şüphesiz her mesleğin kendine özgü etik ikilemleri vardır. Örneğin, sağlık çalışanlarının, muhasebecilerin, güvenlik görevlilerinin ve hukukçuların kendilerine mahsus etik kuralları ve bu kuralların uygulanmasında karşılaştıkları etik ikilemler vardır. Ancak bazı mesleklerde her olaya özgü açık ve net etik kuralların oluşturulması daha zordur. Bu belirsizlik takdir yetkisinin sıklıkla kullanıldığı mesleklerde daha yoğun bir şekilde yaşanabilir. Etik ikilem ve menfaat çatışmaları etik alanında üzerinde önemle durulan konular olmakla birlikte kamu görevlisinin gönüllü olarak bu ikilem veya çatışmaya düşmesi konusunun da etik açıdan incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Görevlisi, Etik İkilem, Menfaat Çatışması, Sırrın Korunması, İhbarcılık.

The Dilemma of Public Official's Obligation to Protect Privacy and Obligation to Report Illegal Acts: The Lawyer's Testimony in A Case Study

Abstract

There are some rules of professional ethics that public officials are subject to according to the nature of their duties. These rules are expected to be followed carefully in order to fulfill the public duty well and to satisfy the service users. Public officials may sometimes be subject to conflicts of interest and ethical dilemmas in the implementation of the code of ethics. In such a situation, the public officer may have to choose between her/his own interests and a code of ethics or choose one of the two ethical rules.

Undoubtedly, every profession has its own ethical dilemmas. For example, healthcare professionals, accountants, security guards and lawyers have their own codes of ethics and the ethical dilemmas they face in applying these codes. However, in some professions it is more difficult to establish clear and concrete ethical rules specific to each event. This uncertainty can be experienced more intensely in professions where discretionary power is frequently used. Although ethical dilemmas and conflicts of interest are important issues in the field of ethics, the issue of the public official's own willingness to enter into this dilemma or conflict should be examined in terms of ethics.

Keywords: Public Servant, Ethical Dilemma, Conflict of Interest, Right of Privacy, Whistleblowing.

ⁱ Dr., Sakarya Bölge Adliye Mahkemesi 1. Hukuk Dairesi, e-posta: cengizsari1975@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5676-9888.

Structured Abstract

There are some rules of professional ethics that public officials are subject to according to the nature of their duties. These rules are expected to be followed carefully in order to fulfill the public duty well and to satisfy the service users. Public officials may sometimes be subject to conflicts of interest and ethical dilemmas in the implementation of the code of ethics. In such a situation, the public officer may have to choose between her/his own interests and a code of ethics or choose one of the two ethical rules.

Undoubtedly, every profession has its own ethical dilemmas. For example, healthcare professionals, accountants, security guards and lawyers have their own codes of ethics and the ethical dilemmas they face in applying these codes. However, in some professions it is more difficult to establish clear and concrete ethical rules specific to each event. This uncertainty can be experienced more intensely in professions where discretionary power is frequently used. Although ethical dilemmas and conflicts of interest are important issues in the field of ethics, the issue of the public official's own willingness to enter into this dilemma or conflict should be examined in terms of ethics.

An ethical dilemma is the clash of two or more ethical values. If one of these values is respected, the other is violated, or in order to protect one or more, it is necessary to violate the others. Although public officials have common ethical codes of conduct, they also have separate ethical rules that they must comply with according to the occupational group they belong to. In addition to the general ethical rules of public officials, the introduction of ethical rules specific to a particular profession can increase ethical dilemmas.

Ethical dilemmas can manifest themselves very differently in different occupational groups. For example, being a witness in a case in which one is a lawyer can lead to the ethical dilemma unique to such a profession. These dilemmas arise when the rules such as the fact that there is a paid service contract between the lawyer and his client, the lawyer's obligation to protect the interests of his client, the lawyer's obligation to keep secrets, and the fact that he swears before the judge that he will answer the questions asked correctly before testifying. In order to avoid these dilemmas, in some countries, it is prohibited from the very beginning for the lawyer to testify in the case in which she/he is acting.

Although the practice of hearing a lawyer as a witness in a case of her/his client is prohibited in some countries, there is no clear rule in this regard in Turkey. In a divorce case in Ankara, the court of first instance and the Supreme Court disagreed on the right of the lawyer to testify in her own case. Both courts gave reasons why the lawyer may or may not testify in her/his own case.

The decision and opinion of the local court that the lawyer could not testify in her own case as it would lead to an ethical dilemma was not adopted by the Court of Cassation. Despite the reversal decision, the local court did not change its decision, and persisted in its previous decision on the grounds that the lawyers could not bear this dilemma even with their consent, and their statements could not be respected due to this dilemma.

According to the legal practice processes in Turkey, in this case, the Supreme Court of Appeals General Assembly has to make a decision. According to the legal practice processes in Turkey, in this case, the Supreme Court of Appeals General Assembly has to make a decision. After the decision to resist, the Supreme Court of Appeals General Assembly (HGK) reversed the decision of the first instance court with its decision numbered 2017/2-2209 and numbered 2020/475 dated 24.06.2020. Thus, the HGK Supreme Court decided that the opinion of the Court of Cassation was correct and that the lawyer could testify in her/his own case.

Giriş

Hiç şüphesiz etik ilkeler, kamu görevlilerine, yaptıkları eylem ve işlemlerinde neyin iyi ve doğru olduğuna dair rehberlik etmektedir. Kamu görevinin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi ve hizmet alanların tatmin edilmesi için bu kurallara özenle uyulması beklenir. Kamu görevlilerinin etik kurallara uymaları her zaman sadece kağıt üzerinde yazılı kurallara itibar etmek şeklinde kolaylıkla yerine getirilemez. Gerçekten kamu görevlileri bir davranışta bulunurken sıklıkla çıkar çatışmalarına ve etik ikilemlere maruz kalabilirler. Böyle bir durumda kamu görevlisi kendi çıkarları ile bir etik kural arasında tercih yapmak veya iki etik kuraldan birisini seçmek zorunda kalabilmektedir.

Etik ikilem, iki veya daha fazla etik değer çatışmasıdır. Eğer, bu değerlerden birisi korunursa, diğeri korunamamaktadır ya da bir veya daha fazlasını koruyabilmek için, diğelerini ihlal etmek gerekmektedir. Kamu görevlilerinin ortak etik davranış kuralları var ise de onların mensup oldukları meslek grubuna göre de uymaları gereken ayrı etik kuralları vardır. Kamu görevlilerinin genel etik kuralları yanında belirli bir mesleğe özgü etik kuralların da devreye girmesi etik ikilemleri artırabilmektedir. Böyle durumlarda yetkilerin ve kaynakların adil, tarafsız, dürüst ve tutarlı bir biçimde nasıl kullanılacağı ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Kamu görevlileri için en önemli etik kurallardan birisi de mahremiyetin korunmasıdır. Bu etik kural tüm kamu görevlileri için geçerli olsa da belirli bir mesleğe özgü olarak da farklı bir yapıya kavuşur. Örneğin bir bankacının sır saklama zorunluluğu ile bir avukat veya hekimin sır saklama zorunluluğu kendi içerisinde birçok farklı alt kuralı barındırır. Bu durum belirli bir mesleğe özgü olarak etik ikilemlerin yaşanması ihtimalini artırdığı gibi çözümünü de zorlaştırır. Kısacası böyle bir durumda hangi etik kurala değer verileceği hangisinin göz ardı edileceği kararının alınması kolay bir iş değildir.

1. Avukatlık Mesleğinin Kamu Hizmeti Niteliği

Avukatlık Kanunu'nun 2. maddesine göre, avukat, hukuki münasabetlerin düzenlenmesini, her türlü hukuki mesele ve anlaşmazlıkların adalet ve hakkaniyete uygun olarak çözümlenmesini ve hukuk kurallarının tam olarak uygulanmasını her derecede yargı organları, hakemler, resmi ve özel kişi, kurul ve kurumlar nezdinde sağlamakla görevlidir. Avukat bu amaçla hukuki bilgi ve tecrübelerini adalet hizmetine ve kişilerin yararlanmasına tahsis eder. Yargı organları, emniyet makamları, diğer kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüsleri, özel ve kamuya ait bankalar, noterler, sigorta şirketleri ve vakıflar avukatlara görevlerinin yerine getirilmesinde yardımcı olmak zorundadır. Kanunlarındaki özel hükümler saklı kalmak kaydıyla, bu kurumlar avukatın gerek duyduğu bilgi ve belgeleri incelemesine sunmakla yükümlüdür.

Avukatlar serbest bir şekilde çalışabilecekleri gibi bir şirket bünyesinde veya bir kamu kurumu bünyesinde kamu görevlisi statüsü ile de çalışabilirler. Avukatların iki temel görevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi temsilcisi olduğu müvekkilinin hak ve menfaatlerini

korumak ikincisi ise adaletin tesis edilmesini sağlamaktır (Pekcanıtez, Aktalay ve Özkes, 2013, s. 248). Geçmişte ABD Başkanlığı'na aday olan avukat *John W. Davis*, 16 Mart 1946'da New York Barosu'nun 75. Kuruluş Etkinlikleri kapsamında yaptığı konuşmada avukatlık mesleğini şu şekilde ifade etmiştir: *"Biz hukukçular, avukatlar köprüler kurmuyoruz, kule dikmiyoruz, motor yapmıyoruz, resim boyamıyoruz...Yaptığımız bütün işlerde insan gözünün görebileceği pek az şey var. Ama sorunları çözüyoruz; gerginliği gideriyoruz; hataları düzeltiyoruz; insanların yükünü üstleniyoruz; çabalarımızla barışçıl bir devlette insanların huzurlu ve adil bir yaşam sürmelerini mümkün kılıyoruz."* (Coşar, 2018, s. 240). Davis'in bu ifadesinde avukatlık mesleğinin bir kamu hizmeti olduğu hususu önemle vurgulanmıştır. Gerçekten sadece kamu görevlisi olan ve 657 sayılı kanuna tabi bir şekilde çalışan avukatlar değil, serbest meslek mensubu avukatların da yaptıkları işin önemli bir kısmı kamu hizmeti niteliğindedir.

1136 sayılı Avukatlık Kanunu'nun 1. maddesinde de avukatlık, "kamu hizmeti ve serbest bir meslektir." şeklinde ifade edilmiştir. Bir kısım yazarlar kamu hizmeti kavramı ile serbest meslek mensubu olmanın bir arada bulunamayacağı, kamu hizmetinin memurlar tarafından yerine getirilebileceği savı ile bu görüşe karşı çıkmış hatta bu düzenlemenin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açılmıştır. Anayasa Mahkemesi, 21.01.1971 tarihli 1969/33 esas, 1971/7 karar sayılı kararı ile *"Türkiye Barolar Birliğinin gözetim ve denetimleri altında hak arama hürriyetinin işleyişine destek olan; hukuki ilişkilerin düzenlenmesinde, her türlü hukuki sorun ve anlaşmazlıkların adalet ve hakkaniyete uygun olarak çözülmesinde ve genellikle hukuk kurallarının eksiksiz uygulanmasında yargı organlarına, hakemlere resmi ve özel kurul ve kurumlara yardım etme ereğini güden hukuki bilgi ve tecrübelerini adalet hizmetine ve kişilerin yararlanmalarına adanmış, görevlerinin yerine getirilmesinde adli mercilerin ve öteki resmi dairelerin kendilerine yardımcı olmakla yükümlü tutulduğu bir meslek topluluğunun, avukatlığın faaliyetlerinin kamu yararı ile olan sıkı ilgisi, bu ilginin de işe bir kamu hizmeti niteliği kazandırdığı ve bunun serbest meslek kavramıyla bağdaşabilir ve o kavramı, 1136 sayılı Kanunun hükümlerinde görüldüğü üzere sınırlar bir nitelikte olduğu ortadadır."* denilmek suretiyle avukatlığın kamu hizmeti ve serbest meslek niteliklerinin idare hukuku ilkeleri ve Anayasa kuralları karşısında çelişir nitelikte olmadığı ve avukatlık mesleği mensuplarının kamu hizmeti yürüttükleri kabul edilmiştir (Sav, 2010, s. 137).

2. Kamu Görevlilerinin Yasa Dışı Uygulamaları Bildirme Yükümlülüğü

Bireyler gerek çalıştıkları örgütlerdeki faaliyetleri sırasında gerekse bu örgütlerden hizmet alırken etik dışı veya yasa dışı uygulamaları görebilir hatta bu uygulamalarla mağdur edilebilirler. Bu gayri ahlaki uygulamaların rutin denetimlerle ortaya çıkarılabilmesi çoğu kez mümkün olmamakta böylece yanlış işler yapma alışkanlığı ve yozlaşma artarak devam edebilmektedir. Kanunlara ve etik kurallara aykırı uygulamaların daha fazla derinleşip yayılmasının önlenmesi için bir an evvel açığa çıkarılması önem arz etmektedir. Buna karşılık birçok kültürde yanlış giden işleri ihbar edenlere kurum içerisinde iyi gözle bakılmamaktadır. Onlar başka çalışanlar tarafından satıcı, gammazcı, ispiyoncu veya oyunbozan olarak görülebilir. Öte yandan iddialar ispat edilemezse ihbarcının iftira atmak suçundan cezalandırılması ve manevi tazminat davasına muhatap olması da olasıdır. İhbarcı kişilerin ihbarı sonucunda örgütte bir değişimin yaşanmaması ve ihbarcının örgütte dışlanması da

sıklıkla rastlanan bir durumdur (Smith ve Brown, 2008, s. 134). Bunun da ötesinde yapılan bir araştırmada ihbarcılarının yüzde 18'inin üst yöneticilerinin kötü muamelesine maruz kaldığı anlaşılmıştır (Brown ve Olsen, 2008, s. 149). Kısacası ihbarcı olmak kolay bir iş değildir. Bu sebeple tüm dünyada gayri ahlaki uygulamaların ihbar edilmesi için çalışanlar cesaretlendirilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye'de yasadışı uygulamaların bildirilmesi bağlamında ihbarcılık, ifşa, bilgi ifşası, bilgi uçurma, etik olmayan durumları raporlama, ihbar etmek, ıslığı çalmak gibi ibarelerle aynı anlamı ifade edecek şekilde literatürde yer almıştır. Görüldüğü üzere Türkçede herkesçe kabul edilen ortak bir karşılığı bulunmayan "whistleblowing" kavramı, İngiliz polislerinin suç işleme eğiliminde olan birini gördüğünde meslektaşlarını ve halkı haberdar etmek amacıyla düdük çalmasından türetilmiştir (Pitt, 1996). İhbarcılık ne şekilde adlandırılırsa adlandırılınsın burada en önemli husus öncelikle gerçekten yasadışı veya etiğe aykırı bir davranışın bulunup bulunmadığıdır.

Hiç şüphesiz bireyler ihbarda bulunmadan önce söz konusu davranışın gerçekten etik dışı olup olmadığını kesin olarak anlamak isteyeceklerdir. Bu sebeple hangi davranışların yasalara ve etik kurallara aykırı olduğunun belirlenmesi önem taşımaktadır. Etik dışı davranışları sınıflandırmaya yönelik bazı çalışmalar bulunmaktadır. De Graaf (2010) ihbara konu olabilecek örgüt içi yolsuzluklar ve görevi kötüye kullanmayı; rüşvet, zimmet, adam kayırma, hırsızlık, kişisel ve kurumsal çıkarların çatışması, kurumsal gücün uygunsuz şekilde kullanılması, bilginin bilinçli olarak yanlış kullanılması, ayrımcılık veya cinsel taciz ve kaynak israfı ve mesai dışı yapılan yolsuzluklar olarak sınıflandırmıştır (Ayda ve Kaya, 2018, s. 4). Bu sınıflandırma sorunun anlaşılması ve gereksiz ihbarların yapılmasının engellenmesi açısından önemlidir.

Kamu görevlilerinin gayri ahlaki uygulamaları bildirmeleri konusunda zorlayıcı düzenlemeler de bulunmaktadır. Kamu görevlilerinin görevleri sırasında öğrendikleri suçları bildirmemeleri Türk Ceza Kanunu'nda suç olarak düzenlenmiştir. Türk Ceza Kanunu'nun Kamu görevlisinin suçu bildirmemesi başlıklı 279. maddesinde "(1) Kamu adına soruşturma ve kovuşturmayı gerektiren bir suçun işlendiğini göreviyle bağlantılı olarak öğrenip de yetkili makamlara bildirimde bulunmayı ihmal eden veya bu hususta gecikme gösteren kamu görevlisi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) Suçun, adli kolluk görevini yapan kişi tarafından işlenmesi halinde, yukarıdaki fıkraya göre verilecek ceza yarı oranında artırılır." şeklinde düzenleme yapılmıştır. TCK'nın 280. maddesinde ise sağlık mensuplarının suçu bildirmemesi ayrı bir başlık altında düzenlenmiş ve cezai yaptırıma bağlanmıştır. Bunun yanında 25.5.2004 gün ve 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 4. maddesinde gerçek kişilerin bu Kanunun 1. maddesinin 2. fıkrasında sayılan kamu kurum ve kuruluşlarında etik davranış ilkelerine aykırı uygulamalar bulunduğu iddiasıyla, en az genel müdür veya eşiti seviyedeki kamu görevlileri hakkında Etik Kurula başvurulabileceği öngörülmüştür.

3. Avukatların Sır Saklama Zorunluluğu

Sır, sadece sahibi veya belirli kişiler tarafından bilinen ve saklı tutulması gereken bilgilerdir. Meslek sırrı kavramı kişilerin mesleklerini yürüttükleri sırada, meslekleri gereği öğrendikleri sırlar olarak açıklanabilecektir (Donay, 1978, s. 7).

Sır saklama yükümlülüğü tarihsel süreç içerisinde ilk olarak hekimlik mesleğinde gündeme gelmiştir (Kurt, 2019, s. 19). Bu konunun öteden beri sıklıkla gündeme geldiği bir diğer meslek grubu ise avukatlıktır. Türkiye Barolar Birliği Meslek Kurallarınının 37. maddesinde "Avukat meslek sırrı ile bağlıdır." şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Avukatlık Kanunu'nun 36. maddesinde bu konudaki yükümlülük daha açık bir şekilde vurgulanmıştır. Buna göre, "Avukatların, kendilerine tevdi edilen veya gerek avukatlık görevi gerekse Türkiye Barolar Birliği ve baroların organlarındaki görevleri dolayısıyla öğrendikleri hususları açığa vurmaları yasaktır. Avukatların birinci fıkrada yazılı hususlar hakkında tanıklık edebilmeleri, iş sahibinin muvafakatini almış olmalarına bağlıdır. Ancak, bu halde dahi avukat tanıklık etmekten çekinebilir. Çekinme hakkının kullanılması hukuki ve cezai sorumluluk doğurmaz." Açıklanması müvekkili için maddi ve manevi zarar tehlikesi taşıyan, hakkında cezai işlem uygulanmasına, olumsuz yargıların oluşmasına veya başkaları tarafından kınanmasına neden olacak tüm bilgi ve belgeler mesleki sır olarak kabul edilmelidir. (Özkaya, 2013, s. 498)

Sır saklama yükümlülüğü açısından avukat müvekkil ilişkisi ile doktor hasta ilişkisi benzerlikler göstermektedir. Bu sebeple korunan değer (mahremiyet) aynı olduğundan doktor ile hasta arasındaki sırrın korunması hakkında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının avukatlara yönelik uygulamalara ışık tutması olağandır. Bununla birlikte AİHM'nin doktor hasta ilişkisinde sırrın korunması konusundaki kararlarında tam bir tutarlılık bulunduğunu söylemek zordur.

Sağlık durumları ile ilgili verilerinin kişilerin rızaları olmaksızın açıklanması kural olarak özel hayatın gizliliğini ihlal edecektir. Örneğin AİHM bir kararında AIDS hastası olan bir kişinin bu durumunu onun rızası dışında öğrenen ve bu sebeple onu işe almayı reddeden işverenin fiilinin özel hayatın gizliliğini ihlal ettiğine hükmedilmiştir (Akyürek, 2013, s. 66). Benzer bir şekilde Anayasa Mahkemesi, 01.12.2017 tarihli bir bireysel başvuru kararında AIDS hastası olması nedeniyle işten çıkarılan işçinin, açtığı davada duruşmanın gizli yapılması talebinin mahkemece reddinde kişisel verilerin ve özel hayatın gizliliğinin korunması hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir. Zira AYM, bu hastaların önyargıya muhatap olduğu ve ayrımcılığa maruz kalabileceğinden gizlilik talebinin makul ve savunulabilir olduğuna ve ilk derece mahkemesinin duruşmanın gizliliği talebini ret kararının gerekçeli olması gerektiği yorumunda bulunmuştur (Can, 2020, s. 207). Buna karşılık AİHM 25 Şubat 1997 tarihli *Z. v. Finlandiya*, 9/1996/627/811 davasında bir suç nedeniyle soruşturulan şüphelinin HIV taşıyıp taşımadığını tespit için eşinin sağlık kayıtlarına dayanması ve bu kayıtların mahkeme tutanaklarına geçmesini soruşturma konusu suçun ehemmiyetini gözeterek ihlal niteliğinde görmemiştir. Bu kararlara bakıldığında AİHM'nin her bir somut olayın niteliğini gözeterek mahremiyet hakkının ihlal edilip edilmediğine karar verdiği görülmektedir.

Avukat müvekkil ilişkisinde de insan hakları mahkemesinin tutumu benzerdir. Örneğin 6 Aralık 2012 tarihli Michaud Fransa kararında, avukat-müvekkil ilişkilerinin gizliliğinin önemini vurgulamakla birlikte, para aklama ve ilgili suçlarla mücadele amaçlanmış olduğu ve bu amacın yerine getirilmesi açısından gerekli görüldüğü için, suçun bildirilmesi yükümlülüğünün kamu düzeninin korunması ve suç işlenmesinin önlenmesi meşru amacına uygun olduğu belirtilmiştir. Mahkeme, avukatlar müvekkilini savunurken yukarıdaki gerekliliğe tabi olmadığı ve mevzuatta mesleki gizliliği korumak amacıyla bir filtreleme bulunduğu için ve böylece avukatların raporlarını doğrudan makamlara değil de Baro Başkanlarına sunmaları sağlandığından, Fransa'da uygulanan haliyle şüphelerin rapor edilmesi yükümlülüğünün avukat-müvekkil gizliliği açısından sözleşmenin 8. maddesini ihlal etmediğine karar vermiştir.

24 Mayıs 2018 tarihli Laurent Fransa kararında ise, avukat olan başvurusunun polis eskortunda bulunan müvekkillerine mahkeme binasının girişinde verdiği kâğıtların polis memuru tarafından denetlenmesi ve engellenmesi ile ilgilidir. Başvurucu, müvekkillerine verdiği kâğıtların polis memuru tarafından denetlenmesinin ve engellenmesinin, yazışmalarına saygı hakkını ihlal ettiğini iddia etmiştir. Mahkeme, başvurusunun, avukat sıfatı ile müvekkiliyle olan yazışmalarının denetlenmesini sözleşmenin 8. maddesinin ihlali olarak kabul etmiştir. Görüldüğü üzere AİHM aynen doktor hasta ilişkilerinde olduğu gibi avukat müvekkil ilişkilerinde de somut durumun özelliklerine göre sırrın korunması hakkının ihlal edilip edilmediğine karar vermektedir.

4. Etik İkilem

Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun 2017 tarihli etik rehberine göre etik ikilem, iki veya daha fazla değer çatışma halidir. Eğer, bu değerlerden birisi korunursa, diğeri korunamamaktadır ya da bir veya daha fazlasını koruyabilmek için, diğerlerini göz ardı etmek zorunluluğu bulunmaktadır. Etik ikilemde kalan kişi bir etik ilkeye uygun davrandığında diğer etik ilkeyi ihlal etmek zorunda kalmaktadır. Bu gerçek bir etik paradox halidir. Etik ikilem, bir konunun birbiriyle çatışan iki tarafının bulunması ve bu iki tarafın doğruluğunun tartışılabilir yanlarının bulunması şeklinde açıklanmaktadır (Kutlu, 2011, s. 118).

Etik ikilem, karar verilmesi gereken belirli bir durumda iki değer arasındaki karmaşadan kaynaklanmaktadır (Fry 1991). Kişiler iki değer çatıştığında bir seçim yapmak zorunda kalmaktadır. Etik ikilemde kişi, hangi seçeneğin daha iyi olduğuna karar verme gücü yaşamaktadır. En azından bu kararı verme gücü yaşayan kişi açısından ortada tam bir belirsizlik vardır. Kutlu'ya göre bu durum kişilerin mesleki yargılarını kullanırken içine düştükleri kararsızlıktan kaynaklanır (Kutlu, 2011, s. 118). Hangi etik değer diğerine tercih edileceği konusunda da kesin kurallar bulunmamaktadır. Gerçekten her bir somut olay için somut kural ortaya koymak mümkün değildir. Bu sebeple etik konusunda eğitimler verilmesi ve etik ile ilgili karşılaşılan sorunların çözümünde rehberlik yapacak kurumların oluşturulması önemlidir. Denig ve Quinn (2001, 2-3), etik ikilemin çözümünü değer sistemine ve ahlaki kararlara karşı yaklaşıma bağlamakta, bu ahlaki kararsızlıkların çözümünü karar

vericinin yararcılık prensibi ve kişisel çıkarlar arasındaki dengeyi sağlayabilmede yeteneğine bağlıdır. Strike, Haller ve Soltis (2005), etik ikilemden kurtulmak için her iki durumun da net bir şekilde ortaya konulması ve gerekçesi düşünülerek, öncelikleri belirlendikten sonra karar verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Her mesleğin kendine özgü etik ikilemleri olsa da bazı mesleklerde her bir somut olaya özgü açık ve net etik kuralların oluşturulması daha zordur. Bu belirsizlik takdir yetkisinin sıklıkla kullanıldığı mesleklerde daha fazla yaşanabilir. Bu yüzden sürekli karar verme zorunluluğunda bulunan ve verdikleri kararlar bireyler ve toplum üzerinde önemli etkiler gösteren mesleklerde etik kuralların standartlaşması ve ayrıntılı düzenlemeleri içermesi önem taşımaktadır.

5. Bir Örnek Olayda Etik Yönden Avukatların Tanıklığının Değerlendirilmesi

Avukatların bir tarafın vekili oldukları davalarda tanıklık yapıp yapamayacakları hususu öteden beri tartışma konusu olmuştur. Türk Ceza Kanunu açısından bakıldığında doktrinde tartışmalı olmasına rağmen sanık müdafinin o davada **tanıklık** yapmasına engel kanuni bir düzenleme yoktur. Hukuk Muhakemeleri Kanununda ise bu konuda bazı kısıtlamalar getirilmiştir. HMK'nın 249. maddesine göre kanun gereği sır olarak korunması gereken bilgilere sahip olan kişilerin tanıklıktan çekinebileceği düzenlenmiştir. Ancak, sır sahibi sırrın açıklanmasına izin verdiği takdirde bu kişiler tanıklıktan çekinemezler (Pekcanitez vd., 2013, 769). Avukatlar ise bu hükümden istisna tutulmuştur. Avukatlık Kanunu'nun 36/1. maddesine göre avukatlar müvekkilinin izni ile tanıklık yapabilir ise de bu izin gerçekleşse dahi avukatın tanıklıktan çekinmesi mümkündür. Avukatları diğer bazı kamu görevlilerinden ayrı tutan bu hüküm avukatların karşılaşacakları etik ikilemi en nihayetinde kendi değerlendirmeleri ve kanaatleri ile aşmaları için öngörülmüştür. Türk Hukukunda böyle bir takdir yetkisi tanınmasına rağmen bazı ülkelerde bu konuda çok katı uygulamalar bulunmakta, avukat vekalet aldığı dosya ile ilgili "mahkemeye çağrılmaz ve sorgulanamaz" şeklinde hükümler yer almaktadır (Erdem ve Düzgün, 2020, s. 209.).

Avukatların vekili oldukları davalarda tanıklık yapıp yapamayacakları hususu etik açıdan incelenmesi gereken önemli bir husustur. Kamu Etik Kurulu'nun bu konuda görüş ve tavsiye verememesi ve yüksek yargı organlarının da bu konuda tereddüde meydan bırakmayacak kararlarının bulunmaması bu konunun tartışılmasını daha önemli bir hale getirmektedir. Ankara'da görülen bir boşanma davasında ilk derece mahkemesi ile Yargıtay'ın görüş ayrılığı ve gerekçeli kararlarındaki fikri tartışma konunun daha somut bir şekilde değerlendirilmesine imkan tanımaktadır.

Ankara 8. aile mahkemesinde görülen boşanma davasında (26.03.2013 tarihli 2013/420 esas 2014/903 karar), davanın en başından beri davalı avukatı olan kişi, kendisini davalı tanığı olarak göstermiştir. Mahkeme hakimi tarafından bu talep tanık olmak isteyen davanın başından beri davalı vekili olmasından dolayı reddedilmiştir. Sonuç olarak bu yargılamada tarafların boşanmalarına ve yoksulluk nafakasına hükmedilmiştir. Davalı vekili bu hükmü

temyiz etmiştir. Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 23.06.2015 tarihli 2014/25272 esas 2015/13375 karar sayılı kararı ile taraf vekillerinin üçüncü kişi olduklarından tanık olarak dinlenmelerinde yasal engel bulunmadığından ve bu şahsın tanık olarak dinlenmesi gerektiği belirtilerek ilk derece mahkemesinin kararı bozulmuştur. 8. Aile Mahkemesi 30.12.2015 tarihli 2015/1654 esas 2015/2014 karar sayılı kararı ile Yargıtay'ın bu hükmüne direnmiş, önceki kararında ısrar etmiştir. Ancak mahkeme bu direnme kararında ceza mahkemeleri ile hukuk mahkemeleri arasında bir ayırım yapmış, ceza mahkemelerinde görev yapan avukatların dava üzerinde tasarruf yetkileri oldukça sınırlı olduğundan, dava açma, delillerden vazgeçme, talep sonunu değiştirme veya sonuçtan vazgeçme gibi yetkileri bulunmadığından tanık olarak dinlenmelerinde sakınca olmadığı vurgulanmıştır. İlk derece mahkemesi hakimi, hukuk mahkemelerinde ise tarafların avukatının dava üzerinde daha geniş yetkileri bulunduğundan tanık olarak dinlenmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca direnme kararında avukatın kendi davasında tanık olarak dinlenmesinin davayı aydınlatmada yarar sağlamayacağı görüşünde bulunulmuştur.

Direnme kararı sonrası Yargıtay Hukuk Genel Kurulu (HGK) 24.06.2020 tarihli 2017/2-2209 esas 2020/475 karar sayılı kararı ile *"Davalı-karşı davacı vekilinin delil listesinde yer alan aynı zamanda vekili olan tanığın yasal olarak dinlenilmesinin mümkün olduğu, bu tanığın da diğer tanıklar gibi HMK'nin 240. ve devamı maddeleri gereğince dinlenilmesi gerektiği, aksi durumda esasen hukuki dinlenilme ve buna bağlı olarak adil yargılanma hakkının ihlaline sebebiyet verilmiş olunacağı, savunma hakkının kısıtlanacağı aşikârdır."* görüşü ile ilk derece mahkemesinin direnme kararını bozmuştur.

Yargıtay HGK aksi düşüncede olmakla birlikte avukatın vekili olduğu davada tanık olarak dinlenilmesi Hukuk Muhakemeleri Usulü açısından da sorunludur. Çünkü tanık dinleme usulünde her tanık ayrı ayrı dinlenir ve biri dinlenirken henüz dinlenmemiş olanlar salonda bulunmazlar (HMK 261/1). Diğer tanıkların dinlenmesi sırasında hazır olan taraf avukatının dinlenmesi bu hükme aykırıdır. Bu hükmün taraflardan birisi yönünden ihlal edilmesi eşitlik ilkesine de aykırıdır. Ancak asıl sorun etikle ilgilidir. Kişinin avukat olarak yer aldığı davada tanık olması ciddi anlamda etik ikilemlere yol açabilir. Avukat ile müvekkili arasında ücretli bir hizmet alım ilişkisi olması, avukatın müvekkilinin menfaatlerini koruma zorunluluğu, avukatın sır saklama yükümlülüğü, tanıklık yapmadan önce sorulan sorulara doğru cevap vereceğine dair hakim huzurunda yemin etmesi gibi kuralların bir arada uygulanması bu ikilemlerin doğmasına yol açmaktadır. İşte bu ikilemlerin hiç yaşanmaması için bazı ülkelerde avukatın vekilliğini üstlendiği davada tanıklık yapması en baştan yasaklanmıştır.

Avukatlık mesleğinde bazı etik ikilemlerin diğer mesleklerle göre daha fazla yaşanmasının bir sebebi ise avukat müvekkil ilişkilerinin diğer mesleklerle göre çok daha farklı boyutlarda gerçekleşmesidir. Bu ilişki kendisini öyle yoğun gösterir ki bazı ülkelerde avukatlar fiilen temsil ettikleri müvekkil kitesine göre sınıflandırılır. Örneğin Perdomo, Venezuela'da avukatlık mesleğini incelediği bir çalışmada, avukatlık mesleği içerisindeki tabakalaşmanın, hitap ettikleri müvekkil kitesine göre seçkinlerin avukatları düşük

gelirlilerin avukatları şeklinde olduğu belirtilmiş, onların da kendi içinde müvekkil türlerine göre sınıflandırıldığı ortaya konulmuştur (Perdomo, 1995, s. 209-211; Akbaş, 2011, s. 162). Müvekkillerinin mensup oldukları ekonomik ve sosyal sınıflarına göre fiili bir tabakalaşma içerisine girecek ölçüde müvekkilleri ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunan avukatların müvekkilleri yönünden tanık olabilmeleri bu araştırmaya göre de oldukça sorunlu görülmektedir. Öte yandan ABD, Almanya, Yunanistan, İspanya ve Türkiye gibi birçok ülkede görülen kişi başına düşen avukat sayısındaki aşırı artış avukatların ekonomik olarak daha fazla zayıf düşmelerine ve müvekkillerine (bu bir gerçek kişi veya bir kurum olabilir) bu yönden daha bağımlı olmalarına yol açmıştır. Avukat sayısındaki bu aşırı artışa yeni açılan hukuk fakülteleri yol açmıştır. 1991 yılında Türkiye’de 7 Hukuk Fakültesi bulunduğu halde 2019 yılı itibari ile hukuk fakültesi sayısı 132’dir. Blankenburg ve Schultz’un yapmış oldukları bir çalışmaya göre Almanya’da 1954 yılında ortalama olarak bir dış doktoru ve muhasebeciden daha yüksek yıllık gelir elde eden avukatlar 1986 yılına gelindiğinde sözü geçen meslek mensuplarının ancak yarısı kadar gelir elde edebilmişlerdir (Akbaş, 2011, s. 182). Avukatların sabit giderleri ve serbest bir meslek olarak ayakta kalabilme zorunluluğu, onları müvekkiline daha bağımlı bir hale getirmekte ve onların müvekkili hakkındaki tanıklığını daha da sorgulanabilir hale getirmektedir.

Sonuç

450

Gerek mesleklerin saygınlığının ve sürdürülebilirliğinin temini, gerekse kişilerin daha iyi hizmet alabilmelerinin sağlanması için meslek etiği kurallarının oluşturulması gereklidir. Aslında mesleki ahlakın korunması yeni ortaya çıkmış bir düşünce de değildir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin hüküm sürdüğü dönemlerde bile başta esnaflık alanında olmak üzere birçok meslek türü için meslek ahlakı ile ilgili kurallar oluşturulmuş ve bunlara uyulmasına büyük özen gösterilmiştir. Kısacası geçmişten günümüze mesleklerin belirli etik kurallarına göre yürütülmesi konusunda genel bir kanaat yerleşmiştir. Ancak son yıllarda meslek etiği kurallarının her meslek için daha belirgin ilkeler, kurallar ve standartlar içermesi için çalışmalar yapılmış, bu ilke ve kurallar yazılı hale getirilmiştir.

Mesleki etik kurallarının belirli ilke ve kurallar olarak standartlaşması ve mesleklerle özgü bir etik mevzuatın oluşması etik kuralların bilinmesi ve tanınması açısından faydalı olmuştur. Ayrıca bu kurallara uyulması açısından da muhatabına kolaylaştırıcılık sağlamıştır. Ancak etik kurallarında standartların ve katı kuralların oluşması kaçınılmaz olarak bazı sorunların doğmasına da yol açmıştır. Bu sorunların en önemlilerinden birisi etik ikilemdir. Belirli bir meslek mensubu bazen bir olayla karşılaştığında hangi etik kuralı uygulayacağı konusunda çıkmaza girebilmektedir. Bu durumda bir etik kurala uyduğunda diğer etik kuralı ihlal edebilmektedir. Etik ikilemde kalan meslek mensubunun hangi etik kurala üstünlük sağlayacağına dair önceden kurallar koymak mümkün değildir. Bu durumda kamu görevlisi üstlerinden veya yetkili kuruluşlardan tavsiye almalı, yarar-zarar dengesini de gözeterek somut durum için hangi kurala uyulması daha önemli ise bu kurala itibar etmelidir.

Kamu görevlileri ve diğer meslek mensupları mümkün olduğunca menfaat çatışmasından ve kendilerini etik ikileme sokacak davranışlardan uzak durmalıdır. Gönüllü olarak menfaat çatışmasına düşülmesi veya etik ikileme yaşanması da etik açıdan sorgulanabilir bir durumdur. "Sırrın korunması" etik ilkesi birçok meslek için vazgeçilmez bir etik kuraldır. Bu ilke içeriğinde bazı farklılıklar taşımakla birlikte bankacılar, sağlık çalışanları, maliyeciler ve yargı mensupları gibi hemen hemen tüm meslekler için geçerlidir. Yasal zorunluluklarla meslek mensupları için bu ilkenin göz ardı edilmesi veya bazı tavizler verilmesi mümkün olabilmektedir. Ancak meslek mensuplarının kendi istekleri ile "sırrın korunması ilkesi"ni ihlal etmelerine yol açabilecek ve başka mesleki kurallar ile bu ilkenin çelişmesi sonucunu doğuracak durumlara gönüllü olarak girmeleri etik açıdan sakıncalıdır.

Bir yönüyle kamu hizmeti yürüten avukatların müvekkillerinin sırlarını korumaları en temel etik ilkelerindendir. Ancak onların tam da sırrını korumak zorunda oldukları alanlarda sorulan tüm sorulara doğru cevap vereceğine dair yemin ederek açıklamalarda bulunmaları gönüllü olarak etik ikileme girmelerine neden olmaktadır. Bu sorun bir boşanma davasında kendisini gösterebileceği gibi bir kamu kurumunun sözleşmeli veya kadrolu avukatının kurumu hakkında tanık olmak istemesi şeklinde de kendisini gösterebilir. Şu an bunu yasaklayıcı bir hüküm bulunmamakla birlikte gönüllü olarak bu etik ikileme girilmesinin mesleki etik kuralları açısından kabul edilmesi mümkün görülmemektedir. Özellikle onların kurumları lehine yapacakları tanıklığın güvenilirliği de başlı başına sorgulanabilir durumdur. Elbette tüm kamu görevlileri için geçerli olan ve kendi kurumlarının yetkilileri aleyhine sonuç doğuran suç ve suçluyu bildirme yükümlülüğü bu durumun kapsamı dışında yer alan ve cezai yaptırımını bulunan bir kuraldır.

Kaynakça

- Akbaş, K. (2011). *Avukatlık Mesleğinin Ekonomi Politikası*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Akyürek, G. (2013). *Özel Hayatın Gizliliğini İhlal Suçu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydan, S. ve Kaya, S. (2018). *Sağlık Sektöründe İhbarcılık: Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşire ve Sekreterler Üzerine Bir Uygulama*. Ankara. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 2018; 21(1): 1-29.
- Brown A. J. ve Olsen J (2008). *Whistleblower mistreatment: identifying the risks, Whistleblowing in the Australian Public Sector*, Edited by A. J. Brown, Published by ANU E Press The Australian National University Canberra ACT 0200, Australia.
- Can, N. (2020). *Hasta Mahremiyeti Hakkı*. TBB Dergisi, 2020 (147), s. 183-219.
- Coşar, V. A. (2018). *Avukatlık Mesleğinin ve Baroların Tarihsel Gelişimi*. Ankara Barosu Dergisi 2018/4., s. 222-242.
- De Graaf, G. (2010). *A Report On Reporting: Why Peers Report Integrity and Law Violations in Public Organizations*. Public Administration Review 70(5): 767-779.
- Denig, S. J. ve Quinn T. (2001). *Ethical Dilemmas For School Administrators*. High School Journal. S. 43-49, Volume 84, number 4, Maryland, USA.
- Donay, S. (1978). *Meslek Sırrının Açıklanması Suçu*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şti.
- E. Murat ve Ü. Aslan Düzgün (2020). *Kırgız Cumhuriyeti Yargı Sistemi, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, sayı: 15, 195-227.
- Erdem, M. R. (2009). *Suçtu Bildirmeme Suçu*, TBB Dergisi, Sayı 80, 2009, 104-120.
- Fry, T. S (1991). *Conceptual Themes Basic To Cancer Nursing, Cancer Nursing, A Comprehensive Textbook*. Bird, S (Ed.), W.B. Saunders Company, Philadelphia, 31-37
- Kurt, S. (2019). *Ticari Sır Bankacılık Sırrı veya Müşteri Sırrı Niteliğindeki Bilgi ve Belgelerin Açıklanması Suçu*. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Kutlu, H. A. (2011). *Meslek Etiği*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Özkaya, E. (2013). *Vekalet Sözleşmesi ve Kötüye Kullanılması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Pekcanitez H., Atalay O. ve Özekes M. (2013). *Medeni Usul Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Pitt G. (1996). *Rights and Employee Rights, The Case of Free Speech*. In C. Gearty and A. Tomkins Understanding Human Rights, Pinter Publishing, London.
- Rodney S., A. J. Brown (2008). *The good, the bad and the ugly: whistleblowing outcomes, Whistleblowing in the Australian Public Sector*, Edited by A. J. Brown, Published by ANU E Press The Australian National University Canberra ACT 0200, Australia
- Sav, A. (2010). *Savunma Mesleği Bir Kamu Hizmetidir*, Ankara Barosu Dergisi, Yıl:68, Sayı: 2010/1. 133-143.
- Srtike, K. A., Emil J. H. ve Jonas F. S. (2005). *The Ethics of School Administration* (Kitap Özeti:Paul Kelleher). Newyork:Teachers College Pres. USA.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 26.05.2022 Kabul/Accepted: 20.06.2022

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 453-468.

KURUMSAL YÖNETİM UYGULAMALARININ BAĞIMSIZ DENETİM KALİTESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİST 30 ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMAⁱ

Mustafa Şükrü DİLSİZⁱⁱ, Suphi ASLANOĞLUⁱⁱⁱ

Öz

Rekabet koşullarının arttığı, küreselleşmenin yoğun hissedildiği 21. yüzyılda kurumsal yönetim kavramının öneminin de arttığı görülmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve küreselleşmenin etkisiyle sermaye piyasası dünyada daha da fazla öneme sahip olmuştur. Sermaye piyasasının gelişmesi yatırımcıların ve sermayelerinin korunması hususu; kurumsal yönetimi, denetimi ve denetim kalitesini daha da önemli hale getirmektedir. Türkiye’de sermaye piyasasının merkezi olan Borsa İstanbul (BİST) içinde kurumsal yönetim anlayışının denetim kalitesine etkisi gün geçtikçe önemli hale gelen ve merak uyandıran bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, yapılan çalışmada kurumsal yönetim uygulamalarının denetim kalitesine etkisi incelenmiş, BİST 30 şirketlerinin 2022 verileri ele alınarak analiz yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda, yazında genel olarak kullanıldığı belirlenen on bir değişken ele alınmıştır. Veriler, Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) internet sitesinden alınarak analiz yapılmıştır. KAP internet sitesinde yer alan veriler finansal tablolardan, faaliyet raporlarından ve diğer bilgilendirmelerden oluşmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkiler lojistik regresyon analizi tekniğiyle incelenmiştir. Kurumsal yönetim ve denetim kalitesi arasında, literatür bilgileriyle uyumlu şekilde pozitif ilişki olduğu görülmüştür. BİST 30’da yer alan şirketlerin büyüklüğü ve şirketin köklü bir geçmişe sahip olmasının denetim kalitesiyle olan ilişkisini güçlendirdiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Denetim Kalitesi, BİST.

The Effect of Corporate Governance Practices on Independent Audit Quality: A Research On BIST 30

Abstract

It is noticed that the importance of the concept of corporate governance has increased in the 21st century, where the conditions of competition have increased and the globalization has been felt intensely. With the development of the technology and the effect of globalization, the capital market has an important share in the world. The development of the capital market makes corporate management, audit and audit quality even more important in terms of protecting investors and their capital. The effect of corporate governance approach on audit quality in Borsa İstanbul (BIST), which is the center of the capital market in Turkey, emerges as an issue that is becoming more and more important and arousing curiosity. For this reason, in this study, the effect of corporate governance practices on audit quality was investigated by analyzing the 2022 data of the companies’, which were listed in BIST30. As a result of the literature review, eleven variables, that are generally used in the literature, were considered. The

ⁱ Bu çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalında yapılan yayımlanmamış doktora tezinden yararlanılarak yapılmıştır.

ⁱⁱ Öğr.Gör., Kırıkkale Üniversitesi, SBMYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, e-posta: msdilsiz@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0955-7898.

ⁱⁱⁱ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, e-posta: s_aslanoglu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4394-5541.

analyzed data was taken from the Public Disclosure Platform (KAP) website. The data obtained on KAP's website consists of financial statements, annual reports and other information. The relationships between the variables were examined by using logistic regression analysis. It has been observed that there is a positive relationship between corporate governance and audit quality as in the previous literature reports. For the BIST30 companies, it can be concluded that their sizes and deep-rooted histories strengthen their relationships with audit quality.

Keywords: Corporate Governance, Audit Quality, BIST.

Structured Abstract

It is obvious that the importance of the corporate governance practices has increased in order to forestall the financial crises, that are experienced in the world by affecting the whole world economically and socially, and to protect investors. Countries have also taken some measures for the effective use of corporate governance practices and audit practices. Moreover, it is observed that the corporate governance practices and the quality of independent auditing affect the investors' trust in companies. Companies have begun to activate their corporate governance practices and pay attention to successful independent auditing in order to gain the investors' confidence and to attract new investors' attention. Türkiye's geopolitical position, being in the category of developing countries, increases the possibility of being affected by financial crises. Therefore, the relationship between corporate governance practices and independent audit quality is examined in this study.

The scope of the study is as follows: The situation is clarified by testing the hypotheses, that reveal the relationship between corporate governance and independent audit quality. The data used and the financial statements of the companies, which are included in the Borsa Istanbul BIST 30 index, were captured from the Public Disclosure Platform (KAP) website and the official corporate websites of these companies. The data used in this study belong to the year 2022, and the financial data of these companies consists of the end-of-period balance sheet data of 2021. The sectoral distribution of these BIST 30 companies, the sizes of independent audit firms and the audit rates according to the independent audit companies known as the Big 4 (PWC, KPMG, DELOITTE, EY) are also given. BIST 30 companies are classified under twelve sectors. While the Audit Quality (DENK) is considered as the dependent variable, on the other hand, the independent variables are as follows: The percentage of independent members on the board of directors (YKBU), the percentage of non-executive board members (IKUY), the CEO duality (DUAL), the capital share of non-executive board members within the whole company capital (IOYK), free-float percentage (HAYU), presence or absence of audit committee (DEKO), the full-registration continuance in the BIST (LIST), whole lifetime of the company (GECM), the size of the company (natural logarithm of total assets) (BUYK), and financial leverage (total debts/total assets) (KALD).

Descriptive statistics and Logistic Regression Model (LRM) analyses were performed by using SPSS software.

All of the hypotheses were tested by performing LRM. As known, in case of the dependent variable is categorical, the LRM are performed to determine relationships between dependent and independent variables. It was also controlled that whether the data normally distributed. The LRM model of the study is as follows:

$$DENK = \beta_0 + \beta_1 YKBU + \beta_2 IKUY + \beta_3 DUAL + \beta_4 IOYK + \beta_5 HAYU + \beta_6 DEKO + \beta_7 LIST + \beta_8 GECM + \beta_9 BUYK + \beta_{10} KALD$$

The hypotheses are as follows:

H1: There is a significant and positive relationship between the independent audit quality and the number of independent members in the board of directors.

H2: There is a significant and positive relationship between the independent audit quality and the number of non-executive board members.

H3: There is a significant and negative relationship between audit quality and CEO duality.

The revealed results of the study can be summarized as follows:

Within the scope of the study, firstly, it was examined that the distribution of the BIST 30 companies according by the sectors and their co-operations with the four big independent audit companies (PWC, KPMG, DELOÏTTE, EY). Twenty-eight of the BIST 30 companies (93.4%) are audited by independent audit companies known as the Big Four. The remaining two are audited by independent audit companies other than the big four. When the sector information is dissected, a total of eight companies of the finance sector has the highest share among BIST 30 companies. While a total of five companies in workable industries are in BIST30, only one of the electronic-technology companies is in BIST30.

It was also investigated that whether there is any multi-collinearity between independent variables before the LRM is executed, because of the multi-collinearity can lead to misinterpretation. Thus, the Pearson moment correlation coefficients between the independent variables are calculated. The Pearson moment correlation coefficients should not exceed to absolute value of 0.8, because of multi-collinearity problem (Soliman ve Elsalam, 2012: 1295). There was no correlation coefficient, which did not exceed the 0.8, therefore, all of the independent variables were included the LRM. According to the determination coefficients (R-Square), it can be interpreted that the independent variables moderately explain the dependent variable.

Only the third hypothesis (H3: There is a significant and negative relationship between audit quality and CEO duality.) was accepted. These results were found to be consistent with previous literature reports.

In conclusion, rejecting both other tested hypotheses can be a consequence of insufficient sample size (only 30), and also due to having close data of these investigated companies. Moreover, only two BIST30 companies are audited by other than independent audit companies namely Big 4. It can be interpreted as a cause of our hypotheses' rejection. In further studies, to contribute to the literature, it is thought that if the sample size is expanded, revealed results can change.

Giriş

Kurumsal yönetim kavramı güncel araştırılan konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 21 yy. başından itibaren yaşanan kurumsal skandallar, kurumsal yönetim uygulamalarının geliştirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Yaşanan kurumsal skandallar nedeniyle ABD senatosu tarafından 2002 yılında 'Sarbanes-Oxley Yasası' (SOX) kabul edilmiştir. ABD'de yasalaşan SOX'un amacı halka açık şirketlerin finansal verilerinin şeffaflığı ve denetim kalitesinin artması amaçlanmıştır. Bu yasa ile akademisyenlerin ve araştırmacıların kurumsal yönetim ve denetim kalitesi kavramları üzerine çalışmalarını arttırdığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların arka planında vekâlet teorisi (Coase, 1937; Jensen ve Meckling, 1976; Fama ve Jensen, 1983) ve yönetim teorisi (Davis, Schoorman ve Donaldson, 1997; Clarke, 2004) gibi kavramlar ele alındığı ve kurumsal yönetimin firmaların finansal performansı üzerindeki etkisi üzerine araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Yapılan literatür incelemesinde, yazında iyi kurumsal yönetim uygulamalarının belirleyicilerine odaklanıldığı (Aguilera ve Jackson, 2003; Linck, Netter ve Yang, 2008), önemli sayıda araştırmada da kurumsal yönetim uygulamalarının olumlu finansal sonuçlarına işaret edildiği görülmüştür. Kurumsal yönetim uygulamalarının finansal sonuçları farklı bakış açılarıyla incelenmektedir. Bazı çalışmalar kurumsal yönetim uygulamalarına genel bir bakış açısını benimsemektedir (Gompers, Ishii ve Metrick, 2003; Aggarwal, Erel, Stulz ve Williamson, 2009; Bebchuk, Cohen ve Ferrell, 2009; Amman, Oesch ve Schmid, 2011).

Önceki literatür bilgilerine göre, bir kısım kurumsal yönetim çalışmalarının finansal performans üzerindeki etkisine odaklanmayı tercih ettiği görülmektedir. Kurumsal yönetimde finansal performansı etkileyen unsurlar arasında mülkiyet yapısı (Shleifer ve Vishny, 1997; La Porta, Lopez-De-Silanes ve Shleifer, 1999; Mitton, 2002), hissedar hakları gibi finansal performansı etkileyen firmaların iç dinamikleri bulunmaktadır (Simon, Boone, Breach ve Friedman, 2000; La Porta, Lopez-De-Silanes, Shleifer ve Vishny, 2002).

Kurumsal yönetim kavramıyla ilgili yapılan birçok çalışmada birçok tanım da ortaya konmaktadır. Bu tanımlardan bir tanesi, Organisation for Economic Co-operation and Development/ Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'in yaptığı tanımdır: *"Bir organizasyonun yönlendirildiği ve kontrol edildiği prosedürler ve süreçler sistemidir. Kurumsal yönetim yapısı, yönetim kurulu, yöneticiler, hissedarlar ve diğer paydaşlar gibi organizasyondaki farklı katılımcılar arasında hak ve sorumlulukların dağılımını belirler ve karar alma için kural ve prosedürleri belirler"* (OECD, 2005).

Türkiye'de Kurumsal Yönetim Derneği'nin dokümanlarında esas aldığı tanım ise; *"Kurumsal Yönetim; bir şirketin, hak sahipleri ve kamuoyunun menfaatlerine zarar vermeyecek şekilde, mali kaynakları ve insan kaynaklarını kendine çekmesini, verimli çalışmasını ve bu sayede de hissedarları için uzun dönemde ekonomik kazanç yaratarak istikrar sağlamasını mümkün kılan kanun, yönetmelik ve gönüllü özel sektör uygulamaları bileşimidir"* şeklindedir (www.tkyd.org).

Gompers vd. (2003), kurumsal yönetim kavramını farklı açıdan ele alarak, şirketleri cumhuriyetler olarak düşünerek, hissedarları şirket seçmenleri, yönetim kurulu üyelerini milletvekilleri, şirket idarecilerini ise bürokratlar olarak nitelendirmiştir. Bu bakış açısıyla kurumsal yönetimi seçmenlerin haklarını koruyan mevzuat olarak ele almıştır. Ayrıca OECD (2015) tarafından kurumsal yönetim ilkeleri ortaya konmuştur. Bu kurumsal yönetim ilkeleri altı başlık altında toplanmış olup şu şekildedir:

- I) Etkin kurumsal yönetim çerçevesinin temelini sağlanması,
- II) Pay sahiplerinin hakları ve adil muamele görmeleri ile temel ortaklık işlevleri,
- III) Kurumsal yatırımcılar, pay senedi piyasaları ve diğer araçlar,
- IV) Menfaat sahiplerinin rolü,
- V) Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık,
- VI) Yönetim kurulunun sorumlulukları.

Bu çalışmada, kurumsal yönetim ile ilgili kavramsal çerçeveye yer verildikten sonra kurumsal yönetim uygulamalarının bağımsız denetim kalitesi üzerindeki etkisi Borsa İstanbul (BİST) 30'da incelenmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR BİLGİLERİ

Bu başlık altında kurumsal yönetim, bağımsız denetim kavramı ve birbirleri arasındaki ilişki ile literatüre ait bilgiler ele alınmaktadır.

1.1. Kurumsal Yönetim Kavramı

Rekabet koşullarının arttığı, küreselleşmenin yoğun hissedildiği 21. yy'de kurumsal yönetim kavramının önemini arttırdığı görülmektedir. Kurumsal yönetim kavramını daha iyi anlamak için kurumsal yönetimin tarihi sürecine bakmak gerekir. Kurumsal yönetimin tarihi süreci 1700'lü yıllarda hissedarlar ve yönetici kavramlarının ortaya çıkmasıyla başlatılabilir. Doğu Hindistan şirketi buna örnek olarak gösterilebilir (Cheffins B.R., 2012). Sanayileşmenin artması, şirketlerin kurulması, hissedarlar ve yatırımcıların önem kazanması, kurumsal yönetim kavramının gelişiminde önemli bir yer elde etmiştir. Akademik literatürde kurumsal yönetim kavramı ilk olarak Richeard Eels tarafından 1960'ta "kurum politikasının yapısı ve işleyişi"ni ifade etmek üzere kullanılmıştır (Kostyuk, Braendle ve Apreada 2007). 21. yy'de internetin hızlı yayılması, teknolojik gelişmelerin hızla yayılması, bilgiye ulaşımın hızlanması ve kolaylaşması kurumsal yönetim kavramının da hızla gelişmesine ve modern kurumsal yönetim kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aysan, 2005). Kurumsal yönetim kavramı İngilizcede "Corporate Governance" kavramı olarak karşılık bulmaktadır. Kurumsal yönetim kavramı kurumsal yönetim kavramı olarak da kullanılmaktadır. Türkiye'de ise genel olarak kurumsal yönetim kavramı olarak kullanılmaktadır. Yapılan akademik çalışmalarda ve Türkiye Sermaye Piyasası Kurulu gibi kurumlarda da kurumsal yönetim kavramı tercih edilmektedir. Kurumsal yönetim kavramının Türkiye'de ve yurt dışında birçok farklı tanımının olduğu görülmektedir (Dinç ve Abdioğlu, 2009). Kurumsal yönetim kavramı

1992 yılında Cadbury komitesinin “kurumsal yönetimin mali yönleri” hakkındaki raporunda ele alınmıştır (Cadbury ve Cadbury Report Comitee, 1992). Raporda kurumsal yönetimden şirketlerin yönlendirildiği ve kontrol edildiği sistem olarak bahsedilmektedir. Kurumsal yönetim kavramının dünyada önem kazanmasının diğer bir nedeni de ekonomilerin büyüdüğü bir dünyada ortaya çıkan şirketlerin finansal skandallar yaşanmasına neden olmasıdır.

Türkiye’deki Sermaye Piyasası Kurulu gibi, düzenleyici ve denetleyici kurumlar da şirketlerin denetlenmesi hususunda bir dizi mevzuat hükümleri getirmek suretiyle, işletmeleri şeffaflığa ve kurumsallığa teşvik edici bir rol üstlenmektedir. Bu sebeple OECD 1999 yılında işletmelerin daha güçlü kurumsal yönetim mekanizmalarını sürdürmelerine yardımcı olmak için düzenlemeler oluşturmaya karar vermiştir. OECD yaptığı çalışmalar ve düzenlemeler sonucunda, 2002, 2004 ve 2005 yıllarında kurumsal yönetim tanımlarını ortaya koymuştur. OECD’nin ortaya koyduğu tanım, yukarıda ifade edilmiş olup, buradan hareketle kurumsal yönetimin nasıl olması ve tasarlanması gerektiği hususunda birtakım ilkelere de yer verilmiştir;

“Kurumsal yönetim, bir şirketin yönetimi, yönetim kurulu, hissedarları ve diğer paydaşları arasındaki bir dizi ilişkiyi içerir. Kurumsal yönetim aynı zamanda şirketin hedeflerinin belirlendiği, bu hedeflere ulaşma yollarının ve performansın izlenmesinin belirlendiği yapıyı da sağlar. İyi kurumsal yönetim, yönetim kuruluna ve yönetime, şirketin ve hissedarlarının çıkarına olan hedeflere ulaşmaları için uygun teşvikler sağlamalı ve etkin izlemeyi kolaylaştırmalıdır.

Kurumsal yönetim çerçevesi, şeffaf ve verimli piyasaları desteklemeli, hukukun üstünlüğü ile tutarlı olmalı ve sorumlulukların farklı denetleyici, düzenleyici ve icra makamları arasındaki dağılımını açıkça belirtmelidir.”

Kurumsal yönetim kavramı, yönetim ve şirketlerin toplumdaki gücü ve etkisi ile de ilgilidir. Genel olarak, mülkiyet ve kontrolün ayrılması üzerine odaklanmaktadır. Kurumsal yönetimle ilgili bir başka tanım da şu şekildedir; Geniş anlamda kurumsal yönetim, bir şirketin yönetilme, idare edilme ve kontrol edilme şeklini ifade eder. Kurumsal yönetim ayrıca, bir şirketin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmak üzere tasarlanmış yönetim süreçleri kadar, dâhil olan çeşitli iç ve dış paydaşlar arasındaki ilişkilerle de ilgilidir. Esas önemli olan, asıl-vekil sorununu azaltmak veya ortadan kaldırmak için tasarlanmış mekanizmalar ve kontrollerdir. Kurumsal yönetim, özellikle yöneticiler ve hissedarlar ve genel olarak tüm firma hissedarları arasındaki ilişkiyi düzenlemeye çalışan süreç ve prosedürler dizisini kapsayan geniş bir sistemdir (Baker, H. ve Ronald, A, 2010).

1.2. Bağımsız Denetim Kalitesi

Muhasebe, finansal raporlama ve denetim türleri, yatırımcıları ve tedarikçileri korumak için tasarlanmıştır. Bu uygulamalar, yöneticilerin hesap verebilmelerini kolaylaştırırken, yönetici ve yatırımcıların işletme hakkındaki finansal verileri daha net görebilmelerini sağlamaktadır (Crowther ve Jatana, 2005). Denetim uygulamaları, özünde işletmenin finansal verilerinin daha güvenilir olmasını ve finansal verilerin yanlış verilmesini engelleme amacına yöneliktir. Daha açık bir ifade ile denetim uygulamaları, muhasebe verileri

üzerinde yapılması muhtemel sayısal oynamalar ve yöneticilerin finansal raporlar üzerindeki manipülasyonları sonucunda yanlış bir değerlendirme yapılmasını engellemektedir. Yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı denetimin önemi kadar denetim kalitesinin önemi de bir o kadar değerlidir. Denetim kalitesini belirleyen bir diğer etken de denetimin kim tarafından yapıldığıdır. Bu sebeple bağımsız denetçiler tarafından yapılması denetimleri daha da güvenilir kılmaktadır. Bağımsız denetimci tarafından denetlenmiş finansal tablolar, yöneticilerin ve yatırımcıların alacakları kararlar noktasında da oldukça önemlidir (Dönmez, 2008: 10). Bağımsız denetimden geçmeyen işletmelerin hileye maruz kalma ihtimalinin daha yüksek olduğu görülmektedir (McMullen, (1996); Abbott L.J., Park, Y. ; Parker, S. (2000)., Beasley, M.S. ; Petroni, K.R. (2001)). Bağımsız denetimin ayrıca yanıltıcı mali tablolarla sonuçlanabilecek kazanç yönetimi olaylarını azaltmada da etkili olduğu gösterilmiştir (Defond ve Jiambalvo, (1991); Dechow, P.M., Sloan, R.G. ; Sweeney, A.P. (1996); Peasnell, K. V., Pope, P. F. ve Young, S. , 2000). Bağımsız denetimin hem iç hem de dış denetçilerin etkinliğini artırması da beklenmektedir (Simnett, R., Green, W.; Roebuck, P.,(1993). Bu sebeple bağımsız denetimin daha etkili olduğu görülmektedir. Bağımsız denetimin kalitesi de belli kriterlere göre değişkenlik göstermektedir. Bağımsız denetim kalitesini etkileyen belirleyiciler; (Kurt, G., Karacer, S., 2019)

- Bağımsız denetim firmasının büyüklüğü
- Denetim ücreti
- Denetim firmasının müşteri ile çalışma süresi
- Denetim komitesi
- Kurumsal yönetim
- Denetim dışı hizmetler
- Denetim firmasının veya denetçinin yeterli teknik bilgiye, deneyime ve bağımsızlığa sahip olması
- Denetim planlaması
- Denetim kanıtları
- Denetim firması aleyhine açılan dava sayısı

Yukarıda belirtilen bağımsız denetim kalitesinin belirleyici unsurlarından da anlaşılacağı üzere, bağımsız denetim kalitesi soyut olduğu kadar çok sayıda belirleyicisi de olan bir kavramdır.

1.3. Kurumsal Yönetim ve Bağımsız Denetim Kalitesi Arasındaki İlişki

Finansal piyasaların küresel anlamda büyüdüğü ve dünyanın herhangi bir yerindeki finansal krizin tüm dünyadaki finansal piyasaları az ya da çok etkilediği bir dönemde, kurumsal yönetim uygulamalarının önemini artırmasından dolayı bağımsız denetim kalitesinin düzeyi de sermayedarlar açısından merak konusu olmaktadır. Kurumsal yönetim uygulamalarının doğru uygulandığını görmek için bağımsız denetçilere ihtiyaç duyulmakta ve bu bağımsız denetçilerin yaptığı denetimin kalitesinin yüksek olması beklenmektedir.

Çalışmada kurumsal yönetim uygulamaları ve bağımsız denetim kalitesi arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Çalışmada bağımsız denetim kalitesi, bağımlı değişken olarak,

kurumsal yönetim uygulamalarını etkileyen kısıtlar da bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Literatür incelemesinde, yönetim kurullarının uyguladığı etkin kurumsal yönetim uygulamalarının yatırımcı güvenini olumlu yönde etkilediği görülmektedir (Üründü, B.,2010). Ayrıca kurumsal yönetim uygulamalarında kaliteli bağımsız denetim uygulaması hile, aldatma gibi yatırımcıyı olumsuz etkileyecek durumları da engellediği söylenebilmektedir (Cadbury, 1992).

2. BİST 30 ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Bu bölümde araştırmanın amacı, kapsamı, yöntemi, hipotezleri, analizi ve bulguları ele alınmaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Dünyada yaşanan ve tüm dünyayı ekonomik ve sosyal açıdan etkileyen finansal krizlerin önüne geçebilmek, yatırımcıyı korumak adına kurumsal yönetim uygulamalarının arttığı görülmektedir. Kurumsal yönetim uygulamalarının etkin olarak kullanılması ve denetim uygulamaları için ülkelerin de birtakım tedbirler aldığı; ayrıca kurumsal yönetim uygulamaları ve bağımsız denetim kalitesinin, yatırımcıların şirketlere olan güvenini etkilediği görülmektedir. Şirketler yatırımcıların güvenini sağlamak ve yeni yatırımcıların ilgisini çekebilmek için kurumsal yönetim uygulamalarını etkinleştirmeye ve başarılı bağımsız denetime özen göstermeye başlamışlardır. Türkiye'nin jeopolitik durumu, gelişmekte olan ülkeler kategorisinde olması, finansal krizlerden etkilenme olasılığını arttırmaktadır. Bu sebeple, araştırmamızda kurumsal yönetim uygulamaları ile bağımsız denetim kalitesi arasındaki ilişki incelenmektedir.

2.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmada kurumsal yönetim ile bağımsız denetim kalitesi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan hipotezler test edilerek durum tespiti yapılmaktadır. Kullanılan veriler ile Borsa İstanbul'da bulunan BIST 30 endeksinde yer alan şirketlerin finansal tabloları, Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) internet sitesinden ve şirketlere ait kurumsal internet sayfalarından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler 2022 yılına ait olup, şirketlere ait finansal veriler ise 2021 yılı dönem sonu bilanço verilerinden oluşmaktadır. Çalışmada BIST 30'da yer alan şirketlerin sektörel dağılımları, bağımsız denetim firmalarının büyüklükleri ve 4 büyükler (Big 4) olarak bilinen (PWC, KPMG, DELOİTTE, EY) bağımsız denetim şirketlerine göre denetlenme oranları da verilmektedir. BİST 30 endeksinde yer alan şirketler on iki sektör altında gruplanmaktadır. Araştırmada bağımlı değişken olarak denetim kalitesi (DENK) ele alınmaktadır. Araştırmada yer alan bağımsız değişkenler ise kurumsal yönetimin değişkenlerinde bulunan YKBU, IKUY, DUAL, IOYK, HAYU, DEKO, LİST, GECM, BUYK, KALD olarak ifade edilen (Adeyemi, S.B. ; Fagbemi, T.O. (2010), Terzi. S ; Şen Kıymetli.İ, Solak.B (2013), Tablo 1'deki değişkenlerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Değişkenlerin kısaltmaları ve tanımları

DENK	Denetim kalitesi
YKBU	Yönetim kurulundaki bağımsız üye yüzdesi
IKUY	İcra kurulunda yer almayan yönetim kurulu üye yüzdesi
DUAL	CEO ikililiği
IOYK	İcra görevli olmayan yönetim kurulu üyelerinin şirketin sermayesindeki pay yüzdesi
HAYU	Halka açıklık yüzdesi
DEKO	Denetim komitesinin olup olmaması
LIST	BİST'te kayıtlı olma süresi (yıl)
GECEM	Şirketin kaç yıllık geçmişe sahip olduğu
BUYK	Şirketin büyüklüğü (toplam aktifin doğal logaritması)
KALD	Finansal kaldıraç (toplam borçlar / toplam aktif)

2.3. Araştırma Yöntemi ve Analizi

Yukarıda ifade edilen bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait verilerin SPSS programı yardımıyla lojistik regresyon modeli ve tanımlayıcı istatistik analizler uygulanmıştır.

Bu çalışmada ortaya konulan hipotezler lojistik regresyon modeli kullanılarak test edilmiştir. Bu yöntem bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılmaktadır. Bağımlı değişken kategorik (kesikli) nitelikte olduğu için lojistik regresyon modeli uygulanmıştır. Verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Bu çalışma için oluşturulan lojistik regresyon modeli (eşitliği) şu şekildedir:

$$DENK = \beta_0 + \beta_1 YKBU + \beta_2 IKUY + \beta_3 DUAL + \beta_4 IOYK + \beta_5 HAYU + \beta_6 DEKO + \beta_7 LIST + \beta_8 GECEM + \beta_9 BUYK + \beta_{10} KALD$$

2.3.1. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Bağımsız denetim kalitesi ile yönetim kurulundaki bağımsız üye sayısı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

H2: Bağımsız denetim kalitesi ile icrada görevli olmayan yönetim kurulundaki üye sayısı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

H3: Bağımsız denetim kalitesi ile CEO ikililiği arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

2.4. Araştırmanın Bulguları

Analiz kapsamında ilk olarak BİST 30 endeksinde bulunan şirketlerin, sektörel ve dört büyük bağımsız denetim şirketiyle çalışmalarına göre dağılımları ele alınmaktadır. Tablo 2'de görüldüğü üzere BİST 30 endeks şirketlerinin 28 tanesi (%93,4) dört büyükler olarak bilinen bağımsız denetim şirketleri tarafından denetlenmektedir. Geriye kalan Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. (ASELS) ve Gübre Fabrikaları T.A.Ş. (GUBRF) dört büyük olarak bilinen denetim şirketleri dışındaki bağımsız denetim şirketleri tarafından denetlenmektedir. Sektörel alanda incelendiğinde BİST 30 endeksindeki şirketler içinde finans sektörü 8 şirketle en fazla şirkete sahiptir ve bu şirketlerin tamamı dört büyük bağımsız denetim şirketleri tarafından denetlenmektedir. İşlenebilir endüstriler olarak nitelendirilen sektörde bulunan BİST 30

şirketlerinden beş tanesi bulunmaktadır ve bunlardan dört tanesi dört büyük bağımsız denetim şirketleri tarafından denetlenmektedir. Ayrıca elektronik teknoloji sektörü içinde yer alan şirketlerden sadece biri BİST 30 endeksinde yer almakta olup bu şirket de dört büyükler haricindeki bir bağımsız denetim şirketi tarafından denetlenmektedir.

Tablo 2. Şirketlerin sektöre göre dağılımı ve denetim şirketleri

Sektörler	4 Büyükler		Diğerleri		Toplam
	%	N	%	N	N
Finans	100	8	0	0	8
Dayanıklı Tüketim Malları	100	5	0	0	5
Elektronik - Teknoloji	0	0	100	1	1
Perakende Satış	100	1	0	0	1
İşlenebilir Endüstriler	80	4	20	1	5
Enerji-Dışı Mineraller	100	2	0	0	2
Ticari Hizmetler	100	1	0	0	1
Enerji Mineralleri	100	1	0	0	1
Üretici İmalatı	100	1	0	0	1
Taşımacılık	100	3	0	0	3
İletişim	100	1	0	0	1
Endüstriyel Hizmetler	100	1	0	0	1
Toplam	93,4	28	6,6	2	30

Çalışmada kullanılan değişkenlerden bağımlı değişkenimiz denetim kalitesidir (DENK). DENK 'in ölçülmesinde dört büyükler olarak bilinen (PWC, KPMG, DELOÏTTE, EY) bağımsız denetim şirketleri esas alınmaktadır (Kane, G. D. , Velury, U. (2002)). Çalışmada, BİST 30 endeksinde yer alan şirketler dört büyük bağımsız denetim şirketinden biri tarafından denetleniyorsa kaliteli denetim yaptırdığı veya yapıldığı düşünülerek bir (1) , denetlenmiyor ise sıfır (0) değeri verilmektedir (Adeyemi; Fagbemi, 2010). Çalışmaya dâhil edilen bağımsız değişkenler ve kısaltmaları yukarıda Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 3. Denetim şirketlerinin cirosunun, toplam denetim ciro ortalamalarına göre durumu

Denetim Şirketlerinin Ciro Durumu	Şirket Sayısı (n)	Yüzde (%)
Ortalamanın Üstünde	4	66,6
Ortalamanın Altında	2	33,3

Tablo 3'te görüldüğü üzere, BİST 30 şirketlerini denetleyen altı bağımsız denetim şirketinden dört bağımsız denetim şirketinin yıllık cirosu, tüm bağımsız denetim şirketlerinin ortalama cirosundan fazladır. Diğer iki bağımsız denetim şirketinin toplam cirosu ise tüm bağımsız denetim şirketlerinin ortalama cirosunun altında olduğu görülmektedir. Çalışmadaki BİST 30 şirketlerini denetleyen bağımsız denetim şirketlerinin %66,6'sı (sadece 4 büyükler) ortalama denetim cirosunun üzerinde olmakla birlikte, diğer 2 denetim şirketi, yani %33,3'ü ortalama denetim cirosunun altında yer almaktadır.

Çalışmadaki DUAL ile DEKO değişkenleri ikili değişkendir. Eğer CEO ile yönetim kurulu başkanı aynıysa 1, değilse 0 değeri kullanılmıştır. Aynı şekilde şirketlerde denetim komitesi varsa 1, yoksa 0 değerleri kullanılmıştır.

Tablo 4. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	En düşük	En yüksek	Ortalama	Standart Sapma
DENK	0	1	0,93	0,25
YKBU	0	0,50	0,32	0,10
IKUY	0,55	1	0,88	0,12
DUAL	0	1	0,16	0,36
IOYK	0	0,28	0,03	0,07
HAYU	0,12	0,92	0,40	0,17
DEKO	0	1	0,93	0,25
LIST	9	36	26,73	9,22
GECM	14	98	50,80	21,35
BUYK	22,25	27,75	25,09	1,58
KALD	0,13	0,95	0,68	0,21

Tablo 4'te tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Tablo 4'te görüldüğü üzere BİST 30'da yer alan şirketlerden en uzun ömürlüsü 98 yıllık bir geçmişe sahiptir. Ayrıca BİST 30'da yer alan şirketler içinde BİST'te en uzun halka açıklık süresi 36 yıldır. BİST 30'da yer alan şirketlerden en yenisi 27 yıllık bir geçmişe sahiptir. BİST 30 şirketleri içinde, BİST'te kayıtlı olma bakımından en yenisi ise 9 yıldır kayıtlı durumdadır. BİST 30'da yer alan şirketlerden, CEO ve yönetim kurulu başkanının aynı kişi olma durumuna bakıldığında ise, sadece üç şirketin CEO'sunun aynı zamanda yönetim kurulu üyesi olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Denetim kalitesi referans kategorisi

Denetim Kalitesi	İçsel Değer
Düşük	0
Yüksek	1

Çalışmada bağımlı değişkenin referans kategorisinin "Düşük Denetim Kalitesi" elde etme durumu olduğu görülmüştür. Değişkenler "0" ve "1" olarak kodlanmıştır. Bu kodlamada hangi grubun "0", hangi grubun "1" olarak kodlandığı önemli değildir. Sıfır olarak kodlanan kategorinin referans kategorisi olarak adlandırılmasının sebebi, elde edilen modeldeki katsayıların yorumlanabilmesi için kullanılmasıdır. Modelin anlamlılığı için "Model Katsayılarının Omnibus Testleri" tablosu incelenmiştir. Burada "P" değeri 0,0001 olarak hesaplanmıştır. Bu değer 0,05'ten küçük olması modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Lojistik regresyon modelinde analiz gerçekleştirilmeden önce çoklu bağlantı testi yapılmıştır. Bunun için bağımsız değişkenler arası Pearson Korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Pearson korelasyon katsayılarının mutlak değer 0,80'i aşmaması gerekmektedir. Aksi halde bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı şüphesi söz konusu olabilir (Soliman ve Elsalam, 2012: 1295). Yapılan analizde bağımsız değişkenler arasında hesaplanan korelasyon katsayılarının tamamı mutlak değer 0,80'den küçük olduğundan, bağımsız değişkenlerin hepsi lojistik regresyon modeline dâhil edilmiştir. Regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Lojistik Regresyon Analizi					
Değişkenler	β	SE	wald	exp	P
YKBU	-4,676	10,227	0,209	0,09	0,648
IKUY	-1,168	6,487	0,032	0,311	0,857
DUAL	-2,565	1,593	2,592	0,077	0,0107*
IOYK	21.889	580.142	0,001	0	0,970
HAYU	12,679	9,006	1,982	320.906	0,159
DEKO	-18,638	28420	0	0	0,999
LIST	0,094	,121	0,612	0,910	0,434
GECM	0,078	0,063	1,528	1,081	0,216
BUYK	-0,389	0,468	0,692	0,678	0,406
KALMD	0,285	3,304	0,007	1,329	0,931
Cox&Snell R ² 0,385					
Nagelkerke R ² 0,658					

Tablo 6'ya bakıldığında Cox&Snell R² değerinin 0,385 ve Nagelkerke R² değerinin ise 0,658 olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı olarak ifade edilmektedir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni orta düzeyde açıkladığı söylenebilir. Adayemi ve Fagbemi (2010)'un ve Terzi (2014)'in yaptığı çalışmada bu oranların daha düşük çıktığı tespit edilmiştir.

Analiz sonuçları, "H1: Bağımsız denetim kalitesi ile yönetim kurulundaki bağımsız üye sayısı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır" hipotezinin kabul edilmediği sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca "H2: Bağımsız denetim kalitesi ile icrada görevli olmayan yönetim kurulundaki üye sayısı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır" hipotezi kabul edilmemiştir.

"H3: Bağımsız denetim kalitesi ile CEO ikililiği arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır" hipotezleri de kabul edilmektedir. Elde edilen veriler literatür taraması sonuçlarına da uygun olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bağımsız denetim kalitesi ile kurumsal yönetim kavramları, teknolojinin gelişmesi ve dünyanın küresel bir hal almasından dolayı, yatırımcıların sermaye piyasalarına olan güven problemi dünyada ve Türkiye'de önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren, özellikle ABD'de Enron skandalı vb. denetim skandalları nedeniyle yatırımcıların sermaye piyasası ve şirket ortaklıklarına duyduğu güvenin derinden sarsılması neticesinde, hile ve manipülasyonları önlemek üzere başlayan süreçte, ABD ve tüm dünyada kurumsal yönetim ve bağımsız denetim konusunda çok sayıda düzenlemeler yapılmaktadır. Öncesindeki süreçte, denetim konusunda sarsılmaz bir otorite olarak kabul gören ABD denetimi, zamanla denetim hizmeti verdiği şirketlere aynı zamanda danışmanlık hizmeti de vermesiyle yozlaşma, denetim ve şeffaflıktan uzaklaşma, hile ve manipülasyonlar neticesinde şirket değerlerini ve hisse yatırım yapılabilirliği konusunda yatırımcıları yanlış yönlendirerek şirketlere ait hisse değerleri bir anda koruma değeri olan 1 ABD doları seviyelerine inmesine ve yatırımcıların birikimlerini bir anda kaybetmelerine neden olmasıyla sonuçlanmıştır. Ardından gerçekleşen intihar vakaları vb. gelişmeler de kamuoyuna mal olan bilgiler arasındadır. Böylelikle yeni bir süreç başlamış, denetim konusu bağımsızlık, şeffaflık, hesap

verilebilirlik çerçevesinde yeniden düzenlenme ve tüm dünyada denetime yeniden güven sağlamak üzere bir takım düzenleme yapma ihtiyacı ile harekete geçilmiştir. Yapılan bu düzenlemeler daha çok güven sorununu ortadan kaldırmak ve yatırımcıların korunmasına yönelik olmakla beraber, birtakım standartların da yapılandırıldığı görülmektedir. Kurumsal yönetim, hissedarlar, tedarikçiler ve diğer ilişkisel olduğu paydaşlarla sürdürülmekte olan ilişkilerde ve çalışma alanlarının her bir adımında, adalet, hesap verebilirlik, sorumluluk ve şeffaflık ilkelerini benimsemektedir. Bu temel ilkeler doğrultusunda, şirket çalışmalarının verimlilik ve etkinliklerine göre, düzenlemeler kapsamında uyum, raporlamalarda güvenilirlik gibi unsurlar paydaşların haklarının korunabilmesini sağlamaktadır. Etkin bir kurumsal yönetim sürecinin işleyişi için bağımsız denetim kalitesinin sağladığı önem de göz ardı edilmemelidir.

Araştırmanın sonucunda hipotezlerden ikisinin anlamsız ve desteklenemez çıkması, araştırmaya konu evren sayısının 30 olması ve şirketlere ait verilerin birbirine yakın olmasından kaynaklandığı savunulabilir. Ayrıca BİST 30'da sadece iki şirket 4 büyükler olarak adlandırılan bağımsız denetim şirketleri haricindeki denetim şirketleri aracılığıyla denetlenmektedir. Bu durum yine hipotezlerimizin kabul edilmemesinin nedeni olarak ifade edilebilir. Gelecekte yapılacak olan araştırmalarda daha fazla şirket verisi kullanılmak suretiyle evren genişletildiği takdirde hipotezlere ait sonucun değişkenlik gösterebileceği varsayımı ile literatüre katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, Aselsan'ın da kurumsal yönetim verileri uygunluk göstermesine rağmen, 4 büyükler olarak anılan bağımsız denetim şirketlerinin yabancı şirketler olması münasebetiyle verilerin stratejik olması ve bilgi gizliliği açısından sakıncalı olabileceği düşünüldüğünden yerli bağımsız denetim şirketi tarafından denetlendiği değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Abbott, L. J., Park, Y., ve Parker, S. (2000). *The effects of audit committee activity and independence on corporate fraud*. *Managerial Finance*, 26, 55–67.
- Adeyemi, S.B. ve Fagbemi, T.O. (2010). *Audit quality, corporate governance and firm characteristics in Nigeria*. *International Journal of Business and Management*, 5(5), 169-179.
- Aggarwal, R., Erel, I., Stulz, R., ve Williamson, R. (2009). *Differences in governance practices between U.S. and foreign firms: Measurement, Causes, and consequences*. *Review of Financial Studies*, 23(3), 3131–3169. doi.org/10.1093/rfs/hhn107.ra
- Aguilera, R., ve Jackson, G. (2003). *The Cross-National Diversity of Corporate Governance: Dimensions and Determinants*. *Academy of Management Review*, 28, 447-465.
- Ammann, M., Oesch, D., ve Schmid, M. M. (2011). *Corporate governance and firm value: International evidence*. *Journal of Empirical Finance*, 18(1), 36–55. doi.org/10.1016/j.jempfin.2010.10.003
- Angulo-Guerrero, M. J., Pérez-Moreno, S., ve Abad-Guerrero, I. M. (2017). *How economic freedom affects opportunity and necessity entrepreneurship in the OECD countries*. *Journal of Business Research*, 73, 30–37. doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.11.017
- Aysan, M. A. (2005). *İşletme Yönetimi Eğitimindeki Son Gelişmeler*. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (26), 51-60. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35595/395283>
- Baker, H. Kent, and Ronald Anderson (2010). *An overview of corporate governance*. In *Corporate Governance: A Synthesis of Theory, Research, and Practice*.
- Beasley, M.S.ve Petroni, K.R. (2001). *Board independence and audit-firm type*. *Auditing*, 20, 97-114.
- Bebchuk, L., Cohen, A., ve Ferrell, A. (2009). *What matters in corporate governance*. *Review of Financial Studies*. 22(2), 783–827. doi.org/10.1093/rfs/hhn099
- Cadbury Committee. (1992). *Report of the Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance*. London: Gee and Company Ltd.
- Cengiz, S. (2015). *Yaratıcı Muhasebe Kapsamında Manipülasyona Uğramış Verilerin Finansal Tablolardaki Gerçek Durumu Engellemesi ve Bağımsız Denetimin Kalitesine Etkisinin İncelenmesi*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), Kırıkkale.
- Cengiz, S. ve Gör, Y. (2016). *Kurumsal Yönetim Uygulamaları ve Denetim Kalitesi Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Araştırma*. *Mali Çözüm Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2016, 59-82.
- Cheffins, B. R. (2012). *The history of corporate governance. The european corporate governance institute. Corporate Governance and Financial Performance: The Case of Australia and Sri Lanka*.
- Clarke, T. (2004). *Theories of corporate governance: The philosophical foundations of corporate governance*. *Nun. Rev.Sociol*, 31, 263–283. Retrieved from books.google.com/books?id=ubu9GUxhejYC&pgis=1
- Coase, R. H. (1937). *The Nature of the Firm*. *Economica*. 4(16), 386-405. doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x
- Crowther, D., ve Jatana R. (2005). *Agency theory: a cause of failure in corporate governance*. In: D. Crowther and R. Jatana (eds.) *International dimensions of corporate social responsibility*, 1, 135-152.
- Davis, J.H., Schoorman, D.L. and Donaldson, L. (1997). *The Distinctiveness of Agency Theory and Stewardship Theory*. *Academy of Management Review*, 22, 611-613.

- Dechow, P.M., Sloan, R.G., ve Sweeney, A.P. (1996). *Causes and consequences of earnings manipulation: An analysis of firms subject to enforcement actions by the SEC*. Contemporary Accounting Research, 13(1), 1-36.
- DeFond, M. L., & Jiambalvo, J. (1991). *Incidence and circumstances of accounting errors*. The Accounting Review, 66(7), 643–655
- Dinç, E., Abdioğlu, H. (2009). *İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi: İMKB-100 şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(21), 157-184.
- Dönmez, A. (2008). *Bağımsız Denetim Sürecinde Kullanılan Analitik İnceleme Prosedürlerinin Denetim Standartları Açısından Değerlendirilmesi ve Türkiye’de Spk’ dan Yetki Almış Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Fama, E. F. (1980). *Agency Problems and the Theory of the Firm*. The Journal of Political Economy, 88(2), 288–307. doi.org/10.1086/260866
- Fama, E. K., ve Jensen, M. C. (1983). *Separation of ownership and control*. Journal of Law & Economics 26(6), 301-325.
- Gomez-Mejia, L. R. (1992). *Structure and process of diversification, compensation strategy, and firm performance*. Strategic Management Journal, 13(5), 381-397. doi.org/10.1002/smj.4250130506
- Gompers, P.A., Ishii, J.L. and Metrick, A. (2003). *Corporate Governance and Equity Prices*. The Quarterly Journal of Economics, 118, 107-156.
- Jensen, Michael C. ve Meckling, William H., (1976). *Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure*. Journal of Financial Economics, Elsevier, vol. 3(4), pages 305-360, October.
- Kane, G. D., ve Velury, U. (2002). *The role of institutional ownership in the market for auditing services: an empirical investigation*. Journal of Business Research, 1-8.
- Kostyuk, A. N., Braendle, U. C., ve Apreada, R. (Eds.). (2007). *Corporate Governance*. Sumy, Ukraine: Virtus Interpress.
- Kurt, G. ve Karacer, S. (2019). *Denetimde Seçme Konular 2*. Gazi Kitabevi, 1.Baskı, Ankara.
- La Porta, R., Lopez de Silanes, F. and Shleifer, A. (1999). *Corporate Ownership around the World*. Journal of Finance, 54, 471-517.
- La Porta, R., Lopez de Silanes, F., Shleifer, A., ve Vishny, R. (2002). *Investor Protection and Corporate Valuation*. Journal of Finance, 57, 1147-1170.
- Linck, J. S., Netter, J. M., ve Yang, T. (2008). *The Determinants of Board Structure*. Journal of Financial Economics, 87, 308-328.
- McMullen D.A. (1996). *Audit Committee Performance: An Investigation Of The Consequences Associated With Audit Committees*. Auditing: A Journal of Practice & Theory, 15(1), 87–103
- Mitton, T. (2002). *A Cross-Firm Analysis of the Impact of Corporate Governance on the East Asian Financial Crisis*. Journal of Financial Economics, 64, 215-241.
- OECD (2005). <https://www.oecd.org/about/34711139.pdf>
- Peasnell, K. V., Pope, P. F., ve Young, S. (2000). *Board monitoring and earnings management: do outside directors influence abnormal accruals?*. Lancaster University Working Paper. [Online] Available [www.http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=249557](http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=249557)

- Shleifer, A. and Vishny, R. (1997). *A Survey of Corporate Governance*. Journal of Finance, 52, 737-783.
- Simnett, R., Green, W., ve Roebuck, P. (1993). *Disclosure of Audit Committees by Public Companies in Australia 1988- 1990*. Australian Accounting Review, 3(1), 45-50.
- Simon, J., Boone, P., Breach, A. and Friedman, E. (2000). *Corporate Governance in the Asian Financial Crisis*. Journal of Financial Economics, 58, 141-186.
- Soliman, M.M. ve Elsalam, M.A. (2012). *Corporate governance practices and audit quality: An empirical study of the listed companies in Egypt*. World Academy of Science, Engineering and Technology, 71, 1292-1297.
- Terzi, Serkan (2012). *Hileli finansal raporlama: Önleme ve tespit*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Terzi, S., Şen Kıymetli, İ. ve Solak, B. (2013). *Bologna sürecinin muhasebe eğitimine etkisi: Üniversitelerin işletme bölümlerinin ders programları üzerine bir inceleme*. Muhasebe ve finansman dergisi, 59, Temmuz 2013, 83-99.
- Terzi S., Şen K. İ. ve Solak B. (2014). *Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Denetim Kalitesine Etkisi: Borsa İstanbul'da Ampirik Bir Araştırma*. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, (2014): 190-203.
- TKYD , <http://tkyd.org/tr/sss-kurumsal-yonetim-nedir.html>
- Üründü. B. (2010). *Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Denetim Kalitesine Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- <https://www.borsaistanbul.com/tr/> , BİST (Borsa İstanbul) internet sitesi.
- <https://www.kap.org.tr> , KAP (Kamu Aydınlatma Platformu) internet sitesi.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 28.01.2022 Kabul/Accepted: 20.06.2022

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 469-492.

TÜRKİYE'DE KULLANILAN E-TİCARET PLATFORMLARININ PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASIⁱ

Aşır ÖZBEKⁱⁱ, Ömer SIRAKAYAⁱⁱⁱ

Öz

E-ticaret platformları, binlerce firmanın ürününün pazarlandığı bir dijital ortam olarak tanımlanabilir. E-ticaret platformları iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak hızlı bir gelişme göstermiş ve tüketicilerin gittikçe artan bir ilgisine mazhar olmuştur. Bu çalışma ile 5 e-ticaret platformu (Trendyol, Hepsiburada, GittiGidiyor, N11 ve Morhipo) belirlenen 10 ölçüte göre değerlendirilmiş ve performansları ölçülmüştür. Ölçütler, uzun süredir e-ticaret platformlarından alışveriş yapan tüketicilerin görüşleri doğrultusunda belirlenmiştir. Görüşmeler 10 adet tüketici ile yapılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde belirlenen birçok ölçüt arasından eleme yöntemiyle ölçüt sayısı 10'a indirilmiştir.

Pandemi koşulları nedeniyle e-ticaret platformlarının performans değerlendirmesi için tüketicilerle yapılan görüşmeler telefon üzerinden gerçekleştirilmiştir. Belirlenen e-ticaret platformları 10 karar verici tarafından belirlenen ölçütler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Değerlendirmede 1-9 arası puanlama ölçeği kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan ölçütler, DEMATEL yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Yöntemin uygulanması neticesinde karar vericiler için "bilgi zenginliği" ve "güvenilirlik" ölçütlerinin etkili kıstaslar olduğu, "kupon ve indirim çekleri" ölçütünün ise en az önemli kıstas olduğu görülmüştür.

Tüketicilerin puanlamaları neticesinde ortaya çıkan verilerin aritmetik ortalaması alınarak tek bir matriste birleştirilmiştir. E-ticaret platformlarının performansı ise çok kriterli karar verme yöntemlerinden (ÇKKV) ARAS (Additive Ratio Assessment) ve EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) yöntemleri ile ölçülmüştür. Yöntemlerin uygulanması neticesinde performansı en yüksek e-ticaret platformunun Trendyol ve performansı en düşük e-ticaret platformunun ise Morhipo olduğu görülmüştür. E-ticaret platformlarının sıralaması sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir: Trendyol, Hepsiburada, GittiGidiyor, N11 ve Morhipo şeklinde sıralanmışlardır. Son sıralarda yer alan e-ticaret platformları müşteri beklentileri doğrultusunda kendilerini tekrar gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: E-ticaret platformu, Çok Ölçütlü Karar Verme, DEMATEL Yöntemi, ARAS Yöntemi, EDAS Yöntemi.

ⁱ 16-18 Aralık 2020 tarihleri arasında II. Uluslararası Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi'nde sunulan "Türkiye'de Kullanılan Online Alışveriş Sitelerinin Performanslarının Karşılaştırılması" adlı çalışmanın genişletilmiş sürümüdür.

ⁱⁱ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale MYO, Bil. Tek. Böl., e-posta: ozbek@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2753-5147.

ⁱⁱⁱ Kırıkkale Üniversitesi, SBE, İşletme Böl., e-posta: faruksrkyy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7013-2488.

Comparison of Performances of e-Commerce Platforms in Turkey

Abstract

E-commerce platforms are digital environments where the products of thousands of companies are marketed. They have developed rapidly with advances in communication technologies, attracting increasing attention from consumers. This study evaluated 5 e-commerce platforms (Trendyol, Hepsiburada, GittiGidiyor, N11, and Morhipo) by 10 criteria, measuring their performances. The criteria were determined in line with the opinions of 10 consumers, shopping from e-commerce platforms for a long time.

Interviews with consumers were conducted over the phone due to the pandemic conditions. The e-commerce platforms were evaluated on scoring scales from 1 to 9.

The DEMATEL method revealed that the "information richness" and "reliability" were the most effective criteria while the "coupons and discount checks" were the least important.

The arithmetic means of the data were combined into a single matrix. Two Multi-criteria Decision-Making Methods (MCDM), ARAS (Additive Ratio Assessment) and EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) revealed that the e-commerce platform with the highest performance was Trendyol, while the one with the lowest performance was Morhipo. The study demonstrated the rankings of the e-commerce platforms as follows: Trendyol, Hepsiburada, GittiGidiyor, N11 and Morhipo. The results suggest that the e-commerce platforms with low performances need to improve themselves in line with customer expectations.

Keywords: E-commerce platforms, Multi-Criteria Decision Making, DEMATEL Method, ARAS Method, EDAS Method.

Structured Abstract

Introduction

Communication technologies, which have developed rapidly in recent years, have caused radical changes in people's social lives. One consequence is widespread use of e-commerce platform applications for shopping. The emergence of special situations such as pandemics is another factor in the preference for online shopping.

E-commerce platforms are digital environments where the products of thousands of companies are marketed. It is not easy for e-commerce companies to stand out among their competitors on these platforms, where products of various companies are available for online shopping. Being preferable among many e-commerce platforms is directly related to the performance of the e-commerce platform. The way to success in being preferred passes through winning customer loyalty and satisfaction by providing high-quality services in reliability, security, timeliness, product variety, and fast delivery.

This study focused on comparing the performances of 5 increasingly popular e-commerce platforms in Turkey by determining the priorities of the criteria effective in the preference of e-commerce platforms. The criteria were determined in the light of interviews with consumers, who had been shopping from e-commerce platforms for a long time, as well as the data obtained from the literature review. The interviews were conducted with 10 consumers, and 10 criteria were determined by the pre-selection method. DEMATEL (Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) method was employed to determine the importance of coefficients. The performance evaluation of e-commerce platforms was carried out over the phone using a 1-9 scoring scale. The arithmetic mean of the scores of the e-commerce platforms was taken by each criterion. The scores were combined into a single matrix. Performance assessment was measured by ARAS (Additive Ratio Assessment) and EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) methods, both of which are Multi Criteria Decision Making methods (MCDM).

Method

In the study, DEMATEL, ARAS, and EDAS, which are widely used multi-criteria methods for solving decision-making problems, were used to measure the performance of the firms.

DEMATEL Method

DEMATEL is an MCDM method developed by the Geneva Battelle Memorial Institute and was used between 1972 and 1976 to solve complex and intertwined problems (Aksakal and Dağdeviren, 2010: 907). The DEMATEL method uses matrices and diagrams to analyze relationships between criteria (Karaatlı et al., 2016: 51). The method can determine criterion weights and sort them by their importance values. The criteria with higher priority and more influence on other criteria are called cause criteria, while the criteria more affected by other criteria with low priority are called outcome criteria (Aksakal and Dağdeviren, 2010: 907). The advantage of the DEMATEL method is that it is a powerful method that analyzes cause-effect relationships (Büyükozkan et al., 2017: 195). The DEMATEL method, used in many studies in the literature, consists of 5 steps. At the end of the 5th step, an effect-oriented graph diagram is created, and the solution is explained.

ARAS Method

The ARAS method was developed by Zavadskas and Turskis in 2010. It is a fairly easy method for the analysis of MCDM problems. It ranks decision options by their evaluation criteria and their utility values. It compares the utility function value ratios of the decision options with the utility function values of the optimum decision options (Shariati et al., 2014: 411). It reveals the proportional similarity of each decision option according to the appropriate decision option while evaluating the performance of decision options (Dadelo et al., 2012: 68; Özbek, 2021: 75).

EDAS Method

EDAS is an MCDM method and was first used in 2015 by Keshavarz Ghorabaeve et al. The EDAS method deals with comparative evaluations between options (Keshavaree et al., 2016: 439-441). The authors who developed it compared it with other MCDM methods, SAW (Simple Additive Weighting), COPRAS (Complex Proportional Assessment), TOPSIS and VIKOR, and tested its validity (Özbek, 2021: 281). This method consists of 6 steps.

Results and Discussion

This study evaluated 5 e-commerce platforms by 10 different criteria with ARAS and EDAS methods. Evaluation criteria were determined in line with the opinions of 10 decision-makers (5 women and 5 men) and by the data obtained from the literature review. All of the criteria were maximum (benefit) oriented. Evaluation criteria are shown in Table 12. The criterion weights were determined by the DEMATEL method. The determined criterion weights are given in Table 13. The weights of the criteria were very close to each other. The results revealed that the most important criterion was K1, and the least important criterion was K6.

Table 12. Evaluation criteria

K1	Product details
K2	Visuality
K3	Actuality
K4	Security
K5	Reliability
K6	Coupons and Discount
K7	Usability
K8	Customer Service
K9	Ease of Delivery
K10	Product Variety

Table 13. Weights by DEMATEL

Criteria	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Weights	0,110	0,095	0,100	0,100	0,106	0,090	0,102	0,103	0,096	0,099
Priority	1	9	6	5	2	10	4	3	8	7

While the results obtained in the ARAS method showed that Trendyol was the most suitable e-commerce platform, Hepsiburada turned out to be the second-best option. The results also demonstrated that Morhipo, which was in the last place, had the least benefit degree. The results suggest that e-commerce platforms with low performance should review their own e-commerce platforms in order not to lose customers. The sequence of the e-commerce platforms was as follows according to the ARAS: Trendyol>Hepsiburada> GittiGidiyor>N11>Morhipo.

EDAS results showed that Trendyol was the best e-commerce platform. The ranking of e-commerce platforms according to performance was as follows: Trendyol>Hepsiburada> GittiGidiyor>N11>Morhipo. The results suggest that e-commerce platforms with low performance should review their systems and take the necessary measures to increase customer satisfaction.

Conclusion

With all results analyzed together, Trendyol was the most effective of all the 5 e-commerce platforms. ARAS and EDAS gave the same results: Trendyol>Hepsiburada> GittiGidiyor>N11>Morhipo

The study revealed that Trendyol had the highest performance, Hepsiburada followed Trendyol and Morhipo took the last place. The results suggest that e-commerce platforms with low performance should update their systems in line with customer expectations.

Giriş

İletişim teknolojilerinin son yıllarda çok hızlı gelişim göstermesi, insanların sosyal yaşamlarında olduğu gibi işletmelerin de uygulamalarında köklü değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu değişikliklerin tüketicilere yansıyan tarafı ise son zamanlarda alışveriş yapmak için çok fazla tercih edilen e-ticaret platform uygulamalarıdır. İletişim teknolojinin gelişmesine paralel olarak pandemi gibi özel durumların da ortaya çıkmasıyla online alışveriş, tüketiciler tarafından artarak tercih edilmeye başlanmıştır. Online alışveriş; insanlara sağladığı kolaylık, rahatlık ve zamandan tasarruf gibi alışverişi kolaylaştırıcı unsurlarla alışkanlıklarımıza farklı bir boyut kazandırmıştır. Ayrıca hayatın hızlı akışı içerisinde günümüzde insanların sabırsızlığı ve ihtiyaçlarını anında gerçekleştirmeleri yanında işletmelerin de online alışverişle ortaya çıkacak müşteri kaybının önüne geçmek için pek çok firmanın e-ticaret platformlarına sahip olmasına neden olmuştur.

E-ticaret platformu, binlerce firmanın ürününün pazarlandığı bir dijital ortam olarak tanımlanabilir. Online alışveriş için çok sayıda firmanın ürünlerinin yer aldığı bu platformda, e-ticaret platformlarının rakip platformlar arasından kendisini öne çıkarması hiç kolay olmamaktadır. Birçok e-ticaret platformu arasından tercih edilebilir olmak doğrudan e-ticaret platformunun performansı ile ilgili olmaktadır. Platformun tercih edilebilme başarısı ise tüketicilere; güvenilirlik, güvenlik, güncellik, ürün çeşitliliği, hızlı teslimat gibi kıstaslarda yüksek kaliteli hizmet sunarak müşteri sadakatinin ve memnuniyetinin kazanılmasıyla elde edilmektedir.

Çalışmanın amacı, e-ticaret platformlarını tercih etmede belirleyici olan ölçütlerin öncelikleri ve Türkiye'de yaygın olarak kullanımı son yıllarda gittikçe artan 5 e-ticaret platformunun performanslarının belirlenmesi ve birbirleriyle karşılaştırılmasıdır. Çalışmada kullanılan ölçütler, e-ticaret platformlarından uzun süredir alışveriş yapan tüketicilerle görüşme yapılarak ve literatür taraması neticesinde belirlenmiştir. Görüşmeye 10 adet tüketici katılmıştır. Görüşmeler neticesinde birçok ölçüt arasından ön eleme yöntemiyle 10 adet ölçüt belirlenmiştir. Ölçütlerin önem katsayıları DEMATEL (The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) yöntemi ile belirlenmiştir. E-ticaret platformlarının performans değerlendirmesi pandemi koşulları nedeniyle telefon görüşmesi yapılarak 10 karar verici tarafından belirlenen ölçütler çerçevesinde yapılmıştır. Değerlendirmede 1-9 arası puanlama ölçeği kullanılmıştır. Tüketicilerin puanlamaları neticesinde her bir ölçüte göre e-ticaret platformlarının aldıkları puanların aritmetik ortalaması alınarak veriler tek bir puana dönüştürülmüştür. Netice itibarıyla seçeneklerin ölçütlere göre aldıkları puanlar matriste formatında gösterilmiştir. E-ticaret platformlarının performansı Çok Ölçütlü Karar Verme yöntemlerinden (ÇKKV) ARAS (Additive Ratio Assessment) ve EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) yöntemleri ile ölçülmüştür.

Bu çalışma 6 bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünden sonra gelen ilk bölümde online alışveriş kavramı ve e-ticaret platformu ile ilgili bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise konu

ile ilgili literatür çalışmasına yer verilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntemler üçüncü bölümde açıklanmıştır. Çalışmanın bulguları dördüncü bölümde aktarılmıştır. Beşinci bölümde duyarlılık analizi yapılmıştır. Sonuç kısmında ise çalışma bütüncül olarak değerlendirilmiş ve önerilere yer verilmiştir.

Online Alışveriş

İnsanlık tarihinin en önemli icatlarından biri internettir. Bilgisayarların internet ile birlikte kullanıldığı 1969 yılıyla gerek işletmelerin ekonomileri ve gerekse bireylerin sosyal yaşamlarında önemli değişiklikler olmuştur.

Elektronik ticaret ilk olarak 1970'lerin sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde küçük ve kuruluş maliyeti yüksek olan işletmelerin kurulabilmesi zor olan Elektronik Veri Alışverişi (EDI) sisteminin geliştirilmesiyle başlamıştır. 1987 yılına gelindiğinde ise belirli bir standart geliştirilerek ticari verilere elektronik yoldan ulaştırılmıştır (Çetin, 2014:67). EDI, herkese açık olarak bilgisayar yardımıyla iletişim kurarak ticaretin yapıldığı ve standart dokümanların iletilmesinin sağlandığı bir ticari dijital platformdur.

90'lı yıllara gelindiğinde internetin yaygınlaşmasıyla beraber kullanıcı sayıları da hızla artış göstermiştir. Bu artışın getirdiği sonuç olarak internet üzerinden gelir elde etme arayışı da başlamıştır. Elektronik ticaret günümüzün en zengin insanı olan Jeff Bezos'un 1994 yılında kurduğu amazon.com ile başlamış ve ilk e-ticaret platformu olmuştur. İlk olarak kitap satmak amacıyla kurulan bu platform zamanla dünyanın en büyük e-ticaret platformu haline gelmiştir.

Online alışveriş ile Türkiye 25 Ağustos 1997 tarihinde elektronik ticaret ağının tesis edilmesi ve yaygınlaştırılması için bir çalışma grubunun oluşturulmasıyla Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun toplantısında ortaya çıkmıştır (Çetin, 2014: 67).

Geleneksel ticaret kavramında tüketiciler ürünleri yerinde inceleyip dokunmak için mağazaya gitmekte ve daha sonra satın almaktadır. Online alışveriş ile birlikte tüketicilerin ürünleri satın almaları için mağazaya gitmelerine gerek kalmadan alışveriş yapmaları, geleneksel ticaretten en önemli farkını ortaya koymaktadır (Bayrakdaroğlu ve Çakır, 2016:268). Online alışveriş ile birlikte tüketicilere alışveriş merkezi kalabalığından kurtulma, sıra beklememe, çok ürün çeşitliliği, çeşitli indirimler, zamandan tasarruf ve 7 gün 24 saat hizmet eden dev bir alışveriş ortamı sağlamaktadır. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte işletmelerin işleyişi de önemli ölçüde etkilenmiş olup günümüzde pek çok ürünlerde bilgi, hizmet ve ürünleri elektronik ortama göre ayarlayıp bunları tüketicilere sunmaktadır. İnternet bu denli hızlı yayılırken tüketicilerin de mevcut alışkanlıklarını ve davranış şekillerini de etkileyerek değiştirmiştir. İnternet ile birlikte daha fazla bilgilendirme, daha fazla seçenek ve daha düşük maliyetlerle gelenekselleşmiş ticaretten daha yararlı olduğu görülmüştür. İnternet, işletmeler için global pazarlara giriş imkanlarını daha ucuz tanıtım ve satış teknikleriyle sağlamaktadır. İnternetin gelişmesi bir pazar halini alan online alışverişi doğurmuştur.

Literatür

Literatürde e-ticaret platformlarını veya sitelerini değerlendirmeye yönelik birçok çalışma yer almaktadır. Bu kısımda verilen çalışmalar özellikle e-ticaret platformlarını değerlendirmeye yönelik çalışmalardır. Literatürde yer alan çalışmaların bazılarında burada değinilmiştir.

Dünder vd. (2007), dört e-ticaret platformunu (Hepsiburada, Bidolu, Weblebi, İdeefixe) “dizayn”, “ürün çeşitliliği”, bilgi zenginliği” ve “müşteri hizmetleri” ölçütlerine göre üçgen bulanık sayılar kullanarak bulanık TOPSIS yöntemiyle değerlendirmiştir. Sıralamada Hepsiburada ilk sırayı alırken İdeefixe ise son sırayı almıştır.

Altuğ ve Özhan (2012), Trakya bölgesinde yer alan üniversitelerde görevli öğretim elemanlarının online alışveriş için algıladıkları risklerin ve faydaların arasındaki ilişkileri incelemiştir. 520 kişiye yüz yüze anket uygulayarak veri toplamışlardır. Kendall korelasyon analizi sonucunda online alışveriş sıklığı arttıkça, maddi risk algılaması ile alışveriş sürecinin kendisine yönelik risk algılamalarının azalacağı; online alışverişte yapılan harcama tutarı arttıkça da maddi risk algılamasının azalacağı tespit edilmiştir. Online alışveriş sıklığı ve harcama miktarı arttıkça da ürün ve dağıtımına ilişkin algılanan fayda ile online alışveriş sürecinin kendisine yönelik algılanan faydanın artacağı sonucuna varılmıştır. Ayrıca online alışveriş yapmayan katılımcıların, online alışveriş yapan katılımcılara göre, online alışverişini daha riskli olarak algılamakta oldukları tespit edilmiştir.

Çabuk vd. (2012), bulanık TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal) yöntemini kullanarak 4 e-ticaret platformunu beş uzman karar verici tarafından “dizayn”, “bilgi içeriği”, “sanal işlem kalitesi” ve “etkileşim imkânı” ölçütlerine göre değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucu “bilgi içeriği” ölçütlerinin en yüksek derecede önemli olduğu, “etkileşim imkânı” ölçütlerinin ise daha az önem derecesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Değerlendirmeye tabi tutulan e-ticaret platformlarının sıralaması ise Markafoni, Trendyol, Limango, Daybuyday şeklinde olmuştur.

Marangoz vd. (2012), Türkiye’de 2010 yılında cirosu en yüksek 10 elektronik ticaret işletmesini araştırmışlardır. İçerik analizi yöntemiyle belirledikleri 28 ölçüte göre değerlendirme yapmışlardır. İncelenen tüm e-ticaret platformlarının farklı açılardan belirlenen ölçütlere göre cevap verdikleri görülmektedir. Sunulan imkanlar incelenerek firmalar arası karşılaştırmalar yapılmış, ortak amaçla hareket eden firmaların ölçütleri sağlamada benzeştiği görülmüştür.

Özgüven (2012), PROMETHEE (the Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluation) yöntemiyle 3 adet e-ticaret platformunu (Markafoni, Limango, Trendyol) “teslimat süresi”, “kampanya geçerlilik süresi”, “indirim çekleri”, “taksit imkânı”, “güncel kampanya sayısı” ve “kampanyalı kredi kartı sayısı” ölçütlerine göre değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda, Trendyol e-ticaret platformunun diğer platformlara göre daha etkin olduğu görülmüştür.

Çetin (2014), online alışverişlerde akademisyenlerin davranışlarını ve onları alışverişe yönelten etkenlerin neler olduğu konusunda araştırma yapmıştır. Çalışma kapsamında 300 kişiye anket uygulamışlardır. 287 tanesi geçerli bulunarak değerlendirilmeye alınmıştır. Elde edilen verilere uygulanan analizler sonucunda, akademisyenlerde internet üzerinden alışverişin yaygın olduğu, en çok tercih edilen alışveriş türünün “indirimli günler” olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, internetten alışverişte tercih edilen ürünlerde cinsiyet yönünden farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. İnternetten alışverişe yönelten etkenlerde ise “fiyat avantajı”, “zamandan tasarruf” ve “ürün çeşitliliği” faktörlerinin ön plana çıktığı görülmüştür.

Ömürbek ve Şimşek (2014), öğretim elemanlarının online alışveriş yaptıkları e-ticaret platformlarının belirlenmesinde etkili olan ölçütlerin önem derecelerinin ve uygun e-ticaret platformlarının belirlenmesinde Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve Analitik Ağ Süreci (AAS) yöntemlerini kullanarak sonuçları karşılaştırılmıştır. E-ticaret platformu seçiminde “pozitif özellikler”, “negatif özellikler”, “ödeme seçenekleri” ve “ürün yelpazesi” olmak üzere 4 ana ölçüt altında yer alan 22 alt ölçüt belirlenmiştir. AAS yöntemine göre e-ticaret platform seçimini etkileyen en önemli ölçüt “ürün yelpazesi” iken AHS yöntemine göre ise “pozitif özellikler” ölçütü olmuştur. Değerlendirmeye A1, A2, A3, A4, A5 ve A6 şeklinde tanımlanan 6 e-ticaret platformu alınmıştır. Her iki yöntemde de e-ticaret platformlarından A1 seçeneği birinci sırada yer almıştır.

Akroush ve Al-Debei (2015), Ürdün’de online alışverişe yönelik davranışları etkileyen entegre bir modeli incelemişlerdir. Çalışma kapsamında 273 kişiye anket uygulamışlardır. Örneklemenin %47,6’sının web sitesini kullanarak üç ila beş kez online alışveriş yaptıkları belirlenmiştir. Ankete katılanların büyük çoğunluğunun iyi eğitilmiş ve %56,6’sının evli olduğu görülmüştür. Ankete katılanların %54,6’sının aylık gelirin 1200 Ürdün Dinarının üstü olduğu anlaşılmıştır.

Tatlı ve Korkut (2015), 18-25 yaş aralığındaki öğrencilerin internet kullanımı ve online alışveriş deneyimleri üzerinde etkili olan faktörleri incelemişlerdir. Bingöl Üniversitesi öğrencilerinden 368 kişi üzerinde anket uygulanmış, bunlardan 350 anket değerlendirmeye alınmıştır. Analizlerde; Betimsel istatistiksel teknikler, bağımsız örneklem T testi (Independent Sample T Test), ve Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda sanal alışveriş yapma davranışı ile gelir, yaş ve cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı sonuçlar bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, gelir değişkeni, sanal alışveriş davranışını pozitif yönde etkilemekte ve kadınlar erkeklere göre sanal alışverişe daha fazla güvenmektedir. Ayrıca internette geçirilen zaman arttıkça sanal alışveriş oranının arttığı saptanmıştır.

Zaim vd. (2016), fabrikadan tüketiciye e-ticaret platformlarının kalitesinin değerlendirilmesinde yaklaşık ağırlıklılandırma yöntemi diye adlandırılan ve müşteri memnuniyetini temel alan bir değerlendirme modeli geliştirmişlerdir. Modelin geliştirilmesinde tüketici görüşleri dikkate alınmıştır. Geliştirilen modelin pazarlama yöneticilerinin alacağı kararlarda destek olacağını öne sürmüşlerdir.

Liang vd. (2017), 6 adet online e-ticaret platformunu “verimlilik”, “sistem kullanılabilirliği”, “yerine getirme” ve “gizlilik” ölçütlerine göre değerlendirmişlerdir. Değerlendirmede üç aşamada gerçekleştirilmiş ve bulanık sayı tabanlı DEMATEL yöntemi kullanılmıştır.

Şahin ve Sara (2019), 80 kullanıcının görüşleri doğrultusunda ÇKKV yöntemlerinden olan AAS ve VIKOR yöntemlerini kullanarak e-ticaret platformlarının tercih analizini yapmışlardır. Analizde “erişilebilirlik”, “ana sayfa”, “sayfa yapısı”, “metin görünümü”, “arama kutusu”, “detaylı filtreleme”, “güvenirlilik”, “marka ve ürün çeşitliliği”, “navigation”, “güncellenebilirlik” ve “iletişim” olmak üzere 11 adet ölçüt kullanılmıştır. Ölçüt ağırlıkları AAS yöntemiyle belirlenmiş ve en önemli ölçütlerin “güvenirlilik” ve “navigation” olduğu görülmüştür. En iyi e-ticaret platformunun alternatif A5 olduğu belirlenmiştir. Diğer alternatifler ise sırasıyla A4, A3, A1 ve A2 şeklinde sıralanmıştır.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde e-ticaret platformlarının veya online alışveriş sitelerinin performansını ölçmeye yönelik olarak DEMATEL, EDAS ve ARAS yöntemlerinin bütünsel olarak kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Trendyol, Hepsiburada, GittiGidiyor, N11 ve Morhipo adlı 5 e-ticaret platformu belirlenen ölçüt ve yöntemlere göre karşılaştırmasına ilişkin bir çalışmanın literatürde bulunamaması nedeniyle bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntemler

DEMATEL Yöntemi

Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü tarafından geliştirilerek 1972 ile 1976 yılları arasında karışık ve iç içe geçmiş problemlerin çözümü amacıyla kullanılan DEMATEL bir ÇKKV yöntemidir (Aksakal ve Dağdeviren, 2010: 907). DEMATEL yöntemi ölçütler arasındaki ilişkileri analiz etmek için matrisler ve diyagramlardan yararlanır (Karaatlı vd., 2016: 51). Bu yöntem ile ölçüt ağırlıkları tespit edilebilmekte ve önem değerlerine göre sıralamaları yapılabilmektedir. Bu yöntemde, diğer ölçütler üzerinde daha çok etkiye sahip ve yüksek önceliği bulunan ölçütlere sebep ölçütü adı verilirken diğer ölçütlerden daha çok etkilenen ve düşük önceliği bulunan ölçütlere ise sonuç ölçütleri adı verilmektedir (Aksakal ve Dağdeviren, 2010: 907). DEMATEL yönteminin avantajı sebep-sonuç ilişkilerini analiz eden güçlü bir yöntem olmasıdır (Büyüközkan vd., 2017: 195).

Literatürde birçok çalışmada kullanılan DEMATEL yöntemi incelendiğinde 5 adımdan oluştuğu görülmektedir. 5. adım sonunda etki- yönlü graf diyagramı oluşturularak çözüm açıklanır.

DEMATEL Yöntemi İşlem Adımları

Bu yöntemin işlem adımları aşağıda verildiği gibi beş aşamadan oluşmaktadır.

1. *Adım: Direkt ilişki matrisinin oluşturulması:* Direkt ilişki matrisi Tablo 1’de gösterildiği gibi 5 seviyeden oluşan ikili karşılaştırma ölçeği kullanılarak oluşturulur. Tablo 1’de

gösterilen ölçeğe göre karar verici gruptan “ölçütler birbirlerini hangi düzeyde etkiliyorlar?” sorusuna cevap vermeleri istenir ve verilen cevaplar neticesinde $n \times n$ boyutunda bir kare matris elde edilir. Her bir karar verici tarafından oluşturulan matrislerin ortalaması alınarak direkt ilişki matrisi oluşturulur.

Tablo 1. DEMATEL Değerlendirme Ölçeği	
Sayısal İfadeler	Sözel İfadeler
0	Etkisi Olmayan
1	Düşük Etkili
2	Orta Etkili
3	Yüksek Etkili
4	Çok Yüksek Etkili

2. Adım: *Normalleştirilmiş direkt ilişki matrisinin belirlenmesi*: Bu aşamada karar sonucunun etkilenmemesi amacıyla hata oranını minimuma indirmek için normalleştirme yapılır. Normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi, Eşitlik (1) ve Eşitlik (2) kullanılarak direkt ilişki matrisinden (A) oluşturulur. Eşitlik (2)'de gösterildiği gibi direkt ilişki matrisinin her bir değerini, A matrisinin satır ve sütun toplam değerinin maksimum değerine bölerek normalleştirilmesi sağlanır (Koçak ve Diyadin, 2018:114).

$$S = \max \left(\max \sum_{j=1}^n a_{ij}, \max \sum_{i=1}^n a_{ij} \right) \quad (1)$$

$$B = \frac{A}{S} \quad (2)$$

3. Adım: *Toplam ilişki matrisinin elde edilmesi*: Normalleştirme işleminden sonra Eşitlik (3) kullanılarak toplam ilişki matrisi (S) elde edilir. I, Birim matrisi ifade etmektedir.

$$S = B, (I - B)^{-1} \quad (3)$$

4. Adım: *Gönderici ve alıcı grubunun hesaplanması*: Eşitlik (4) ile gösterilen S matrisi kullanılarak Eşitlik (5)'de ifade edilen satır toplamının (D) ve Eşitlik (6)'da ifade edilen sütun toplamının (R) belirlenmesiyle D+R ve D-R değerleri elde edilerek ölçütlerin birbirleriyle olan etki ve ilişki seviyeleri tespit edilir.

$$S = [S_{i,j}]_{n \times n}, \quad i, j \in \{1,2,3, \dots, n\} \quad (4)$$

$$D = \sum_{j=1}^n S_{i,j} \quad (5)$$

$$R = \sum_{j=1}^n S_{i,j} \quad (6)$$

D+R değeriyle gönderici ve alıcının toplam etki değeri ifade edilirken, D-R değeriyle bir ölçütün bütüne olan net etkisi ifade edilmektedir. D-R değerlerinde yer alan ölçütlerden bazıları pozitif değerlerden oluşmaktadır. Pozitif değerlere sahip ölçütler, diğer ölçütler üzerinde yüksek etkisi ve önceliğinin olduğu kıstaslardır. Bu şekilde ifade edilen ölçütler gönderici grubu olarak belirtilir. D-R değerlerinde bazı ölçütler de negatif değerlerden oluşmaktadır. Negatif değerlere sahip ölçütler ile ifade edilmek istenen, diğer ölçütlerden çok

fazla etkilendiğinin belirtilmesidir. Düşük önceliğinin kabul edildiği bu ölçütlerin alıcı grubu olduğu ifade edilir. D+R değerleri ölçütler arasındaki ilişkiyi ifade eder ve D+R değerinin yüksek olduğu ölçütler, diğer ölçütler ile çok ilişkiye sahip olduğunu gösterirken, düşük olduğu ölçütler ise diğerleri ile olan ilişkisinin az olmasını ifade etmektedir.

5. Adım: Eşik değerinin ayarlanması, ölçütlerin ağırlıklarının tespiti ve etki-yönlü graf diyagramının oluşturulması: Etki yönlü graf diyagramının oluşturulması için bir eşik değer ayarlanması gerekmektedir. Eşik değer, karar vericilerin doğrudan belirlemesi şeklinde ya da bu çalışmada kullanılan S matris değerlerinin aritmetik ortalaması alınarak hesaplanabilmektedir. Kullanılacak eşik değerinin büyüklüğü ya da küçüklüğü ölçütlerin birbirleriyle olan ilişkisinin boyutunu etkilemekte ve çözümün karışıklığını ya da basitleşmesini sağlayabilmektedir (Aksakal ve Dağdeviren, 2010: 908). Etki yönlü graf diyagramında yatay eksen D+R, dikey eksen D-R olan bir koordinat düzleminde D+R, D-R noktalarının gösterilmesiyle oluşturulur. Hesaplanan D+R ve D-R değerleri yardımıyla Eşitlik (7) ve Eşitlik (8) kullanılarak ölçütlerin ağırlıkları hesaplanır.

$$w_i = \{(D_i + R_i)^2 + (D_i - R_i)^2\}^{\frac{1}{2}} \quad (7)$$

$$W_i = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^n w_i} \quad (8)$$

ARAS Yöntemi

ARAS yöntemi Zavadskas ve Turskis tarafından geliştirilmiştir. ÇKKV problemlerinin analizi için oldukça kolay bir yöntemdir. ARAS yöntemi, karar seçeneklerini değerlendirme ölçütleriyle fayda değerlerine göre sıralamasını yapan bir yöntemdir. ARAS yöntemi, karar seçeneklerinin fayda fonksiyonu değer oranları ile optimum karar seçeneklerinin fayda fonksiyonu değerlerini karşılaştırır (Shariati vd., 2014: 411). ARAS yöntemi, karar seçeneklerinin performans değerlendirmesini yaparken, her bir karar seçeneğinin uygun karar seçeneğine göre oransal benzerliğini ortaya koymaktadır (Dadelo vd., 2012: 68; Özbek, 2021: 75).

ARAS Yöntemi İşlem Adımları

Problemlerin çözümünde kullanılan ARAS yöntemi işlem adımları şu şekildedir (Zavadskas vd., 2010: 126-129; Özbek, 2019: 75)

1. Adım: Karar matrisinin oluşturulması: İlk olarak Eşitlik (9)'da belirtildiği gibi karar matrisi oluşturulur. Klasik ÇKKV yöntemlerinden farklı olarak ARAS yönteminde, karar matrisinde ölçütlere ait optimum değerlerin bulunduğu bir satır yer almaktadır. Optimum değerler; fayda yönlü ölçütler için ölçütün en yüksek, maliyet yönlü ölçütler içinse ölçütün en düşük değeri olarak belirlenebildiği gibi karar verici tarafından da belirlenebilir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & \cdots & x_{0j} & \cdots & x_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & \cdots & x_{ij} & \cdots & x_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mj} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}; \quad i = 0.1.2. \dots m; \quad j = 1.2. \dots n \quad (9)$$

$x_{0j} = \max_i x_{ij}$. fayda (maksimizasyon) durumu

$x_{0j} = \min_i x_{ij}$. maliyet (minimizasyon) durumu

X karar matrisi üzerinde, x_{ij} ; j. ölçüte göre i. karar seçeneğinin performans değerini; m, karar seçeneği sayısını; n, ölçüt adetini ve x_{0j} ise karar seçeneğinin j. ölçüte göre optimum değerini göstermektedir.

2. Adım: Normalize karar matrisinin oluşturulması: Karar matrisinde bulunan performans değerlerinin normalize edilmesidir. Normalize işleminde ölçütler fayda yönlü ise Eşitlik (10), maliyet yönlü ise Eşitlik (11) kullanılır.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (10)$$

$$x_{ij} = \frac{1}{x_{ij}^*}; \quad \bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (11)$$

Normalize süreci neticesinde Eşitlik (12) ile ifade edilen matris elde edilir.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{x}_{01} & \cdots & \bar{x}_{0j} & \cdots & \bar{x}_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{x}_{i1} & \cdots & \bar{x}_{ij} & \cdots & \bar{x}_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{x}_{m1} & \cdots & \bar{x}_{mj} & \cdots & \bar{x}_{mn} \end{bmatrix}; \quad i = 0.1.2. \dots m \quad j = 1.2. \dots n \quad (12)$$

3. Adım: Ağırlıklı normalize karar matrisinin oluşturulması: Eşitlik (13)'de gösterildiği gibi ölçüt ağırlıkları (w_j) matrisin j. sütun elemanları ile çarpılarak Eşitlik (14)'de gösterilen ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi ($\hat{X}$) oluşturulur.

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} * w_j \quad ; \quad i = 0.1.2. \dots m \text{ ve } j = 1.2. \dots n \quad (13)$$

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \hat{x}_{01} & \cdots & \hat{x}_{0j} & \cdots & \hat{x}_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{x}_{i1} & \cdots & \hat{x}_{ij} & \cdots & \hat{x}_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{x}_{m1} & \cdots & \hat{x}_{mj} & \cdots & \hat{x}_{mn} \end{bmatrix}; \quad i = 0.1.2. \dots m \text{ ve } j = 1.2. \dots n \quad (14)$$

4. Adım: Optimumluk fonksiyonunun hesaplanması: Eşitlik (15) kullanılarak seçenklere ait optimal değerler hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij} \quad ; \quad i = 0.1.2. \dots m \text{ ve } j = 1.2. \dots n \quad (15)$$

S_i , i. seçeneğin optimumluk fonksiyon değerini belirtir. En iyi seçenek S_i değeri en yüksek; en kötü seçenek ise S_i değeri en düşük olandır.

5. Adım: Fayda derecelerinin hesaplanması ve sıralamanın yapılması: K_i fayda derecesi Eşitlik (16) yardımı ile belirlenir.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0} ; \quad i = 0.1.2. \dots m \quad (16)$$

(16) ile gösterilen Denklemden S_i , i . seçeneğin performans değerini, S_0 , en iyi seçeneğin performans değerini ifade etmektedir. K_i değerleri büyükten küçüğe sıralanarak değerlendirme yapılır. 1. sıradaki seçenek en uygun alternatif olarak belirlenir.

EDAS Yöntemi

ÇKKV yöntemlerinden olan EDAS yöntemi Keshavarz Ghorabae ve arkadaşları tarafından 2015 yılında geliştirilmiştir. EDAS yöntemi, seçenekler arasında karar verilmesinde ortalama çözümü dikkate alır (Keshavarz Ghorabae vd., 2016: 439-441). EDAS, geliştirici yazarları tarafından diğer ÇKKV yöntemlerinden SAW (Simple Additive Weighting), COPRAS (Complex Proportional Assessment), TOPSIS, VIKOR ile karşılaştırmaları yapılmış ve geçerliliği test edilmiştir (Özbek, 2021: 281). Bu yöntem 6 adımdan oluşmaktadır.

EDAS Yöntemi İşlem Adımları

Bu yöntemin işlem adımları 6 şekildedir (Keshavarz Ghorabae vd., 2016: 439-441; Özbek, 2019:269);

1. Adım: Başlangıç matrisinin (X) oluşturulması. Seçeneklerin ölçütlere göre aldığı değerlerin gösterildiği başlangıç karar matrisi Eşitlik (17) ile formüle edildiği gibi oluşturulur. x_{ij} , i . seçeneğin j . ölçüte göre performans değerini göstermektedir. m , seçenek; n ise ölçüt sayısını göstermektedir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (17)$$

2. Adım: Tüm ölçütlere göre ortalama değerler matrisinin (AV) belirlenmesi. Her bir ölçüte göre seçeneklerin ortalama değeri Eşitlik (18) yardımıyla elde edilir. AV_j , j . ölçütün ortalamasını göstermektedir.

$$AV_j = \frac{\sum_i^m X_{ij}}{m} \quad (18)$$

$$AV = [AV_j]_{1 \times n} \quad (19)$$

3. Adım: Ortalamadan pozitif uzaklık (PDA) ve negatif uzaklık (NDA) matrisin oluşturulması. Ölçütler fayda yönlü oldukları zaman Eşitlik (20) ile formüle edilen PDA ve Eşitlik (21) ile formüle edilen NDA matrisleri fayda yönlü olduklarında (22) ve (23) numaralı Eşitlikler ile maliyet yönlü oldukları zaman ise (24) ve (25) numaralı Eşitlikler ile oluşturulur (Özbek ve Engür, 2018: 422).

$$PDA = [PDA_{ij}]_{m \times n} \quad (20)$$

$$NDA = [NDA_{ij}]_{m \times n} \quad (21)$$

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (22)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} \quad (23)$$

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} \quad (24)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (25)$$

4. Adım: PDA ve NDA matrislerinin ağırlıklandırılması ve seçeneklerin değerlerinin hesaplanması.

Her bir seçeneğin ölçütlere göre ağırlıklandırılmış değerleri toplanır. Toplam pozitif uzaklık (SP) değerleri Eşitlik (26), toplam negatif uzaklık (SN) değerleri ise Eşitlik (27) kullanılarak hesaplanır (Özbek, 2019:274).

$$SP_i = \sum_{j=1}^n v_j PDA_{ij} \quad (26)$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^n v_j NDA_{ij} \quad (27)$$

5. Adım: Seçeneklerin SP ve SN değerlerinin normalize edilmesi. Her bir seçeneğin Normalize SP ve Normalize SN değerleri, Eşitlik (28) ve (29) kullanılarak hesaplanır.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)} \quad (28)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)} \quad (29)$$

6. Adım: Sıralama puanının hesaplanması. Eşitlik (30) ile formülüze edildiği gibi her bir seçeneğin normalize toplam pozitif (NSP) ve normalize toplam negatif (NSN) puanlarının ortalaması alınarak seçeneklerin nihai performansı (AS) elde edilir.

$$AS_i = \frac{1}{2}(NSP_i + NSN_i) \quad (30)$$

AS_i değeri. $0 \leq AS_i \leq 1$ koşulunu sağlamalıdır,

Seçenekler, AS puanına göre azalan düzeyde sıralanır. En yüksek performansa sahip ilk sıradaki seçenek en uygun alternatif olarak kabul edilir.

Bulgular

Bu çalışmada 5 e-ticaret platformu 10 farklı ölçüte göre ARAS ve EDAS yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme ölçütleri, 5'i kadın, 5'i erkek olmak üzere 10

karar vericinin görüşleri doğrultusunda ve literatür taraması neticesinde oluşturulmuştur. Ölçütlerin tamamı maksimum (fayda) yönlüdür. Değerlendirme ölçütleri Tablo 2'de gösterilmiştir. Ölçüt ağırlıkları DEMATEL yöntemi ile belirlenmiştir. Belirlenen ölçüt ağırlıkları Tablo 3'de verilmiştir.

K1	Bilgi Zenginliği
K2	Görsel Yapı
K3	Güncellik
K4	Güvenlik
K5	Güvenilirlik
K6	Kupon ve İndirim Çekleri
K7	Kullanışlılık
K8	Müşteri Hizmetleri
K9	Teslimat Kolaylığı
K10	Ürün Çeşitliliği

Ölçütler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Ölçüt Ağırlıkları	0,110	0,095	0,100	0,100	0,106	0,090	0,102	0,103	0,096	0,099
Öncelik Sıralaması	1	9	6	5	2	10	4	3	8	7

Bilgi zenginliği: Tüketicilere başka bir yerden öğrenmesine gerek kalmadan sunulan hizmet ile ilgili yeterli bilgi verilmesidir.

Görsel yapı: Tüketiciler için ilgi çekici olması gerekmektedir. Müşteriyi sıkmayacak şekilde yönlendirmelidir.

Güncellik: Firma sahiplerinin tüketicilerine sundukları ürünlerin ve onlara ait bilgilerin güne uygun güncellenebilir olmasını ifade etmektedir.

Güvenlik: Tüketicilerin platformda ürünlerini ararken ve satın alırken verilerinin korunduğunun hissettiği rahatlığı kapsamaktadır.

Güvenilirlik: e-ticaret platformunun tanınmış kişilerce takip ediliyor olması, uygulanan prosedürlerin açık bir şekilde belirtilmesi ve medyaca tanınıyor olmasını kapsamaktadır.

Kupon ve indirim çekleri: Tüketicilerin ürün satın alırken finansal olarak indirim sağladığı belgelerdir.

Kullanışlılık: e-ticaret platformunda, tüketicilerine aradığı ürünleri kısa yoldan ve basit şekilde bulmasını sağlaması olarak belirtilebilir.

Müşteri hizmetleri: Tüketicilerin ihtiyaçları doğrultusunda sorunlarının çözümüne yönelik cevap verme durumlarını kapsayan hizmetlerdir.

Teslimat kolaylığı: Tüketicilerin verdiği siparişlerin yerinde ve zamanında teslimini kapsamaktadır.

Ürün çeşitliliği: e-ticaret platformlarının müşterilerine sunduğu farklı alanlardaki ürün türleridir.

Tablo 2’de gösterilen ölçütler dikkate alınarak 5 e-ticaret platformu, 10 karar verici tarafından ölçütlere göre basit puanlama tekniği ile 1-9 arası (1: çok kötü, 9: çok iyi) puan verilerek değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda karar vericilerin puanlarının aritmetik ortalaması alınarak analizlere temel teşkil edecek olan başlangıç karar matrisi oluşturulmuştur. Başlangıç karar matrisi Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Başlangıç karar matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
w_i	0,110	0,095	0,1	0,100	0,106	0,090	0,102	0,103	0,096	0,096
Yön	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak
Trendyol	7,7	7,2	7,6	8,3	8,1	4,4	8,0	7,5	7,2	7,3
Hepsiburada	7,7	7,1	7,7	8,0	8,0	4,7	7,4	7,6	7,2	7,6
N11	6,9	6,2	7,0	7,8	6,8	4,2	6,8	6,9	6,7	7,4
GittiGidiyor	6,9	6,3	7,2	7,8	7,4	4,1	6,9	6,9	6,4	7,0
Morhipo	6,7	6,8	6,9	7,5	6,1	3,8	6,3	6,2	6,3	6,5

Tablo 4’de belirtilen karar matrisi ölçütlerinin tamamı maksimum yönlü olmasından dolayı ARAS ve EDAS uygulaması adımları bu doğrultuda değerlendirilmiştir.

ARAS Uygulaması

ARAS uygulamasının 1. adımı başlangıç karar matrisinin oluşturulmasıdır. Bu matris Tablo 4’de gösterilmiştir. Tablo 4’de verilen matris temel alınarak ARAS uygulamasına geçilmiştir. İlk olarak karar matrisi normalize edilmiş ve daha sonra normalize edilmiş matris DEMATEL yardımıyla elde edilen ölçüt ağırlıkları ile çarpılarak ağırlıklandırılmış ve sonuçta normalize matris oluşturulmuştur. Ağırlıklı normalize karar matrisi oluşturulduktan sonra Eşitlik (16) yardımı ile optimum değerler (S_i) hesaplanmıştır. S_0 ile gösterilen optimum değerler ve eçeneklerin sıralanması Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Optimumluk fonksiyonu, fayda derecesi ve sıralama

	S_i	K_i	Sıralama
Optimum	0,1778	1,000	
Trendyol	0,1756	0,9877	1
Hepsiburada	0,1753	0,9859	2
N11	0,1599	0,8991	4
GittiGidiyor	0,1603	0,9013	3
Morhipo	0,1510	0,8492	5

Tablo 5 incelendiği zaman 5 e-ticaret platformu arasında en uygun olanın Trendyol olduğu görülmektedir. İkinci en iyi seçeneğin Hepsiburada olduğu anlaşılmaktadır. Son sırada yer alan Morhipo’nun fayda derecesi en az olduğu anlaşılmıştır. Son sıralarda yer alan e-ticaret platformları müşteri kaybı yaşamamak için kendi e-ticaret platformlarını gözden geçirmeleri gerekmektedir. E-ticaret platformlarının dizilimi Trendyol>Hepsiburada>GittiGidiyor>N11>Morhipo şeklinde gerçekleşmiştir.

EDAS Uygulaması

EDAS uygulamasının 1. adımı başlangıç karar matrisinin oluşturulmasıdır. Bu matris Tablo 4’de gösterilmiştir. Tablo 4’de verilen matris temel alınarak EDAS uygulamasına geçilmiştir. 2. adımda Eşitlik (19) kullanılarak Tablo 6’da verilen Ortalama Değerler Matrisi

oluşturulmuştur. 3. adımda Eşitlik (22) ve Eşitlik (23) kullanılarak PDA ve NDA matrisleri oluşturulmuştur. 4. adımda Eşitlik (26) ve Eşitlik (27) kullanılarak her bir alternatif için SP_i ve SN_i değerleri hesaplanmıştır. SP_i ve SN_i değerleri Tablo 6'da gösterilmiştir.

	SP_i	SN_i
Trendyol	0,0682	0,0000
Hepsiburada	0,0663	0,0000
N11	0,0033	0,0310
GittiGidiyor	0,0017	0,0270
Morhipo	0,0011	0,0828

Bir sonraki adımda SP_i ve SN_i değerleri Eşitlik (28) ve Eşitlik (29) kullanılarak normalize edilmiştir. Normalize değerler Tablo 7'de gösterilmiştir.

	NSP_i	NSN_i
Trendyol	1,0000	1,0000
Hepsiburada	0,9718	1,0000
N11	0,0486	0,6259
GittiGidiyor	0,0256	0,6741
Morhipo	0,0166	0,0000

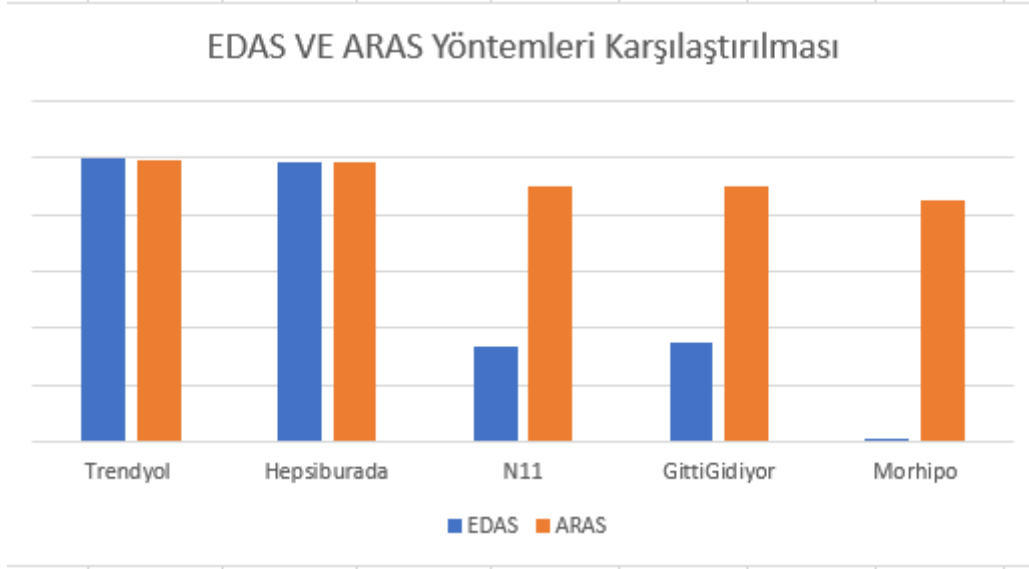
Son olarak her bir alternatif için AS_i değerlendirme puanları Eşitlik (30) kullanılarak hesaplanmış ve alternatifler sıralanmıştır. AS_i değerleri Tablo 8'de verilmiştir.

	AS_i	Sıralama
Trendyol	1,0000	1
Hepsiburada	0,9859	2
N11	0,3372	4
GittiGidiyor	0,3499	3
Morhipo	0,0083	5

Tablo 8 incelendiğinde en iyi e-ticaret platformunun birinci sırada yer alan Trendyol olduğu görülmüştür. E-ticaret platformlarının sıralaması şu şekildedir; Trendyol>Hepsiburada>GittiGidiyor>N11>Morhipo. Sıralamada geride kalan e-ticaret platformlarının, platformlarını tekrar gözden geçirmeleri gerektiği ve müşteri memnuniyetini artırmak için gerekli tedbirleri almaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5, Tablo 8 ve Şekil 1 birlikte incelendiğinde 5 e-ticaret platformu içerisinde en etkin olanın Trendyol olduğu görülmektedir. ARAS ve EDAS uygulaması neticesinde e-ticaret platformlarının sıralaması birbirinin aynısı çıkmış ve sıralama Trendyol>Hepsiburada>GittiGidiyor>N11>Morhipo şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre 5 e-ticaret platformları içerisinde en kullanışlı olanın Trendyol olduğu anlaşılmıştır. Trendyol'u Hepsiburada takip etmiştir. Son sırada ise Morhipo yer almıştır. Bu sonuçlara göre son sıralarda yer alan e-ticaret platformları uygulamalarını müşteri beklentileri doğrultusunda tekrar gözden geçirmelilerdir. Tespit edilen eksiklikleri yenileyerek müşteri memnuniyetini sağlayacak şekilde yeniden düzenlemelidirler.

Araştırmanın başında karar vericiler tarafından belirlenen ve DEMATEL ile ağırlıklandırılan ölçütlerin ARAS ve EDAS uygulaması sonuçları üzerinde önemli bir etkiye sahip oldukları görülmüştür. 10 ölçüt içerisinde “Bilgi zenginliği” ölçütü, karar vericiler için etki değeri en yüksek ölçüt olmuştur. Bu ölçütü “Güvenirlilik” ölçütü takip etmiştir ve karar vericiler için ikinci etki değeri en yüksek ölçüt olmuştur. “Görsel yap” ve “Kupon ve indirim çekleri” ölçütü karar vericilere göre etki değeri en düşük ölçütler olmuştur.

Şekil 1: EDAS ve ARAS yöntemleri karşılaştırılması

Duyarlılık Analizi

Çalışmanın bu bölümünde kapsamlı bir duyarlılık analizi yapılmıştır. Bu amaçla kriterlerin ağırlık değerleri değiştirilmiş ve bu farklı ağırlıkların EDAS ve ARAS yöntemleri kullanılarak elde edilen sıralama sonuçlarına olası etkileri incelenmiştir. Ağırlıkları değiştirerek yeni değerleri belirlemek için Stevic vd. (2020) ve Kahraman (2002) tarafından önerilen uygulamalar dikkate alınmıştır. Uygulamalar neticesinde Tablo 9’da gösterilen ölçüt ağırlıkları elde edilmiştir.

Tablo 9: Senaryolara göre yeni ölçüt ağırlıkları

Senaryolar	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10
Sen1	0,0000	0,1067	0,1124	0,1112	0,1191	0,1011	0,1146	0,1157	0,1079	0,1112
Sen2	0,0800	0,0982	0,1034	0,1023	0,1096	0,0930	0,1054	0,1065	0,0992	0,1023
Sen3	0,1600	0,0897	0,0944	0,0934	0,1000	0,0849	0,0963	0,0972	0,0906	0,0934
Sen4	0,2400	0,0811	0,0854	0,0845	0,0905	0,0769	0,0871	0,0880	0,0820	0,0845
Sen5	0,3200	0,0726	0,0764	0,0756	0,0810	0,0688	0,0779	0,0787	0,0733	0,0756
Sen6	0,4000	0,0640	0,0674	0,0667	0,0715	0,0607	0,0688	0,0694	0,0647	0,0667
Sen7	0,4800	0,0555	0,0584	0,0578	0,0619	0,0526	0,0596	0,0602	0,0561	0,0578
Sen8	0,5600	0,0470	0,0494	0,0489	0,0524	0,0445	0,0504	0,0509	0,0475	0,0489
Sen9	0,6400	0,0384	0,0404	0,0400	0,0429	0,0364	0,0413	0,0417	0,0388	0,0400
Sen10	0,7200	0,0299	0,0315	0,0311	0,0333	0,0283	0,0321	0,0324	0,0302	0,0311

Tablo 9: Senaryolara göre yeni ölçüt ağırlıkları (devam)

Sen11	0,8000	0,0213	0,0225	0,0222	0,0238	0,0202	0,0229	0,0231	0,0216	0,0222
Sen12	0,8800	0,0128	0,0135	0,0133	0,0143	0,0121	0,0138	0,0139	0,0129	0,0133
Sen13	0,9600	0,0043	0,0045	0,0044	0,0048	0,0040	0,0046	0,0046	0,0043	0,0044

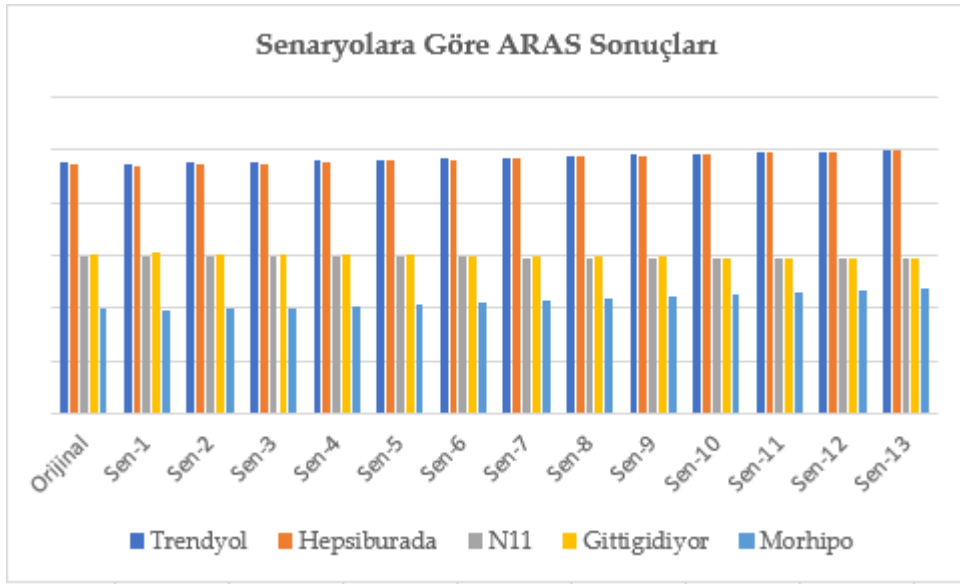
Senaryolara Göre ARAS Uygulaması

ARAS yönteminin Tablo 9'da verilen yeniden düzenlenmiş ölçüt değerlerine göre uygulanması neticesinde Tablo 10'da gösterilen sıralamalar elde edilmiştir. Tablo 10 ve Şekil 2 birlikte incelendiğinde e-ticaret platformlarının sıralamalarında hiçbir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Senaryosuz uygulama neticesinde görüldüğü gibi senaryolu uygulamalarda da Trendyol birinci sırayı alırken Hepsiburada 2., Gittigidiyor 3., N11 4. ve Morhipo ise 5. sırayı almışlardır.

Tablo 10: ARAS Yöntemine göre e-ticaret platformlarının sıralanması

Seçenekler	Trendyol	Hepsiburada	N11	Gittigidiyor	Morhipo
Orijinal	0,9877	0,9859	0,8991	0,9013	0,8492
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-1	0,9861	0,9842	0,8995	0,9019	0,8467
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-2	0,9872	0,9854	0,8992	0,9015	0,8485
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-3	0,9883	0,9867	0,8989	0,901	0,8504
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-4	0,9895	0,988	0,8987	0,9005	0,8523
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-5	0,9906	0,9892	0,8984	0,9001	0,8541
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-6	0,9917	0,9905	0,8981	0,8996	0,856
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-7	0,9928	0,9918	0,8979	0,8991	0,8579
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-8	0,9939	0,993	0,8976	0,8987	0,8598
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-9	0,995	0,9943	0,8973	0,8982	0,8616
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-10	0,9961	0,9955	0,8971	0,8977	0,8635
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-11	0,9972	0,9968	0,8968	0,8973	0,8654
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-12	0,9983	0,9981	0,8965	0,8968	0,8673
Sıralama	1	2	4	3	5
Sen-13	0,9994	0,9994	0,8962	0,8963	0,8692
Sıralama	1	2	4	3	5

Şekil 2: Senaryolara göre ARAS yöntemi sonuçları

Senaryolara Göre EDAS Uygulaması

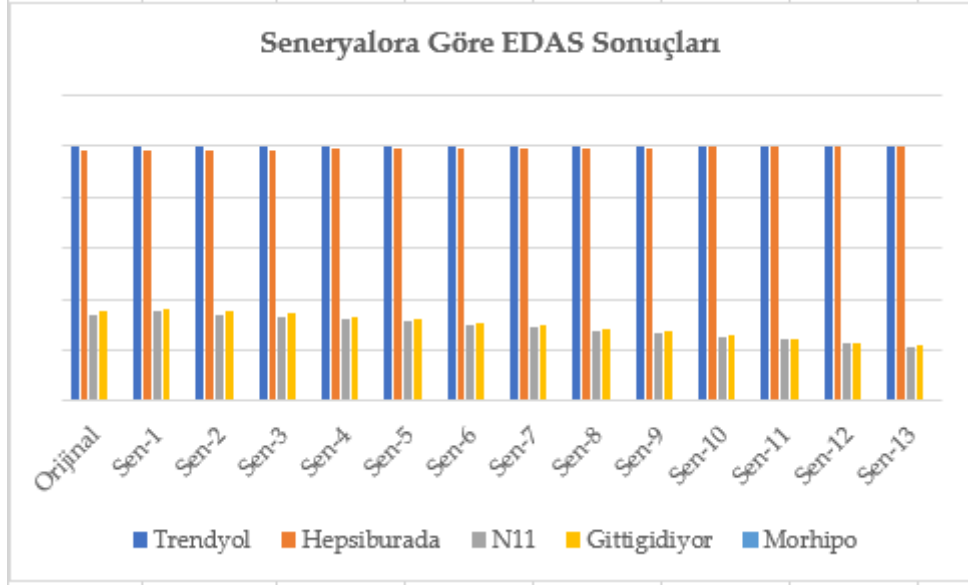
EDAS yönteminin Tablo 9’da verilen yeniden düzenlenmiş ölçüt değerlerine göre uygulanması neticesinde Tablo 11’de gösterilen sıralamalar elde edilmiştir. Tablo 11 ve Şekil 3 birlikte incelendiğinde senaryolu ölçüt ağırlıklarının kullanıldığı EDAS yöntemi sonuçlarında da e-ticaret platformlarının sıralamalarında senaryolu ARAS yöntemi sonuçlarında olduğu gibi hiçbir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Senaryosuz uygulama neticelerinde görüldüğü gibi senaryolu uygulamada da Trendyol birinci sırayı alırken Hepsiburada 2., Gittigidiyor 3., N11 4. ve Morhipo ise 5. sırayı almışlardır.

Tablo 11: EDAS Yöntemine göre e-ticaret platformlarının sıralanması

Senaryolar	Trendyol	Hepsiburada	N11	GittiGidiyor	Morhipo
Orijinal	1,0000	0,9859	0,3372	0,3499	0,0083
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 1	1,0000	0,9840	0,3507	0,3641	0,0094
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 2	1,0000	0,9854	0,3409	0,3538	0,0086
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 3	1,0000	0,9867	0,3310	0,3432	0,0078
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 4	1,0000	0,9881	0,3208	0,3323	0,0070
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 5	1,0000	0,9894	0,3104	0,3210	0,0062
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 6	1,0000	0,9907	0,2996	0,3094	0,0055
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 7	1,0000	0,9920	0,2886	0,2974	0,0047
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 8	1,0000	0,9932	0,2773	0,2850	0,0040
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 9	1,0000	0,9945	0,2656	0,2721	0,0032
Sıralama	1	2	4	3	5

Tablo 11: EDAS Yöntemine göre e-ticaret platformlarının sıralanması (devam)

Senaryo 10	1,0000	0,9957	0,2536	0,2589	0,0025
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 11	1,0000	0,9970	0,2412	0,2451	0,0018
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 12	1,0000	0,9982	0,2284	0,2308	0,0011
Sıralama	1	2	4	3	5
Senaryo 13	1,0000	0,9994	0,2151	0,2160	0,0004
Sıralama	1	2	4	3	5

Şekil 3: Senaryolara göre EDAS yöntemi sonuçları

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Online alışverişin günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte önemli bir pazar seviyesine ulaştığı ve zaman geçtikçe de bu seviyesini daha da artıracığı kaçınılmaz bir gerçekliktir. Teknolojinin gelişimine paralel olarak pandemi gibi özel durumlar e-ticaret platformlarına olan ilgiyi daha da artırmaktadır. Bu gibi durumlarda e-ticaret platformları, mağazalara gidemeyen tüketiciler için en önemli hizmet sağlayıcısı olmaktadır. Bu hizmeti sağlarken tüketiciler tarafından tercih edilebilir olmak e-ticaret platformları açısından son derece önemlidir. Tercih edilebilir olmak ise e-ticaret platformlarının gösterdikleri performans ile ilgilidir.

E-ticaret platformlarının performanslarının karşılaştırılması amacıyla yapılan bu çalışmada 10 adet ölçüt, 10 karar vericinin görüşleri dikkate alınarak ve literatür taraması neticesinde belirlenmiştir. Ölçütlerin ağırlıklandırılması DEMATEL değerlendirme ölçeği kullanılarak 10 karar vericinin puanlamasına göre belirlenmiştir. DEMATEL uygulaması sonucunda ölçütlerin önem sıralaması sırasıyla şu şekilde olmuştur; *bilgi zenginliği, güvenilirlik, müşteri hizmetleri, kullanılabilirlik, güvenlik, güncellik, ürün çeşitliliği, teslimat kolaylığı, görsel yapı ve kupon ve indirim çekleridir.*

Bu çalışmada 5 e-ticaret platformu (Trendyol, Hepsiburada, N11, GittiGidiyor ve Morhipo) performanslarının değerlendirilmesi için karar vericiler tarafından basit puanlama

tekniki ile (1: çok kötü, 9: çok iyi) değerlendirilmiştir. E-ticaret platformlarının performansı ARAS ve EDAS yöntemi ile ölçülmüştür. ARAS ve EDAS yöntemine göre sıralamalar değişmemiş ve sıralama; Trendyol, Hepsiburada, GittiGidiyor, N11 ve Morhipo şeklinde gerçekleşmiştir. Her iki yonteme göre yapılan değerlendirmede 5 e-ticaret platformu içerisinde en uygun platformun Trendyol, uygun olmayan seçeneğin ise Morhipo olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada duyarlılık analizi yapılmıştır. Ölçütler 13 farklı senaryo şeklinde yeniden düzenlenmiş, ARAS ve EDAS yöntemleri bu senaryolara göre tekrar uygulanmıştır. Neticede her iki yöntem 13'er kez farklı ölçüt değerleriyle uygulanmış ancak e-ticaret platformlarının sıralamaları değişmemiştir.

Çalışma sonuçlarına göre karar vericilerin e-ticaret platformlarını seçerken dikkat ettikleri en önemli ölçütün *bilgi zenginliği* olduğu görülmüştür. Tüm e-ticaret platformları için 10 ölçüt arasından *kupon ve indirim çekleri* ölçütü karar vericiler tarafından en az önceliğe sahip ölçüt olarak belirlenmiştir. Son sıralarda yer alan e-ticaret platformları müşteri beklentileri doğrultusunda işleyişlerini tekrar gözden geçirmelidir.

Bu çalışmayla e-ticaret platformlarının tercih edilebilir olmasını sağlayan ölçütlerin öncelikleri ve Türkiye'de kullanılan 5 e-ticaret platformlarının performansları karşılaştırılmıştır. Literatürde, adı geçen e-ticaret platformlarının ARAS ve EDAS yöntemlerine göre belirlenen ölçütlere göre ve 13 farklı senaryoya neticesinde oluşan ölçüt ağırlıklarına göre karşılaştırmasına ilişkin bir çalışmanın olmaması açısından bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılar e-ticaret platformlarını artırarak yeni bir çalışma yapabilirler. Ayrıca ARAS ve EDAS yöntemleri dışındaki ÇKKV yöntemlerini kullanarak da e-ticaret platformlarının değerlendirilmesi mümkündür. Ölçütleri farklılaştırarak veya değiştirerek de e-ticaret platformlarını değerlendirebilirler.

Kaynakça

- Akroush, M. N., & Al-Debei, M. M. (2015). An integrated model of factors affecting consumer attitudes towards online shopping. *Business Process Management Journal*, 21(6), 1353-1376.
- Aksakal, E. ve Dağdeviren, M. (2010). ANP ve DEMATEL Yöntemleri ile Personel Seçimi Problemine Bütünleşik Bir Yaklaşım, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 25(4), 905-913.
- Altuğ, N. ve Özhan, Ş. (2012). Trakya Bölgesi'ndeki Üniversitelerde Görev Yapan Öğretim Elemanlarının Online Alışverişten Algıladıkları Risk ve Fayda Üzerine Bir Araştırma, *Öneri Dergisi*, 10(38), 1-10.
- Bayrakdaroğlu, F. ve Çakır, H. (2016). Tüketicilerin Online Alışverişlerine İlişkin Karar Alma Tarzlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 266-284.
- Büyüközkan, G., Gülerüz, S. ve Karpak, B. (2017). A New Combined IF-DEMATEL and IF-ANP Approach for CRM Partner Evaluation, *International Journal of production economics*, 191, 194-206.
- Çabuk, S., Doğan Südaş, H. ve Bulğurcu, B. (2012). Bulanık Bir Model İle Özel Alışveriş Sitelerinin Değerlendirilmesi, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 35-47.
- Çetin, H. (2014). Online (Çevrimiçi) Alışverişte Akademisyen Davranışları ve Alışverişe Yönelen Etkenler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 65-76.
- Dadelo, S., Turskis, Z., Zavadskas, E. K. ve Dadelienė, R. (2012). Multiple criteria assessment of elite security personal on the basis of ARAS and expert methods. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 46(4), 65-88.
- Dündar, S., Fatih, E. ve Özdemir, Ş. (2007). Fuzzy Topsis Yöntemi İle Sanal Mağazaların Web Sitelerinin Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 287-305.
- Kahraman, Y. R. (2002). Robust sensitivity analysis for multi-attribute deterministic hierarchical value models. Ohio: Storming Media.
- Karaatlı, M., Ömürbek, N., Işık, E. ve Yılmaz, E. (2016). Performans değerlemesinde DEMATEL ve bulanık TOPSIS uygulaması. *Ege Academic Review*, 16(1), 49-64.
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L. Ve Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435-451.
- Koçak, A. ve Diyadin, A. (2018). Sanayi 4.0 geçiş süreçlerinde kritik başarı faktörlerinin DEMATEL yöntemi ile değerlendirilmesi. *Ege Akademik Bakış*, 18(1), 107-120.
- Liang, R., Wang, J. ve Zhang, H. (2017). Evaluation of e-commerce websites: An integrated approach under a single-valued trapezoidal neutrosophic environment. *Knowledge-Based Systems*, 135, 44-59.
- Marangoz, M., Yeşiladağ, B. Ve Saltık, İ. A. (2012). E-ticaret işletmelerinin web ve sosyal ağ sitelerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi. *Journal of Internet Applications and Management*, 3(2), 53-78.
- Memiş, S. ve Korucuk, S. (2019). DEMATEL ve VİKOR Bütünleşik Yaklaşımı ile Gıda İşletmelerinde İnovasyon Çeşitlerinin Önceliklendirilmesi ve En İdeal Firma Seçimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 1070-1084.
- Ömürbek, N. ve Şimşek, A. (2014). Analitik Hiyerarşi Süreci ve Analitik Ağ Süreci Yöntemleri İle Online Alışveriş Site Seçimi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 306-327.

- Özbek, A. (2021). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Excel ile Problem Çözümü*, 3.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özgülven, N. (2012). PROMETHEE Sıralama Yöntemi İle Özel Alışveriş Siteleri Üzerine Bir Araştırma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 195-20.
- Shariati, S., Yazdani-Chamzini, A., Salsani, A. ve Tamošaitienė, J. (2014). Proposing a new model for waste dump site selection: Case study of Ayerma Phosphate Mine. *Engineering Economics*, 25(4), 410-419.
- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A., Chatterjee, P. (2020). Sustainable supplier selection in healthcare industries using a new MCDM method: Measurement of alternatives and ranking according to COMpromise solution (MARCOS), *Computers & Industrial Engineering*, 140, 106231.
- Şahin, Y. ve Sara, D. M. (2019). E-Shopping Sites Preference Analysis with Multi-Criteria Decision-Making Methods, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 12(4), 265-275.
- Tatlı, H. ve Korkut, F. (2015). Sanal Alışverişte Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler: Bingöl Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 63-78.
- Tsai, W. H., Chou, W. C. ve Leu, J. D. (2011). An effectiveness evaluation model for the web-based marketing of the airline industry. *Expert Systems with Applications*, 38(12), 15499-15516.
- Zaim, H., Ramdani, M. ve Haddi, A. (2016, October). Multi-criteria analysis approach based on consumer satisfaction to rank B2C E-commerce websites. In *2016 11th International Conference on Intelligent Systems: Theories and Applications (SITA)* (pp. 1-6). IEEE.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z. ve Vilutiene, T. (2010). Multiple criteria analysis of foundation instalment alternatives by applying Additive Ratio Assessment (ARAS) method. *Archives of civil and mechanical engineering*, 10(3), 123-141.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 10.05.2022 Kabul/Accepted: 07.07.2022

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 493-511.

ERGENLERDE DUYGU DÜZENLEME ve YAŞAM DOYUMUNUN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ROLÜ

Mehmet Enes SAĞARⁱ, Tuğba ÖZÇELİKⁱⁱ

Öz

Bu araştırmada, duygu düzenleme ve yaşam doyumu değişkenlerinin ergenlerin sosyal medya bağımlılığı düzeylerini ne kadar yordadığı incelenmiştir. Araştırma ilişkisel tarama modeline dayalı yürütülmüştür. Çalışmanın araştırma grubunu 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Afyonkarahisar ilinde iki lisede öğrenim gören 168 (%46.8) erkek, 191 (%53.2) kız olmak üzere toplam 359 öğrenci oluşturmuştur. Araştırma grubuna ilişkin yaş ortalaması 15.33'tür. Veri toplama araçları olarak "Ergenler İçin Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği", "Ergenler İçin Duygu Düzenleme Ölçeği" "Yaşam Doyumu Ölçeği" ve "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Araştırma verileri hiyerarşik regresyon analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmada sosyal medya bağımlılığının %38'ini duygu düzenleme, %1'ini yaşam doyumu değişkenlerinin açıkladığı bulunmuştur. Araştırma sonucunda duygu düzenlemenin ve yaşam doyumunun sosyal medya bağımlılığını anlamlı bir biçimde yordadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ergen, Sosyal Medya Bağımlılığı, Duygu Düzenleme, Yaşam Doyumu.

The Predictive Role of Emotion Regulation and Life Satisfaction on Social Media Addiction in Adolescents

Abstract

In this study, the predictive role of emotion regulation and life satisfaction on social media addiction levels of adolescents was examined. The research group of the study consisted of 359 students, 168 (46.8%) boys and 191 (53.2%) girls, studying in two high schools in Afyonkarahisar in the 2021-2022 academic year. The average age of the research group is 15.33. "Social Media Addiction Scale for Adolescents", "Regulation of Emotions Questionnaire (REQ) for Adolescents", "Life Satisfaction Scale" and "Personal Information Form" were used as data collection tools. Research data were analysed by the hierarchical regression analysis method. In the study, it was found that 38% of social media addiction was explained by emotion regulation and 1% by life satisfaction variables. As a result of the research, it was determined that emotion regulation and life satisfaction significantly predicted social media addiction.

Keywords: Adolescent, Social Medya Addiction, Emotion Regulation, Life Satisfaction.

Structured Abstract

Social media appeals to individuals of all ages by providing an extremely fast and easy access to activities that play an important role in many different areas such as entertainment, communication, education, sharing of information, feelings and thoughts, and shopping. At this point, social media can be described as a technology

ⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilimdalı, e-posta: mehmetenes15@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0941-5301.

ⁱⁱ Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Çay Nene Hatun Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, e-posta: tugbaozcelik365@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8291-6826.

product that can be used frequently by all age groups, and positive benefits can be obtained. Conscious use of social media in adolescence, which has many critical importance for the life of individuals in their life periods, can contribute to their benefit from convenience and opportunities in different areas. However, the social media addiction that adolescents may experience as a result of their unconscious and problematic use of social media can be a threat that will harm them at a level that threatens their mental health by causing them to experience loss of function in different areas of life. In this context, it can be said that social media addiction constitutes a problem area that needs to be examined in terms of adolescents. It is thought that revealing the variables associated with social media addiction in adolescents will contribute to a better understanding of the problem of social media addiction and to preventive and curative mental health studies. As a result of the literature review on the subject of social media addiction, it has been determined that there are studies that examine social media addiction with various variables. However, studies examining the social media addiction variable together with the variables of emotion regulation and life satisfaction were found to be insufficient. In line with these explanations, this research is considered important and valuable in terms of the field. In this context, it is aimed to examine the predictive role of emotion regulation and life satisfaction variables on social media addiction levels of adolescents.

The research was conducted based on the relational survey model. The research group of the study consists of 359 students, 168 (46.8%) males and 191 (53.2%) females, studying in two high schools in Afyonkarahisar in the 2021-2022 academic year. The average age of the research group is 15.36. "Social Media Addiction Scale for Adolescents", "Regulation of Emotions Questionnaire (REQ) for Adolescents", "Life Satisfaction Scale" and "Personal Information Form" were used as data collection tools. Research data were analysed by the hierarchical regression analysis method.

In the hierarchical regression analysis, the emotion regulation variable entered the model first. Emotion regulation (internal functional emotion regulation, internal dysfunctional emotion regulation, external functional emotion regulation, external dysfunctional emotion regulation) explained 38% of social media addiction ($R^2=.38$, düzenlenmiş $R^2=.37$). In the second step, the life satisfaction variable was included in the model. Life satisfaction explained 1% of social media addiction ($R^2=.39$, düzenlenmiş $R^2=.38$). According to the latest model, emotion regulation ($\beta_{\text{Internal-Functional Emotion Regulation}}=-.20, p<.005$; $\beta_{\text{Internal-Dysfunctional Emotion Regulation}}=.26, p<.005$; $\beta_{\text{External-Functional Emotion Regulation}}=.27, p<.005$; $\beta_{\text{External-Dysfunctional Emotion Regulation}}=-.22, p<.005$) and life satisfaction ($\beta_{\text{Yaşam Doyumu}}=-.10, p<.005$) were found to significantly predict social media addiction.

In this study, it was investigated whether the variables of emotion regulation and life satisfaction are significant predictors of adolescents' social media addiction level. As a result of the analysis of the data obtained from the study, it was seen that the variables of emotion regulation and life satisfaction were significant predictors of social media addiction in adolescents.

This research has some limitations, in addition to revealing an important result about the relationship between emotion regulation and life satisfaction variables and their predictors of social media addiction. These limitations are; Inclusion of only adolescents in the research group, dealing with social media addiction and only emotion regulation and life satisfaction variables, and conducting the research with only quantitative data can be listed as. At this point, studies similar to this study can be conducted with different research groups (adults, university students, primary and secondary school students, etc.). Within the scope of this research, only the variables of emotion regulation and life satisfaction with social media addiction were examined, so other related psychological factors were not examined. In future studies, the predictor of different variables on social media addiction can be examined. This study is cross-sectional and does not reveal cause-effect relationships. In future studies, the cause-effect relationships between social media addiction, emotion regulation and life satisfaction can be investigated with different methods. Through this study, the existing findings in the literature were adhered to, and previous findings related to social media addiction studies were tried to be confirmed. In addition, it has been tried to reach up-to-date data on the social media addiction predictor of emotion regulation and life satisfaction. Based on the results of this research, interventions related to emotion regulation and life satisfaction can also be carried out on social media addiction. Counseling activities can be prepared and carried out for adolescents to regulate themselves by gaining variables that can reduce social media addiction, increase their satisfaction with life, contribute to their positive evaluation of their lives, and help them regulate their emotions.

Giriş

Yaşanılan zaman diliminin önemli bir tutkusu haline gelen internet, teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte insan yaşamının en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. İnternet erişiminin kolay ve hızlı olması bireylerin eğitim, bilgi alma gibi farklı amaçlarını karşılamasının yanı sıra onların iletişim kurmasını kolaylaştırmış ve sosyal medya kullanımının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Ateş ve Sağar, 2021; Sağar, 2019, 2021, 2022; Sağar ve Kök Eren, 2018, 2022; Sağar ve Özabacı, 2022). Sosyal medya, kişinin bir mesaj, düşünce, içerik ifadelerini diğer kullanıcılara eş zamanlı biçimde paylaşılmasını olanak sağlayan ağlardır. Ayrıca kişilerin video, fotoğraf, metin, içerik, çevrimiçi haber gibi birtakım aktarmak istediklerini paylaşımlarına imkân sunan web sitelerine verilen ortak addır (Comm, 2010; Evans, 2008). Sosyal medya bireylerin kendilerine ilişkin ifade etmek istedikleri bilgileri kişisel olarak anlatımda bulunmak yerine belli başlı gruplar ve kimlikler üzerinden ortaya koymalarına, sosyalleşmelerine, başkalarını dışardan izlemelerine, takdir edilme duygusunu karşılamalarına ve takip edilmelerine hizmet eden platformlardır (Kwon ve Wen, 2010; Zhao vd., 2008). Aynı zamanda bireylerin iletişim ve kimlik sunma ihtiyaçlarının yanı sıra alışveriş, bilgi, iş, öğrenme, eğlence gibi birtakım faaliyetlerini rahat bir şekilde gerçekleştirebilmesini sağlayan sanal ortamlardır (Goel vd., 2013; Sağar, 2021, 2022; Szczygieł ve Podwalski, 2020; Yellowlees ve Marks, 2007). Görüldüğü üzere bilgi, eğitim, haberleşme, duygu, düşünce ve içerik paylaşımları gibi pek çok işlevi bir arada barındıran sosyal medyanın bireylerin farklı amaçlarını karşılama noktasında yaşama farklı amaçlar yönünde pozitif katkılar sunmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya bireyler tarafından ölçülü ve bilinçli kullanılması halinde yaşama fayda getirmektedir; ancak aşırı ve problemleri düzeyde kullanılması ise sosyal medya bağımlılığı gibi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Andreassen, 2015; Cao vd., 2020; Sağar, 2019, 2021, 2022; Sun ve Zhang, 2020).

Davranışsal ve psikolojik bir bağımlılık türü olarak nitelendirilen sosyal medya bağımlılığı sosyal medya ortamlarında (Facebook, Instagram, Snapchat, Youtube, Twitter,...v.b. gibi) sürekli çevrimiçi kalarak dünyada yaşananlardan anında haberdar olma arzusu ile kişinin kendini zorlayan davranışlarda bulunması ve diğer yaşam alanlarını olumsuz etkileyecek bir düzeyde aşırı, bilinçsiz ve mantıksız bir şekilde sosyal medyanın kullanımı olarak tanımlanmaktadır (Griffiths, 2000, 2012, 2013; Kuss ve Griffiths, 2011). Bir başka ifade ile sosyal medya ile aşırı biçimde ilgilenme, sosyal medya kullanımına karşı güçlü biçimde motivasyon geliştirme, sosyal medyayı kullanma noktasında büyük miktarda zaman ve enerji harcama sebebiyle yaşamda sosyal aktivite, kişilerarası ilişkiler, eğitim/iş ve/veya sağlık gibi alanlarda bozulmaların meydana gelmesidir (Andreassen ve Pallesen, 2014; Sağar, 2019, 2021, 2022; Sun ve Zhang, 2020). Her ne kadar sosyal medya bağımlılığına ilişkin alanyazında bu tür tanımlamalar mevcut olsa da DSM 5'te bu bağımlılık türüne ilişkin bir tanım ya da kriter bulunmamaktadır. Ancak bu kaynakta "İnternette Oyun Oynama Bozukluğu"na ilişkin bir tanımlamanın eklenmesinin sosyal medya bağımlılığı ile ilgili çalışmalara pozitif katkı sunacağı düşünülmektedir (APA, 2013). Bunların yanı sıra Griffiths (2005) sosyal medya bağımlılığı gibi davranışlara yönelik tüm bağımlılıkların bir dizi farklı

ortak bileşenden meydana geldiğini öne sürmüştür. Bu bağlamda sosyal medya bağımlılığı sergileyen bireylerde altı farklı özelliğin ön plana çıktığına vurgu yapmaktadır. Söz konusu bu özellikleri belirginlik, duygu durum değişikliği, tolerans, çekilme, çatışma ve nüksetme (tekrarlama) biçiminde ele almaktadır. *Belirginlik*, bireyin diğer sorumluluk alanlarından ziyade sosyal medyayı öncelik haline getirmesidir. *Duygu durum değişikliği*, kişinin sosyal medya hesaplarını yönetirken farklı zamanlarda farklı hisler yaşamasıdır. *Tolerans*, kişinin takipçi ya da beğeniler alarak ödüllendirilmesi ile bu olumlu sonuçları tekrar yaşama isteği ile sosyal medya kullanımını giderek artırmasıdır. *Çekilme*, kişinin sosyal medyada paylaşım yapmadığı zamanlar hissettiği olumsuz duygulardır. *Çatışma*, kişinin sosyal medyada fazla zaman geçirmesi sonucunda günlük yaşantısında sorunlar yaşamasıdır. *Nüksetme (tekrarlama)* ise, kişinin sosyal medya uğraşlarını sonlandırmak için çaba göstermesi; ancak kısa süre sonra tekrar geri dönmesidir. Bu bilgiler kapsamında davranışsal bağımlılıklar içerisinde kendine yer edinen sosyal medya bağımlılığı, kişinin sosyal medyada çok fazla çevrimiçi kalarak büyük zaman harcaması, sürekli merak arzusu sebebiyle meşguliyet geliştirmesi ve bu nedenlerden dolayı günlük yaşam alanlarında problemler ile karşılaşmaları olarak ifade edilmektedir (Griffiths, 2000, 2005, 2012, 2013). Bu bağlamda sosyal medya konusuna ilişkin birtakım açıklamalar mevcut olsa da henüz DSM 5'te bir bağımlılık türü olarak ele alınmaması, belirsizliklerin hala devam etmesi ve problemlili kullanımı ile bireylerin günlük yaşam alanlarında bozulmalar yaşaması sebep olduğu sosyal medya bağımlılığına yönelik daha fazla araştırmaya ihtiyacın olduğu ifade edilebilir (Sağar, 2021, 2022).

Genç nüfus arasında popüler biçimde kullanılan sosyal medyanın işlevsiz kullanımı büyük endişe yaratmakta özellikle ergen grupları sosyal medya bağımlılığına duyarlı bir grup olarak kabul edilmektedir. Ergenlerin teknoloji çağına doğmuş olmaları, teknoloji ile iç içe büyümeleri, onları sosyal medyaya bağlayan temel noktalar sayılabilmektedir (Moawad ve Ebrahim, 2016). Ergenlerin sosyal medyaya ilişkin yoğun ilgi göstermelerinin temel sebepleri; internetin yeni bir teknoloji olması ve ergenlerin telefonlarla, bilgisayarlarla sürekli etkileşim içerisinde bulunması, sosyal ağları aile ve arkadaşlarla iletişim kurma, bilgiye ulaşma ve eğlenme gibi farklı amaçlar doğrultusunda yoğun biçimde kullanmalarıdır (Boyd ve Ellison, 2007; Lin vd., 2013; Park ve Kim, 2013). Bu durum genç bireylerin sosyal medyada aşırı zaman harcayarak bağımlılık riskine karşı savunmasız kalmalarına yol açmaktadır. Ayrıca onların ruh sağlığı açısından büyük bir tehdit unsuru olabilmektedir (Sağar, 2021). Bu bağlamda ergenlerde sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olabilecek değişkenler üzerinde yapılacak araştırmaların hem sosyal medya bağımlılığının daha iyi anlaşılmasına hem de davranışsal bağımlılık ve ruh sağlığı çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Alan yazında mevcut araştırmaların incelenmesi sonucu sosyal medya bağımlılığının depresyon (Jamila vd., 2021; Jones vd., 2022; Rachubinska vd., 2021), yalnızlık (Pittman ve Reich, 2016; Rachubinska vd., 2021; Uram ve Skalski, 2020), benlik saygısı (Uram ve Skalski, 2020), stres (Amin ve Khan, 2020; Jamila vd., 2021), kaygı (Jamila vd., 2021; Watson vd., 2022) gibi değişkenlerle ilişkili olduğu görülmüştür. Sosyal medya bağımlılığına yönelik araştırılan bu değişkenlere ek olarak, duygu düzenleme ve yaşam doyumu değişkenlerinin de

incelenmesi konuya önemli bir katkı sunacağı söylenebilir. Ayrıca yapılan çalışmalara ek olarak ergenler üzerinde yürütülmesinin bu alanda yapılan diğer çalışmalara önemli bir alternatif ve farkındalık oluşturacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda ergenlerde duygu düzenleme ve yaşam doyumu değişkenlerinin sosyal medya bağımlılığı değişkeniyle ilişkili olduğu ve ayrıca sosyal medya bağımlılığının anlamlı düzeyde birer yordayıcıları olabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmada ergenlerde sosyal medya bağımlılığı değişkeni ile ilişkili olduğu düşünülen ilk kavram duygu düzenlemedir. Bu kavramı ortaya koyabilmek için yaşamda önemli bir rolü üstlenen duyguları anlamak büyük önem arz etmektedir. Nitekim duygular, yaşamın önemli olaylarında başrolü oynamakta, dolayısı ile duygular aracılığıyla hem kişi kendisinin yaşadığı olaylara hem de kendisi ile etkileşimde olan diğer bireylere düzenleme sağlayarak yaşama anlam veren önemli belirleyicilerden biri olarak değerlendirilmektedir (Greenberg, 2004). Ayrıca James (1884), duyguyu saf bir bilişsel durum olarak betimlemekle birlikte bir tür psikolojik ve fiziksel ifade olarak tanımlamaktadır. Gross (2002) ise duyguyu, bireyin bir fırsat ve zorluklarla karşılaştığında bu duruma nasıl tepki verdiğini etkileyen davranışsal ve psikolojik tepki eğilimlerinin uyumu olarak tanımlamaktadır. Duygular, bireyin kendi yaşam mücadelesine hizmet eden önemli bir işleve sahiptir. Bu noktada bireyin duygularını düzenlemesi önemli bir ihtiyaç olarak değerlendirilebilir. Duygu düzenleme Thompson (1994) tarafından “bireyin hedeflerini gerçekleştirmek için özellikle yoğun ve şiddetli özellikleri olan duygusal tepkilerini izlemesi, değerlendirmesi ve değiştirmesinden sorumlu dış ve iç süreçlerden oluşan bir durum” olarak tanımlanmaktadır. Gross (1998) tarafından ise duygu düzenleme kişinin hangi duygulara, ne zaman sahip oldukları ile bu duyguları nasıl deneyimlediklerine ilişkin bir farkındalık olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle açıklanacak olursa duygu düzenleme, bireylerin yaşamlarındaki pozitif veya negatif duyguları, stres ve ruh hali gibi tüm duygu durumlarının düzenlenmesini kapsayan bir kavramı ifade etmektedir (Koole, 2009, 2010). Ayrıca Gross (1998) duygu düzenlemeyi bir süreç olarak ele almakta bu noktada duygu düzenlemeye ilişkin durumun seçilmesi, durumun değiştirilmesi, dikkatin dağıtılması, bilişlerin değişmesi ve deneyimsel, davranışsal veya fizyolojik tepkilerin modülasyonu şeklinde beş basamaktan söz etmektedir. Bunun yanı sıra Gross’a (2001) göre duygu düzenleme bastırma ve yeniden değerlendirme olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Bu noktada bireyin duygusal ifadelerini gizlemeye veya engellemeye çalıştığına vurgu yapan boyutun bastırma; kişinin duygularına yönelik olarak değerlendirmelerini değiştirdiğini ele alan boyutun ise yeniden değerlendirme olduğuna dikkat çekmektedir. Bu boyutlar aracılığı ile kişiler, amaçları doğrultusunda duygularını sürdürme, yoğunlaştırma ya da engelleme gibi süreçlerden geçmektedirler (Gross, 1998, 2001, 2002; Gross ve Thompson, 2007). Ayrıca Phillips ve Power ise duygu düzenlemenin içsel işlevsel, dışsal işlevsel, içsel işlevsel olmayan ve dışsal işlevsel olmayan şeklinde dört boyuttan meydana geldiğine işaret etmektedir. Bu boyutlardan içsel işlevsel duygu düzenleme genel olarak duygu deneyimini artırmak, azaltmak ya da sürdürmek için durumlara ilişkin duyguların gözden geçirilip analiz edilmesini (iletilen bilgilerin kabul edilmesi ve işlenmesi)

ifade etmektedir. İçsel işlevsel olmayan duygu düzenleme ise duyguları içine atma, saklama gibi olumsuz duygu kontrolü ile ilişkiyi ve içsel süreçler kullanılarak iletilen bilgilerin engellenmesidir. Dışsal işlevsel duygu düzenleme boyutu, duyguları ifade etmek, tavsiye arama, fiziksel ilişki kurmak ve egzersiz yapmak şeklinde duygu deneyimini artırmak, azaltmak ya da sürdürmek için çevrenin yönlerini manipüle etmeye yönelik duygu düzenleme yöntemleri olarak ifade edilmektedir. Bir başka ifade ile dış kaynaklar kullanılarak iletilen bilgilerin kabul edilmesini ve işlenmesini ele almaktadır. Dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme ise, başkalarını kötü hissettirmeye çalışma gibi olumsuz duygu kontrolü ile ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bir başka ifade ile, dış kaynaklar kullanılarak iletilen bilgilerin engellenmesini içermektedir (Phillips, 2005; 2006; Phillips ve Power, 2007). Duygu düzenlemeye yönelik farklı boyutlara vurgu yapılsa da Gross, Richards ve John (2006) tarafından başarılı bir duygu düzenlemenin, kişinin yaşama uyumunda işlevselliğin bir ön koşulunu olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu bilgilerden hareketle duygu düzenleme kişinin pozitif ve negatif olan tüm duygusal süreçleri düzenleyebilmesi olarak ifade edilebilir. Böylelikle işlevsel olan duygu düzenleme becerilerini kullanarak yaşamlarında bir uyum yakalayabilmektedirler. Bu bağlamda araştırma konusu dikkate alındığında ergenlerin duygularını düzenleyememeleri yani duygularını işlevsel bir şekilde düzenleyememesi onların yaşam alanlarını olumsuz etkileyebilir ve sosyal medya ortamı gibi sanal ortamlarda doyum arayarak bağımlılık oluşturmalarına yol açabilir. Nitekim Beard ve Wolf (2001), Caplan (2002), Shapira vd. (2003) tarafından bireylerin sanal ortamlarda sağlıklı ve kontrolsüz bir şekilde zaman geçirmelerinin onların kişisel, sosyal ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya getirdiğine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda duygu düzenleme ile sosyal medya bağımlılığı arasında bir ilişkinin olabileceği düşünülmektedir.

Duygu düzenleme değişkenin yanı sıra sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olduğu düşünülen bir diğer kavram ise yaşam doyumudur. Yaşam doyumunu bireyin tüm hayatını bir bütün olarak olumlu ve pozitif yönde değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Diener vd., 1985; Shin ve Johnson, 1978; Veenhoven, 1996). Başka bir deyişle yaşam doyumunu, bireyin kendi yaşamını iyi bir yaşamın nasıl olduğuna dair ölçütlerle karşılaştırması olarak da ifade edilebilmektedir (Christopher, 1999; Neugarten vd., 1961). Bireyin yaşamdan aldığı mutluluğu, pozitif kişisel kimliği, psikolojik iyi oluşu, ekonomik anlamda güvenilirliği, sosyal ilişkilerde uyumlu olma gibi faktörler yaşam doyumunu etkilemektedir (Zisselman ve Cuttillo-Schmitter, 1999). Diğer yandan yaşam doyumunu, bireyin öznel iyi oluşunu da içermektedir. Öznel iyi oluş bireyin hayatını bilişsel ve duygusal açılarından değerlendirmesini kapsamaktadır. Bu değerlendirme sonucunda yaşam doyumunu ile ilgili bireyin hayatına dair verdiği durumsal tepkiler, yaşam doyumunun bilişsel değerlendirilmesini oluşturmaktadır (Diener, 1984; Diener vd., 1999). Yaşam doyumunu ile ifade edilmek istenen, belirli bir duruma ilişkin doyum almak değil, genel olarak tüm yaşantıdan doyum elde etmektir (Neugarten vd., 1961; Diener, 1984). Bireyler iyi bir hayat ve ruh sağlığı ile yüksek bir öznel iyi oluş hissi yaşamakta ve yaşamına dair değerlendirmeler yapmaktadırlar (Diener, 2000). Bunların yanı sıra yaşam doyumunu, bireylerin amaç ve ideallerine ulaşmasıyla da ilişkilidir (Bradley ve

Crowny, 2004). Nitekim Seligman (2007) kişinin kendini mutlu hissetmesi pozitif duygulanım sağlamakla birlikte aynı zamanda bu durum bireyi, hayata bağlı olmaya ve hayatın anlamlı olduğunu düşünmesinde etken olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu durum yaşam memnuniyeti ile paralellik gösterebilir. Bu bilgiler doğrultusunda yaşam doyumunu, kişinin yaşantısını olumlu biçimde değerlendirerek, yaşamından memnun olması durumu ile ifade edilebilir. Bu araştırma kapsamında konu dikkate alındığında bireylerin yaşamından memnun olmaması, yaşamını olumsuz biçimde değerlendirmesi ve onların yaşam doyumunu elde edememesine ve kendilerine doyum alabilecekleri şeylere yönelmesine sebep olabilir. Nitekim bu ortamlardan bir tanesi de sosyal medya ortamları olabilir ve bireyler bu doyum ihtiyacını elde edebilmek için sosyal medyayı yoğun kullanarak bağımlılık geliştirebilirler. Bu noktada yaşam doyumunun düşük olması sosyal medya bağımlılığına yol açabilir. Dolayısıyla sosyal medya bağımlılığının yaşam doyumunu ile ilişkili bir değişken olabileceği düşünülmektedir.

Sosyal medya, kişilerin yaşamlarında eğlence, iletişim, eğitim, bilgi, duygu ve düşünce paylaşımı, alışveriş gibi farklı birçok alanda önemli rol oynayan aktivitelere son derece hızlı ve kolay bir erişim sağlama imkânı sunarak her yaşta bireye hitap etmektedir. Bu noktada sosyal medya her yaş kesimi tarafından sıklıkla kullanılarak olumlu faydalar elde edilebilen bir teknoloji ürünü olarak nitelendirilebilir. Yaşam dönemleri içinde bireylerin yaşamı yönünden pek çok kritik öneme sahip olan ergenlik döneminde sosyal medyanın bilinçli kullanımı onların hem farklı alanlarda kolaylık ve imkânlardan fayda elde etmelerine katkı sunabilir. Ancak ergenlerin sosyal medyayı bilinçsiz ve problemlili kullanımları sonucu yaşayabilecekleri sosyal medya bağımlılığı onların farklı yaşam alanlarında işlev kayıpları yaşamasına yol açarak ruh sağlıklarını tehdit edecek düzeyde onlara zarar verecek bir tehdit unsuru olabilir. Bu bağlamda ergenler açısından sosyal medya bağımlılığı incelenmesi gereken bir problem alanını oluşturduğu söylenebilir. Ergenlerde sosyal medya bağımlılığı ile ilişki gösteren değişkenlerin ortaya koyulmasının sosyal medya bağımlılığı probleminin daha iyi biçimde anlaşılması ve yapılacak olan koruyucu ve iyileştirici ruh sağlığı çalışmalarına da katkı koyacağı düşünülmektedir. Sosyal medya bağımlılığı konusuna yönelik gerçekleştirilen alan yazın taraması sonucunda sosyal medya bağımlılığının çeşitli değişkenlerle incelendiği araştırmaların mevcut olduğu belirlenmiştir. Ancak sosyal medya bağımlılığı değişkeninin duygu düzenleme ve yaşam doyumunu değişkenleri ile birlikte incelendiği çalışmaların daha sınırlı olduğu görülmüştür. Bu açıklamalar doğrultusunda yapılan bu araştırma alan açısından önemli ve değerli görülmektedir. Bu bağlamda yapılan bu araştırmada, duygu düzenleme ve yaşam doyumunu değişkenlerinin ergenlerin sosyal medya bağımlılığı düzeylerini ne kadar yordadığını incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan araştırmada “duygu düzenleme ve yaşam doyumunu değişkenleri ergenlerin sosyal medya bağımlılık düzeylerini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?” sorusunun yanıtı aranmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma ilişkisel tarama modeline dayalı olarak yürütülmüştür. Bu model iki ya da daha fazla sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ya da derecesini belirlemeye yönelik bir araştırma modelidir (Karasar, 2016).

Araştırma Grubu

Araştırma 2021-2022 güz döneminde Afyonkarahisar ili Çay ilçesinde devlete ait olan ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 168 (%46.8) erkek ve 191 (%53.2) kız olmak üzere toplam 359 lise öğrencisi ile yürütülmüştür. Araştırma grubuna ilişkin yaş ortalaması 15.33 olup; yaş aralığı 14-18'dir.

Veri Toplama Araçları

Ergenler İçin Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği.

Bu ölçek Özgenel vd. (2019) tarafından APA DSM-5 kriterleri dikkate alınarak geliştirilmiştir. 9 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik çalışmasında, iç tutarlık katsayısı ölçeğin tamamında .90 biçiminde hesaplanmıştır. Ölçek beşli likert tipindedir. Ölçekten alınan yüksek puan sosyal medya bağımlılığının yüksekliğini ifade eder (Özgenel vd., 2019). Bu çalışmada ölçeğin toplam puanlarına ait Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .89 hesaplanmıştır.

Ergenler İçin Duygu Düzenleme Ölçeği.

Phillips ve Power (2007) geliştirmiş olduğu bu ölçeğin Türkçe uyarlamasını Duy ve Yıldız (2014) gerçekleştirmiştir. 16 maddeden oluşan bu ölçekte içsel işlevsel duygu düzenleme, içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme olmak üzere dört alt boyut bulunmaktadır. Ölçeğin güvenirlik çalışmasında, iç tutarlık katsayısı ölçeğin alt boyutlarda sırası ile .74, .76, .68 ve .57 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında beşli likert tipi kullanılmıştır. Alt boyutlardan elde edilen puanlar yükseldikçe o alt boyuta ilişkin duygu düzenleme yönteminin sıklığı da artmaktadır, bunun aksine puan düştükçe o yöntemi kullanma oranı da düşmektedir (Duy ve Yıldız, 2014). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı alt boyutlarda sırası ile .79, .71, .65, .78 olarak hesaplanmıştır.

Yaşam Doyumu Ölçeği.

Diener vd. (1985)'in geliştirdiği ölçek Köker (1991) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek 5 madde ve 7'li likert tipinden oluşmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puan yaşam doyumunun yüksekliğini ifade eder. Ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .85 belirlenmiştir (Köker, 1991). Bu çalışmada ölçeğin toplam puanlarına ait Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .83 olarak hesaplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu.

Araştırma grubunda bulunan ergenlerin cinsiyet ve yaşı hakkında bilgi sağlayabilmek amacı ile bu araştırma kapsamında oluşturulmuştur.

Etik İzin

Araştırmaya başlanmadan önce "Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu"ndan (Karar Tarihi: 14.01.2021; Toplantı: 01; Karar: 2022/21) etik kurul onayı alınmıştır. Bunun yanı sıra ilgili veri toplama araçlarının liselerde uygulanabilmesi açısından Afyonkarahisar İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli izin alınmıştır (Karar Tarihi: 28.01.2022; Sayı: E-49809702-605.01-42245072).

Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından sınıflara gidilerek yüz yüze 15.10.2021 - 31.10.2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Veri toplama araçları öğrencilere dağıtılmadan önce uygulanmadan önce araştırmanın amacı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Veri toplama araçlarının cevaplandırılması yaklaşık 45 dakika kadar sürmüş olup araştırma gönüllü öğrencilerin katılması esasına dayanmıştır. Bu bağlamda ilk önce öğrencilerden ve velilerden aydınlatılmış onam istenmiştir. Veri toplama sürecinde gizlilik ilkesine dikkat edilmiş bu doğrultuda öğrenciler bilgilendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın amacı doğrultusunda verilere Pearson Momentler Çarpım Korelasyonu Analizi ve Hiyerarşik Regresyon Analizi uygulanmıştır. Araştırma kapsamında 360 öğrenciye ulaşılmıştır. Ancak 1 öğrencinin verilerinde uç değer tespit edildiği için bu veriler değerlendirmeye alınmamış, dolayısı ile analizler 359 ergenin verileri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ilk olarak değişkenlerin normal dağılımları incelenmiştir. Normal dağılım değerlendirilmesinde çarpıklık, basıklık katsayıları, dal yaprak ve histogram grafikleri incelenmiş ve verilerin normallik koşullarını sağlayarak normal dağıldığına karar verilmiştir. Elde edilen verilerin sosyal medya bağımlılığı için çarpıklık katsayısının .926; basıklık katsayısının .224; içsel işlevsel duygu düzenleme için çarpıklık katsayısının -.598; basıklık katsayısının -.132; içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme için çarpıklık katsayısının .244; basıklık katsayısının -.317; dışsal işlevsel duygu düzenleme için çarpıklık katsayısının .113; basıklık katsayısının -.553; dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme için çarpıklık katsayısının .960; basıklık katsayısının .684; yaşam doyumunu için çarpıklık katsayısının -.260; basıklık katsayısının -.673 olduğu görülmüş ve verilerin normal dağıldığı yönünde karara varılmıştır. Ergenlerin sosyal medya bağımlılığı puanlarının, duygu düzenleme ve yaşam doyumunu değişkenleri açısından yordanıp yordanmadığına ait inceleme yapılırken hiyerarşik regresyon (hierarchical regression) analizi kullanılmıştır. Bu yönden regresyon analizi açısından gerekli varsayımlar olan, tekillik (singularity), değişkenler arası bağıntı ve tolerance değerlerinin kontrolü yapılmıştır. Analize girecek değişkenlerin arasında Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanmış ve bunun sonucunda yüksek düzeyde ilişki

olmadığı belirlenmiştir. Yordayan değişkenler arasındaki bağıntı incelendiğinde tolerans değerlerinin .20'den yüksek ve VIF değerlerinin 10'dan küçük ve CI değerlerinin ise 30'dan küçük olduğu tespit edilmiştir. Hataların bağımsız olma şartını inceleme bakımından Durbin-Watson değerine bakılmıştır ve bu değer 1-3 arasında (DW=1.84) olduğu ve sorun teşkil etmediği görülmüştür. Bu yapılan incelemelerden hareketle verilerin regresyon analizine uygunluk taşıdığı belirlenmiştir. Bu araştırma kapsamında .05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır (Akbulut, 2010; Büyüköztürk, 2011).

Bulgular

Ergenlerde, duygu düzenleme ve yaşam doyumu sosyal medya bağımlılığı puanının önemli bir yordayıcısı olup olmadığını belirlemek açısından "hiyerarşik regresyon analizi" uygulanmıştır. Hiyerarşik regresyon analizinden önce ilk olarak, değişkenler arasındaki ilişki, Pearson Momentler Çarpımı korelasyon tekniğiyle incelenmiş, buna ilişkin korelasyon katsayıları ile aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayıları ile Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1- Sosyal Medya Bağımlılığı	-					
2- İçsel İşlevsel Duygu Düzenleme ^a	-.246**	-				
3- İçsel İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme ^a	.464**	-.049**	-			
4- Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme ^a	.343**	.071**	.192**	-		
5- Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme ^a	.424**	-.168**	.417**	.153**	-	
6- Yaşam Doyumu	-.266**	.108**	-.404**	.018**	-.163**	-
$\bar{X}$	19.98	14.46	13.37	11.25	10.03	21.59
SS	8.39	3.65	4.60	3.91	4.40	7.52

Not: ** $p < .01$, a = Duygu düzenleme ölçeğine ilişkin alt boyutlar

Tablo 1'de görüldüğü gibi, sosyal medya bağımlılığıyla içsel işlevsel duygu düzenleme ($r = -.246$, $p < .01$) ve yaşam doyumu ($r = -.266$, $p < .01$) arasında negatif yönde ve anlamlı; içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme ($r = .464$, $p < .01$), dışsal işlevsel duygu düzenleme ($r = .343$, $p < .01$) ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme ($r = .424$, $p < .01$) arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde birer ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, değişkenler arasındaki ilişkiler .70'ten küçük olduğu için çoklu bağlantı olmadığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda ergenlerde sosyal medya bağımlılığının yordayıcısı olarak; duygu düzenleme ve yaşam doyumu yönelik hiyerarşik regresyon analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Değişkenler hiyerarşik regresyona girilirken, aralarındaki ilişki değerleri göz önünde tutularak büyükten küçüğe doğru bir sıralama ile girilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Medya Bağımlılığının Yordanmasına Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Değişkenler	B	SH _B	β	t	p	R ²	ΔR^2	F	p
1. Model	İİDD	-.489	.09	-.21	-4.99	.000	.38	.37	54.221	.000
	İİODD	.567	.08	.31	6.68					
	DİDD	.568	.09	.26	6.16					
	DİODD	.416	.08	.21	4.65					

2. Model									
İİDD	-.469	.09	-.20	-4.79	.000	.39	.38	44.943	.000
İİODD	.485	.09	.26	5.31					
DİDD	.589	.09	.27	6.39					
DİODD	.418	.08	.22	4.71					
YD	-.117	.05	-.10	-2.28					

Not: İİDD= İçsel işlevsel duygu düzenleme, İİODD= İçsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, DİDD= Dışsal işlevsel duygu düzenleme, DİODD= Dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme, YD= Yaşam doyumu, ^a =Duygu düzenleme ölçeğine ilişkin alt boyutlar

Tablo 2’de yer alan hiyerarşik regresyon analizindeki, modele ilk olarak, duygu düzenleme değişkeni girmektedir. Duygu düzenleme (içsel işlevsel duygu düzenleme, içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme, dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme) sosyal medya bağımlılığının %38’ini açıklamaktadır ($R^2=.38$, düzenlenmiş $R^2=.37$). İkinci adımda modele yaşam doyumu değişkeni dahil olmuştur. Yaşam doyumu sosyal medya bağımlılığının %1’ini açıklamaktadır ($R^2=.39$, düzenlenmiş $R^2=.38$). Son modele göre duygu düzenlemenin ($\beta_{\text{İçsel İşlevsel Duygu Düzenleme}} = -.20$, $p < .005$; $\beta_{\text{İçsel İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme}} = .26$, $p < .005$; $\beta_{\text{Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme}} = .27$, $p < .005$; $\beta_{\text{Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme}} = -.22$, $p < .005$) ve yaşam doyumunun ($\beta_{\text{Yaşam Doymumu}} = -.10$, $p < .005$) sosyal medya bağımlılığını anlamlı bir biçimde yordadığı saptanmıştır. Bu modele göre sosyal medya bağımlılığı duygu düzenlemenin içsel işlevsel duygu düzenleme alt boyutu ve yaşam doyumu negatif yönde; duygu düzenlemenin içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme, dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme alt boyutları pozitif yönde anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

Yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonucunda; duygu düzenleme ve yaşam doyumu değişkenlerinin sosyal medya bağımlılığı anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Modeldeki değişkenlerin beta değerleri dikkate alındığında ergenlerin sosyal medya bağımlılığını ilk sırada “duygu düzenleme” ve ikinci sırada “yaşam doyumu” değişkenlerinin anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, duygu düzenleme ve yaşam doyumu değişkenlerinin ergenlerin sosyal medya bağımlılığı düzeyinin önemli bir yordayıcısı olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen verilerin analizi sonucunda, duygu düzenleme ve yaşam doyumu değişkenlerinin ergenlerde sosyal medya bağımlılığının anlamlı yordayıcıları olduğu görülmüştür. Ergenlerde sosyal medya bağımlılığını duygu düzenlemenin içsel işlevsel duygu düzenleme alt boyutu ve yaşam doyumu negatif yönde ve anlamlı; duygu düzenlemenin içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme alt boyutları ise pozitif yönde ve anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür.

Araştırma sonucunda ilk bulgu olarak, ergenlerin sosyal medya bağımlılığını, incelenen değişkenler arasında en çok, duygu düzenlemenin (içsel işlevsel duygu düzenleme, içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme, dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme) belirlediği görülmüştür. Bu sonuca göre, ergenlerde duygu

düzenleme ölçeğinin içsel işlevsel duygu düzenleme alt boyutu azaldıkça ve duygu düzenlemenin içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme alt boyutları arttıkça sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin de yükseldiği söylenebilir. Alanyazın incelendiğinde, sosyal medya bağımlılığıyla duygu düzenlemenin içsel işlevsel duygu düzenleme, içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme alt boyutları arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alan çalışmalara rastlanmamıştır. Ancak mevcut araştırmalar, duygu düzenleme bozukluğu yüksek olan kişilerin interneti genellikle ruh hallerini değiştirmek için kullanarak onlarda bağımlılığa yol açabileceğini ortaya koymaktadır (Ateş ve Sağar, 2021; Quaglieri vd., 2021; Salek Ebrahimi vd., 2019). Ayrıca Amendola vd.'nin (2019) yürüttüğü araştırma sonucunda daha çok duygu düzensizliği gösteren gençlerin yeni teknolojileri problemli biçimde kullanma ihtimalinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla bu durum bir tür internet bağımlılığı olarak nitelendirilen sosyal medya bağımlılığı için de geçerli olabilir. Bireylerin sosyal medyada öz-denetimlerini sağlayamamalarından kaynaklanabilir. Sağar (2021) tarafından yapılan araştırmada sosyal medya bağımlılığı ile öz-denetim arasında ters yönde bir ilişkinin olduğu ve bireylerde öz-denetim azaldıkça sosyal medya bağımlılığının arttığı sonucu elde edilmiştir. Bu araştırma bağlamında bir tür değerlendirildiğinde bir tür öz-denetim eksikliği gibi ele alınabilen duygu düzenleme sonuçları Sağar'ın (2021) bulgusunu desteklemektedir. Ayrıca alanyazında sosyal medya bağımlılığı ve duygu düzenlemeyi ele alan çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Pontes vd. (2018) tarafından yürütülen araştırmada uyumsuz duygu düzenleme stratejilerinin kullanılmasının sosyal medya bağımlılığına yol açtığı sonucunu bu çalışma sonucu desteklemektedir. Hormes vd.'in (2014) çalışmasında da benzer şekilde düzensiz çevrimiçi sosyal medya kullanımı ile duygu düzenleme güçlüğü arasında ilişkinin olması sonucunu da bu çalışma sonucu desteklemektedir. Ayrıca Zsido vd. (2021) tarafından yürütülen araştırmada duygu düzenlemenin problemli sosyal medya kullanımının geliştirilmesinde kilit bir faktör olduğuna vurgu yapılmakta ve uyumsuz duygu düzenleme stratejilerinin sosyal kaygı ile hem problemli sosyal medya kullanımı hem de problemli internet kullanımı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonuçları bu araştırma sonucu ile tutarlılık göstermektedir. Butler vd. (2018) uyumsuz duygu düzenleme stratejilerinin kullanımının ruh sağlığını olumsuz etkilediğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca alanyazında internet kullanıcılarının ilk başlangıçta kısa süreli olarak ruh halini iyileştirmek için internete yöneldiklerini ancak bu iyi hissetme halini artırmak için çevrimiçi süreyi uzatarak tolerans geliştirdiklerine dikkat çekilmektedir (Griffiths, 1999). Bu bağlamda sosyal medya bağımlılığı sergileyen bireyler, iyi hissedebilmek ve duygularını düzenleyebilmek için tolerans geliştirerek sosyal medyayı problemli bir biçimde kullanıyor olabilirler. Bir başka ifade ile yüksek düzeyde uyumsuz duygu düzenlemesi ile karakterize edilen insanlar, muhtemelen sosyal medyayı aşırı ve kontrolsüz bir biçimde olumsuz ruh hallerinden ve duygusal durumlarından kaçmak için kullanıyor olabilirler. Görüldüğü üzere alanyazındaki mevcut sonuçlarla bu çalışma sonucu bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ergenlerde içsel işlevsel duygu düzenlemenin artırılması ile içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme ve

dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemenin azaltılması çalışmalarının, onların sosyal medya bağımlılığı düzeylerini azaltması beklenmektedir. Bu bağlamda önceki çalışma sonuçlarıyla uyumlu olarak, bu araştırmanın içsel işlevsel duygu düzenlemenin artırılması ve içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemenin azaltılması sonucu, sosyal medya bağımlılığını azaltmaya olumlu yararlarını ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucunda, ergenlerin sosyal medya bağımlılığını, incelenen değişkenler arasında duygu düzenleme değişkeninden sonra yaşam doyumu değişkeninin yordadığı görülmüştür. Bu sonuca göre, ergenlerin yaşam doyumu düzeyleri arttıkça sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin de azaldığı söylenebilir. Alanyazın incelendiğinde, sosyal medya bağımlılığıyla yaşam doyumu arasında ilişkinin olduğuna vurgu yapan ve bu çalışma sonucuyla tutarlı olan bulgular görülmektedir. Örneğin, bu çalışma sonucu Longstreet ve Brooks (2017) tarafından yürütülen çalışmada yaşam doyumu üzerinde sosyal medya bağımlılığının önemli etkilerinin olduğu ve sosyal medya bağımlılığının bireylerin yaşam, memnuniyetlerini azaltan bir unsur olduğu sonucunu desteklemektedir. Brailovskaia vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada da sosyal media bağımlılığı ile yaşam doyumu arasında ters bir ilişkinin olduğu sonucunu da bu çalışma sonucu desteklemektedir. Ayrıca Boer vd. (2020) tarafından yirmi dokuz ülkede ergenlerin yoğun ve sorunlu sosyal medya kullanımları ve refahlarının incelendiği çalışmada tüm ülkeler açısından, sosyal medya kullanımı sorunlu kullanıcıların, sorunlu olmayan kullanıcılara göre tüm alanlarda daha düşük refah düzeyinde olduğu sonucu ile bu çalışma sonucu tutarlık arz etmektedir. Bu araştırmaların yanı sıra Marttila vd. (2021) tarafından yapılan başka bir araştırmada ilk etapta sosyal medya bağımlılığının yaşam doyumu ile olumsuz bir şekilde ilişkili olduğu sonucu belirlenmiştir. Nitekim bu sonuç bu araştırma sonucu ile tutarlıdır. Ancak bu araştırmadan farklı olarak Marttila vd.'in (2021) araştırmasında boylamsal analiz gerçekleştirilmiş ve artan sosyal medya bağımlılığının bireylerde yaşamdan memnuniyet azalmasını öngörmediğini, ancak artan sosyal medya bağımlılığının artan yalnızlığı öngördüğünü ve artan yalnızlığın yaşamdan memnuniyeti azalttığını sonucu da bu araştırmanın sonucu ile uyumludur. Alanyazında yer alan sosyal medya bağımlılığı ile yaşam doyumu arasında ilişkiye vurgu yapan mevcut çalışmalar yönünde ergenlerde yaşam doyumu artırılması çalışmalarının sosyal medya bağımlılığı düzeylerini azaltması beklenmektedir. Bu bağlamda önceki çalışma sonuçlarıyla uyumlu olarak, bu araştırmanın yaşam doyumu sonucu, sosyal medya bağımlılığını azaltmaya olumlu yararlarını ortaya koymaktadır.

Yapılan bu çalışma sonucunda içsel işlevsel duygu düzenleme ve yaşam doyumu düzeyleri yüksek olan ergenler ile içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme düzeyleri düşük olan ergenlerin daha az sosyal medya bağımlılığına sahip olduklarına ulaşılmıştır. Bu sonuca dayalı olarak ergenlerde duygu düzenleme ve yaşam doyumuna yönelik yapılacak çalışmaların, onların sosyal medya bağımlılığını azaltmalarına yardım edebileceği düşünülmektedir.

Bu araştırma duygu düzenleme ve yaşam doyumu değişkenlerinin sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olması ve onu yordamasıyla ilgili önemli bir sonucu ortaya koymasına ek olarak bazı sınırlılıklar bulundurmaktadır. Bu sınırlılıklar; araştırma grubunda sadece ergenlerin yer alması, sosyal medya bağımlılığı ile sadece duygu düzenleme ve yaşam doyumu değişkenlerinin ele alınması, araştırmanın sadece nicel verilerle gerçekleştirilmesi olarak sıralanabilir. Bu noktada bu çalışmaya benzer nitelikte araştırmalar farklı araştırma grupları (yetişkinler, üniversite öğrencileri, ilkökul ve ortaokul düzeyindeki öğrenciler... vb.) ile yürütülebilir. Bu araştırma kapsamında sosyal medya bağımlılığı ile sadece duygu düzenleme ve yaşam doyumu değişkenleri incelenmiştir, dolayısıyla ilişkili diğer psikolojik faktörler inceleme yapılmamıştır. İleride yürütülecek olan çalışmalarda farklı değişkenlerin sosyal medya bağımlılığı üzerinde yordayıcılığı incelenebilir. Bu çalışma kesitsel olup neden-sonuç ilişkilerini ortaya koymamaktadır. Gerçekleştirilecek çalışmalarda farklı yöntemlerle sosyal medya bağımlılığı ile duygu düzenleme ve yaşam doyumu arasındaki neden-sonuç ilişkileri araştırılabilir. Bu çalışma aracılığıyla alanyazında yer alan mevcut bulgulara bağlı kalınmış, sosyal medya bağımlılığı çalışmalarına ilişkin önceki bulgular doğrulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, duygu düzenleme ve yaşam doyumunun sosyal medya bağımlılığı yordaması hakkında güncel verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle ergenlerde sosyal medya bağımlılığını azaltmaya ilişkin yapılacak çalışmalarda onların içsel işlevsel duygu düzenleme ve yaşam doyumu düzeylerini artırabilecek ve içsel işlevsel olmayan duygu düzenleme, dışsal işlevsel duygu düzenleme ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenleme düzeylerini azaltabilecek çalışmalara yer verilebilir. Dolayısıyla duygu düzenleme ve yaşam doyumu ile ilgili yapılan müdahaleler sosyal medya bağımlılığı üzerinde de yürütülebilir. Sosyal medya bağımlılığını azaltabilecek ergenlerin, yaşamdan doyum almalarını artırabilecek ve onların yaşamlarını olumlu değerlendirmelerine katkı sunabilecek, duygularını düzenlemelerine yardımcı olabilecek değişkenleri kazanarak kendilerini düzenlemelerine ilişkin danışmanlık faaliyetleri hazırlanıp yürütülebilir.

Kaynakça

- Akbulut, Y. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS uygulamaları*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Amendola, S., Spensieri, V., Guidetti, V., & Cerutti, R. (2019). The relationship between difficulties in emotion regulation and dysfunctional technology use among adolescents. *Journal of Psychopathology*, 25(1), 10-17.
- American Psychiatric Association, DSM-5.(2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5™* (5th ed.). Washington, DC.
- Amin, F., & Khan, M. F. (2020). *Online Reputation and Stress: Discovering the Dark Side of Social Media*. *FIIB Business Review*, 10(2), 181–192. DOI:10.1177/2319714520948171.
- Andreassen, C.S. (2015). Online social network site addiction: A comprehensive review. *Current Addiction Reports*, 2, 175–184. DOI 10.1007/s40429-015-0056-9.
- Andreassen, C., & Pallesen, S. (2014). Social network site addiction - An overview. *Current Pharmaceutical Design*, 20(25), 4053–4061. <https://doi.org/10.2174/13816128113199990616>.
- Ateş, B. ve Sağar, M. E. (2021). Üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik ve duygu düzenleme becerilerinin internet bağımlılığı üzerindeki yordayıcı rolü. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 87-102. doi:10.29065/usakead.887799.
- Beard, K. W. and Wolf, E. M. (2001). Modification in the proposed diagnostic criteria for internet addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 4(3), 377-383. <https://doi.org/10.1089/109493101300210286>.
- Boer, M., Van Den Eijnden, R. J., Boniel-Nissim, M., Wong, S. L., Inchley, J. C., Badura, P., ... & Stevens, G. W. (2020). Adolescents' intense and problematic social media use and their well-being in 29 countries. *Journal of adolescent health*, 66(6), 89-99. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.02.014>.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of computer-mediated Communication*, 13(1), 210-230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>.
- Bradley, R., & Corwyn, R. (2004). Life satisfaction among european american, african american, chinese american, mexican american, and dominican american adolescents. *International Journal of Behavioral Development*, 28(5), 385-400.
- Brailovskaia, J., Truskauskaitė-Kuneviciene, I., Kazlauskas, E., & Margraf, J. (2021). The patterns of problematic social media use (SMU) and their relationship with online flow, life satisfaction, depression, anxiety and stress symptoms in Lithuania and in Germany. *Current Psychology*, 1-12.
- Butler, R. M., Boden, M. T., Olino, T. M., Morrison, A. S., Goldin, P. R., Gross, J. J., & Heimberg, R. G. (2018). *Emotional clarity and attention to emotions in cognitive behavioral group therapy and mindfulness-based stress reduction for social anxiety disorder*. *Journal of Anxiety Disorders*, 55, 31-36, 10.1016/j.janxdis.2018.03.003.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (15. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cao, X., Gong, M., Yu, L., & Dai, B. (2020). Exploring the mechanism of social media addiction: an empirical study from WeChat users. *Internet Research*, 30(4), 1305–1328. doi:10.1108/intr-08-2019-0347.

- Caplan, S. E. (2002). Problematic Internet use and psychosocial well-being: development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers in Human Behavior*, 18(5), 553-575. [https://doi.org/10.1016/S0747-5632\(02\)00004-3](https://doi.org/10.1016/S0747-5632(02)00004-3).
- Christopher, J. C. (1999). Situating psychological well-being: Exploring the cultural roots of its theory and research. *Journal of Counseling & Development*, 77(2), 141-152. doi:10.1002/j.1556-6676.1999.tb02434.x
- Comm, J. (2010). *Twitter power 2.0: How to dominate your market one tweet at a time*. John Wiley & Sons.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.34>
- Diener, E.D., Emmons, R.A., Larsen, R.J., Griffin, S. (1985), The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological bulletin*, 125(2), 276-302. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>.
- Duy, B. ve Yıldız, M. A. (2014). Ergenler için duygu düzenleme ölçeği'nin türkçe'ye uyarlanması. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 5(41), 23-35. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/21461/229947>.
- Evans, D. (2008). Social media marketing: An hour a day. Canada. *Wiley publishing lawyer should know about Twitter, Facebook, YouTube & Wikis. Utah Bar Journal*, 23(3), 1-16.
- Goel, D., Subramanyam, A., & Kamath, R. (2013). A study on the prevalence of internet addiction and its association with psychopathology in Indian adolescents. *Indian Journal of Psychiatry*, 55(2), 140-143. doi:10.4103/0019-5545.111451.
- Greenberg, L. S. (2004). Emotion-focused therapy. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 11(1), 3-16. doi:10.1002/cpp.388
- Griffiths, M. (1999). Internet addiction: Fact or fiction? *The Psychologist*, 12(5), 246-250.
- Griffiths, M.D. (2000). Internet addiction: Time to be taken seriously? *Addiction Research*, 8, 413-418. <https://doi.org/10.3109/16066350009005587>.
- Griffiths, M. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10(4), 191-197. doi:10.1080/14659890500114359.
- Griffiths, M.D. (2012). Facebook addiction: Concerns, criticism, and recommendations: A response to Andreassen and colleagues. *Psychological Reports*, 110, 518-520. <https://doi.org/10.2466/01.07.18.PR0.110.2.518-520>.
- Griffiths, M.D. (2013). Social Networking Addiction: Emerging Themes and Issues. *Journal of Addiction Research & Therapy*, 4(5). DOI: 10.4172/2155-6105.1000e118.
- Gross, J. J. (1998). Antecedent- and response-focused emotion regulation: Divergent consequences for experience, expression, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 224-237. doi:10.1037/0022-3514.74.1.224.
- Gross J.J. (2001). Emotion regulation in adulthood: Timing is everything. *Current Directions in Psychological Science*, 10(6), 214-219. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00152>.
- Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39(3), 281-291. <http://dx.doi.org/10.1017/S0048577201393198>.

- Gross, J. J., Richards, J. M., & John, O. P. (2006). Emotion regulation in everyday life. In D. K. Snyder, J. A. Simpson, & J. H. Hughes (Eds.), *Emotion regulation in couples and families: Pathways to dysfunction and health* (pp. 13-35). Washington DC: American Psychological Association
- Gross, J. J., & Thompson, R. A. (2007). *Emotion regulation: Conceptual foundations*. In J. J. Gross (Eds.), *Handbook of emotion regulation*. (pp. 3-24). New York: The Guilford Press.
- Hormes, Julia M.; Kearns, Brianna; Timko, C. Alix (2014). *Craving Facebook? Behavioral addiction to online social networking and its association with emotion regulation deficits*. *Addiction*, 109(12), 2079–2088. doi:10.1111/add.12713.
- James, W. (1884). What Is an Emotion? *Mind*, os-IX(34), 188–205. doi:10.1093/mind/os-ix.34.188.
- Jamila, A., Setyohadi, D., Limantara, S., Pambudi, P., & Iliandri, O. (2021). Social media addiction and stress among Indonesian medical students in Banjarmasin. *Jurnal Kedokteran Siah Kuala*, 21(2), 106-111. DOI: org/10.24815/jks.v21i2.19603.
- Jones, A., Hook, M., Podduturi, P., McKeen, H., Beitzell, E., & Liss, M. (2022). Mindfulness as a mediator in the relationship between social media engagement and depression in young adults. *Personality and individual differences*, 185, 1-6. https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111284.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (31. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Koole, S. L. (2009). The psychology of emotion regulation: An integrative review. *Cognition and Emotion*, 23(1), 4-41. https://doi.org/10.1080/02699930802619031.
- Koole, S. L. (2010). The psychology of emotion regulation: an integrative review. (In J. D. Houwerand & D. Hermans (Eds), *Cognition and emotion: reviews of current research and theories* (ss. 128-167). New York: Taylor & Francis Group.
- Köker, S. (1991). *Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumu düzeylerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kuss, D.J., & Griffiths, M.D. (2011). Online social networking and addiction-a review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8(9), 3528–3552. doi:10.3390/ijerph8093528.
- Kwon, O., & Wen, Y. (2010). *An empirical study of the factors affecting social network service use*. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 254–263. doi:10.1016/j.chb.2009.04.011.
- Lin, M. F. G., Hoffman, E. S., & Borengasser, C. (2013). Is social media too social for class? A case study of Twitter use. *TechTrends*, 57(2), 39-45. https://doi.org/10.1007/s11528-013-0644-2.
- Longstreet, P., & Brooks, S. (2017). Life satisfaction: A key to managing internet & social media addiction. *Technology in society*, 50, 73-77. https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2017.05.003.
- Marttila, E., Koivula, A., & Räsänen, P. (2021). Does excessive social media use decrease subjective well-being? A longitudinal analysis of the relationship between problematic use, loneliness and life satisfaction. *Telematics and Informatics*, 59, 1-11. https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101556.
- Moawad, G. E., & Ebrahim, G. G. S. (2016). The Relationship between Use of Technology and Parent-Adolescents Social Relationship. *Journal of Education and Practice*, 7(14), 168-178.
- Neugarten, B. L., Havighurst, R. J., & Tobin, S. S. (1961). The Measurement of Life Satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16(2), 134–143. doi:10.1093/geronj/16.2.134.
- Özgenel, M., Canpolat, Ö. ve Ekşi, H. (2019). Ergenler için Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (ESMBÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6, 629–662. doi: 10.15805/addicta.2019.6.3.0086.

- Park, C. H., & Kim, Y. J. (2013). Intensity of social network use by involvement: A study of young Chinese users. *International Journal of Business and Management*, 8(6), 22-33. doi:10.5539/ijbm.v8n6p22.
- Phillips, K. F. V. (2005). *Emotion regulation, psychological health & quality of life in children & adolescents*. M.Sc Thesis. University of Edinburgh, UK.
- Phillips, K. F. V. (2006). "It's not easy feeling like me": emotion regulation and self-integration in adolescent self-harm. *Annexe Thesis Digitisation Project 2019 Block 22*.
- Phillips, K. F. V., & Power, M. J. (2007). A new self-report measure of emotion regulation in adolescents: The Regulation of Emotions Questionnaire. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 14(2), 145-156. https://doi.org/10.1002/cpp.523.
- Pittman, M., & Reich, B. (2016). Social media and loneliness: Why an Instagram picture may be worth more than a thousand Twitter words. *Computers in Human Behavior*, 62, 155-167. DOI:10.1016/j.chb.2016.03.084.
- Pontes, Halley M.; Taylor, Megan; Stavropoulos, Vasileios (2018). Beyond "Facebook Addiction": The Role of Cognitive-Related Factors and Psychiatric Distress in Social Networking Site Addiction. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 21(4), 240-247, 10.1089/cyber.2017.0609.
- Rachubinska, K., Cybulska, A. M., & Grochans, E. (2021). The relationship between loneliness, depression, internet and social media addiction among young Polish women. *European Review for Medical and Pharmacological Sciences*, 25, 1982-1989. DOI: 10.26355/eurrev_202102_25099.
- Quaglieri, A., Biondi, S., Roma, P., Varchetta, M., Frascchetti, A., Burrai, J., ... & Mari, E. (2021). From Emotional (Dys) Regulation to Internet Addiction: A Mediation Model of Problematic Social Media Use among Italian Young Adults. *Journal of Clinical Medicine*, 11(1), 1-14. https://doi.org/10.3390/jcm11010188.
- Sağar, M. E. (2019). Yetişkin bireylerde sosyal medya bağımlılığının irdelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi*, 1(2), 29-42. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jedihe/issue/52054/635201.
- Sağar, M. E. (2021). Predictive role of cognitive flexibility and self-control on social media addiction in university students. *International Education Studies*, 14(4), 1-10. doi:10.5539/ies.v14n4p1.
- Sağar, M. E. (2022). Yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığının yordayıcısı olarak psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 179-192. DOI:10.20875/makusobed.1080674.
- Sağar, M. E. ve Kök Eren, H. (2018). Bir grup üniversite öğrencisinin internet bağımlılıklarının incelenmesi. *Asos Journal The Journal of Academic Social Science*, 80, 523-534. DOI:10.16992/ASOS.14232.
- Sağar M. E. ve Kök Eren H. (2022). Relationship between internet addiction and sleep quality in university students. *Bağımlılık Dergisi*, 23(3), 362-368. DOI:10.51982/bagimli.1033761.
- Sağar, M. E. ve Özabacı, N. (2022). Investigating the effectiveness of solution-focused group counselling and group guidance programs to promote healthy internet use of university students. *African Educational Research Journal*, 10(1), 14-27. DOI:10.30918/AERJ.101.21.156.
- Salek Ebrahimi, L., Ahmadi, G., Masjedi Arani, A., & Mousavi, S.E. (2019). Predicting internet addiction in medical students by general self-efficacy, difficulty in emotion regulation and resilience. *Journal of Practice in Clinical Psychology*, 7(3), 167-174. http://dx.doi.org/10.32598/jpcp.7.3.167.
- Seligman, M. E. P. (2007). *Gerçek mutluluk: Kalıcı doyum potansiyelinizi geliştirmek için yeni olumlu psikolojinin kullanılması* (S., Kunt Akbaş Çev.). Ankara: Hyb Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2002).

- Shapira, N. A., Lessig, M. C., Goldsmith, T. D., Szabo, S. T., Lazoritz, M., Gold, M. S. and Stein, D. J. (2003). Problematic internet use: Proposed classification and diagnostic criteria. *Depression and Anxiety*, 17(4), 207-216. DOI:10.1002/da.10094.
- Shin, D. C., & Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research*, 5, 475-492. <https://doi.org/10.1007/BF00352944>.
- Szczygieł, K., & Podwalski, P. (2020). Comorbidity of social media addiction and other mental disorders – an overview. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 4, 7–11. 10.12740/APP/122487.
- Sun, Y., & Zhang, Y. (2020). A review of theories and models applied in studies of social media addiction and implications for future research. *Addictive behaviors*, 114, 1-38. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2020.106699>.
- Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2/3), 25–52. <https://doi.org/10.2307/1166137>.
- Uram, P., & Skalski, S. (2020). Still Logged in? The Link Between Facebook Addiction, FoMO, Self-Esteem, Life Satisfaction and Loneliness in Social Media Users. *Psychological Reports*, 125(1), 218-231. DOI:10.1177/0033294120980970.
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. In: W. E. Saris, R. Veenhoven, A. C. Scherpenzeel, & B. Bunting (Eds), *A comparative study of satisfaction with life in Europe* (pp. 11-48). Hungary: Eötvös University Press. Retrieved from <http://hdl.handle.net/1765/16311>.
- Watson, J. C., Prosek, E. A., & Giordano, A. L. (2022). Distress among adolescents: An exploration of mattering, social media addiction, and school connectedness. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 40(1), 95-107. <https://doi.org/10.1177/07342829211050536>.
- Yellowlees, P. M., & Marks, S. (2007). Problematic Internet use or Internet addiction?. *Computers in human behavior*, 23(3), 1447-1453. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2005.05.004>.
- Zhao, S., Grasmuck, S., & Martin, J. (2008). Identity construction on Facebook: Digital empowerment in anchored relationships. *Computers in human behavior*, 24(5), 1816-1836. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.02.012>.
- Zisselman, M., & Cuttillo-Schmitter, T. A. (1999). Life satisfaction in institutionalized centenarians. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 7, 63–64. doi:10.1097/00019442-199911001-00181.
- Zsido, A. N., Arato, N., Lang, A., Labadi, B., Stecina, D., & Bandi, S. A. (2021). The role of maladaptive cognitive emotion regulation strategies and social anxiety in problematic smartphone and social media use. *Personality and Individual Differences*, 173, 110647. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110647>.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 24.03.2022 Kabul/Accepted: 19.06.2022

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 513-542.

GELECEĞİN OKULLARI: BİR METAFOR ANALİZİ ÇALIŞMASIⁱ

Merve YALÇINKAYAⁱⁱ, Neslin İHTİYAROĞLUⁱⁱⁱ

Öz

Bu çalışmanın amacı geleceğin okullarına yönelik okul yöneticileri ve öğretmenlerin metaforik algılarını belirlemektir. Araştırmada nitel çalışma modeli kullanılmıştır. Bu kapsamda olgubilim deseni kullanımı tercih edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Kırıkkale il merkezindeki ilköğretim kurumlarında görev yapan 75 okul yöneticisi ve 100 öğretmen oluşturmaktadır. Okul yöneticileri ve öğretmenlerin geleceğin okullarına yönelik metaforik algılarını belirlemek amacıyla, “Geleceğin okul yöneticileri.....gibidir, çünkü .....”, “Geleceğin öğretmenleri.....gibidir, çünkü .....”, “Geleceğin okulları.....gibidir, çünkü .....” ifadelerinin yer aldığı yarı yapılandırılmış metafor belirleme formu kullanılmıştır. Bu çalışmada veri değerlendirme yöntemi olarak içerik analizi kullanılmıştır. Kodlayıcılar arasındaki ortalama güvenlik değeri %96 olarak bulunmuştur. Araştırmada okul yöneticileri, geleceğin okul yöneticilerine yönelik 30, geleceğin öğretmenlerine yönelik 30, geleceğin okullarına yönelik 34 çeşit metafor belirtmişlerdir. Öğretmenler, geleceğin okul yöneticilerine yönelik 68, geleceğin öğretmenlerine yönelik 63, geleceğin okullarına yönelik 55 çeşit metafor belirtmişlerdir. Okul yöneticileri ve öğretmenlerin geleceğin okul yöneticileri, öğretmenleri ve okullarına ilişkin görüşlerinin genellikle olumlu yönde olduğu, olumsuz görüşlerin az olduğu tespit edilmiştir. Okul yöneticileri ve öğretmenler, geleceğin okul yöneticileriyle ilgili en fazla “yol gösteren/aydınlatan” kategorisinde metaforlar üretmişlerdir. Okul yöneticilerinin büyük çoğunluğu geleceğin okul yöneticilerini “teknoloji uzmanı olan” olarak görmekteyken; öğretmenlerin daha az bir kısmı bu şekilde görüş belirtmiştir. Okul yöneticileri geleceğin öğretmenleri ile ilgili en fazla “teknoloji uzmanı olan” kategorisinde görüş belirtirken; öğretmenler en fazla “yol gösteren/aydınlatan” kategorisinde metaforlar üretmişlerdir. Geleceğin okullarıyla ilgili ise okul yöneticileri ve öğretmenler en fazla “üretim ve beceri merkezi” ve “teknolojik platform” kategorilerinde görüş belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geleceğin Okulları, Geleceğin Okul Yöneticileri, Geleceğin Öğretmenleri.

Schools of Future: A Metaphor Analysis Study

Abstract

The purpose of this research is to determine the metaphorical perceptions of school managers and teachers about the schools of the future. In the research, phenomenological method has been used in the scope of qualitative research method. The sample of the study consists of 75 school managers and 100 teachers working in primary education institutions in Kırıkkale. A semi-structured metaphor identification form including the expressions “The school managers of the future are like..... because .....”, “The teachers of the future are like..... because .....”, “The schools of the future are like..... because.....” are used. Content analysis technique has been used in data analysis. Average reliability value of the research among encoders is determined as 96%. In this research, school managers

ⁱ Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında birinci yazarın yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

ⁱⁱ Öğretmen, MEB, e-posta: yalcinkayamerve01@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-4699-8051

ⁱⁱⁱ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, e-posta: neslinihtiyaroglu@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3872-0922

developed 30 metaphors for the managers of the future, 30 for the teachers of the future, and 34 for the schools of the future. Teachers stated 68 metaphors for the managers of the future, 63 for the teachers of the future, and 55 for the schools of the future. The metaphors of school managers and teachers about the school managers, teachers and schools of the future are generally positive and negative opinions are few. School managers and teachers have mostly developed metaphors in the category of "guiding/illuminating" about the school managers of the future. While the majority of school managers consider managers of the future as "technology experts", less of the teachers state this opinion. While school managers have mostly developed metaphors about the teachers of the future in the category of "technology experts", teachers have mostly developed metaphors about the teachers of the future in the category of "guiding/illuminating". School managers and teachers have mostly developed metaphors in the categories of "production and skill center" and "technological platform" about the schools of the future.

Keywords: Schools of Future, School Managers of Future, Teachers of Future.

Structured Abstract

In recent years, rapidly developing information systems and technology have changed people's professional and personal life routines, providing people with the opportunity to be and work anywhere at any time. Thus, the transition from industrial society to information society has accelerated; the importance of knowledge and the fact that progress cannot be made without knowledge has emerged. Education plays a vital role in developing the knowledge, skills, attitudes and values that enable people to contribute to and benefit from an inclusive and sustainable future. Schools where education takes place need to keep up with the changing and developing society with the transition to the information society. It is of great importance to find out what the concept of future schools is associated with in the perceptions of administrators and teachers, to shed light on the understanding of education in the future, and to be a guide on how the schools of the future should be.

514

The purpose of this research is to determine the metaphorical perceptions of school managers and teachers about the schools of the future. It is aimed to find answers to such questions as "How do school administrators perceive the school administrators, teachers and schools of the future?", "How do teachers perceive the school administrators, teachers and schools of the future?". This study was prepared by using the phenomenology design, which is one of the qualitative research methods. The participants of this research consist of school administrators and teachers working in Kirikkale city center and districts in the fall semester of the 2020-2021 academic years. The research was carried out with 75 school administrators and 100 teachers. In the research, regardless of criteria such as gender and age, volunteering to participate in the study and working as a school principal, assistant principal, and teacher were taken into account. A semi-structured metaphor identification form including the expressions "The school managers of the future are like..... because .....", "The teachers of the future are like..... because .....", "The schools of the future are like..... because....." are used. Content analysis technique has been used in data analysis. Average reliability value of the research among encoders is determined as 96%.

In this research, school managers developed 30 metaphors for the managers of the future, 30 for the teachers of the future, and 34 for the schools of the future. Teachers stated 68 metaphors for the managers of the future, 63 for the teachers of the future, and 55 for the schools of the future. The metaphors of school managers and teachers about the school managers, teachers and schools of the future are generally positive and negative opinions are few. School managers and teachers have mostly developed metaphors in the category of "guiding/illuminating" about the school managers of the future. While the majority of school managers consider managers of the future as "technology experts", less of the teachers state this opinion. While school managers have mostly developed metaphors about the teachers of the future in the category of "technology experts", teachers have mostly developed metaphors about the teachers of the future in the category of "guiding/illuminating". School managers and teachers have mostly developed metaphors in the categories of "production and skill center" and "technological platform" about the schools of the future. This research shows parallelism with the studies conducted in the national and international literature on the schools of the future. This study aims to enable future school

administrators and teachers to be leaders, technologists, and guides; our study shows similarity with other studies in terms of future schools being production and skill centers and technological platforms. However there are not enough studies on the schools of the future in the national literature. This study is qualified to partially complete this deficiency in the literature.

It is recommended future school principals to use affective tests to select school principals from people with leadership qualities, to organize awareness programs for school principals to gain leadership attitudes and skills before and during the service, to make graduate education processes of school principals compulsory. Also, it is recommended future teachers to use technological applications in the lesson, to organize awareness programs to provide them with technological skills before and during the service, to prepare projects with technology, to organize teacher workshops to develop their leadership skills, to plan the activities together with students, and to cooperate with teachers from different schools. Finally, Creating a suitable climate for project work in schools, opening skill-building workshops for students in schools and taking a contributing role in every process in society are recommended to create the schools of future.

Giriş

Son yıllarda hızla gelişen bilişim sistemleri ve teknoloji, yaşamın her alanında geri dönüşü mümkün olmayan değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, insanların mesleki ve kişisel yaşam rutinlerini değiştirmiş, yaşamı dört duvar arasından kurtararak insanlara her an her yerde olabilme ve çalışabilme imkânı sağlamıştır. Böylece sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş hızlanmış; bilginin önemi ve bilgi olmadan ilerlemenin gerçekleşmeyeceği gerçeği gün yüzüne çıkmıştır.

Bilgi toplumu bilgi sektörünü, üretimini ve sermayesini ön plana alan, iletişim teknolojileri, bilgi otoyolları, elektronik ticaret gibi gelişmeler sayesinde toplumu ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan sanayi toplumunun ötesine taşıyan bir gelişim evresidir (Selvi, 2012). Bilgi toplumunun etkileri hem toplumlar hem de bireyler üzerinde kendini göstermektedir. Toplumsal açıdan bakıldığında küreselleşen dünyada uluslararası bilgi alışverişi ve her türlü bilginin kolaylıkla öğrenilmesi günlük yaşamı değiştirmiştir. İleri teknoloji ürünler aracılığıyla insanların yeni durumlarla ve farklı kültürlerle tanışması (Varol, 2010) bireyselleşmeye dayalı toplumsal yapının yerine, iş birliğine dayalı toplulukçuluğun ön planda olduğu bir yapıyı geliştirmiştir (Bozaslan, 2019). Bu iş birliklerinin sağlanmasında internet ve sosyal medya etkin rol oynamaktadır. İnsanlar, internet üzerinden topluluklar kurarak toplumun her alanına katkı sağlayacak fikirler üretebilmekte ve toplumsal sorunlara çözümler bularak sosyal hayatı etkileyebilmektedir (Vural ve Bat, 2010). Bilgi toplumunda ayrıca sosyal açıdan toplumsal yaşam biçimini etkileyen özgürlük, refah, adalet, hoşgörü, uzlaşma, barış, düzen, bilgi, ahlak ve kalite gibi küresel değerler de öne çıkmaktadır (Altunay ve Yalçinkaya, 2011). Diğer taraftan bilgi toplumu bireyler üzerinde de oldukça etkili olmuştur. Bilgi toplumunda bireylerin, eriştiği bilgiyi yorumlayabilen, yeni bilgiler üretebilen ve bu bilgileri kullanabilen, bilginin değişebileceğini anlayabilen, gelişime açık, bilgiyi keşfeden, diğerleriyle paylaşan, üst düzey düşünme becerilerine sahip kişiler olması beklenmektedir (Saygılı, 2013). Bu sebeple, bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve bireysel yeteneklerin gelişimine değer verilir (Koçak, 2011). Bilgi toplumunun bireysel ve toplumsal süreçlerde gerçekleştirdiği bu gelişimler, teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda olduğu kadar eğitim alanında da değişimin tetikleyicisi olmuştur (Değirmen, Vural ve Özbükerci, 2016).

Bilgi toplumunda yer alan bireylerin eğitimi, bilgi toplumunun en temel unsurudur. Bu nedenle eğitimsel süreçlerde ve eğitilen bireylerin özelliklerinde farklılaşmalar yaşanmıştır. Bilgi toplumunun gerektirdiği yeterliliklere uygun bireylerin yetiştirilmesinde önemli bir rol oynayan okul yöneticileri, okullarını değişime hazırlamak ve öğretmenlerin ve öğrencilerin kişisel gelişimlerini desteklemekten sorumludur (Drucker, 2014). Bilgi toplumunda okul yöneticilerinin etkili iletişim becerilerine sahip olması ve insan kaynaklarını etkin bir şekilde yönetmesi beklenmektedir. Okul yöneticileri, bilgiden en iyi şekilde yararlanma yollarını bilmeli, okul personelini bilgi teknolojileri konusunda yetiştirmeli, değişimi fırsat olarak gören, gelişime açık, farklılıklara saygılı ve adil kişiler olmalıdır (Schlechty, 2005). Bilgi toplumunda okul yöneticilerinden eğitimin tüm paydaşlarının görev

dağılımını uygun şekilde yapmaları, etkili liderlik becerilerine sahip olmaları, okulun kurumsal kimliğini temsil edebilmeleri ve okul çevresi ile iletişim içerisinde olmaları beklenmektedir (Aslanargun, 2011). Okul yöneticileri kendilerini lider olarak yetiştirmeli ve bütüncül bir bakış açısı geliştirmelidir (UNESCO, 2018). Bu sayede, eğitim kurumları daha kaliteli hizmet sunmuş ve kurumun çıkarları doğrultusunda eğitim paydaşlarının beklentileri karşılanmış olur. Özetle, eğitim kurumlarının verimli ve etkili çalışmalar gerçekleştirmesi, okul yöneticilerinin kendilerini bilgi toplumuna uygun yetiştirmeleriyle sağlanacaktır (Deliveli, 2010).

Eğitim faaliyetlerinde öğrencileri geliştirme, yetiştirme ve geleceğe hazırlama yönünde en önemli rol öğretmenlere aittir. Öğretmenler, öğrencilerin ruhuna şekil veren sanatçılardır (Topçu, 2017c). Bilgi toplumunda öğretmenler, bilişim teknolojilerini etkin olarak kullanma becerisine sahip; hayat boyu öğrenme kültürünü benimsemiş; girişken; bireysel farklılıklara karşı saygılı; karar alma yeteneğine sahip; sorgulayabilen; etkili bir biçimde problem çözebilen; risk alabilen ve çağdaş değerleri yorumlayabilen bireylerdir (Koç ve Merter, 2010). Bilgi toplumunda öğretmen, mesleki alanda gelişmeleri takip ederek kendini sürekli yenileyen, öğrencilere öğrenmeyi öğreten, vatandaşlık hak ve sorumluluklarını bilen, öğrencileri yönlendiren konumdadır. Ayrıca, okuyan, inceleyen, araştıran ve bilgiyi hayata aktaran bir donanıma sahiptir (Abazaoğlu, Yıldırım ve Yıldızhan, 2014). İşbirlikli öğrenmeyi benimseyen ve öğrencilerle birlikte bir öğrenenler topluluğu oluşturan öğretmenler, geleceğin, sorgulayıcı öğrenme yöntemleri üzerine kurulacağı gerçeğinin ve öğrencilere bilgi yüklemek yerine öğretmeyi öğretmenin daha yararlı olacağının bilincindedir (Eğitim Araştırma ve Geliştirme Dairesi [EARGED], 2011).

Öğrencilerin bilgi toplumunun gerektirdiği becerileri kazanmasına imkân veren kalıcı kabiliyetler oluşturulmasını sağlayan, fikir alışverişlerinin yapıldığı, olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurmanın ve yaratıcı düşünmenin öğrenildiği kurumlar olan okullar, milli ideallere önem veren yerler olarak nitelendirilmektedir. Okul bir milletin ruhundaki kuvvetli yönleri yaşatabilmelidir. Bu zihniyete sahip olarak kurulmuş okulların; gelecekte büyük bilim adamı, sanatçı ve dâhiler yetiştirebileceği ve bugünün dünyasında kabul edilen ilmi görüşler gibi Türk felsefesi ve sanatının da dünya çapında kabul görmesinin sağlanacağı Topçu (2017c) tarafından vurgulanmaktadır. Ayrıca mevcut durumdaki okulların yeterli fiziki standartlarının ve özgün mimari tarz ve karakterlerinden yoksun olması, mevcut okul yapısının eksiği olarak görülmektedir (Topçu, 2017c). Mevcut okul binası, topluma daha iyi hizmet veren, uyarlanabilir, çok amaçlı bir yeterlilik merkezine dönüşmelidir. Bu merkezler toplumsal refahı geliştirir, böylece öğrenmeyi olumlu yönde etkiler. Ayrıca okullar, şimdiye kadar kullanılmakta olanlardan farklı başlangıç noktalarına dayanarak tasarlanmalıdır. Her bir öğrenme alanının mobilyaları, iç tasarımı ve teknolojisi kullanıcıların ihtiyaçlarına göre yeniden tasarlanmalıdır. Rahat mobilyalar ve aydınlatma, tüm duyuları öğrenmeye sevk eder ve öğrenme deneyimini olumlu yönde etkiler. Öğrenme ortamları dört duvar yerine beş duvar veya uyarlanabilir duvarlar şeklinde tasarlanabilir. Geleneksel konferans salonlarının yanı sıra, proje çalışması, takım öğrenimi veya bireysel çalışma için alanlara ihtiyaç

duyulmaktadır. İyi tasarlanmış öğrenme ortamı koridorlar veya boş yeri olmayan bir alandır. Yani okuldaki tüm alanlar öğrenme üzerine tasarlanmalıdır. Gelecekteki okullar, sadece okul saatleriyle sınırlandırılmadan hayat boyu öğrenmeye fırsat verecek şekilde dizayn edilmelidir (Organisation for Economic Cooperation and Development [OECD], 2018). Bu bağlamda Türkiye'nin de dahil olduğu eğitim ortamları tasarımına yönelik ITEC, CPDLab, Living Schools Lab ve Creative Classroom Lab gibi birçok çalışma yürütülmektedir. Ayrıca Brüksel'de Avrupa Okul Ağı tarafından yürütülen Future Classroom Lab (Geleceğin sınıf ortamları) sınıf ortamlarını yeniden tasarlamaya yönelik çalışmalar kapsamındadır (Çoban, 2019).

Ülkemizde bilgi toplumu olma yönünde, özellikle eğitim alanında da uygulanmaya başlanan Eğitim Bilişim Ağı (EBA), e-Dönüşüm Türkiye Projesi, 2015- 2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı ve FATİH Projesi gibi çalışmalarla eğitim öğretim sürecinin gelişimine katkıda bulunmak ve bireylerde bilginin önemine yönelik farkındalık sağlamak hedeflenmiştir. Bunun nedeni insanların kapsayıcı ve sürdürülebilir bir geleceğe katkıda bulunmalarını ve bunlardan yararlanmalarını sağlayan bilgi, beceri, tutum ve değerlerin geliştirilmesinde eğitimin, hayati bir role sahip olmasıdır.

Eğitim sisteminin gelişmesinde ana faktör, öğrenme ortamları olan okuldaki yapıyı ve pedagojik kültürü etkilemek ve değiştirmektir. Değişime ilk olarak okul ile başlamak değişimin köklü ve kalıcı olmasını mümkün kılacaktır (Mattila ve Slander, 2015). Ancak okullarda değişim gerekli görülse bile, okul ortamında önemli bir role sahip yönetici ve öğretmenler eski çalışma şeklini bırakmadıkça değişimin gerçekleşmesi mümkün değildir. Yöneticiler ve öğretmenler hem eski hem de yeni yöntemi sürdürmeye çalışırlarsa, değişim zor, hatta imkânsız hale gelir (Mattila ve Slander, 2015). Okullarda eski anlayışın değişmesi için en önemli adım, yönetici ve öğretmenlerin, bilgi toplumuna geçişle değişen ve gelişen topluma ayak uydurularıyla mümkün olacaktır. Bu nedenle, geleceğin okulları kavramının yönetici ve öğretmenlerin algılarında ne ile ilişkilendirildiğini bulmak, geleceğin eğitim anlayışına ışık tutması, geleceğin okullarının nasıl olacağı konusunda bir yol gösterici olması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı geleceğin okullarına yönelik yönetici ve öğretmen algılarını incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1) Okul yöneticileri geleceğin
  - a) okul yöneticilerini
  - b) öğretmenlerini
  - c) okulunu nasıl algılamaktadır?
- 2) Öğretmenler geleceğin
  - a) okul yöneticilerini
  - b) öğretmenlerini
  - c) okulunu nasıl algılamaktadır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, okul yöneticileri ve öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine, öğretmenlerine ve okullarına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla belirlemek amaçlanmıştır. Olgubilim deseninde, farkında olunan fakat ayrıntılı ve derinlemesine bir bilgiye sahip olunmayan olgulara, olaylara, tecrübeler, algılara, yönelimlere, kavramlara ve durumlara odaklanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Olgubilim deseninin en temel amaçlarından biri olguların tanımlanmasıdır. Bu desen ile, bireylerin olguyla ilgili deneyimleri ve bu deneyimlere yükledikleri anlamlara ilişkin algıları ortaya çıkartılmaya çalışılmaktadır (Christensen, Johnson ve Turner, 2015). Nitel bir araştırma yöntemi olan metafor tekniği, kavramların doğru bir şekilde belirlenmesine ve eski bilgiler ile yeni bilgiler arasında benzerlik kurarak soyut fikirlerin somutlaştırılmasına olanak sağlayan son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalarda yeni bir araştırma yöntemi olarak kullanılmaktadır (Güneş ve Fırat, 2016). Yunanca "Metapherein" sözcüğünden türemiş olan metafor kelimesi, bilinen bir bölümden az bilinen veya hiç bilinmeyen yeni bir bölüme bilgi aktarmak anlamına gelmektedir (Levine, 2005).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın katılımcıları, 2020–2021 eğitim-öğretim yılının güz döneminde, Kırıkkale il merkez ve ilçelerinde görev yapmakta olan okul yöneticileri ve öğretmenlerden oluşmaktadır. Araştırma 75 okul yöneticisi ve 100 öğretmen ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada katılımcıların cinsiyet, yaş gibi özelliklerine bakılmaksızın, çalışmaya katılmaya gönüllü olmaları ve okul müdürü, müdür yardımcısı, öğretmen olarak görev yapıyor olmaları dikkate alınmıştır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veriler, araştırmacıların hazırlamış olduğu yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan metafor belirleme formuyla toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış soru formu metafor çalışmalarında en çok tercih edilen veri toplama araçlarından (Döş, 2010). Formda okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin geleceğin okul yöneticileri, öğretmenleri ve okullarına yönelik algılarını belirlemek için "Geleceğin okul yöneticileri ..... gibidir, çünkü .....", "Geleceğin öğretmenleri ..... gibidir, çünkü .....", "Geleceğin okulları ..... gibidir, çünkü ....." şeklindeki 3 adet cümleyi tamamlamaları istenmiştir. Bu soru kalıbında, "gibi" sözcüğü ile benzetilen kavramlar arasında daha açık bir şekilde çağrışım kurmak; "çünkü" sözcüğü ile kavramlara yönelik algıların detaylı ve ayrıntılı şekilde belirlemek hedeflenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler, sosyal bilimler alanındaki nitel araştırmalarda kullanılan veri değerlendirme yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir (Bilgin, 2006). İçerik analizi, elde edilen verilerin ayrıntılı ve detaylı bir şekilde incelenmesine, daha sonra bu verileri açıklayan kavram, kategori ve temalara ulaşılmasına olanak sağlayan bir yöntemdir. İçerik analizinde, öncelikle elde edilen veriler incelenir. Birbirine benzer olan veya aralarında ilişki olan veriler belirli kategorilere ayrılır ve daha sonra temalar etrafında bir araya getirilir. Böylece, katılımcıların görüşleri sistematik bir şekilde içeriklerine ayrıştırılarak incelenir ve yorumlanır (Bengtsson, 2016). İçerik analizinin temel amacı verilere karşılık gelen kavramlara ve benzerliklere ulaşarak kategorize edilmesini ve bu kategorilerden oluşturulan sosyal gerçekliğin çıkarımının yapılmasını sağlamaktır (Zhang ve Wildemuth, 2009). Araştırmaya uygun şekilde doldurulmuş 175 okul yöneticisi ve öğretmen ifadelerini kapsayan metaforların analiz edilmesi sürecinde; metaforların incelenmesi ve adlandırılması, metaforların amaca uygun olarak kategorize edilmesi, geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması, frekansların hesaplanması, verilerin yorumlanması ve değerlendirilmesi aşamaları takip edilmiştir (Selçuk, Palancı, Kandemir ve Dündar, 2014).

Geçerlik ve Güvenirliğin Sağlanması

Araştırmanın geçerliğini sağlamak için metaforların belirlenmesi ve veri analizi süreciyle ilgili detaylı açıklamaların yapılması, oluşturulan kategorilere ve kategorileri en iyi temsil ettiği düşünülen açıklamalardan seçilen örneklerin bulgular bölümünde gösterilmesi gibi önlemler alınmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmanın güvenilirliğini sağlamaya yönelik kategorilerde yer alan kodların, kavramsal kategorileri temsil edip etmediğini belirlemek için kodlar ve kodlara ilişkin kategoriler karşılaştırılmıştır. Araştırma verileri araştırmacılar tarafından ayrı ayrı kodlanmıştır ve sonra elde edilen kod ve kategori listesi hazırlanmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini hesaplamak için Tawney ve Gast'in (1984) önerdiği, $[(\text{Görüş Birliği}) / (\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı})] \times 100$ formülü kullanılmıştır. Güvenirlik hesaplarının %70 ve üzerinde çıkması, nitel araştırmaların güvenilir kabul edilmesi için uygundur (Miles ve Huberman, 1994). Bu çalışmada hesaplanan güvenirlilik katsayısı, %96 olarak bulunmuş ve uzmanların görüşleri yönünde belirlenen kategorilerin yüksek oranda tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde okul yöneticileri ve öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine, öğretmenlerine ve okullarına yönelik belirttikleri metaforlara, bu metaforların ilgili kategoriler altında değerlendirilmesine ve ilgili metaforlarla ilgili örnek cümlelere yer verilmiştir. Tablo 1'de okul yöneticilerinin geleceğin okul yöneticilerine yönelik geliştirdikleri metaforlar yer almaktadır.

Tablo 1. Okul yöneticilerinin geleceğin okul yöneticilerine yönelik geliştirdikleri metaforlar

Metafor Sırası	Metafor Adı	F	Metafor Sırası	Metafor Adı	f
1	Lider	10	16	Vizyoner	2
2	Bilgi Teknolojisi Yöneticisi	6	17	Rehber	2
3	Terazi	5	18	Amele	1
4	Dijital Uzman	4	19	Işık	1
5	Orkestra Şefi	4	20	Mum	1
6	Pusulâ	4	21	Kurt	1
7	Web Tasarımcısı	4	22	İsveç Çakısı	1
8	Baba	3	23	Ayna	1
9	Yönetmen	3	24	Muhasebeci	1
10	Kaptan	3	25	Ebeveyn	1
11	Bilgisayar	3	26	Yıldız	1
12	Bilgisayar İşlemcisi	3	27	Yapay Zekâ	1
13	Ağaç	2	28	Bilim İnsanı	1
14	Güneş	2	29	Şarj Aleti	1
15	Aile Reisi	2	30	El Feneri	1
					75

30 çeşit metafor ve belirtilen görüş sayısı

Tablo 1 incelendiğinde, okul yöneticilerinin geleceğin okul yöneticilerine yönelik toplam 30 çeşit metafor ürettikleri ve bu metaforlar için 75 görüş belirttikleri görülmektedir. Okul yöneticilerinin geleceğin okul yöneticileriyle ilgili en fazla kullandıkları ilk 5 metafor, lider, bilgi teknolojisi yöneticisi, terazi, dijital uzman, orkestra şefi şeklinde sıralanmaktadır. Metaforlarda genellikle teknolojik yeterliliğe sahip olma, yol gösterme gibi konuların vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca, metafor çeşitlerinden 17 tanesinin canlı, 13 tanesinin cansız metafor olduğu belirlenmiştir. Toplam 17 metafor, 2 ile 10 kez arasında tekrar edilirken, toplam 13 metafor ise birer kez ifade edilmiştir. Okul yöneticilerinin geleceğin okul yöneticilerine yönelik en fazla “lider” metaforunu ürettikleri tespit edilmiştir. Okul yöneticilerinin geleceğin okul yöneticilerine yönelik görüş belirttikleri metaforlar, ortak özellikleri dikkate alınarak 7 kavramsal kategori altında birleştirilmiştir. Bu metaforların kategorilere göre dağılımına ise Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Okul yöneticilerinin geleceğin okul yöneticilerine yönelik geliştirdikleri metaforların kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	Metafor çeşidi (f)
Yol gösteren/Aydınlatan:	
Lider (10), pusula (4), kaptan (3), rehber (2), güneş (2), ışık (2), mum (1), vizyoner (1), yıldız (1), ayna (1), el feneri (1), kurt (1)	29
Teknoloji uzmanı olan:	
Bilgi teknolojisi yöneticisi (6), dijital uzman (4), web tasarımcısı (4), bilgisayar (3), bilgisayar işlemcisi (3), yapay zekâ (1)	21
Yöneten/İdare eden:	
Orkestra şefi (4), yönetmen (3), aile reisi (2), muhasebeci (1)	10
Adil olan/Dengeleyen:	
Terazi (5)	5
Sevgi ve dayanışma içinde olan:	
Baba (3), ebeveyn (1)	4
Çalışan/ Üreten:	
Amele (1), bilim insanı (1), İsveç çakısı (1)	3
Enerji veren/Canlandırıcı:	
Ağaç (2), şarj aleti (1)	3

Tablo 2’de görüldüğü gibi, okul yöneticilerinin geleceğin okul yöneticilerine yönelik geliştirdikleri metaforlar 7 kavramsal kategori altında birleştirilmiştir. Bu kategoriler; en çok metafor içerenden en az metafor içerene doğru “yol gösteren/aydınlatan, teknoloji uzmanı olan, yöneten/idare eden, adil olan/dengeleyen, sevgi ve dayanışma içinde olan, enerji veren/canlandıran, çalışan/üreten” şeklinde sıralanmaktadır. Bu kategorilere yönelik metaforlar ve açıklamalar şu şekilde örneklendirilebilir:

Yol gösteren/Aydınlatan: “Geleceğin okul yöneticileri *el feneri* gibidir, çünkü el fenerinin ışık saçıp karanlıktan kurtardığı gibi okul yöneticileri de bizleri aydınlatarak doğru yola iletacaktır.” (M6)

Teknoloji uzmanı olan: “Geleceğin okul yöneticileri *dijital uzman* gibidir, çünkü dijital çağda donanımlı eğitim yöneticilerine ihtiyaç olacaktır.” (M20)

Yöneten/İdare eden: “Geleceğin okul yöneticileri *orkestra şefi* gibidir, çünkü işlerin bütünlük ve ahenk içerisinde yönetilmesini sağlayacaktır”. (M2)

Adil olan/Dengeleyen: “Geleceğin okul yöneticileri *terazi* gibidir, çünkü terazinin dengeli ve eşit olması gibi okul müdürleri de adil olmalı, personel ayırt etmemelidir”. (M1)

Sevgi ve dayanışma içinde olan: “Geleceğin okul yöneticileri *baba* gibidir, çünkü beraber çalıştıkları personeli bir evlat olarak görmeli ki, bir baba evladı hata yaptığında bile ona nasıl sahip çıkıyorsa, personeline de sahip çıkmalı, onların hatalarını giderip yine sevebilmelidir.” (M5)

Çalışan/Üreten: “Geleceğin okul yöneticileri *amele* gibidir, çünkü artık okullardan çok fazla sorumluluklar bekleniyor. Ancak veli, öğretmen ve yardımcı personel sorumluluk almak istemiyor. Bütün iş yükü yöneticilere düşecektir”. (M25)

Enerji veren/Canlandıran: “Geleceğin okul yöneticileri *ağaç* gibidir, çünkü bulunduğu ortamı her açıdan zenginleştirecek ve güzelleştirecek olan, iyi bir çalışma ortamı sağlayacak olan okul idarecileridir”. (M9)

Öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine yönelik geliştirdikleri metaforlar Tablo 3’te verilmiştir:

Tablo 3. Öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine yönelik geliştirdikleri metaforlar

Metafor Sırası	Metafor Adı	f	Metafor Sırası	Metafor Adı	f
1	Lider	6	35	Ekonomist	1
2	Dağ	4	36	Çakı	1
3	Terâzi	4	37	Hafize Ana Karakteri	1
4	Işık	4	38	Empatik Kişiler	1
5	Beyin	3	39	Pil	1
6	Komutan	3	40	Buğday	1
7	Yıldız	3	41	Kral	1
8	İletişim Uzmanı	3	42	Elma	1
9	Baba	3	43	Demokratik Devlet	1
10	Kaptan	2	44	Mutfak Şefi	1
11	Adalet Heykeli	2	45	Hâkim	1

12	Sanatçı	2	46	Yönetmen	1
13	Takım Kaptanı	2	47	Muhtar	1
14	Çınar	2	48	Ördek	1
15	Harddisk	2	49	Fabrika Müdürü	1
16	Hevesli Bir Çocuk	2	50	İşletim Sistemi	1
17	Uzaktan Kumanda	2	51	Mutfok Robotu	1
18	Web 2.0	1	52	Aile Reisi	1
19	Maşa	1	53	Kutup Yıldızı	1
20	BT Yöneticisi	1	54	İnternet	1
21	Teleskop	1	55	Lokomotif	1
22	Önder	1	56	Mevlâna	1
23	CEO	1	57	Girişimci	1
24	Makinist	1	58	Patron	1
25	Blender	1	59	İşletmeci	1
26	Okçu	1	60	Sporcu	1
27	Pusula	1	61	Kukla	1
28	İlham Perisi	1	62	Diktatör	1
29	Daksil	1	63	Kütüphane Müdürü	1
30	Cumhurbaşkanı	1	64	Bulut	1
31	Futbol Kulübü Yöneticisi	1	65	Çiçek	1
32	Teknik Direktör	1	66	Esnek Cisim	1
33	Delege	1	67	Ufku Geniş Kişiler	1
34	Ahtapot	1	68	Orkestra Şefi	1
				68 çeşit metafor ve belirtilen görüş sayısı	100

Tablo 3 incelendiğinde; öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine yönelik toplam 68 çeşit metafor ürettikleri ve bu metaforlar için 100 görüş belirttikleri görülmektedir. Öğretmenlerin geleceğin okul yöneticileriyle ilgili en fazla kullandıkları ilk 5 metafor lider, dağ, terazi, ışık ve beyin şeklinde sıralanmaktadır. Metaforlarda genellikle yol gösteren, adaletli ve eşit olan, ışık tutan gibi temaların ön plana çıktığı görülmektedir. Toplam 17 metafor, 2 ile 6 kez arasında tekrar edilirken, toplam 50 metafor ise birer kez belirtilmiştir. Öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine yönelik en fazla "lider" metaforunu kullandıkları tespit edilmiştir. Öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine yönelik ifade ettikleri metaforların, ortak özellikleri dikkate alınarak oluşturulan kategorilere göre dağılımı ise Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4. Öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine yönelik geliştirdikleri metaforların kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	Metafor Çeşidi (f)
Yol gösteren/Aydınlatan: Lider (6), ışık (4), yıldız (3), baba (3), kaptan (2), takım kaptanı (2), uzaktan kumanda (2), sanatçı (2), önder (1), makinist (1), pusula (1), demokratik devlet (1), lokomotif (1), işletmeci (1), girişimci (1), ekonomist (1), buğday (1), kutup yıldızı (1)	34
Yöneten/İdare eden: Beyin (3), komutan (3), ceo (1), cumhurbaşkanı (1), futbol kulübü yöneticisi (1), teknik direktör (1), kral (1), yönetmen (1), muhtar (1), fabrika müdürü (1), aile reisi (1), orkestra şefi (1), kütüphane müdürü (1), patron (1)	18
Destekleyen/Harekete geçiren: Dağ (4), çınar (2), ilham perisi (1), pil (1), Mevlâna (1), çiçek (1), bulut (1)	11
Çalışan/Üreten: Hevesli bir çocuk (2), blender (1), ahtapot (1), çakı (1), Hafize ana karakteri (1), ördek (1), mutfak şefi (1), mutfak robotu (1), sporcu (1)	10

Adil olan/Dengeleyen: Terazi (4), adalet heykeli (2), hâkim (1)	7
Teknoloji Uzmanı Olan: Harddisk (2), web 2.0 (1), BT Yöneticisi (1), işletim sistemi (1), internet (1)	6
Pasif olan: Delege (1), elma (1), kukla (2), diktatör (1), esnek cisim (1), maşa (1)	6
Problem çözen: İletişim uzmanı (3), daksil (1), empatik kişiler (1)	5
Hedef/Vizyonu olan: Teleskop (1), ufku geniş kişi (1), okçu (1)	3

Tablo 4’te görüldüğü gibi, öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine yönelik geliştirdikleri metaforlar 9 kavramsal kategori altında birleştirilmiştir. Bu kategoriler; en çok metafor içerenden en az metafor içerene doğru “yol gösteren/aydınlatan, yöneten/idare eden, destekleyen/harekete geçiren, çalışan/üreten, adil olan/dengeleyen, teknoloji uzmanı olan, pasif olan, problem çözen ve hedef/vizyonu olan” şeklinde sıralanmaktadır. Bu kategorilere yönelik metaforlar ve açıklamaları şu şekilde örneklendirilebilir:

Yol gösteren/Aydınlatan: “Geleceğin okul yöneticileri *lider* gibidir, çünkü okul paydaşlarını ortak amaç etrafında toplayarak onlara önderlik edecek ve çalışma konusunda onları harekete geçirecektir”. (Ö2)

Yöneten/İdare eden: “Geleceğin okul yöneticileri *beyin* gibidir, çünkü vücut sisteminin kusursuz çalışmasını yönettiği gibi okul yöneticileri de okulu kusursuzca yöneteceklerdir”. (Ö5)

Destekleyen/Harekete geçiren: “Geleceğin okul yöneticileri *ilham perisi* gibidir, çünkü bir yönetici, beraberinde çalışan öğretmenlere ilham verebilecek donanımda ve vizyonda olmalıdır. Emir vererek değil örnek olarak, baskı yaparak değil yol göstererek çalışma arkadaşlarına destek olacaklardır”. (Ö19)

Çalışan/Üreten: “Geleceğin okul yöneticileri *hevesli bir çocuk* gibidir, çünkü geleceğin okul yöneticileri çocuklar gibi hayalleri olan, imkansız olmayan, sınırları zorlayan, çalışkan kişiler olacaktır”. (Ö27)

Adil olan/Dengeleyen: “Geleceğin okul müdürleri *adalet heykeli* gibidir, çünkü çalışma ortamının huzurlu ve verimli olabilmesi için eşitlik ve adalet herşeyin başında olmalıdır”. (Ö4)

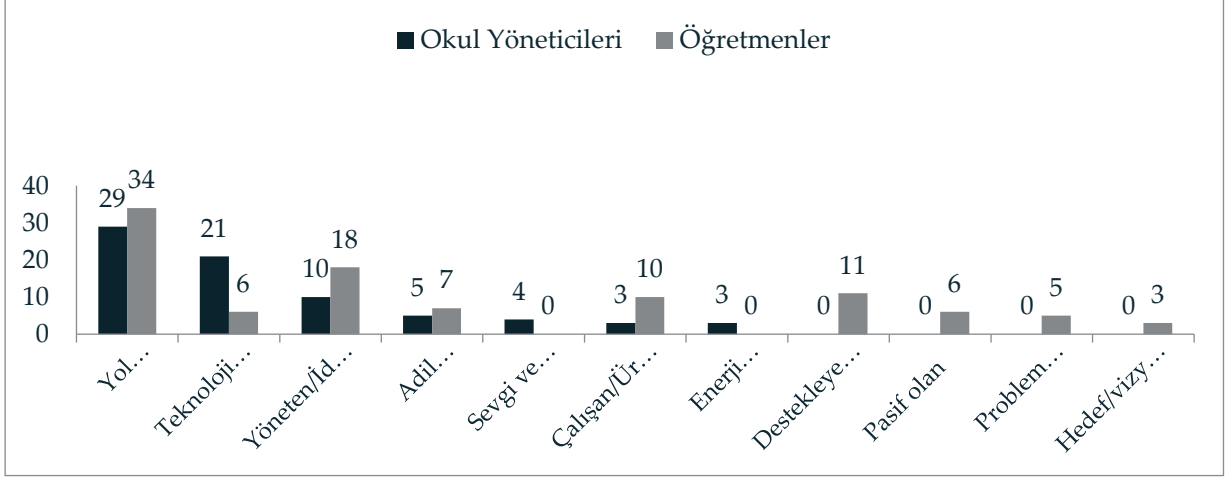
Teknoloji uzmanı olan: “Geleceğin okul yöneticileri *işletim sistemi* gibidir, çünkü gelişen ve değişen teknolojiye ayak uydurmak için okul yöneticilerinin kendilerini yenilemeleri ve bilgilerini güncel tutmaları gerekecektir”. (Ö15)

Pasif olan: “Geleceğin okul yöneticileri *kukla* gibidir, çünkü sadece verilen emirleri pasif şekilde yerine getireceklerdir”. (Ö30)

Problem çözen: “Geleceğin okul yöneticileri *iletişim uzmanı* gibidir, çünkü bulunduğu çalışma ortamını iyileştirmek için etkili iletişim becerilerini kullanarak sorun çıkmasını önlemelidir”. (Ö65)

Hedef/vizyonu olan: “Geleceğin okul yöneticileri *teleskop* gibidir, çünkü sadece önünde olanı değil onun ötesini de görebilmeli, ancak böyle yaparlarsa parlak yıldızları keşfedebilirler”. (Ö10)

Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine yönelik belirttikleri metaforların kategorilerine göre karşılaştırılması Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Okul yöneticileri ve öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine yönelik belirttikleri metaforların kategorilerine göre karşılaştırılması

Şekil 1 incelendiğinde okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin çoğunun okul yöneticilerini yol gösteren/aydınlatan olarak gördüğü, yine oransal olarak farklılıklar olsa da teknoloji uzmanı olan, yöneten/idare eden, âdil olan/dengeleyen ve çalışan/üreten kategorilerinde ortak görüş bildirdikleri ancak destekleyen/harekete geçiren, pasif olan, problem çözen ve hedef/vizyonu olan kategorilerinde öğretmenlerin görüşlerinin okul yöneticilerinin görüşlerinden farklılaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca okul yöneticileri de öğretmenlerin görüşlerinden farklı olarak sevgi ve dayanışma içinde olan ve enerji veren/canlandıran kategorilerinde görüş belirtmişlerdir.

Okul yöneticilerinin geleceğin öğretmenlerine yönelik geliştirdikleri metaforlar Tablo 5’te verilmiştir:

Tablo 5. Okul yöneticilerinin geleceğin öğretmenlerine yönelik geliştirdikleri metaforlar

Metafor Sırası	Metafor Adı	F	Metafor Sırası	Metafor Adı	F
1	Güneş	7	16	Öğrenci Koçu	2
2	Arı	6	17	Oyuncu	1
3	Mum	5	18	Gözetmen	1
4	Fener	5	19	Yetenek geliştirme uzmanı	1
5	Bilgi güvenliği analisti	5	20	Ebeveyn	1
6	Veri bilimci	5	21	Lider	1
7	Yazılım mühendisi	5	22	Işık	1
8	Rol model	3	23	Sihirbaz	1
9	Teknoloji Uzmanı	3	24	Ayçiçeği	1
10	Yapay zeka mühendisi	3	25	Madenci	1
11	Rehber	3	26	Youtuber	1

12	Heykeltraş	3	27	Bilim insanı	1
13	Uygulama geliştiricisi	3	28	Müzişyen	1
14	Robot	2	29	İşçi	1
15	İçerik üreticisi	2			
				30 çeşit metafor ve belirtilen görüş sayısı	75

Tablo 5 incelendiğinde; okul yöneticilerinin geleceğin öğretmenlerine yönelik toplam 30 çeşit metafor ürettikleri ve bu metaforlar için 75 görüş belirttikleri görülmektedir. Okul yöneticilerinin geleceğin öğretmenleriyle ilgili en fazla kullandıkları ilk 5 metafor, “güneş, arı, mum, fener, bilgi güvenliği analisti” şeklinde sıralanmaktadır. Metaforlarda genel olarak teknolojik yeterliliğe sahip olma, aydınlatan/ışık tutan şeklinde görüşlere vurgu yapılmıştır. Toplam 15 metafor, 2 ile 7 kez arasında tekrar edilirken, toplam 15 metafor ise birer kez ifade edilmiştir. Okul yöneticilerinin geleceğin öğretmenlerine yönelik en fazla “güneş” metaforunu kullandıkları görülmüştür. Okul yöneticilerinin geleceğin öğretmenlerine yönelik görüş belirttikleri metaforların, ortak özellikleri dikkate alınarak kategorilere göre dağılımına Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6. Okul yöneticilerinin geleceğin öğretmenlerine yönelik geliştirdikleri metaforların kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	Metafor çeşidi (f)
Teknoloji uzmanı olan:	
Bilgi güvenliği analisti (5), veri bilimci (5), yazılım mühendisi (5), teknoloji uzmanı (3), yapay zekâ mühendisi (3), uygulama geliştiricisi (3), robot (2), youtuber (1)	27
Yol gösteren /Aydınlatan:	
Güneş (7), mum (5), fener (5), ışık (1), lider (1), rehber (3), öğrenci koçu (2), yetenek geliştirme uzmanı (1), ayçiçeği (1)	26
Çalışan/Üreten:	
Arı (6), madenci (1), işçi (1), bilim insanı (1), içerik üreticisi (2)	11
Şekillendiren/Biçimlendiren:	
Heykeltraş (3), sihirbaz (1), müzişyen (1)	5
Örnek olan:	
Rol model (3), oyuncu (1)	4
Koruyan/Gözeten:	
Ebeveyn (1), gözetmen (1)	2

Tablo 6 incelendiğinde okul yöneticilerinin geleceğin öğretmenlerine yönelik geliştirdikleri metaforlar 6 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler en çok metafor içerenden en az metafor içerene doğru “Teknoloji uzmanı olan, aydınlatan/ışık tutan, çalışan/üreten, yol gösteren/aydınlatan, örnek olan, şekillendiren/biçimlendiren, koruyan/gözeten” şeklinde sıralanmaktadır. Bu kategorilere yönelik metaforlar ve açıklamaları şu şekilde örneklendirilebilir:

Teknoloji uzmanı olan: “Geleceğin öğretmenleri *teknoloji uzmanı* gibidir, çünkü gelecekte teknolojik gelişmeleri yakından takip edebilmek için öğretmenlerin teknolojik yönden donanımlı olması gerekmektedir”. (M3)

Yol gösteren/Aydınlatan: Geleceğin öğretmenleri *öğrenci koçu* gibidir, çünkü öğrenciye hazır bilgi vermeyip bilgiye kendilerinin ulaşmalarında onlara rehberlik edecektir”. (M18)

Çalışan/Üreten: “Geleceğin öğretmenleri *arı* gibidir, çünkü öğrencilerine rehberlik etmeleri için arı gibi mücadele etmeli ve yeniliklere ayak uydurmak için çok çalışmalıdırlar’.

Örnek olan: “Geleceğin öğretmenleri *rol model* gibidir, çünkü öğretmenler öğrencilerinin idolüdür ve öğrencilere örnek olacaklardır’’. (M22)

Şekillendiren/Biçimlendiren: “Geleceğin öğretmenleri *heykeltıraş* gibidir, çünkü öğrencilerini ustalıkla şekillendireceklerdir’’. (M14)

Koruyan/Gözetken: “Geleceğin öğretmenleri *ebeveynler* gibidir, çünkü öğrencilerini çocukları gibi görerek onları hayata hazırlarlar’’. (M4)

Öğretmenlerin geleceğin öğretmenlerine yönelik geliştirdikleri metaforlar Tablo 7’de verilmiştir:

Tablo 7. Öğretmenlerin geleceğin öğretmenlerine yönelik geliştirdikleri metaforlar

Metafor Sırası	Metafor Adı	f	Metafor Sırası	Metafor Adı	F
1	Güneş	8	33	Sanatçı	1
2	Mum	3	34	Anne	1
3	Ebeveyn	3	35	Kapı	1
4	Mentör	3	36	Palyaço	1
5	Robot	3	37	Balıkçı	1
6	Teknoloji Uzmanı	3	38	Filozof	1
7	Dedektör	3	39	Petrol	1
8	Yazılım Mühendisi	3	40	Savaşçı	1
9	Pusula	3	41	Senarist	1
10	Bilgisayar Programı	3	42	Elektrik Akımı	1
11	Mimar	3	43	Yıldız	1
12	Çiçek	3	44	Güneş Enerjili Lamba	1
13	Kraliçe Arı	2	45	Cıla	1
14	Orkestra Şefi	2	46	Köprü	1
15	Tasarımcı	2	47	Ağaç	1
16	Dedektif	2	48	Hamur Ustası	1
17	Işık	2	49	Mucit	1
18	Arama Motoru	2	50	Saat	1
19	Rehber	2	51	Kandil	1
20	Bilgi Analisti	2	52	Kahraman	1
21	Kitap	1	53	Oyun Kurucu	1
22	İşletim Sistemi	1	54	Çita	1
23	Ev robotu	1	55	Terzi	1
24	Süpermen	1	56	Usta	1
25	Akıllı Telefon	1	57	Gölge	1
26	Su	1	58	Harita	1
27	Sokrates	1	59	Bahçıvan	1
28	Altın	1	60	Bilim İnsanı	1
29	Heykeltıraş	1	61	Mevlâna	1
30	Arkadaş	1	62	Teknik Direktör	1
31	Ayna	1	63	Takım Kaptanı	1
32	Deniz Feneri	1			
63 çeşit metafor ve belirtilen görüş sayısı					100

Tablo 7 incelendiğinde öğretmenlerin geleceğin öğretmenleri kavramına yönelik 63 çeşit metafor ürettikleri ve bu metaforlar için 100 görüş belirttikleri görülmektedir. Öğretmenler, geleceğin öğretmenleriyle ilgili en fazla “güneş” metaforunu kullanmışlardır. Metaforlarda genellikle aydınlatma, yol gösterme gibi konulara vurgu yapılmıştır. Toplam 20 metafor, 2 ile 8 kez arasında tekrar edilirken, toplam 42 metafor ise birer kez belirtilmiştir. Öğretmenlerin geleceğin öğretmenlerine yönelik görüş belirttikleri metaforların, ortak özellikleri dikkate alınarak oluşturulan kategorilere göre dağılımı ise Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. Öğretmenlerin geleceğin öğretmenlerine yönelik geliştirdikleri metaforların kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	Metafor Çeşidi (f)
Yol Gösteren/Aydınlatan: Güneş (6), mum (3), pusula (3), mentor (2), orkestra şefi (2), rehber (2), ışık (2), kitap (1), Sokrates (1), ayna (1), deniz feneri (1), elektrik akımı (1), yıldız (1), güneş enerjili lamba (1), köprü (1), kandil (1), balıkçı (1), oyun kurucu (1), harita (1), teknik direktör (1), takım kaptanı (1), gölge (1)	35
Teknoloji uzmanı olan: Robot (3), teknoloji uzmanı (3), yazılım mühendisi (3), bilgisayar programı (3), bilgi analisti (2), işletim sistemi (1), ev robotu (1), akıllı telefon (1)	17
Çalışan/Üreten: Kraliçe arı (2), tasarımcı (2), sanatçı (1), filozof (1), senarist (1), ağaç (1), mucit (1), saat (1), çita (1), bahçıvan (1), bilim insanı (1), dedektör (3)	16
Sevgi ve dayanışma içinde olan: Ebeveyn (3), çiçek (3), arkadaş (1), anne (1), kapı (1), Mevlâna (1)	10
Şekillendiren/Biçimlendiren: Mimar (3), su (1), heykeltıraş (1), cila (1), hamur ustası (1), terzi (1), usta (1)	9
Mücadele eden: Süper kahraman (1), savaşçı (1), kahraman (1)	6
Araştıran: Dedektif (2), arama motoru (2)	4
Değerli olan: Altın (1), petrol (1)	2
Eğlendiren: Palyaço (1)	1

Tablo 8’de görüldüğü gibi öğretmenlerin geleceğin öğretmenlerine yönelik geliştirdikleri metaforlar 9 kavramsal kategori altında birleştirilmiştir. Bu kategoriler en çok metafor içerenden en az metafor içerene doğru “Yol gösteren/aydınlatan, teknoloji uzmanı olan, çalışan/üreten, sevgi ve dayanışma içinde olan, şekillendiren/biçimlendiren, mücadele eden, araştıran, değerli olan ve eğlendiren” şeklinde sıralanmaktadır. Bu kategorilere yönelik metaforlar ve açıklamaları şu şekilde örneklendirilebilir:

Yol gösteren/Aydınlatan: “Geleceğin öğretmenleri *mentor* gibidir, çünkü öğrencilere hazır bilgileri öğreten değil aynı zamanda onlara yol gösteren, bilgiyi kendilerinin keşfetmesine olanak sağlayacak olan akıl hocalarıdır”. (Ö63)

Teknoloji uzmanı olan: “Geleceğin okul öğretmenleri *robot* gibidir, çünkü teknoloji çok ileride olacak ve robotlar öğretmenlerin yerini alacaktır”. (Ö8)

Sevgi ve dayanışma içinde olan: “Geleceğin öğretmenleri *çiçek* gibidir, çünkü öğretmenler çiçekler gibi dünyamızın geleceğine güzellik ve sevgi katacaklardır”. (Ö18)

Şekillendiren/Biçimlendiren: “Geleceğin öğretmenleri *mimar* gibidir, çünkü mimarların binaları şekillendirdiği gibi öğretmenlerde geleceği şekillendirir”. (Ö14)

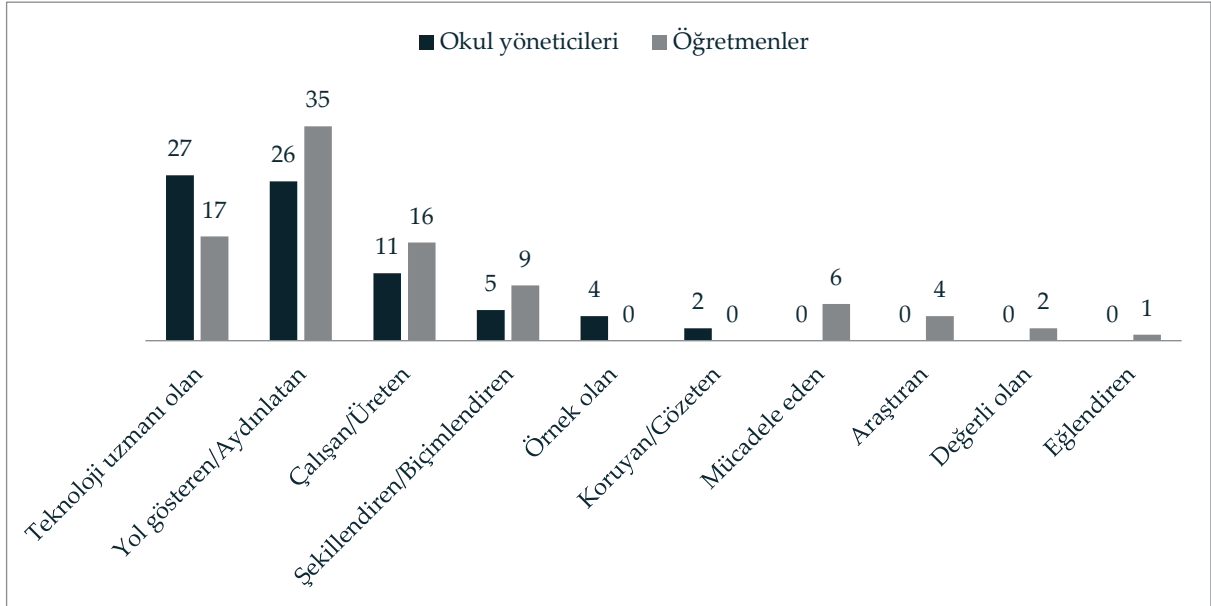
Mücadele eden: “Geleceğin öğretmenleri *süper kahraman* gibidir, süper güçlerini öğrencilere aktararak onları hayata hazırlarlar”. (Ö80)

Araştıran: “Geleceğin öğretmenleri *dedektif* gibidir, çünkü dedektif bilgiyi arar, öğretmenler de öğrencileriyle birlikte öğrenmekten araştırmaktan bıkmayacaklardır”. (Ö6)

Değerli olan: “Geleceğin öğretmenleri *petrol* gibidir, çünkü petrolün hayatın her alanında kullanıldığı ve hep değer kazandığı gibi öğretmenlerde hayatın her alanına katkı sağlayacak değerli insanlardır”. (Ö11)

Eğlendiren: “Geleceğin okul yöneticileri *palyaço* gibidir, çünkü öğretmenin işi öğrencinin her istediğini yapmak onları eğlendirmek olarak algılanmaktadır”. (Ö33)

Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin geleceğin öğretmenlerine yönelik belirttikleri metaforların kategorilerine göre karşılaştırılması Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Okul yöneticileri ve öğretmenlerin geleceğin öğretmenlerine yönelik belirttikleri metaforların kategorilerine göre karşılaştırılması

Şekil 2 incelendiğinde okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin çoğunun öğretmenleri yol gösteren/aydınlatan olarak gördüğü, oransal olarak değişiklik göstermekle birlikte teknoloji uzmanı olan, çalışan/üreten ve şekillendiren/biçimlendiren kategorilerinde ortak görüş belirttikleri ancak mücadele eden, araştıran, değerli olan, eğlendiren kategorilerinde öğretmenlerin görüşlerinin okul yöneticilerinin görüşlerinden farklılaştığı belirlenmiştir. Ayrıca okul yöneticilerinin de öğretmenlerin görüşlerinden farklı olarak örnek olan ve koruyan/gözetken kategorilerinde görüş belirttikleri tespit edilmiştir.

Okul yöneticilerinin geleceğin okullarına yönelik geliştirdikleri metaforlar Tablo 9’da verilmiştir:

Tablo 9. Okul yöneticilerinin geleceğin okullarına yönelik geliştirdikleri metaforlar

Metafor Sırası	Metafor Adı	f	Metafor Sırası	Metafor Adı	F
1	Teknoloji Laboratuvarı	6	18	Yuva	2
2	Beceri Atölyesi	6	19	Araştırma Merkezi	2
3	Sınırları Olmayan Yer	5	20	Küresel Amaçlar Kazandıran Yer	2
4	Yaşam	4	21	Okyanus	2
5	Ev	4	22	Su	1
6	Dijital Platform	4	23	Kreş	1
7	Atolye	3	24	Uzay Mekiği	1
8	Sanal Gerçeklik	3	25	Kara Delik	1
9	Arı Kovanı	3	26	Dünya	1
10	Uzay	2	27	Fabrika	1
11	Lunapark	2	28	Bilgisayar	1
12	Toprak	2	29	Sahne	1
13	Kişisel Gelişim Merkezi	2	30	Metropol	1
14	Hayat	2	31	Okyanus	1
15	Sistem Çarkları	2	32	Fuar	1
16	Bilim ve Sanat Merkezi	2	33	Vatan	1
17	Zaman Makinesi	2	34	Kafe	1
34 çeşit metafor ve belirtilen görüş sayısı					75

Tablo 9 incelendiğinde okul yöneticilerinin geleceğin okullarına yönelik toplam 34 çeşit metafor ürettikleri ve bu metaforlar için 75 görüş belirttikleri görülmektedir. Okul yöneticilerinin geleceğin okullarıyla ilgili en fazla kullandıkları ilk 5 metafor “teknoloji laboratuvarı, beceri atölyesi, sınırları olmayan yer, yaşam, ev” şeklinde sıralanmaktadır. Metaforlarda genellikle teknoloji, 21.Yüzyıl becerileri, yaşam alanı gibi temaların öne çıktığı görülmektedir. Toplam 20 metafor 2 ile 6 kez, 14 metafor ise birer kez tekrar edilmiştir. Okul yöneticilerinin geleceğin okullarına yönelik en fazla “teknoloji laboratuvarı” metaforunu kullandıkları tespit edilmiştir. Okul yöneticilerinin geleceğin okullarına yönelik ifade ettikleri metaforların, ortak özellikleri dikkate alınarak oluşturulan kategorilere göre dağılımı Tablo 10’ da verilmiştir:

Tablo 10. Okul yöneticilerinin geleceğin okullarına yönelik geliştirdikleri metaforların kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	Metafor çeşidi (f)
Üretim ve Beceri Merkezi: Beceri atölyesi (6), atölye (3), arı kovanı (3), Kişisel gelişim merkezi (2), bilim ve sanat merkezi (2), araştırma merkezi (2), küresel amaçlar kazandıran yer (2), fabrika (1)	21
Teknolojik Platform: Teknoloji laboratuvarı (6), dijital platform (4), sanal gerçeklik (3), zaman makinesi (2), uzay mekiği (1), bilgisayar (1)	17
Hayatın Kendisi: Yaşam (4), toprak (2), hayat (2), vatan (2), sistem çarkları (2), dünya (1), metropol (1), su (1)	15
Kapsayıcı: Sınırları olmayan yer (5), uzay (2), okyanus (2), kara delik (1)	10
Sevgi ve Dayanışma Yeri: Ev (4), yuva (2), kreş (1)	7
Eğlence Merkezi: Lunapark (2), sahne (1), fuar (1), kafe (1)	5

Tablo 10'a göre, okul yöneticilerinin geleceğin okullarına yönelik geliştirdikleri metaforlar 6 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler en fazla metafor kapsamalarına göre "üretim ve beceri merkezi, teknolojik platform, hayatın kendisi, kapsayıcı, sevgi ve dayanışma yeri, eğlence merkezi" şeklinde sıralanmaktadır. Bu kategorilere yönelik metaforlar ve açıklamaları şu şekilde örneklendirilebilir:

Üretim ve Beceri Merkezi: "Geleceğin okulları *beceri atölyeleri* gibidir, çünkü gelecekte her öğrenci ilgi ve yeteneklerine göre eğitim görüp yeteneklerini geliştirecek beceriler kazanacaktır". (M10)

Teknolojik Platform: "Geleceğin okulları *teknoloji laboratuvarı* gibidir, çünkü teknolojik gelişmeleri yakından takip eden ve bunu kurumlarına yansıtan eğitim ortamları sağlanmalıdır". (M7)

Hayatın Kendisi: "Geleceğin okulları *hayat* gibidir, çünkü öğrenciler hayata ilk adımlarını okulda atacak, attığı her adımda hayata dair bir şeyler öğreneceklerdir". (M8)

Kapsayıcı: Geleceğin okulları *uzay* gibidir, çünkü uzay gibi okulda keşfedilmeyi bekleyen farklı gezegenlerle dolu olacaktır". (M1)

Sevgi ve Dayanışma Yeri: "Geleceğin okulları *ev* gibidir, çünkü öğrencileri ev konforunda rahat ve huzurlu olduklarında daha verimli çalışabileceklerdir". (M11)

Eğlence Merkezi: "Geleceğin okulları *lunapark* gibidir, çünkü öğrencilerin isteklerine, ilgi ve ihtiyaçlarına göre çeşitli etkinliklerle dolu olacaktır ve eğlence ile ders iç içe olacaktır". (M42)

Öğretmenlerin geleceğin okullarına yönelik geliştirdikleri metaforlar Tablo 11'de verilmiştir:

Tablo 11. Öğretmenlerin geleceğin okullarına yönelik geliştirdikleri metaforlar

Metafor Sırası	Metafor Adı	f	Metafor Sırası	Metafor Adı	F
1	Atölye	7	29	Çöl	1
2	Hayat	7	30	Oyun Hamuru	1
3	Ev	7	31	Kozmos	1
4	Teknokent	5	32	Lokomotif	1
5	Labaratuvar	5	33	Ayna	1
6	Beceri Atölyeleri	4	34	Değerli Maden	1
7	Oyun Parkı	4	35	Tamirhane	1
8	Akıllı Binalar	3	36	Kreş	1
9	Toplum Labaratuvarı	3	37	Sınav Merkezi	1
10	Antrenman Sahası	3	38	İstridye	1
11	Proje Ofisi	2	39	Global Dünya	1
12	İnternet Kafe	2	40	Maraton	1
13	Yuva	2	41	Yarış Pisti	1
14	Uzay	2	42	Duvarsız Bina	1
15	Teknoloji Fuarı	2	43	Online	1
16	Çiçek Bahçesi	2	44	Bilgelik Evi	1
17	Fabrika	2	45	Okul	1
18	Metaverse	1	46	Uzun Yol Otobüsü	1

19	Teknolojik Spor Sahası	1	47	Uzay Mekiği	1
20	Doğa	1	48	Konfeksiyon	1
21	Deniz	1	49	Zaman	1
22	TV Kanalı	1	50	Beş Yıldızlı Otel	1
23	Fırın	1	51	Organize Sanayi	1
24	Dört Duvar	1	52	Google	1
25	İstasyon	1	53	Cam	1
26	Mimari Projeler	1	54	Elektrik Santrali	1
27	Anne Şefkati	1	55	Arı Kovanı	1
28	Kütüphane	1			
				55 çeşit metafor ve belirtilen görüş sayısı	100

Tablo 11 incelendiğinde öğretmenlerin geleceğin okullarına yönelik toplam 55 çeşit metafor ürettikleri ve bu metaforlar için 100 görüş belirttikleri görülmektedir. Öğretmenlerin geleceğin okulları kavramıyla ilgili en fazla “atölye, hayat ve ev” metaforlarını kullandıkları tespit edilmiştir. Metaforlarda genellikle üretim merkezi, yaşam alanı gibi temalara vurgu yapılmıştır. Toplam 18 metafor, 2 ile 7 kez, 36 metafor ise birer kez tekrar edilmiştir. Öğretmenlerin geleceğin okullarına yönelik ifade ettikleri metaforların, ortak özellikleri dikkate alınarak oluşturulan kategorilere göre dağılımı Tablo 12’de verilmiştir:

Tablo 12. Öğretmenlerin geleceğin okullarına yönelik geliştirdikleri metaforların kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	Metafor Çeşidi (f)
Üretim ve Beceri Merkezi: Atölye (7), laboratuvar (5), beceri atölyeleri (4), antrenman sahası (3), proje ofisi (2), fabrika (2), tamirhane (1), bilgelik evi (1), okul (1), konfeksiyon (1), organize sanayi (1), elektrik santrali (1), arı kovanı (1), fırın (1), kütüphane (1), oyun hamuru (1)	33
Teknolojik Platform: Teknokent (5), akıllı binalar (3), internet kafe (2), uzay (2), teknoloji fuarı (2), metaverse (1), teknolojik spor sahası (1), online (1), uzay mekiği (1), google (1)	19
Hayatın Kendisi: Hayat (7), toplum laboratuvarı (3) doğa (1), ayna (1), cam (1)	13
Sevgi ve Dayanışma Yeri: Ev (7), yuva (2), çiçek bahçesi (2), anne şefkati (1), kreş (1)	13
Sınırları Olan: Dört duvar (1), istasyon (1), mimari projeler (1), çöl (1), sınav merkezi (1), maraton (1), yarış pisti (1), uzun yol otobüsü (1)	8
Eğlence Merkezi: Oyun parkı (4), TV kanalı (1), beş yıldızlı otel (1)	6
Kapsayıcı: Deniz (1), kozmos (1), lokomotif (1), global dünya (1), duvarsız bina (1), zaman (1)	6
Değerli Yer: Değerli maden (1), istridye (1)	2

Tablo 12’de görüldüğü gibi öğretmenlerin geleceğin okullarına yönelik geliştirdikleri metaforlar 8 kavramsal kategori altında birleştirilmiştir. Bu kategoriler en fazla metafor kapsamalarına göre “Üretim ve beceri merkezi, teknolojik platform, hayatın kendisi, sevgi ve dayanışma yeri, sınırları olan, eğlence merkezi, kapsayıcı, değerli yer” şeklinde sıralanmaktadır. Bu kategorilere yönelik metaforlar ve açıklamaları şu şekilde örneklendirilebilir:

Üretim ve Beceri Merkezi: “Geleceğin okulları *atölye* gibidir, çünkü öğrenciler yaşam boyunca ihtiyaç duyacakları becerileri bu atölyelerde geliştireceklerdir”. (Ö78)

Teknolojik Platform: “Geleceğin okulları *teknokent* gibidir, çünkü her türlü bilimsel ve endüstriyel çalışmalar yapmalarına olanak sağlayacak ortamlardır”. (Ö9)

Hayatın Kendisi: “Geleceğin okulları *toplum laboratuvarı* gibidir, çünkü okul toplumun küçük bir örneğidir”. (Ö81)

Sevgi ve Dayanışma Yeri: “Geleceğin okulları *çiçek bahçesi* gibidir, çünkü öğrenciler burada gelişir, değişir ve diğer çiçeklerle bir araya gelerek sosyalleşir.” (Ö49)

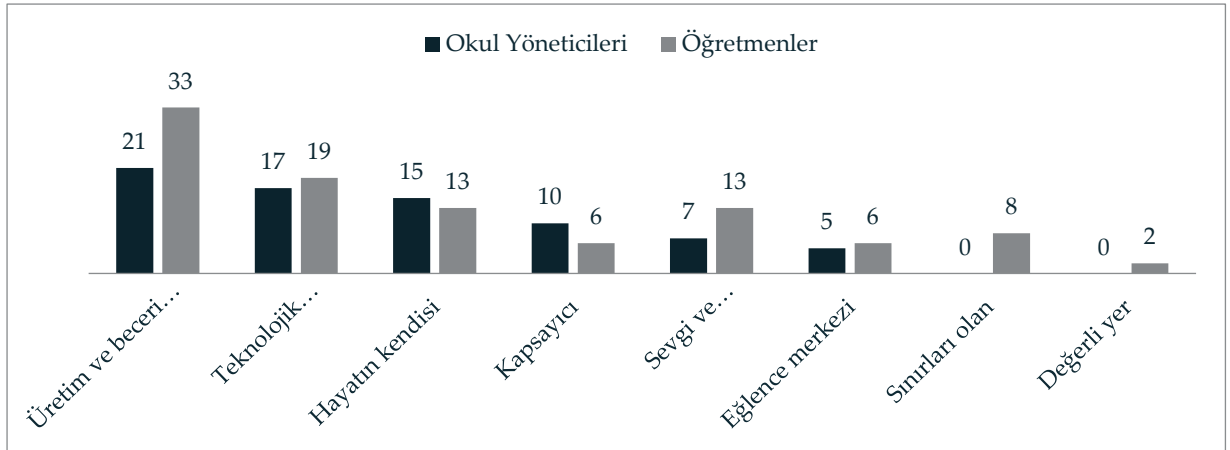
Sınırları Olan: “Geleceğin okulları *yarış pisti* gibidir, çünkü öğrenciler sınırlı alanda, belirlenmiş kulvarlarda sınava girerek birbirlerini geçmeye çalışacaklardır”. (Ö17)

Eğlence Merkezi: “Geleceğin okulları *oyun parkı* gibidir, çünkü öğrencilerin güle oynaya eğlenerek öğrenmelerine olanak sağlayacaktır”. (Ö41)

Kapsayıcı: “Geleceğin okulları *zaman* gibidir, çünkü geçmişi, şimdiyi ve geleceği kapsar, geleceğe yön ve şekil verir”. (Ö12)

Değerli Yer: Geleceğin okulları *istiridye* gibidir, çünkü içinde inciler barındırır”. (Ö20)

Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin geleceğin okullarına yönelik belirttikleri metaforların kategorilerine göre karşılaştırılması Şekil 3’te verilmiştir.

Şekil 3. Okul yöneticileri ve öğretmenlerin geleceğin okullarına yönelik olarak belirttikleri metaforların kategorilerine göre karşılaştırılması

Şekil 3 incelendiğinde okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin çoğunun okulları üretim ve beceri merkezi olarak gördüğü, oransal olarak farklılıklar olsa da teknolojik platform, hayatın kendisi, kapsayıcı, sevgi ve dayanışma merkezi, eğlence merkezi kategorilerinde ortak görüş belirttikleri ancak sınırları olan ve değerli yer kategorilerinde öğretmenlerin görüşlerinin okul yöneticilerinin görüşlerinden farklılaştığı tespit edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Okul müdürü ve öğretmenlerin geleceğin okullarına yönelik görüşlerini metaforlar yoluyla belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, okul müdürlerinin ve öğretmenlerin büyük çoğunluğu geleceğin okul yöneticilerini yol gösteren/ aydınlatan bireyler olarak görmektedir. Bu sonuç, OECD tarafından yapılan çalışmada vurgulanan sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Yapılan çalışmada okul yöneticilerinin öğretim programlarını yerel ihtiyaçlara uyarlayabilmeleri, öğretmenler arasında ekip çalışmasını teşvik edebilmeleri ve öğretmen izleme, değerlendirme ve mesleki gelişim konusunda yol gösterebilmeleri, okul planları ve hedeflerini geliştirebilmeleri ve ilerlemeye yön verebilmeleri gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır (OECD, 2013). Bu da okul yöneticilerinin liderlik rollerini ön plana çıkarmaktadır. Liderlik, belirli amaç ve hedeflere ulaşmak için, insanları etkileme ve yönlendirme sürecidir (Bakan ve Büyükebeşe, 2010). Son yıllarda çağdaş okul yöneticilerinin liderlik rollerini belirlemek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda okul yöneticilerinin liderlik rollerinin değiştiği ortaya konulmuştur. Okul yöneticilerinden en fazla dönüşümcü, öğretimsel, kültürel ve vizyoner liderlik rolleri sergilemesi beklenmektedir (Tahaoğlu ve Gedikoğlu, 2009). Dönüşümcü bir lider olarak okul müdürü, yeni kararlar alma, problem çözme, örgütsel çatışmaları çözme gibi konularda geniş bir toplumsal çevreyle etkili iletişim kurma yönüyle etkilidir (Çelik, 2012). Öğretimsel bir lider olan okul müdürü, öğretimi geliştirmeyi amaçlayarak öğretim sürecine liderlik eder (Kış ve Konan, 2013). Kültürel bir lider olan okul yöneticisi, paylaşılan bir okul kültürünün oluşturur. Vizyoner bir lider olan okul yöneticisi, eğitim alanında meydana gelen değişimleri takip ederek geleceğe yönelik bir vizyon oluşturur (Akçakoca ve Bilgin, 2016; Durukan, 2006). Yapılan bir diğer çalışmada geleceğin okul müdürlerinden gelişen çağa ayak uydurmaları için, öğretim liderliği, vizyoner liderlik, sembolik liderlik, değişim uzmanlığı, program geliştirme uzmanlığı ve toplumsal ilişkiler uzmanlığı rollerini gerçekleştirmeleri beklendiği sonucuna ulaşılmıştır (Gündüz ve Balyer, 2013). Okul yöneticilerinden beklenen bu rollerin hemen hepsi bu çalışmada geleceğin okul müdürlerine yönelik geliştirilen metaforlarla örtüşmektedir. Diğer taraftan okul yöneticilerinin okullarda eğitim öğretim faaliyetlerini yürütülmesine önderlik etmeleri; öğretmenler, veliler, öğrenciler arasında iş birliği sağlayarak olumlu ilişkiler kurma konusunda yönlendiren konumunda olmaları; onlara yol göstermeleri, okul yöneticileri ve öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerinin liderlik rollerinin ön plana çıkacağı görüşünde ortak fikirde olmalarının nedenlerinden olabilir.

İkinci sırada okul yöneticilerinin çoğu geleceğin okul yöneticilerinin teknoloji uzmanı olma rolünü üstleneceğini vurgularken, öğretmenlerin bazıları bu görüşü desteklemişlerdir. Buradan, okul yöneticilerinin öğretmenlere göre daha büyük çoğunluğunun gelecekte eğitimde teknoloji kullanımının yoğun olacağına inandıkları çıkarımı yapılabilir. Yapılan çalışmalar da bu çıkarımı destekler niteliktedir. Teknolojinin hızlı değişimi ve gelişimi, öğrenme ortamlarına teknolojinin entegre edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu konuda da en büyük sorumluluk okul müdürlerine düşmektedir (Çalık, Çoban ve Özdemir, 2019). Bu bağlamda, çağımızın eğitim anlayışı okul müdürlerinin sadece yönetici konumunda

olmasından ziyade bilgi ve iletişim teknolojilerini ve uygulamalarını kullanmalarını, teknoloji alanında da uzman olarak yetiştirmelerini mümkün kılmaktadır (Beytekin, 2014). Teknoloji konusunda uzman olan bir okul müdürü, teknolojik bilgi ve beceriye sahip olmalı, eğitimde teknoloji kullanımını teşvik etmeli, okul personellerini teknoloji konusunda eğitime ve geliştirme, okulun teknolojik altyapısını tedarik etme vb., gibi özelliklere sahip olmalıdır (Parks, Sun ve Collins, 2002). OECD tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre okul liderlerinin değişen rol ve sorumlulukları ile okulun amaçlarını gerçekleştirmek için teknolojiyi etkin şekilde kullanmaları gerekmektedir (OECD, 2013). Okul müdürlerinin teknolojik uzman olmasına yönelik bahsedilen çalışma sonuçları da bu araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir.

Bu çalışmada ayrıca okul yöneticilerinin büyük çoğunluğunun, öğretmenlerin ise bazısının geleceğin öğretmenlerini teknoloji uzmanı olarak gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Eğitimin etkili ve verimli bir şekilde gerçekleşmesi ve eğitimde başarının sağlanmasında en çok sorumluluk öğretmenlere aittir (Usta ve Korkmaz, 2010). Bu bağlamda, öğretimin kalıcı olabilmesi için öğrencilere nitelikli ve etkili bir öğretim ortamı hazırlanmalıdır. Bu konuda en önemli unsurlardan biri teknolojinin etkin bir şekilde kullanılmasıdır. Öğretmenlerin teknolojik araçları kullanma konusunda bilgili olması, aktif olarak teknolojiyi eğitime entegre etmesi ve öğrencileri de teknoloji kullanımı konusunda teşvik etmesi öğretimin etkililiğinin artmasında büyük önem taşımaktadır (Menzi, Çalışkan ve Çetin, 2012). Teknolojinin eğitim ve öğretim sürecine entegre edilmesiyle okullarda teknolojik faaliyetlerin önem kazanması, katılımcıları, geleceğin öğretmenlerini teknolojik yetkinliğe sahip kişiler olarak algılamalarını desteklemiş olabilir. Nitekim, OECD'nin yenilikçi öğrenme ortamı üzerine yaptığı karşılaştırmalı araştırma sonuçları da bu çıkarımı destekler niteliktedir. Araştırmanın sonuçlarına göre öğretmenlerin, öğrencilerin öğrenmesini desteklerken dijital kaynaklardan ve bilgi yönetim sistemlerinden en iyi şekilde faydalanmak için etkili öğretim aracı olarak teknolojiyi kullanmaları ve teknoloji konusunda yeterli becerilere sahip olmaları gerekmektedir (OECD, 2013). Ek olarak Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Planı'nda yer alan, öğretmenlerin dijital beceriler konusunda hizmet içi eğitimden geçirilmesi, öğretmenlere tablet verilmesi, bilişim teknolojisiyle (BT) donanması süreçleri öğrenme ortamlarında teknolojinin etkin bir biçimde kullanılması amaçlanmaktadır (MEB, 2019). Yapılan bir diğer çalışmada, insanlar ve sanal dünya arasında bağ kuran internetin, tamamen yeni bir öğrenme dünyasının kapılarını açacağı öngörülmektedir. Bu sebeple, öğretmenler için hizmet içi eğitimler geliştirilerek, tüm öğretmenlere son teknolojik beceriler kazandırılmalıdır. Teknolojik araç ve yöntemlerin etkin kullanımı gelecekteki öğretmenlerin eğitim kalitesini arttırmayı sağlayacaktır (Grinshkun, Perevozchikova, Razova ve Khlobystova, 2021; Hansen, Sivesind ve Thostrup, 2021). Bahsedilen tüm çalışma sonuçları, bu araştırmanın geleceğin öğretmenlerine yönelik geliştirilen metaforlarını doğrular niteliktedir.

Bu çalışmada ayrıca okul müdürlerinin ve öğretmenlerin birçoğu geleceğin öğretmenlerinin yol gösteren/aydınlatan bir rol üstleneceğini vurgulamışlardır. Bu durum, öğrencileri hayata hazırlamada büyük role sahip olan öğretmenlerin, öğrencileri

gözlemleyerek bireysel farklılıklarını keşfetmeleriyle, onları yetenekleri doğrultusunda yönlendirmeleriyle, bilgileriyle aydınlatarak bilgiye ulaşmada onlara rehber olmalarıyla açıklanabilir. Öğretmenler artık bilginin tek kaynağı olarak görülmemektedir. Bu süreçte, öğrencilerin çok yönlü gelişimini sağlayan, öğrenci merkezli bir eğitim-öğretim ortamı tasarlayan, öğrencilere öğrenme sorumluluğu veren, onları motive eden, öğrencilerle, öğretmenlerle ve okul yöneticileriyle iş birliği içerisinde olan öğretmenlere ihtiyaç duyulmaktadır (Yorulmaz, Altinkurt ve Yılmaz, 2015). Bunu karşılayabilmek için öğretmenlerden liderlik davranışları göstermeleri beklenmektedir (Harrison ve Killion, 2007). Okulun gelişme sürecinde etkililiğin sağlanması için öğretmenlerin liderlik davranışları önem kazanmaktadır (Beycioğlu ve Aslan, 2010). Bu çalışmalar da yapılan araştırma ile tutarlılık göstermektedir.

Bu araştırmanın bir diğer sonucu da okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin geleceğin okullarını üretim ve beceri merkezi olarak değerlendirmeleridir. Katılımcıların bu yönde benzer fikir sunmaları, günümüzde öğrencilere üretkenlik, iş birliği, yaratıcılık gibi 21. YY. becerilerini kazandırmak için eğitim kurumlarının geleneksel kimliğini değiştirerek bu becerileri kazandırmaya imkân veren kurumlara dönüşmesi gerektiği ile açıklanabilir. OECD tarafından yapılan çalışma sonuçlarına göre mevcut okul binaları, topluma daha iyi hizmet veren, uyarlanabilir, çok amaçlı bir yeterlilik merkezine dönüşmelidir. Bu amaç için, okullarda proje çalışmaları, takım veya bireysel çalışma ve üretim için alanlar oluşturularak tüm alanlar öğrenme üzerine tasarlanmalıdır (OECD, 2018). 2019-2023 Kalkınma Planı ve MEB Stratejik Planı hedefleri de araştırma sonucu ile paraleldir. Tüm eğitim kademelerinde öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun tasarım ve beceri atölyeleri kurmak hedeflenmektedir. Ayrıca, bütün meslek liselerinin atölye ve laboratuvarları modernize edilerek günümüzün eğitim-istihdam ihtiyaçlarına uygun hale getirilecek ve mesleki eğitimdeki kurum ve kuruluşlar bünyesindeki atölyelerin daha etkin bir şekilde kullanılması suretiyle döner sermaye gelirleri artırılabilecektir (MEB, 2019; Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Tüm bu araştırma sonuçları, okulların üretim ve beceri merkezi olacağını doğrulamakta ve bu çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Bu çalışmada ayrıca okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin geleceğin okullarını teknolojik platform olarak gördüğü tespit edilmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim ve gelişim, eğitim ortamları olan okullarda da teknolojinin etkin kullanımını gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda okullarda, kodlama eğitimi, STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematic), FCL (Future Classroom Lab), FATİH (Fırsatları Artırma Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) Projesi, EBA (Eğitim Bilişim Ağı), bilinçli, güvenli internet kullanımı, bilgisayar destekli eğitim, mobil öğrenme vb. uygulamalar kullanılmaya başlanmıştır (Çoban, 2019). Yapılan bir çalışmada bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğrenme ortamına entegre edilmesi, eğitimin daha ulaşılabilir ve öğrencinin ihtiyacına yönelik yapılandırılması, okullarda mobil araçların ve internetin kullanımı, online eğitim, uzaktan eğitim, e-öğrenme vb. uygulamalar ile eğitime herkesin ulaşabileceği senaryolar vurgulanmaktadır (Tunalı, 2014). Ayrıca yapılan diğer çalışmada bilgi çağında sınır tanımayan, herkese öğrenme fırsatı veren, kazanılan becerileri deneyimleme imkânı sunan bir

eğitimin var olabileceği, gelecekte yaşanacak olan teknolojik, bilimsel gelişmelerin eğitim ve öğretim ortamlarına yansıtılabileceği, böylece okulların eski rollerini kaybederek daha çok öğrenen örgüt konumuna geçeceği ve öğrenmeyi öğrenen bireylerin ortaya çıkmasını kolaylaştıracağı sonuçlarına ulaşılmıştır (Arslan vd., 2019). Benzer şekilde başka bir araştırmada da teknolojik yenilikler ile okulların daha yenilikçi ve esnek olmasını sağlanarak çağa ayak uyduracağı, okulların son teknolojik laboratuvarlara dönüştürülmesi gerekeceği vurgulanmaktadır (Hansen, Sivesind ve Thostrup, 2021). Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Planı'nda da bu sonuç ile paralel olarak, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğini temin etmek için okullarda teknolojik altyapıyı iyileştirmek ve bilgi iletişim teknolojilerinin eğitim ve öğretim süreçlerinde etkin kullanımını sağlamak amacıyla ilköğretim ikinci kademe ile ortaöğretim düzeyindeki bütün okullar FATİH projesi kapsamına alınarak, okulların teknolojik yönden gelişmesi vurgulanmıştır (MEB, 2019). Tüm bu araştırmalar, yapılan çalışmada elde edilen geleceğin okullarının teknolojik platform olacağı sonucunu desteklemektedir. FATİH projesiyle geleneksel tahtaların yerini akıllı tahtalara bırakması ile okulların teknolojik ortama dönüşümünün gerçekleşmesi, okul yöneticileri ve öğretmenlerin benzer görüş ifade etmelerinin nedeni olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak, okul yöneticileri ve öğretmenlerin geleceğin okul yöneticilerine, öğretmenlerine ve okullarına ilişkin algılarının genellikle olumlu yönde olduğu, olumsuz görüşlerin sınırlı sayıda kaldığı tespit edilmiştir. Okul yöneticileri ve öğretmenlerin kullandıkları metaforların çeşitli, yaratıcı ve çağa uygun kavramlar şeklinde oldukları görülmektedir. Okul yöneticileri ve öğretmenler geleceğin okul yöneticileriyle ilgili en fazla yol gösteren/aydınlatan kategorisinde metaforlar üretmişlerdir. Okul yöneticilerinin geleceğin öğretmenleri ile ilgili en fazla kullandıkları metaforlar teknoloji uzmanı olma kategorisindeyken; öğretmenler en fazla yol gösteren/aydınlatan kategorisinde metaforlar üretmişlerdir. Geleceğin okullarıyla ilgili ise okul yöneticileri ve öğretmenler en fazla, üretim ve beceri merkezi ve teknolojik platform kategorilerinde görüşler ortaya koymuşlardır.

Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin, geleceğin okul müdürlerini *yol gösteren/aydınlatan* bireyler olarak algılamalarından dolayı

- Okul müdürlerinin liderlik özelliklerine sahip kişilerden seçilmesi için duyuşsal testlerin kullanılması
- Okul müdürlerine hizmet öncesi ve içinde liderlik tutum ve becerilerinin kazandırılmasına yönelik farkındalık programlarının düzenlenmesi
- Okul müdürlerinin lisans üstü eğitim süreçlerinin zorunlu hale getirilmesi önerilmektedir.

Okul yöneticilerinin geleceğin öğretmenlerini *teknoloji uzmanı* olarak algılamalarından dolayı

- Öğretmenlerin derste teknolojik uygulamalar kullanmalarına imkân sağlanmak için dersler kapsamında teknolojik içeriklerin yoğun bir biçimde üretilmesi
- Öğretmenlere hizmet öncesi ve içinde teknolojik beceriler kazandırmaya yönelik farkındalık programlarının düzenlenmesi

- Öğretmenlerin teknoloji içerikli projeler hazırlamaya teşvik edilmesi önerilmektedir.

Öğretmenlerin, geleceğin öğretmenlerini *yol gösteren/aydınlatan* bireyler olarak algılamalarından dolayı

- Öğretmenlerin liderlik becerilerini geliştirmeye yönelik öğretmen atölye çalışmalarının düzenlenmesi
- Öğretmenlerin öğretim etkinliklerini öğrenciler ile birlikte planlayarak gerçekleştirmeleri
- Öğretmenlerin farklı okullardaki öğretmenlerle iş birliği yapmaları ve ortak projeler düzenlemeleri önerilmektedir.

Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin, geleceğin okullarını *üretim ve beceri merkezi* olarak algılamalarından dolayı

- Okullarda proje çalışmalarının yapılmasına uygun iklim oluşturulması
- Okullarda öğrencilere yönelik beceri geliştirici atölyelerin açılması
- Okulların tiplerine toplumdaki her sürece katkı sağlayıcı bir rol üstlenmeleri önerilmektedir.

Yapılacak ardı çalışmalarda

- Benzer çalışmaların veliler ve öğrencilerin katılımıyla gerçekleştirilmesi
- Çalışmalarda farklı veri toplama yöntemlerinin kullanılması
- Türkiye'deki diğer illerdeki okul yönetici ve öğretmenlerin de katılımının sağlanması
- Yurt dışı çalışmalarla karşılatırmalı araştırmalar yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Abazaoğlu, İ., Yıldırım, O. ve Yıldızhan, Y. (2014). Türkiye'nin öğretmen profili. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 1-20.
- Akcakoca, A. ve Bilgin, K. U. (2016). Okul müdürlerinin liderlik stilleri ve öğretmen performansı. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-23.
- Altunay, E. ve Yalçinkaya, M. (2011). Öğretmen adaylarının bilgi toplumunda değerlere ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 5-28.
- Arslan, S., Karahalilöz, O., Karagözoğlu, B., Yıldırım, E., Yıldız, T., Hanife, K. ve Serkan, A. (2019). Geleceğin okulları. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 2(2), 201-216.
- Aslanargun, E. (2012). Okul müdürlerinin atanmaları sürecinde idari yargı kararları ve öne çıkan değerler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 347-348.
- Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2010). Liderlik türleri ve güç kaynaklarına ilişkin mevcut-gelecek durum karşılaştırması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2), 73-84.
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus open*, 2, 8-14.
- Beycioğlu, K. ve Aslan, M. (2010). Okul gelişiminde temel dinamik olarak değişim ve yenileşme: Okul yöneticileri ve öğretmenlerin rolleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 153-173.
- Beytekin, O. F. (2014). High school administrators perceptions of their technology leadership preparedness. *Educational Research and Reviews*, 9(14), 441-446.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi* (2. Baskı). Ankara: Siyasal Yayıncılık.
- Bozaslan, H. (2019). *Eğitim açısından Türkiye'de bilgi toplumu yapısına geçişi engelleyen faktörler* (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- BTD. (2015). Bilgi toplumu dairesi hakkında. Erişim Adresi: <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/>
- Christensen, L.B., Johnson, R.B. ve Turner, L.A. (2015). *Araştırma yöntemleri: Desen ve analiz* (A. Aypay, çev. ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çelik, V. (2012). *Eğitimsel liderlik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Çalık, T., Çoban, Ö., ve Özdemir, N. (2019). Okul yöneticilerinin teknolojik liderlik öz yeterlikleri ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 52(1), 83-106.
- Çoban, Ö. (2019). Eğitimde teknoloji kullanımı. N. Cemaloğlu (Ed.). *Eğitimde Politika Analizi* (ss. 195-242). Ankara: Pegem Akademi.
- Değirmen, G. C., Vural, Z. A. ve Özbükerci, İ. (2016). Bilgi toplumu ve dijital uçurum. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*. 1 (2), 102-118.
- Deliveli, Ö. (2010). Yönetimde yeni yönelimler bağlamında lider yöneticilik. (Yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Döş, İ. (2010). Aday öğretmenlerin müfettişlik kavramına ilişkin metafor alguları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 9(3).

- Durukan, H. (2006). Okul yöneticisinin vizyoner liderlik rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 277-286.
- Drucker, P. (2014). *Innovation and entrepreneurship*. Routledge.
- EARGED. (2011). 21. Yüzyıl Öğrenci Profili. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Fırat, M. (2010). Bilgi toplumunda eğitimin sürekliliği ve okulların geleceği. *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, 504-509.
- Gündüz, Y. ve Balyer, A. (2013). Gelecekte okul müdürlerinin gerçekleştirmeleri gereken roller. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 13(3).
- Güneş, A. ve Fırat, M. (2016). Açık ve uzaktan öğrenmede metafor analizi araştırmaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 115-129.
- Grinshkun, A. V., Perevozchikova, M. S., Razova, E. V. ve Khlobystova, I. Y. (2021). Using methods and means of the augmented reality technology when training future teachers of the digital school. *European Journal of Contemporary Education*, 10(2), 358-374.
- Hansen, P., Sivesind, K. ve Thostrup, R. (2021). Managing expectations by projecting the future school: Observing the Nordic future school reports via temporal topologies. *European Educational Research Journal*, 20(6), 860-874.
- Harrison, C. ve Killion, J. (2007). Ten roles for teacher leaders. *Educational leadership*, 65(1), 74.
- İhtiyaroğlu, N. (2021). Yirmibirinci yüzyılda eğitim alanındaki yönelimler. N. Cemaloğlu & F. Şahin (Ed.). *Eğitime Giriş*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Türkiye Cumhuriyeti Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023).
- Karadeniz, Ş. ve Yılmaz, B. (2016). Türkiye'nin 2015-2018 bilgi toplumu stratejisi ve eylem planı'nda kütüphane kurumuna yaklaşım. *Türk Kütüphaneciliği*, 30 (1) , 59-83.
- Karaman, K. (2010). Küreselleşme ve Eğitim. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2 (3), 132-139.
- Koç, S. ve Merter, F. (2010). İlköğretim öğretmenlerinin bilgi toplumu eğitimi konusundaki tutumları. *Education Sciences*, 5(4), 2226-2237.
- Koçak, O. (2011). Bilgi toplumu sürecinde çalışma yaşamı. *Ekin Basın Yayın Dağıtım*. Bursa.
- Kılıç, L. ve Bayram, B. (2014). Postmodernizm ve eğitim. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(1), 368-376.
- Kış, A. ve Konan, N. (2013). Okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışlarını gösterme düzeylerine ilişkin öğretmen görüşlerinin cinsiyetlerine göre meta-analizi. *IV. Eğitim Yönetimi Forumu Bildiriler Kitabı*, 165-172.
- Levine, P. M. (2005). Metaphors and images of classrooms. *Kappa Delta Pi Record*, 41(4), 172-175. http://eric.ed.gov/ERICWebPortal/search/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_0=EJ724893&ERICExtSearch_SearchType_0=no&accno=EJ724893
- Mannova, B. (2016). Edulearn16: 8th International Conference on Education and New Learning Technologies. 5023-5028.
- Mattila, P. ve Silander, P. (2015). How to create the school of the future: Revolutionary thinking and design from Finland. Finland: Multprint.
- Menzi, N., Çalışkan, E. ve Çetin, O. (2012). Öğretmen adaylarının teknoloji yeterliliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 2(1).
- Merter, F. (2010). *Sosyoloji*. Lisans Yayıncılık, İstanbul.

- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). 2019-2023 Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Planı. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). 2023 Eğitim vizyonu.
- Nath, H. K. (2017). *Space and Culture, India*. 4 (3).
- Neuman, D. (2010). Learning in information rich environments, college of information science and technology. *Drexel University, Philadelphia, USA*, 59- 60.
- OECD. (2013). *Innovative learning environments*. Educational Research and Innovation. OECD Publishing.
- OECD. (2018). *OECD science, technology and innovation Outlook 2018*. Paris: OECD Publishing.
- Örsdemir, F. ve İhtiyaroğlu, N. (2020). Rethinking the Turkish education system with Nurettin Topçu. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 49(1), 98-141.
- Parks, S., Sun, F., ve Collins, B. C. (2002). Alabama Renaissance Technology Academy (ARTA) for school leaders survey report. In *Annual Meeting of the Mid-South Educational Research Association, Alabama*.
- Saygılı, S. (2013). Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde eğitimde dönüştürücü bir entelektüel olarak öğretmenler. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 263-274.
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M. ve DüNDAR, H. (2014). Eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 39(173).
- Selvi, Ö. Ö. (2012). Bilgi toplumu, bilgi yönetimi ve halkla ilişkiler. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 1(3).
- Schlechty P. C. (2005). *Shaking Up The School House, Okulu yeniden Kurmak* (Çeviri, Yüksel Özden), Ankara: Nobel Yayınları.
- Tahaoğlu, F. ve Gedikoğlu, T. (2009). İlköğretim okulu müdürlerinin liderlik rolleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 58 (58) , 274-298 .
- Tawney, J. W. ve Gast, D. L. (1984). *Single-subject research in special education*. Columbus, OH: Merrill.
- Topçu, N. (2017c). *Maarif davası*. İstanbul: Dergâh.
- UNESCO. (2018). *School leadership*. Erişim adresi: <https://learningportal.iiep.unesco.org/en/issue-briefs/improve-learning/school-leadership>
- Usta, E. ve Korkmaz, Ö. (2010). Öğretmen adaylarının bilgisayar yeterlikleri ve teknoloji kullanımına ilişkin algıları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1335-1349.
- Tunalı, S. (2014). Schools of the future in globalized society: forecasting via scenario development method in Turkish schools.
- Varol, A. (2010). Bilgi toplumunda kamusal alan. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 121-129.
- Vural, B. A.ve Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yaşar University*, 20(5), 3348-3382.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yorulmaz, Y. I., Altinkurt, Y. ve Yılmaz, K. (2015). The relationship between teachers' occupational professionalism and organizational alienation. *Online Submission*, 4, 31-44.

- Yılmaz, İ. A., Gürdal, S. A., Altay, A. ve Dursun, B. (2011). Yeni eğitim paradigması ve bilgi toplumunda kütüphaneler. *Bilgiyi Sanayileřtirmek: İnovasyona Dayalı Yeni Değer Ağı Toplantısı*, Ankara.
- Zhang, Y. ve Wildemuth, B. M. (2009). Unstructured interviews. *Applications of social research methods to questions in information and library science*, 222-231.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 20.05.2022 Kabul/Accepted: 20.06.2022

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 543-557.

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İRAN'DA BASIN YAYINIⁱ

Sevda AYGAR BACANLIⁱⁱ

Öz

İran'da gerçekleşen Meşrutiyet hareketi ülkenin siyasi, edebî ve toplumsal durumu ile birlikte basınını da etkisi altına almıştır. Meşrutiyet öncesi dönemde matbaanın İran'a getirilmesi ile gazete basımı başlamıştır. Ancak ilk dönem İran'da basılan gazetelerde daha çok saray ve saray eşrafı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Meşrutiyet öncesi dönemde sınırlı olan gazete sayısı meşrutiyet ile birlikte artmıştır. Söz konusu dönemde eleştirel söylemler içeren mizahî gazetelerde de artış görülmüştür. Gazeteler kısmen özgürleşmiş, daha önce İran basınında fazla yer almayan siyasi ve toplumsal haberler de gazetelerde yer almaya başlamıştır. Meşrutiyet hareketinde aydınlar ve gazeteciler birlikte hareket etmiştir. Böylece gerek yurtiçinde gerek yurtdışında yayımlanan gazeteler halkın aydınlanmasını sağlamıştır. Bu dönem basınının bir diğer önemli yayın organı ise gazetecilikten sonra gelişen; ilmî, edebî ve kültürel alanda yayımlar yapan dergilerdir. Çalışmamızda İran'da meşrutiyet öncesi dönemden başlayarak gazetelerin; yayım yılı, yayımcıları, ele adlıkları konular ve yayımlanma süreleri hakkında bilgiler sunulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda İran'da basın-yayın hayatının başlaması, gelişmesi, meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemde öne çıkan gazeteler ve meşrutiyet sonrasında yayımlanan dergiler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran'da Basın, Meşrutiyet Döneminde Gazeteler, Mizahî Gazeteler, Dergiler.

Press in Iran During the Constitutional Period

Abstract

The constitutionalism monarchy that took place in Iran influenced the political, literary and social situation of the country, as well as the press. After the printing press was brought to Iran in the pre-constitutional monarchy period, newspaper printing started in the country. However, in the newspapers published in Iran in the first period, mostly included were information about the palace and court. Thus, the number of newspapers, which was limited in the pre-constitutional monarchy period, increased with the constitutional monarchy. In the mentioned period, an increase was observed in humorous newspapers containing critical discourses. Newspapers were partially liberated, and political and social news, which had not been covered much in the Iranian press before, began to appear in the newspapers. Intellectuals and journalists acted together in the constitutional monarchy movement. Thus, the newspapers published at home and abroad provided the enlightenment of the public. Another important publication of the press of this period was the journals that developed after journalism and published in scientific, literary and cultural fields. In our study, we aim to present information about the publication year, publishers, topics and publication times of the newspapers, starting from the pre-constitutional period in Iran. In this context, the beginning and development of the press life in Iran, the outstanding newspapers in the pre-constitutional and post-constitutional monarchy period and the journals published after the constitutional monarchy will be discussed.

Keywords: Press in Iran, Newspapers in The Constitutional Period, Humorous Newspapers, Journal.

ⁱ Bu makale, "Meşrutiyet Döneminde Bir Şair ve Gazeteci Seyyid Eşrefuddîn-i Gilânî (Nesîm-i Şimâl)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

ⁱⁱ Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: aygar@ankara.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-2482-1447

Structured Abstract

With the westernization process that started in Iran during the reign of Feth Ali Shah Kajar, the first printing press came to Iran. In the period of Nâsuriddin Shah, with the influence of Emîr-i Kebîr, the process of westernization continued and western-style schools were opened. Newspaper printing became popular. The first newspaper in Iran was published by Mirza Salih Shirazi in 1837 under the name of Kagaz-i Ahkbâr. However, the first newspaper in its current meaning was Vaqai Etafaqiyeh newspaper, which was published weekly in 1851. The number of newspapers started to increase in the period of Nâsiruddîn Shah. Since most of the newspapers were state newspapers, they did not cover political and social topics often. They avoided a rhetoric that would criticize the regime and the Shah as much as possible. The mentioned newspapers mostly focused on scientific and literary topics. Due to the pressure applied to newspapers, some journalists went abroad to express their thoughts freely. By publishing their newspaper abroad, they managed to reach their readers in Iran secretly. Newspapers titled Aktar, Qânun, Hâbl al-Matin, Sureyyâ are some of the newspapers that became prominent abroad with their publications in this period. These newspapers, which were far from pressure because they were abroad, were able to express the regime's defects and political criticisms of the regime much more easily than the domestic newspapers. In addition to informing the public, many outstanding newspapers of the period also contributed to the field of history by recording political and historical events. When it comes to the period of Muzafferuddin Shah, who came to the throne after Nâsiruddin Shah, an increase in the number of newspapers is observed. On the other hand, it is not possible to talk about the freedom of the press in the period of Muzafferuddin Shah, although opinions could be expressed more easily compared to the period of Nâsiruddin Shah.

With the Constitutional Monarchy movement, journalists were able to express their freedom discourse more easily and became relatively freer. However, this situation did not last long, suppression on press started soon again. In this context, it can be said that some writers and poets of the period also tended to publish newspapers with literary content in which criticism was made more closed rather than newspapers that expressed direct political thoughts. In the light of these developments, newspapers became the most important communication tool of the period. Edîbu'l-Memâlik Ferâhânî, Sayyed Ashrafuddîn-i Huseynî, Muhammed Taqî Bahâr (Melik'uş-Şu'era), Ebu'l Kasim-i Lâhûfî are some of the names who practiced journalism as well as being a poet in this period.

With the declaration of the constitutional monarchy, a new period started in the field of journalism in Iran. Many newspapers ventured into publishing life especially in Tehran, Tabriz, Isfahan and Mashhad. After the declaration of the constitutional monarchy, the Majlis, Rûznâme-i Vaţan, Nidâ-i Vaţan, Iran-i Nov, Hâbl al-Matin, Rûhu'l Quds were the important newspapers. Poems began to appear more often in newspapers and simplicity in language became prominent. With the constitutional monarchy, there was an increase in the number of newspapers that dealt with the problems of the period with a humorous approach. The most important humour newspapers of the period were Shahseven, Shebnâme, İhtiyâc, Âzêrbâyjân, Mollâ Naşiruddîn, Nasim-i Shimâl, Şûr-i İsrâfl. The writers and poets of the humour newspaper benefited from the daily language, proverbs and idioms used by the public as much as possible in their writings and poems. They managed to attract the attention of the public in their works expressing the prominent issues of the period by using humour. For this reason, newspapers that employed a humorous discourses were at the forefront. During the constitutional monarchy period, the public's interest in newspapers, especially humorous newspapers, was quite high.

Alongside the newspapers, journals published in the field of science, culture and literature during the constitutional monarchy period also affected the westernization and modernization process of Iran. Âyende, Bahâr, Novbahâr, Ârmağân and Musiqi, Kave and Irânshahr were the most important literary journals of the period. Apart from these journals, Tiyâtr journal which stands out with its criticisms; Gol-i Zard which is a literary and humorous journal, Dânişkede journals, in which the articles and poems of Meliku'ş-Şu'arâ Bahâr as well as the articles of famous names were published, are other important journals of the period. The mentioned journals made publications that would affect the notion of the people with literary, scientific and philosophical publications. As a result, the press made great progress during the constitutional period. Thus, the newspapers published at home and abroad made an undeniable contribution to the constitutionalism movement and Iran's Westernization process.

Giriş

İran'da Kâcâr hükümetinin başlangıcı batılı ülkelerin sanayisinin gelişmesi ve batı kapitalizminin yaygınlaştığı zamana yakındır. Yeni burjuvazi, sanayi mallarının üretiminin artmasıyla bir taraftan yeni pazarlara ihtiyaç duymuş; diğer taraftan sömürge hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli olan siyasi gücü elde edebilmek ve pazarlarını koruyabilmek için yeni sömürgeler ile başka ülkelerde nüfuz edeceği bölgeler oluşturmayı gerekli görmüştür (Âcûdânî, t.y. , s. 54-55).

Kacarlar dönemi (1796-1925) İran'ın batılı devletler ile (Rusya, İngiltere, Fransa) temasının en fazla olduğu dönemlerden biridir. Bu dönemde batılı devletler kendi çıkarları doğrultusunda İran topraklarını işgal etmişlerdir. Kacar şahlarının batılı devletlere mukavemet gösterip ülke çıkarlarını korumak konusunda başarılı oldukları söylenemez. Zira 1800'lü yıllarda Rusya, Fransa, İngiltere'nin ve hâlâ bölgenin büyük gücü olarak addedilen Osmanlı Devleti'nin de kimi zamanlar dâhil olduğu iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu süreçte İran yönetiminde yaşanan zafiyetten ötürü ülke topraklarının önemli bir kısmı kaybedilmiştir (Kırlangıç, 2014, s. 10). Kâcâr Hanedanı'nın II. şahı olan Feth 'Ali Şâh döneminde Rusya ile savaşlar yapılmış Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya imtiyazlar tanınmış, yabancıların ülke siyaseti ve ekonomisi üzerindeki nüfuzları fazlasıyla artmıştır. Kâcâr şahlarının yaptığı, Gulistân ve Türkmençay antlaşmaları ile ülke çıkarına olan birçok durum yabancıların menfaati ile sonuçlanmıştır (Melikzâde, 1383, 81). Meşrutiyetin ortaya çıkmasından yaklaşık olarak bir asır önce dünyada ve İran'da yaşanan gelişmeler İran'da Nâsıruddîn Şah saltanatının son döneminde İnkılâp, meşrutiyet düşüncesi ve özgürlük söylemlerinin ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur (Şemîm, 1387, s. 117; Melikzâde, 1383, s. 81). İran halkının tamamen savunmasız kaldığı batılı devletlerin çıkarlarının korunduğu bu dönemde halk yönetime tepki göstermiştir. Bu bağlamda kanunların önde tutulduğu bir düzen olarak meşrutiyet düşüncesi gerek aydınlar gerekse toplum nezdinde kabul görmüştür. Yurtiçinde ve yurtdışında yayımlanan gazeteler meşrutiyet hareketini desteklemiş, halkı bilgilendirmiş, meşrutiyet hareketine ivme kazandırmıştır. Her ne kadar Meşrutiyet'in ilanı istenilen başarıya ulaşmasa da İran'ın bu dönem siyasi, iktisadî, ictimai, edebî durumu ve basın yayını üzerinde etkili olmuştur.

İran'da meydana gelen bu edebî ve kültürel gelişmeleri İran'ın batılı devletleri ve batı kültürü ile olan ilişkilerine göre değerlendirmek gerekmektedir. Kâcâr Hanedanının II. şahı olan Feth Ali Şâh Kâcâr İran'ın ekonomik ve toplumsal sorunlarını çözmek için batılı ülkelerinden yardım alınması gerektiğine karar kılmıştır (Vâhiddûst, 1396 , s. 308). Feth Ali Şâh döneminde Hk. 1232 /M. 1817 yılında 'Abbas Mîrzâ Nâîbu's-Saltana tarafından Avrupa seyahatinden sonra İran'a ilk kez getirilen matbaa, Muhammed 'Alî Şâh hükümeti sırasında Tebriz'den Tahran'a götürülmüş ve ilk gazete yayımlanmıştır (Browne, 1337, s. 125; Vâhiddûst, 1396 , s. 308). Nâsıruddîn Şah dönemi ile birlikte Avrupa ülkelerindeki telgraf, telefon, postane vb. İran'da da görülmeye başlanmış (Kisrevî, 1363, s. 18) ve İran'da matbaa, kitap basımı, gazetecilik ortaya çıkmıştır. Basın; yeni okullar ve modern düşünce ile birlikte

ülkenin aydınları ve devlet görevlileri arasında kültürel iletişimin ilk bölümünü oluşturmuştur (Nejâdirân, 1393, s. 55).

İran’da gazetecilik 1837 yılında Muhammed Şâh Kâcâr hükümeti sırasında Mîrzâ Şâlih Şîrâzî tarafından çıkarılan *Kâğez-i Aḥbâr* gazetesi ile başlamıştır Üç yıl boyunca aylık olarak yayımlanan gazete bir sayfanın katlanması ile ortaya çıkan iki sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfasında doğu ile ilgili, ikinci sayfasında ise batı ile ilgili haberler yer almıştır (Şâlihyâr, 1355, s. 77; Kiyânfer, 1388, s. 273). *Kâğez-i Aḥbâr* gazetesinin 1840 yılında yayımının sonlanması ardından ikinci gazete Urumiye’de aylık olarak yayımlanan *Pertov-i Rûşenâi* adlı gazete olmuştur. Bir diğer gazete ise Nâşiruddîn Şâh’ın fermanı ile 1851 yılında haftalık yayım yapan *Rûznâme-i Aḥbâr-i Dâru’l-hilâfe-i Tahran* adıyla yayım hayatına başlamıştır (Özkan ve Rigiderakhshan, 2019, s. 978).

İran’da gazetelerin düzenli bir şekilde ortaya çıkması Nâşiriddîn Şâh döneminde Emîr-i Kebîr’in attığı adımlar neticesinde gerçekleşmiştir. Emîr-i Kebîr Avrupa gazetelerine benzer bir gazete olan *Vakâi-i İttifâkiye* gazetesini bakanlığı sırasında yayımlatmıştır. (Mûgârî, 1382, s. 37). İran’da günümüzdeki anlamıyla ilk gazete olan *Vakâi-i İttifâkiye* Nâşiruddîn Şâh saltanatının üçüncü senesi olan 1851 yılında Tahran’da haftalık olarak yayımlanmıştır (Browne, 1337, s. 131). Müdürlüğünü Mîrzâ Cebbâr Tezkireçî’nin yaptığı gazete haftada bir kez olmak üzere genellikle dört sayfadan oluşmuş kimi zaman ise iki ila on iki sayfa olarak yayımlanmıştır. Gazete on yıl boyunca *Vakâi-i İttifâkiye* adıyla yayım hayatına devam etmiş ve 1860 yılında *Rûznâme-i Devlet-i ‘Aliye-i İran* adını almıştır. İran’ın ilk resimli gazetesi olma özelliği taşıyan gazete bu isimle 1870 yılına kadar düzensiz olarak yayımına devam etmiş bu tarihten sonra ise yayımı son bulmuştur (Vâhiddûst, 1396, s. 323-324).

Kâcâr döneminde yayımlanan ilk gazeteler olan *Kâğez-i Aḥbâr* ve *Vakâi-i İttifâkiye* adlı gazeteler hükümeti eleştirmemişlerdir ve hükümet yanlısı bir tavır sergilemişlerdir. (Servî ve Nâzâryân, 1398, s. 81). Yine Nâşiruddîn Şâh döneminde yayımlanan *İran, İttilâ’, ‘İlmî ve Milletî* (Hâsemî, 1363, s. 6) *Vakâi’, Devlet-i ‘Aliye-i İran, ‘İlmiye-i Devlet-i İran* adlı gazetelerin de (Ṭabaṭabâi, 1366, s. 88) devlet tekelinde olduğu görülmektedir (Özkan ve Rigiderakhshan, 2019, s. 981). Aynı zamanda bu dönemde devlet tarafından yayımı yapılmayan *Vakâi-i Adliye, Nizâmî* ve *Vaṭan* isimli bağımsız gazeteler de çıkmıştır. (Âcudânî, 1382, s. 242).

Yurtdışında Yayınlanan Gazeteler

Nâşiruddîn Şâh dönemini gazetelerinin çoğunluğu devlet gözetiminde olduğu için rejim karşıtı yazarlar özgürce yayım yapabilmek adına farklı ülkelere gitmiş ve yurtdışında yayım yapmışlardır (Özkan ve Rigiderakhshan, 2019, s. 981). Önemli siyasi ve toplumsal bilgilerin yer aldığı bu gazetelerde hükümet ve istibdat yönetimi eleştirilmiş, kimi zaman görüşler dile getirilirken ağır ifadelerle yer verilmiştir (Mûgârî, 1382, s. 38). İstanbul, Kalkuta, Kâhire ve Londra vb. yerlerde yayımlanan bu gazetelerin (Vâhiddûst, 1396, s. 308) döneme önemli etki ve katkıları olanlarından bazıları şunlardır:

1. **Âhter**: Osmanlı topraklarında Farsça olarak yayımlanmış olan *Âhter*, gazete yazarlığında değişimin öncüsüdür (Âcudânî, t.y. , s. 11). İlk sayısı 1875 yılında İstanbul'da yayımlanmış olan *Âhter* kısa ve uzun vadeli olarak yayıma ara verse de yaklaşık yirmi bir yıl boyunca yayım hayatına devam etmiştir (Vâhiddûst, 1396, s. 363). Nâsiruddîn Şâh zamanının meşrutiyet öncesi dönemindeki en önemli ve meşhur gazetesi olan bu gazete, Osmanlı Devleti'nde İran'ın resmi görevlilerinden biri olarak bulunan Mîrzâ Kûlî Hân Tebrîzî'nin desteği ile iki genç gazeteci Mîrzâ Mehdî ve Muhammed Tâhir-i Tebrîzî müdürlüğünde yayımlanmıştır. Kimi zaman sansüre de uğrayan gazetenin yayımı 'Abdulmecîd hükümeti tarafından 1896 yılında durdurulmuştur (Vâhiddûst, 1396, s. 363). Gazetede; Mîrzâ Âkâ Hân Kirmânî, Şeyh Âhmed-i Rûhi-yi Kirmânî, Mîrzâ Mehdî Hân Tebrîzî, Mîrzâ 'Alî Muhammed Hân Kâşânî gibi aydın ve özgürlük yanlısı yazarlar birlikte çalışmışlardır (Browne, 1337, s. 146-147; Vâhiddûst, 1396, s. 364). İlk yayımlandığı dönemde Cuma ve Pazar günleri hariç her gün, bir süre sonra ise haftada iki kez yayımlanmış, son yıllarında ise haftada bir kez yayım yapmış, İstibdat döneminde İranlıların düşüncelerinin gelişmesinde etkili olmuştur. *Âhter* yurtdışından haberlere de yer vererek halkın dış dünyadan haberdar olmasını sağlamıştır (Hâşemî, 1363, s. 63). Yine İran dışında yayımlandığı için yurtiçindeki gazetelere kıyasla edebî ve toplumsal meselelerde özgürlüklerden daha çok bahsetmiştir (Âcudânî, t.y. , s. 72). İran halkının düşünce yapısında fazlası ile etkili olmasının yanı sıra halkın basına ilgi duymasını da sağlamıştır (Nejâdirân, 1393, s. 59).

2. **Ķânûn**: Bu dönemin bir diğere önemli gazetesi Melkum Hân'ın, *Ķânûn* adlı gazetesidir. *Âhter*'in üslubunda yazılmış olan gazete; adalet isteğı konusunda, siyasi ve toplumsal meselelerde daha geniş bir sahada yayım yapmıştır. *Ķânûn* gazetesinin sade nesri bu dönem nesrinin değışmesinde oldukça etkili olmuştur (Âcudânî, t.y. , s. 73). Mîrzâ Yâ'kûb'un oğlu Mîrzâ Melkum Hân tarafından 1889 yılında Londra'da yayımlanmıştır. Gazete Melkum Hân'ın sade üslubu sayesinde halkın ilgisini kazanmayı başarmış ve en iyi Farsça gazete haline gelmiştir. Melkum Hân'ın yazıları gerek siyasi ve toplumsal gerekse edebî olarak İran'ın akıbeti açısından tarihî öneme haiz olmuştur (Browne, 1337, s. 147). Gazetede yer alan makale ve haberlerin büyük bir kısmı İran'daki sorunları ve düzensizlikleri ele almıştır (Servî ve Nâzâryân, 1398, s. 86). Ayda bir sayı olarak birkaç yıl yayım yapan gazete hükümete ve Şah'a karşı ağır eleştirileri nedeniyle İran'da yasaklanmıştır (Hâşemî, t.y. , s. 96).

3. **Hablu'l-Metîn**: 1893 yılında Kalkuta'da yayım hayatına başlayan gazete dönemin büyük ve meşhur gazetelerindendir (Vâhiddûst, 1396, s. 360). Seyyid Cemâleddîn Hüseynî'nin gözetiminde yayımlanan bu gazetede çeşitli ülkelerden gazeteciler görev almıştır. Gazete yaklaşık on yıl boyunca yayımlanmıştır (Servî ve Nâzâryân, 1398, s. 87). Hindistan (Kalkuta)'da yayımlanması sebebi ile düşüncelerin özgürce ifade edilebildiğı *Hablu'l-Metîn* yasaklanmış olmasına rağmen İran'da okuyuculara ulaşmıştır. Bir kısmı dinî konulara ayrılan gazete İslam Birliğı'nin kahramanı olarak addedilmiştir (Vâhiddûst, 1396, s. 360). Tahran'da yayımlanan *Hablu'l-Metîn* gazetesi

ise 1907 yılında Seyyid Hasan Kâşânî'nin gözetiminde yayıma başlamış, yayım hayatı meclisin bombalanmasına (1908) kadar devam etmiştir. Söz konusu gazete Meşrutiyet döneminin en önemli günlük gazetelerinden biri olarak görülmüştür. Özellikle Dışişleri Bakanlığı hakkında yazdığı siyasi makaleler oldukça önemlidir (Browne, 1337, s. 337-338).

4. **Sureyyâ:** 1898 yılında Kâhîre'de yayımlanmaya başlayan gazete ilk olarak ikinci meclis vekillerinden Mîrzâ 'Alî Muhammed Hân Kâşânî tarafından yayımlanmaya başlamıştır. Daha sonra bu gazeteden ayrılan Kâşânî, *Rûznâme-i Perveriş* adlı gazeteyi yayımlamaya başlamıştır (Vâhiddûst, 1396, s. 371). 1904 yılında altıncı yılına giren *Sureyyâ* Tahran'da yayımlanmış, yayımını ise Seyyid Fercullah Hân Kâşânî üstlenmiştir (Kisrevî , 1363, s. 41). Mîrzâ 'Alî Muhammed Hân Kâşânî tarafından yayımlandığı dönemde büyük bir şöhrete kavuşmuş, İstibdat döneminde hiçbir Farsça yayım *Sureyyâ*'nın elde ettiği değere ulaşamamıştır (Browne, 1337, s. 305).

Meşrutiyet Döneminde Gazeteler

İran'ın aydın görüşlü gazeteleri yurtiçinde ve yurtdışında halkı bilgilendirmek için çalışmış ve meşrutiyet ayaklanmasının başarılı olmasında çok büyük role sahip olmuşlardır (Vâhiddûst, 1396, s. 313). Bu gazetelerin haber akışının sağlanmasında, İnkılâbın gerçekleşmesinde ve İstibdat hükümetinin kırılmasında da etkisi büyük olmuştur (Mûsevî, 1399, s. 185). Zira Meşrutiyet döneminin birçok şairi ve yazarı özgürlük taraftarlarının safında yer almış ve dönemin sorunları ile mücadeleyi daha çok gazete ve dergiler aracılığı ile gerçekleştirmişlerdir (Zehrâzâde, Bihî, Bûr, t.y. , s. 202; Âryenpûr, 1372, s. 21). Böylelikle gazetelerin, din adamlarının, aydınların ve özgürlük taraftarlarının birlik olması ve sonrasında halkın mücadelesi sonucu Muzâfferuddîn Şâh inkılâpçıların isteğini kabul etmiş ve Meşrutiyet Fermanı'nı imzalamıştır (Vâhiddûst, 1396, s. 313). Meşrutiyet Fermanı'nın imzalanmasının ardından yayımlanan gazete sayısı oldukça artmış ve İran'da gazetecilik alanında yeni bir döneme geçilmiştir.

Muzâfferuddîn Şâh döneminin gazeteleri Nâşiruddîn Şâh dönemine göre daha iyi durumda olmasına rağmen; *Sureyyâ*, *Perveriş* ve Kalkuta'da yayım yapan *Habl-u'l-Metîn* dışındaki gazetelerde; özgürlük, insan hakları, meclis ve kanunlardan çok az söz edilmiştir. Gazeteler halkı daha çok ilim, edebiyat ve ekonomi gibi konulara yönlendirmeye çalışmışlar; Şah ve yönetimi huzursuz edecek söylemlerden mümkün olduğunca kaçınmışlardır (Tabatabâî, 1366, s. 99). Yine bu dönemde Hk. 1324/M. 1906 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra gazete ve dergilerin çoğalması ile gazete nesrinin halkın kavrayacağı şekilde anlaşılır yazılması, nesir üslubunun değişmesinde ve sadeleşmesinde etkili olmuştur (Vâhiddûst, 1396, s. 320).

Meşrutiyet döneminde ise gazetelerin kurulması meşrutiyetin istikrarını sağlamıştır. Meşrutiyet'in ilanıyla Nâşiruddîn Şâh dönemi gazetelerinden *İran* ve *İttîlâ'* yayımlanmaya devam ederken; *Rûznâme-i Muzâfferî* Bûşehr'de, *el-Hedîd* Tebrîz'de, *Habl-u'l-Metîn* Kalkuta'da, *Hikmet* ve *Çehrenâme* Mısır'da, *Rûznâme-i Erşed* Bakü'de yayımlanmıştır (Tabatabâî, 1366, s.

108). Halkın fikrî olarak hızla gelişme gösterdiği bu dönemde gazetelerin düşünsel ve toplumsal değişikliklere katkısı oldukça fazladır. Özellikle *Meclis* gazetesi ve diğer yayın organlarında yayımlanan meclis görüşmeleri toplum açısından etkili olmuştur (Browne, 1337, s. 156). Millî Meclis hakkında haberler yapan bu gazetenin ilk sayısı 1906 yılı Kasım ayı başlarında yayımlanmıştır (Muhammed Hân, 1425, s. 56). Dönemin bir diğer meşhur gazetesi *Nidâ-i Vaţan* ise 27 Aralık 1906 yılında yayım hayatına başlamıştır (Browne, 1376, s. 133).

Meşrutiyet hareketinin başlaması ile o döneme kadar çok tanınmayan özellikle *Şûr-i İsrâfil*, *Hablu'l-Metîn*, *Musâvât* gibi bazı gazeteler de oldukça etkili yayımlar yapmışlardır. Haftalık gazete *Şûr-i İsrâfil*'in ilk sayısı 30 Mayıs 1907'de basılmış; üç ay sonra yine haftalık gazete *Temeddön* ilk sayısını Şubat 1907'de (Browne, 1376, s. 133) ve yine 1907 yılında *Musâvât* Seyyid Muhammed Rizâ Musâvât müdürlüğünde Tahran'da yayımlanmaya başlamıştır (Muhammed Hân, 1425, s. 56).

Meşrutiyetin ilan edilmesi ve meclisin açılmasından sonra yayımı artan gazetelerin yarısından fazlası Tebriz'de, bir kısmı Tahran'da, sonrasında ise İsfehân'da ve Meşhed'te olmak üzere yirmiden fazla yeni gazete yayımlanmıştır. 1907 yılında ise büyük bir çoğunluğu Tahran'da olmak üzere farklı şehirlerde yetmiş yedi yeni gazete yayım hayatına başlamıştır (Tâbatabâi, 1366, s. 133). Bu dönemde Tebriz'de ilk gazete *Rûznâme-i Millî* adı ile yayımlanmış sonrasında ise ismi *Rûznâme-i Encumen-i Tebriz* olarak değiştirilmiştir. Tahran'da yayımlanan ilk gazete *Rûznâme-i Meclis* adı ile yayımlanmış ve sansüre uğramadan yayımlanan ilk özgür gazete olmuştur (Servî ve Nâzârî, 1398, s. 91). Daha önce bir kısmının da isminin zikredildiği Meşrutiyet döneminin öne çıkan önemli gazeteleri ise şunlardır:

1. **Meclis:** Meclisin açılmasından sonra meşrutiyetin ilk gazetesi de olan *Meclis* gazetesi 1906 yılında yayımlanmıştır. *Meclis* gazetesi aslında İran millî meclis oturumlarından haberler vermek üzere Mirzâ Seyyid Muhammed Şâdık Tâbatabâi tarafından kurulmuştur. Gazetede meclisten haberlerin yanı sıra gazetenin müdürü olarak Tâbatabâi kendi şiirlerine ve ünlü şair Edibu'l Memalik Ferâhânî'nin şiirlerine de yer vermiştir (Âryenpûr, 1372, s. 22).
2. **Rûznâme-i Vaţan:** 1906 yılında Tahran'da yayımlanmaya başlayan haftalık bir gazetedir. Her sayısı dört sayfadan oluşan gazetenin son sayısı 1907 yılında yayımlanmıştır (Vâhiddûst, 1396, s. 375).
3. **Nidâ-i Vaţan :** *Nidâ-i Vaţan* gazetesinin ilk sayısı meşrutiyet ilan edildikten sonra 1906 yılında Mucedu'l-İslam-i Kirmânî tarafından Tahran'da yayımlanmıştır. Haftalık olarak yayımlanan gazete sonraları iki haftada bir sayı, daha sonra ise ayda bir sayı olarak yayımlanmaya başlamıştır (Browne, 1341, s. 114). Meclis görüşmeleri ve yurtiçinden haberlerin yer aldığı gazete, meşrutiyetin ilk dönemlerinin en faydalı ve en çok satan gazetelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Muhammed Hân, 1425, s. 54). Kirmânî, tenz ve karikatürlerden yararlanarak hazırladığı gazetede halkın mektuplarına da yer vermiştir. Gazete 1908 yılında meclisin bombalandığı tarihe kadar yayımlanmış bu tarihte yayımı durdurulmuş, tekrar Hk. 1327 Recep ayında yayıma

başlamış ve aynı yılın Şâbân ayındaki otuz ikinci sayısına kadar yayımına devam etmiştir (Vâhiddüst, 1396, s. 400-401).

4. *Rûhu'l-Kuds*: 1907 yılında Sultân 'Ulemâi Horâsânî tarafından yayımlanmaya başlamıştır (Tabatabâî, 1366, s. 137). Tahran'da yayımlanmaya başlayan gazetenin amacı istibdat ile mücadele etmek olmuştur. Horâsânî, Muhammed Alî Şâh'ı özgürlük ve insanlık karşıtı olmakla itham etmiş, meşrutiyetin bekası için ortadan kaldırılmasının gerekliliği hakkında yazılar kaleme almıştır (Muhammed Hân, 1425, s. 56). Gazete döneminin eleştirileri ile ön plana çıkan gazetelerinden biri olmuştur (Tabatabâî, 1366, s. 137).

5. *İran-i Nov*: Meşrutiyet döneminin önemli gazetelerinden biridir. 1909 yılında Seyyid Muhammed Şebesterî müdürlüğünde Tahran'da yayımlanmaya başlamıştır. Günlük olarak yayımlanan gazete, yurtiçi ve yurtdışındaki siyasi ve toplumsal olayları ele almasının yanı sıra dönem şairlerinin farklı konulardaki şiirlerine de yer vermiştir (Muhammed Hân, 1425, s. 57). *İran-i Nov* Avrupa gazetelerine benzer bir üslupla hazırlanmış ve düzenli olarak yayım yapmıştır. Demokrasiyi savunan gazete, daha çok siyasi olaylar konusunda yayımlanan makaleleri ile ön plana çıkmıştır. Son iki sayısında farklı isimlerle yayımlanan gazete 1911 yılına kadar yayım hayatına devam etmiştir (Âryenpûr, 1372, s. 108-110).

Muhammed Ali Şah döneminde Şâh'ın meşrutiyete karşı çıkması ve özgürlük taraftarları ile karşı karşıya gelmesi sonucu Hk. 1326 yılı olayları ve meclisin bombalanması sonrası gazete yazarları ya öldürülmüşler ya da ülkeden kaçmışlardır. Bu nedenle bir süre ülkedeki bütün gazetelerin yayımı durdurulmuştur (Hâşemî, 1363, s. 24). Bir yıl kadar süren süreç sonunda özgürlük taraftarlarının galip gelmesi neticesinde Muhammed Ali Şâh'ın tahtı bırakması ve Rusya'ya sığınması üzerine gazeteciler ülkelerine dönmüş ve gazetelerini tekrar yayımlamaya başlamışlardır (Mûğârî, 1382, s. 39).

Muhammed Ali Şâh'ın kaçıışı ve Ahmed Şâh'ın tahta geçmesinden sonra özgürlük taraftarları ve gazete müdürlerinden bir kısmı yurtdışına gitmişler, gazete yazarları kendi siyasi ve toplumsal düşüncelerine göre yayım yapmaya başlamışlar ancak ikinci meclisin feshinden sonra gazetelerin yayımları üçüncü meclisin açılışına kadar durdurulmuştur (Hâşemî, 1363, s. 25; Vâhiddüst, 1396, s. 317).

Meşrutiyet döneminde gazetelerin edebî hayatı da etkilediğini söylemek mümkündür. Zira bu dönemde birçok gazete; siyasi, toplumsal ve bilimsel konularda bilgi aktarmış, kimi gazeteler bu haberler ve siyasi makalelerin yanı sıra şiir ve edebî eserler de yayımlamışlardır (Vâhiddüst, 1396, s. 436). Bu dönemde gazeteciliğinin yanı sıra şair de olan ve sözlerini gazetelerinde şiir ile ifade eden önemli isimlerden bazıları ve gazeteleri şunlardır: Edîbu'l-Memâlik Ferâhânî; *Rûznâme-i Edeb*, Seyyid Eşrefuddîn-i Huseynî; *Nesîm-i Şimâl*, Muhammed Taķî Bahâr (Melik'uş-Şu'era); *Nev Bahâr*, Ebu'l Kaşim-i Lâhûtî; *Bisutûn*, Mîrzâde-i 'İşkî; *Ķarn-i Bîstum*, FerruĶî-yi Yezdî; *Rûznâme-i Tûfân* (Tabatabâî, 1366, s. 259-267). Söz konusu şairlerin ve bu dönem gazetelerinin çabası ile egemenliğin bir parçası olarak gördükleri halk da İran

toplumunun mevcut durumunun bir bölümü hakkında bir anlayış kazanabilmiştir (Zehrâzâde vd. , t.y. , s. 202). Meşrutiyet döneminde gazetecilik ve mizahçılık; sade yazım, yenilik ve özgürlük taraftarı olması gibi özellikleri ile halk arasında yayılmış ve meşrutiyet nesrinin türlerinden birini oluşturmuştur (Vâhiddûst, 1396, s. 436).

Mizahî Gazeteler

Meşrutiyet döneminden önce de İran edebiyatında var olan tenz türünde şiirler 'Ubeyd-i Zâkânî ve Sa'dî-i Şîrâzî tarafından kaleme alınmıştır. Fakat Fars edebiyatında gerçek anlamda tenz yazıcılığı istibdat rejiminin yanlışlarını mizahî bir dil ile eleştiren yeni bir tür olarak Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır (Muhammed Hân, 1425, s. 97). Nesirde daha az kullanılan tenz meşrutiyetin başlangıcında gazetelerin ortaya çıkması ile Fars nesrinde biraz daha fazla görülmeye başlamıştır. Özgürlük düşüncelerinin artması ile siyasi şiirler, makale veya kısa mizahî tefrikalarla yer almıştır (Âryenpûr, 1372, s. 39). Tenz ve gazetecilik meşrutiyetin başlaması ile daha çok ilgi görmüş, vatanseverlik, özgürlük gibi konularda mizahî şiir ve makaleler ortaya çıkmıştır (Muhammed Hân,1425, s. 97-98).

İran'da mizahî konular içeren ilk gazete Edibu'l-Memâlik Ferâhânî tarafından yayımlanan *Edeb* gazetesidir. Fakat gerçek anlamda ilk mizahî yayım 'Abdulhamîd Hân Metînu'l-Salţene tarafından (Vâhiddûst, 1396, s. 436) 1900 yılında yayımlanan *Ṭulû /Ṭulû' Musevvir* gazetesidir (Browne, 1337, s. 141). Bu dönem mizah yazarları çoğunlukla mizahî konularını gazete ve dergiler ile ortaya koymuşlardır. Meşrutiyet döneminde mizahî gazete ve dergiler hem çeşitlenmiş hem de sayı olarak artış göstermiştir. *Şûr-i İsrâfil*, *Nesîm-i Şimâl*, *Mollâ Naşirduddîn*, *Keşkül*, *Tenbîh*, *Haşretu'l-Ârz*, *Behlûl*, *Şeydâ* ve *Şeyh Çeğender* gibi birçok zarif ve latif bir dile sahip gazete ve dergi ortaya çıkmıştır (Vâhiddûst,1396, s. 436; Browne, 1337, s. 142). İran basınında ön plana çıkan önemli mizahî gazetelerden bazıları ise şunlardır:

1. **Şâhseven**: 'Abdurrahim Ṭâlibûf ve Seyyid Muhammed Şebesterî tarafından 1888 yılında İstanbul'da yayımlanan *Şâhseven* en eski mizahî ve eleştirel gazete olmasının yanı sıra İran dışında yayımlanan ilk mizahî gazetedir (Vâhiddûst,1396, s. 436,450-451). İstibdat hükümetini mizahî bir dil ile eleştiren gazetenin yazarları yayım yerinin bilinmemesi için çoğu zaman gazeteyi Paris ve Londra'ya göndermiş ve buradan gazete tekrar İran'a ulaştırılmıştır (Browne, 1337, s. 456-457).
2. **Şebnâme**: 1892 yılında Tebriz'de yayımlanmaya başlayan gazete düzenli olarak yayımlanmamıştır (Browne, 1337, s. 461). Mîrzâ Şeferûf olarak tanınan gazeteci ve mizah yazarı Mîrzâ 'Alî Kûlî tarafından yayımlanmaya başlayan *Şebnâme* İran'da yayımlanan ilk karikatürlü mizahî gazetedir. Sansür uygulandığı dönemlerde şöhretinin zirvesinde olan gazete gizlice yayıma hazırlanıp Tebriz'de dağıtılmıştır. İstibdat hükümetinin hüküm sürdüğü ve halkın okuma-yazma oranının düşük olduğu bu dönemde mizah ve karikatür oldukça etkili ve eğitici olmuştur. Mîrzâ 'Alî Kûlî, İran'da mizahî yazımın ve karikatürün babası addedilmiştir (Vâhiddûst,1396, s. 451-452).

3. **İhtiyâc**: Mîrzâ 'Alî Kûlî tarafından 1898 yılında Tebriz'de yayımlanmaya başlayan *İhtiyâc* İran'da yayımlanan hem mizahî hem radikal olan ilk gazetedir (Muhammed Hân, 1425, s. 98). Meşrutiyet Fermanı'ndan önce İran'da devlete bağlı olmayan üçüncü millî gazete sayılmaktadır. Gazete hükümetin halka ve ülkeye karşı sorumluluklarını ortaya koymuştur. Halkın çektiği ekonomik sıkıntıları ve diğer birçok konuyu mizahî bir dil ile eleştiren gazetenin yayımı durdurulmuş ve Azerbaycan yetkililerinden gelen bir emir ile gazetenin yazarı falaka cezasına çarptırılmıştır. Mîrzâ 'Alî Kûlî fizikî cezaya çarptırılan ilk gazetecidir. *İhtiyâc* gazetesinin yayımı durdurulduktan sonra *İkbâl* adında başka bir gazete yayımlanmaya başlamıştır (Vâhiddûst,1396, s. 456).
4. **Âzerbâyçân**: Meşrutiyetten sonra Tebriz'de yayımlanan ilk resimli mizah gazetesinin kurucusu Mîrzâ Âkâ-i Bûlverî'dir (Tabatabâi, 1366, s. 220). 1907 yılında Tebriz'de yayımlanmaya başlayan gazete on ay yayım yapmıştır. Haftalık olan gazetenin, dönemine göre göz dolduran karikatürlere sahip olduğu ifade edilmektedir. Gazetede bulunan karikatürler Huseyin Tâhîrzâde-i Behzâd tarafından çizilmiş, editörlüğünü ise 'Alî Kûlî Şeferûf yapmıştır (Vâhiddûst,1396, s. 458). Tebriz'de yayımlanan en büyük ve en etkili gazete olarak adlandırılan gazetenin bir süre *Mollâ Naşiruddîn*'inin üslubu ile yayım yaptığı, mizahî konulara ek olarak *Mollâ Naşiruddîn*'de yer alan karikatürlere benzer karikatürler yayımladığı bilgisi yer almaktadır (Muhammed Hân, 1425, s. 54).
5. **Mollâ Naşiruddîn**: Müdürlüğünü Azerbaycan'ın ünlü yazarlarından Mîrzâ Celîl Muhammed Kûlîzâde'nin yaptığı *Mollâ Naşiruddîn* gazetesi 1906 yılında Azeri Türkçesi ile Tiflis'te yayımlanmaya başlamıştır (Browne, 1337, s. 142). Karikatürlerini 'Azîm 'Azîmzâde'nin başka karikatürüstler ile birlikte yaptığı gazetede Azerbaycan'ın en büyük ve en yetenekli şairi Mîrzâ Alî Ekber Tâhîrzâde-i Şâbir'in mizahî ve eleştirel şiirleri yer almıştır (Âryenpûr, 1372, s. 44). Güzel makaleler, şiirler ve karikatürler yayımlanmış olan mizahî gazetenin bir bölümü doğu milletlerinin sorunlarına ve İran'a ayrılmıştır. *Mollâ Naşiruddîn* demokrat inkılâpçı bir yapıya sahiptir ve diğer gazeteler ile birlikte inkılâpçı düşünceleri halka aktarmıştır. Gazete İran Şah'ını ve Osmanlı Sultanı'nı eleştirmesinin yanı sıra toplumun ileri gelenlerini ve yağmacılarını da eleştirmeyi ihmal etmemiştir. Sömürü düzeni ve kuralları ile alay etmiş ve dinî hurafeler ile mücadele etmiştir. Gazetenin günden güne düşmanları artmış, din adamları vaazlarında gazeteyi ve yazarlarını lanetlemiş ve İslam düşmanı olduklarını iddia etmişlerdir. *Mollâ Naşiruddîn* bu olumsuz atmosfere rağmen yayımına devam etmiştir (Vâhiddûst,1396, s. 459-460). *Mollâ Naşiruddîn*'in yayımlanan sayıları her hafta Tahran, Reşt, Tebriz ve Meşhed'e ulaştırılmıştır (Tabatabâi, 1366, s. 221). Gazetenin hem İran hem de Kafkas tarihine büyük ölçüde etki ettiği belirtilmektedir. Dönemin bir diğer önemli gazetesi *Şûr-i İsrâfil*'de Dehû lakabı ile tanınan Dehğodâ'nın "Çerend u Perend" başlığı altında bulunan yazılarının da tamamen *Mollâ Naşiruddîn*'in üslubundan etkilenerek kaleme aldığı iddia edilmektedir (Browne, 1337, s. 143).
6. **Nesîm-i Şimâl**: Meşrutiyet döneminin mizah şairi Seyyid Eşrefuddîn-i Gîlânî'nin müdürü olduğu mizahî ve edebî gazete *Nesîm-i Şimâl*'in ilk sayısı Hk. 1325 yılının

Şaban ayının 2'sinde, miladi 1907 yılında Reş'te yayımlanmış kısa bir süre sonra diğer gazeteler gibi yayımı durdurulmuştur (Vâhiddûst, 1396, s. 467). 1909 yılında özgürlük taraftarlarının Tahran'ı fethetmesinden sonra 1915 yılında Tahran'da yayımlanmaya başlamıştır. Tahran'da yayımlanan *Nesîm-i Şimâl* gazetesinin üslubu Reş'teki yayımlarda olduğu gibi daha çok eleştirel ve mizahî şiirlerden oluşmuştur (Hâşemî, t.y. , s. 296). Tamamı Eşrefuddîn'ine ait olan şiirlerin bulunduğu ve yaklaşık yirmi yıl boyunca her hafta yayımlanan gazete, dört küçük sayfa olarak o dönem Tahran'ın en küçük matbaalarından biri olan *Kelîmiyân* matbaasında basılmıştır. Halkın büyük ilgi gösterdiği bir gazete olan *Nesîm-i Şimâl*, özellikle ciddi ve hiciv içerikli seçkin şiirleri açısından dönemin en iyi edebî gazetelerinden biri olarak görülmektedir (Vâhiddûst,1396, s. 467; Browne, 1341, s. 116).

7. **Şûr-i İsrâfil:** İlk sayısı 1907 yılında imtiyaz sahibi ve müdür Mîrzâ Cihângîr Hân, Mîrzâ Kâsim Hân'ın müşterek müdürlüğü ve 'Alî Ekber Dehğodâ'nın yazıları ile Tahran'da yayımlanmaya başlamıştır. Haftalık olarak yayımlanan *Şûr-i İsrâfil*, İran'da ilk kez halkın ihtiyaç ve isteklerine uygun olarak; mizah, haber ve siyasi makale yayımlayan gazete olmuştur (Vâhiddûst, 1396, s. 472). *Şûr-i İsrâfil* gazetesi İran'ın en iyi gazetelerinden biri olarak kabul edilmiş, özellikle "Çerend u Perend" başlıklı mizahî bölümleri hiciv edebiyatının seçkin örnekleri arasında görülmüştür (Browne, 1337, s. 498). Gazetede daha çok "Çerend u Perend" başlığı altında bulunan mensur kıtalar ve kısa makalelere önem verilmiş, şiirler daha az yer almıştır (Âryenpûr,1372, s. 78). 'Alî Ekber Dehğodâ'nın *Dehû* imzası ile *Şûr-i İsrâfil* gazetesinde kaleme aldığı toplumsal ve siyasi mizahın zirvesi olan yazıları, Fars Edebiyatı'nda sade yazımın temeli olarak sayılmaktadır (Vâhiddûst, 1396, s. 437). Dehğodâ'nın kaleme aldığı bir makaleden ötürü mecliste yapılan müzakere sonucunda gazetenin yayımı durdurulmuş, Dehğodâ yargılanmış ve beraat etmiştir. *Şûr-i İsrâfil* gazetesinin yayım hayatı boyunca beş kez yayımı durdurulmuştur (Vâhiddûst, 1396, s. 473). Gazetenin yazarlarından olan Mîrzâ Cihângîr Hân meclisin bombalanmasından sonra tutuklanmış daha sonra Muhammed Alî Şâh'ın emri ile öldürülmüştür (Browne, 1337, s. 498-499). Hâkim olan gergin atmosferden ötürü Dehğodâ, Takîzâde, Seyyid Cemâleddîn ve birkaç isim daha İngiliz elçiliğine siyasi sığınmacı olarak başvurmuş ve daha sonra Muhammed Alî Şâh tarafından sürgün edilmişlerdir (Vâhiddûst,1396, s. 473).

Şüphesiz dönemin birçok gazetesi halkın bilinçlenmesi ve meşrutiyete destek vermeleri konusunda öncülük yapmış ve meşrutiyet hareketini desteklemişlerdir. Özellikle yurtdışında yayım yapan gazeteler halkın yurtiçinden ve yurtdışından bilgilere haiz olmalarına önemli ölçüde katkı sağlamışlardır. Dönemin basın-yayın alanında gazetelerden sonraki bölümünü ise yurtiçi ve yurtdışında yayımlanan dergiler oluşturmaktadır.

Dergiler

Fars Edebiyatında dergi yazarlığı gazete yazarlığından çok sonra başlamıştır. Dergiler, çeşitli konuları içermesi, halkın düşünce yapısının aydınlanması ve yazarların üslubunun

değişmesi sebebi ile önemli bir yere sahip olmuşlardır. Dergilerde Avrupa eserlerinin, edebî ve tarihî makalelerin tercümelerinin yayımlanması ile İran Edebiyatında yeni bir yol açılmıştır (Muhammed Hân, 1425, s. 92). Bu dönemde yurtiçinde ortaya çıkan *Âyende*, *Bahâr*, *Novbahâr*, *Ârmağân* ve *Musîkî*, yurtdışında ise *Kâve* ve *Îrânşehr* dergileri dönemin en önemli edebî dergileridir. Bu dergilerden sadece *Ârmağân* dergisi bu dönem boyunca yayımına devam etmiştir. Diğer dergiler arasında devlete bağlı bir yayım olan *Musîkî* dergisi haricinde diğer dergilerin yayımı durmuştur (Gulâmzâde, 1380, s. 98). Bu dönemde kurulan ve döneme etki eden önemli dergilerden bazıları şunlardır:

1. **Tiyâtr:** *Tiyâtr* 1908 yılında imtiyaz sahibi Mîrzâ Rızâ Hân Tabâtâbâî Nâ'inî tarafından Tahran'da yayımlanmıştır. Haftada iki kez yayımlanan dergi en başarılı eleştirel dergilerinden biridir (Muhammed Hân, 1425, s. 92). İstibdât döneminde devletin üslubunu ve eski rejimde yöneticiler ile şehzadelerin tutumunu dramatik sahnelerle ele alan *Tiyâtr* İran'ın en iyi yayımlarından bir olarak kabul edilmiştir (Browne, 1337, s. 303).
2. **Bahâr:** Yusûf İ'tişâmu'l-Mulk'un müdürü olduğu bu değerli edebî dergi 1909 yılında Tahran'da yayımlanmaya başlamıştır. Aylık olarak yayım yapması planlanan dergi düzenli olarak yayımlanmamıştır. Edebî, tarihî, siyasi bir dergi olmasına rağmen dergide daha çok yabancı kitapların ve dergilerin Farsça tercümelerine yer verilmiştir (Muhammed Hân, 1425, s. 92). Dergide Fransız yazarlar Jean-Jacques Rousseau ve Victor Hugo'nun eserleri tercüme edilmiş, Türk ve Arp edebiyatından da çevirilere yer verilmiştir (Kanar, 2013, s. 110)
3. **Kâve:** Yurtdışında yayım yapan dergi, Berlin'de yaşayan İranlılar tarafından yayımlanmıştır (Âryenpûr, 1372, s. 231). Başta iki haftada bir sayı yayımlanması planlanan dergi düzenli olarak yayım yapmamıştır. *Kâve* dergisinin yayımı eski ve yeni olarak iki döneme ayrılmaktadır. Eski dönemi 1916 yılında yayıma başlamış ve 1917 yılında yayımı son bulmuştur. Bu dönemde dergi Alman taraftarı ve tamamen siyasi içerikli bir dergidir. 1920 yılında yayım hayatına tekrar başlayan dergi I. Dünya Savaşı'nın son bulması ile yeni döneminde siyasetten imtina ederek; ilmî, edebî ve tarihî konulara yönelmiştir (Muhammed Hân, 1425, s. 93).
4. **Gul-i Zerd:** Mîrzâ Yahyâ Hân Reyhân müdürlüğünde 1918 yılında yayımlanmaya başlamıştır (Muhammed Hân, 1425, s. 94). İki haftada bir yayım yapan edebî ve mizahî bir dergi olan *Gul-i Zerd*'te halkın anlayacağı sadelikte şiirler yer almıştır (Kanar, 2013, s. 110). Dergide *Nesîm-i Şimâl*'in şiir üslubuna benzer akıcılık ve sadelikte şiirler; *Cûcî*, *Zerre* vb. imzaları ile yayımlanmıştır (Âryenpûr, 1372, s. 226). Şiir üslubunun değişmesine büyük etki etmiş olan dergi 1922 yılına kadar yayıma devam etmiştir (Muhammed Hân, 1425, s. 94).
5. **Dânişkede:** Dönemin, Çağdaş Fars Edebiyatında çok önemli yeri olan bir diğer dergisi ise Meliku's-Şu'arâ Bahâr'ın gözetiminde Tahran'da 1918 yılında yayımlanmaya başlayan *Dânişkede* dergisidir. Dergide Meliku's-Şu'arâ Bahâr'ın makale ve şiirlerinin

yanı sıra 'Abbas İkbâl, Sa'îd-i Nefisî gibi ünlü isimlerin makaleleri de yer almıştır (Muhammed Hân, 1425, s. 94). Dergide eleştiriler, nesir ve şiirlerden örnekler; nesir ve şiir tercümeleleri yayımlanmıştır (Âryenpûr,1372, s. 225).

6. *Ârmağân*: *Ârmağân* 1919 yılında Vahîd-i Destgirdî tarafından Tahran'da yayımlanmaya başlamıştır. Daha çok şiirlerden oluşan dergide çoğunlukla gazel ve kasideler yer almıştır (Muhammed Hân, 1425, s. 94). 1970'li yılların sonuna kadar yayımına devam eden dergide eski üslupta söylenen gazel ve kasidelerin yanı sıra yeni şiirlere, ünlü edebiyatçıların makalelerine ve eski şairlerin biyografilerine yer verilmiştir (Kantar, 2013, s. 111). Dergi İran Edebiyatını tanımak, eski ve yeni şairleri ve tarihi anlamak adına faydalı bir dergidir (Âryenpûr,1372, s. 228).

7. *İrânşehr*: *İrânşehr*, Berlin'de Huseyn Kâzımzâde tarafından 1921 yılında yayımlanan ilmî ve edebî bir dergidir. İki haftada bir sayı yayımlanması planlanan dergi ayda bir sayı yayımlanmıştır (Âryenpûr,1372, s. 234). Dönemin Mîrzâ Muhammed Hân Kazvîni, Rızâzâde Şafağ gibi önemli yazarlarının; ilmî, edebî, toplumsal, tarihî ve felsefî makaleleri İranlıların düşünce yapısının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Muhammed Hân, 1425, s. 94). Aralıklarla dört sene boyunca yayımlanan dergi halkın anlayacağı bir üslup ile hazırlanmıştır (Kantar, 2013, s. 112).

Sonuç

İran'da Feth Ali Şah Kâcâr döneminde başlayan batılılaşma süreci ile ilk matbaa İran'a gelmiştir. Nâsiruddîn Şah döneminde Emîr-i Kebîr'in de etkisi ile batılılaşma süreci devam etmiş, Batılı tarzda okullar açılmış, gazete basımı revaç bulmuştur ve İran'da ilk gazete Mirza Salih Şirazi tarafından yayımlanmıştır. Nâsiruddîn Şah döneminde gazete sayısı artmaya başlamış fakat gazetelerin çoğu devlet gazeteleri olması sebebi ile siyasi ve toplumsal konulara çok değinmemiş, daha çok ilmî ve edebî konulara ağırlık vermişlerdir. Gazetelere uygulanan baskı nedeni ile kimi gazeteciler düşüncelerini özgürce ifade edebilmek adına yurtdışına gitmiş ve gazetelerini burada yayımlayarak gizlice İran'daki okuyucularına ulaştırmıştır. Yurtdışında olmaları sebebi ile baskı ve sansürden uzak olan bu gazeteler rejimin kusurlarını ve siyasi eleştirilerini yurtiçinde olan gazetelere göre çok daha rahat ifade edebilmişlerdir. Dönemin öne çıkan birçok gazetesi halkı bilgilendirmenin yanı sıra siyasi ve tarihî olayları kayda geçerek tarih alanında da katkı sağlamışlardır. Nâsiruddîn Şah'tan sonra tahta geçen Muzafferuddîn Şah dönemine geldiğinde gazete sayısında artış gözlenmektedir. Öte yandan Nâsiruddîn Şah dönemine göre düşüncelerin daha rahat ifade edilebildiği Muzafferuddîn Şah döneminde de basın özgürlüğünden söz etmek pek mümkün değildir.

Meşrutiyet hareketi ile birlikte gazeteciler özgürlük söylemlerini daha rahat dile getirebilmişler ve nispeten daha özgür bir ortam elde etmişlerdir. Fakat Meşrutiyet hareketinin başarıya ulaşamaması sonucunda tekrar basın üzerindeki baskı devam etmiştir. Bu bağlamda dönemin kimi yazar ve şairlerin de doğrudan siyasi düşünceleri dile getiren gazetelerden ziyade eleştirinin daha kapalı yapıldığı edebî içerikli gazeteler çıkarmaya meylettiği söylenebilir.

Meşrutiyetin ilan edilmesi ile İran'da gazetecilik alanında yeni bir döneme geçilmiş ve gazeteler dönemin en önemli iletişim aracı haline gelmiştir. Başta Tahran olmak üzere Tebriz, İsfahan ve Meşhed'te çok sayıda gazete yayım hayatına adım atmıştır. Yine Meşrutiyet ile birlikte dönemin sorunlarını mizah ile işleyen gazeteler de de artış görülmüştür. Mizah gazetesi yazarları ve şairleri dönemin öne çıkan sorunlarını ifade eden eserlerinde mizahı kullanarak halkın dikkatini celbetmeyi başarmışlardır. Nitekim halkın Meşrutiyet sürecinde başta mizahî gazeteler olmak üzere gazetelere ilgisinin daha çok arttığı görülmüştür.

Gazetelerden sonra İran basınının da yer alan ilim, kültür, edebiyat alanında yayımlanan dergiler de İran batılılaşma ve modernleşme sürecine etki etmiştir. Sonuç olarak gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında yayım yapan gazete ve yayınlar meşrutiyet hareketine ve İran'ın Batılılaşma sürecine yadsınamaz bir katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Âcûdânî, M. (t.y.). *Ya Merg Ya Teceddud (Defterî der Şi'r u Edeb-i Meşrûte)* (3. baskı), Londra: İntişârât-i Faşl-i Kitâb.
- _____ (1382). *Meşrûte-î İrânî*. Tahran: Neşr-i Ahterân.
- Âryenpûr, Y. (1372). *Ez Şabâ tâ Nîmâ*. C.II. Tahran: İntişârât-i Zuvvâr.
- Browne, E. (1337). *Târîh-i Maţbu'ât u Edebiyât-i İran Der Dove-i Meşrûtiyet*. C. II. (Çev: 'Abbâsî, Muhammed). Tahran: Kânûn-i Ma'rifet.
- _____ (1341). Ter. Rızâ Şâlih-zâde, *Târîh-i Maţbu'at u Edebiyât-i İran Der Dove-i Meşrûtiyet*. (Çev: Rızâ Şâlih-zâde). C. III. Tahran: Kânûn-i Ma'rifet.
- _____ (1376). *İnkilâb-i Meşrutiyet-i İnan*. (Çev: Mîhrî Kazvînî). Tahran: İntişârât-i Kevîr.
- Gûlâmzâde, Ğ. (1380). *Seyr-i Naqd-i Şi'r Der İrân Ez Meşrûte Tâ Hş*. 1332. Tahran: Çâphâne-i Leylâ.
- Hâşemî, M. Ş. (1363). *Târîh-i Cerâyid u Mecellât-i İnan*. C. I. İşfehân: İntişârât-i Kemâl.
- _____ (t.y.). *Târîh-i Cerâyid u Mecellât-i İnan*, C. IV, Byy.
- Kanar, M. (2013). *Çağdaş İnan Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*. (2. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Kırlangıç, H. (2014). *Meşrutiyetten Cumhuriyete İnan Şiiri*. Ankara: Hece Yayınları.
- Kisrevî, A. (1363). *Târîh-i Meşrûte-i İrân*. Tahran: Çâphâne-i Sipehr.
- Kiyânfer, C. (1388). *Maţbu'at-i Devletî Der 'Aşr-i Kâcâr. Peyâm-i Baharistân*, 3, 273-299.
- Melikzâde, M. (1383). *Târîh-i İnkilâb-i Meşrûtiyet-i İnan*,. C. I,II,III. Tahran: İntişârât-i Sohen.
- Mûğârî, F. D. (1382). *Şemîm-i Nesîm Zindeĝi u Şi'ri Seyyid Eşrefüddîn Hüseynî Gilânî (Nesîm-i Şimâl)*. Tahran: Neşr-i æaliâ.
- Muhammed Hân, M. N. (1425). *Fikri Âzâdî Der Edebiyât-i Meşrûtiyet-i İnan*. İslâmâbâd-Pakistan.
- Müsevî, S. M. (1399). Berresi-yi Râbite-i İctimâ'î Bâ Şinâht-i İctimâ'î Der Endîşehâ-yi Nesîm-i Şimâl ('Eşr-i Meşrûte) Bâ Te'kid Ber Gotemânâ-yi Rûşenfikrî. *Feshnâme-i Ferheng-i Kazvîn-Feshnâme-i Ferheng-i Pijûhiş*, 5, 181-200.
- Nejâdirân, M. (1393). Âĝâhi-yi Beşî Maţbu'at-i Siyâsî-i 'Aşr-i Kâcâr u Naş-i Ân Der İnkilâbî Meşrûte. *Faşlnâme-i Tehaşsu-yi 'Ulûm-i Siyâsî*, 23, 49-70.
- Özkan, H. ve Rigiderakhshan M. (2019). İnan'da Basının Doğuşu ve Gazeteler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6/2 975-993.
- Servî, Ğ. H. ve Nâzaryân, S. M. (1398). Maţbu'at Der İrân Ez Âĝâz Tâ Zuhûr-i Pehlevî-yi Evvel: Ez Şûretî Derbârî Tâ Âĝâhiyi Dogâne. *Faşlnâme-i Cami'eşinâsî-yi Siyâsî-yi İrân*, 1/4, 1398, s. 73-104.
- Şâlihyâr, Ğ. (1355). *Çeşm Endâz-i Cihânî u Vişegihâi İrânî Maţbu'at*. Tahran: İdâre-i Kull İntişârât-i Vezâret.
- Şemîm, A. A. (1387). *İnan Der Dove-i Salţanat-i Kâcâr*. Tahran :Behzâd.
- Tabatabâi, M. (1366). *Târîh-i Tehlîli-yi Maţbu'at-i İrân*. İntişârât-i Bi'set.
- Vâhiddüst, M. (1396). *Edebiyât-i İrân Der Dove-i Kâcâr*. Tahran: Surûş.
- Zehrâzâde, M. 'A. , Bihî H. ve Bûr, N(t.y.). Eş'âr-i Maţbu'âtî Der Dove-i Meşrûte. *Maķalehâ-yi Pencomîn Humâyîş Pijûhişhâ-yi Zebân u Edebiyât-i Fârsî; Perniyân-i Sohen*, 201-213.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 01.03.2022 Kabul/Accepted: 21.04.2022

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 559-577.

MİLLİYETÇİLİK, ETNİSİTE ve TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ EKSENİNDE KADIN BAKIŞ AÇISI

Anıl Müge SEYREKBASANⁱ

Öz

Milliyetçilik, kimi düşünürler tarafından soyut bir kavram olarak tanımlanıp hayal edilmiş bir topluluk olarak görülmesine rağmen, kimi düşünürlerce de daha dinamik ve canlı bir kavram olarak ifade edilir. Bu sebeptir ki, millet kavramı ve onun ışığında milliyetçilik ve etnisite gibi kavramların da dinamizmi aslında sorgulamaların ve farklı yorumlamaların temelidir. Etnik topluluklar, paylaşılan tarihi anılar, kollektif özel bir ad, nüfusun önemli kesimleri arasındaki dayanışma duygusu, ortak kültür ile özel bir yurtla bağlı olma hali olarak tanımlanırken her millet içinde de yer almaktadır.

Kadın kavramı ise, millet, milliyetçilik konusundaki hegemonik kuramların çoğunda ihmal edilmiştir. Kadına sadece biyolojik üstünlükleri üstünden bakıp, sembolik roller biçmek yanlış olup milletlerin oluşumunda pek çok rolü göz ardı edilmemelidir. Günümüzde milletleri yeniden üretenlerin kadınlar olduğu teorisinin doğru olduğundan hareket edersek, milliyetçi projelerde kadınlar kendilerine biçilen roller ile farklı yollarla bu projelere dâhil olmaktadır. Ayrıca kadınların yaşadıkları topluma yabancılaşması, kendilerini erkeklerden ayrı görmesi, dışlanması uzun vade de bakıldığında toplumlar için sıkıntılı bir durumdur. Bu çalışmanın amacı, milleti düşüncelerinin merkezine koymuş olan milliyetçilik ideolojisinin kadın gözüyle incelenmesidir.

Bu kapsamda öncelikle, milliyetçilik kavramı irdelenmekte ve etnik kimlik, etnik simgecilik kavramları çözümlenmektedir. Milliyetçiliğe dair çalışmalarda uzun bir süre görmezden gelinen milletin bir parçası olarak kadınların, milliyetçiliğin inşa süreçlerindeki rolleri ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millet, Kadın, Milliyetçilik, Etnik Kimlik.

Women's Perspective on the Axis of Nationalism, Ethnicity and Gender Roles

Abstract

Although nationalism is defined as an abstract concept and seen as an imagined community by some thinkers, it is also expressed as a more dynamic and lively concept by some thinkers. For this reason, the concept of nation and the dynamism of concepts such as nationalism and ethnicity in its light are actually the basis of questioning and different interpretations.

The concept of woman has been neglected in most of the hegemonic theories of nation, nationalism and ethnicity. In addition, women's alienation from the society they live in, seeing themselves as separate from men, being excluded and not having a role in nationalism is a troublesome situation for societies in the long term. The aim of this study is to examine the ideology of nationalism, which has put the nation at the center of his thoughts, from the eyes of women.

In this context, first of all, the concepts of nationalism are examined and the concepts of ethnic identity and ethnic symbolism are analyzed. It is tried to reveal the role of women in the construction processes of nationalism as a part of the nation, which has been ignored for a long time in studies on nationalism.

Keywords: Woman, Nation, Nationalism, Ethnic Identity.

ⁱ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Doktora Öğrencisi, e-posta:anilmugeseyrekbasan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2917-5280.

Structured Abstract

Although nationalism is defined as an abstract concept and seen as an imagined community by some thinkers, it is interpreted as a more dynamic and lively concept by some thinkers. For this reason, the concept of nation and the dynamism of concepts such as nationalism and ethnicity in its light are actually the basis of questioning and different interpretations. According to nationalism, which describes the love of the nation as the highest political virtue, the nation; It is defined as a community of people with different cultures, residing in the place considered as the homeland, with a shared history and memories.

Ethnic communities, on the other hand, are defined as shared historical memories, a collective special name, a sense of solidarity among important segments of the population, a shared culture and a bond with a special homeland, as Smith points out.

Identity is a concept subject to constant change in subjectivity. There are many different theories and perspectives on ethnic identity. Ethnic identity is defined as a sense of belonging that distinguishes the members of a particular community from other community members.

The subjective elements in the formation of nations, the distinctive feature of nationalism, its influence and the survival of ethnies are the field of study of ethnic symbolism. The contribution of women's identity, the role it plays and the reasons for neglect are many in the formation of nations and nationalisms. For example, the distinction between public space and private space. While women remained in the private sphere, which was considered to be politically insignificant, many thinkers saw nationalism as a part of the public policy sphere and excluded women from this sphere.

Today, however, the status of women as the subject of the subjective field has changed. In addition, it has changed as a result of the differentiations in the intellectual, economic and social fields in the world. Although in the nationalist discourse, the maternal qualification attributed to the woman is related to the vitality of intergenerational transmission, it has become an important symbol after she has proven her abilities in many other fields (such as politics, economy, culture and trade) that her only ability is not to give birth to a child.

Attempts have been made to minimize the attitudes towards differences and "others" in societies with modernization, and the concept of equal rights for men and women has come to the fore. However, despite having the same legal rights and privileges in modern societies, education is the way for men and women to have a position in society, no matter what ethnic group they come from. Education is a structure that can carry people up from their status. The place where Gellner, who explains nationalism through industrialization, builds "high culture" is the educational institutions of the state. It is important that women benefit from these institutions as much as men in ensuring the homogenization of the nation.

If we consider that the theory that it is women who reproduce nations today, it is true that women are included in these projects in different ways with the roles assigned to them in nationalist projects. Besides their symbolic roles, they also take part as participants in nationalist struggles. For example, the presence of many female soldiers in the armies who take an active role in the defense of the country is an indication that the representation of women as a symbol has changed. In addition, many nationalist women writers construct the concepts of homeland and nation by conveying the homeland to the reader through the metaphor of mother's lap.

As Enloe puts it, "women did not get the rights they earned with patriarchal nationalist men, but in spite of them" (1995: 205). Alienation of women from the society they live in, seeing themselves as separate from men, being excluded and not having a role in nationalism is a troublesome situation for societies in the long run. If women continue to be kept only in the private sphere as a part of the nation and continue to be considered as a biological symbol, it is inevitable that shallow generations will grow up far from the desired/expected wealth at the point of transferring the culture.

Lastly, this study has been created with a review of legislation and literature.

“...bir kadın olarak benim ülkem yok. Bir kadın olarak ülke istemiyorum.
Bir kadın olarak ülkem tüm dünyadır.”
(Woolf, 1938)

Giriş

Milliyetçiliğin tanımı zordur. Ana unsur aslında millet nedir sorusudur. Millet ne bir devlet olmanın ön koşuludur ne de etnik bir topluluktur. Millet kolektivitedir, diğer ideolojilerden de bu sayede ayrılır ve bağlılığı kendisinedir. Ancak millet ile ilgili ana problem yeni bir ideoloji sanılmasıdır. Milliyetçilik, Fransız Devrimi (1789) ile ilişkilendirilmekte olup Fransız Devrimi de bilindiği üzere gücünü halktan alan bir harekettir. Milleti düşüncelerinin merkezine yerleştiren bir ideoloji olarak milliyetçiliğe bakıldığında, üç önemli öge üzerinde durulmalıdır. Milli birlik, milli kimlik, özerklik. Milliyetçilere göre bu üç amaca yeterli ölçüde ulaşamayan bir millet varlığını sürdürmez.

Diğer taraftan, etnik simgeciliğin odak noktası milletlerin oluşumundaki öznel ögeler, milliyetçiliğin ayırt edici özelliği, etkisi ve ethniesin varlıklarını sürdürmeleridir. Etnik köken ve milliyetçiliği bu yolla anlamaya çalışmakta önemlidir.

Bunun yanında, milletler ve milliyetçilik konusundaki yaygın kuramlar kadının milletin kuruluşundaki hayati rolünü göz ardı etmektedir. Kadınlara, hem vatandaşlık hakları ve yükümlülükleri yoluyla milletin oluşumundaki konumu hem de milletlerin biyolojik, kültürel ve sembolik yeniden üretimindeki rolü olarak bakmak yerinde olacaktır.

Bu çalışmada birinci bölümde, millet kavramı ele alındıktan sonra milliyetçilik kavramı ve milliyetçiliğin neler vaat ettiği incelenecektir. Ardından ikinci bölümde ethnies kavramından başlayarak etnik kimlik incelendikten sonra etnik simgecilik anlatımı yapıp üçüncü bölüme geçilecektir. Üçüncü bölümde ise, kadın gözüyle milliyetçilik incelenip, tarihsel bakış ve toplumsal cinsiyet ilişkileri açılarından değerlendirme yapılacaktır. Sonuç bölümünde genel değerlendirme yapıldıktan sonra çalışma sonlandırılacaktır.

Milliyetçilik

Millet Nedir?

Millet terimi alandaki en sorunlu ve tartışmalı terimlerden biridir. Milleti “siyaset sözlüğündeki en kafa karıştırıcı ve en taraflı madde” olarak tanımlayan Charles Tilly’nin yanında Anthony D. Smith milleti “hissedilen ve yaşanan bir topluluk, hayal edilen bir davranış kategorisi” olarak tanımlamaktadır (Smith, 2013:22). Millet kavramı ile ilgili bu kadar çeşitli tanımlamaların olması bir yerde zenginlik olmasına rağmen tartışmalı bir konu olmayı sürdürmektedir.

Fransız İhtilâli ile birlikte siyaset bilimi literatürüne giren milleti tanımları itibariyle öznel ve nesnel diye iki alana ayırmamız da mümkündür. Dil, din, gelenekler, ülke ve kurumlar gibi nesnel etkenler üzerinde duranlardan, tutumlar, algılamalar ve duyarlılıklar gibi öznel etkenleri vurgulayanlara kadar uzanır. Joseph Stalin “Bir millet ortak dil, ülke, iktisadi

yaşam ve ortak bir kültürde ortaya çıkan ruhsal yapı temelinde biçimlenmiş, tarihsel olarak kurulmuş, istikrarlı bir halk topluluğudur.” diyerek nesnel etkenler üzerinde duran bir millet tanımı yapmıştır (Smith, 2012:23).

Diğer taraftan, Benedict Anderson’a göre millet; *“hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.”* (Anderson, 2009:20). Hayal edilmiş olmasının sebebi, üyelerin birbirini tanımayacak, tanışmayacak oluşudur. Yıllar itibariyle, nesilden nesile aktarılacak devam edecektir. Bu birbirlerini tanımama hali olmasına rağmen kişilerin aklında toplumlarının hayali hep olacaktır. Bu hayal sayesinde siyasal bir topluluk olarak sürecektir.

Öte yandan, Hobsbawm’a göre millet olgusu modernleşme ve modernleşmenin ürettiği liberalizm, sosyalizm gibi olgular ve kavramlar ile ilişkilendirilerek anlaşılabilir. Toplumsal değişimin önemli aktörleri olan bu akımlar hızlı sanayileşmenin yol açtığı bölünme ve çözümler karşısında toplulukların ortak değerler oluşturarak yeni yapılar çerçevesinde bir millet bilinci ve milli topluluk düşüncesini oluştururlar (Hobsbawm, 2010:55-57).

Sonuçta fikir birliğine varılmış olan konu; milletin bir devlet ya da etnik bir topluluk olmadığıdır. Devlet kavramı toprak bütünlüğüne bağlı olarak, kurumsal faaliyetlerle ilişkiyken, millet kavramı bir topluluk türüdür. Bu topluluk üyeleri bir anavatanı ve kültürü paylaşır ve hisseder. Bunun yanında, milletin etnik topluluk veya etnisite olmamasının altında yatan neden etnik toplulukların genellikle siyasi göndergesi yoktur ve tarihsel ülkesine fiilen sahip olması zorunlu olmadığından birçok durumda bir halk kültüründen de yoksundur (Smith, 2013:24). Etnisite için buldukları bölge itibariyle kendilerine ait geleneklerin, ortak dillerin ve davranışların olması beklenmektedir. Neticede millet; anavatan olarak kabul edilen yerde ikamet eden, paylaşılan bir tarih ve anıları olan, farklı kültürlere sahip insan topluluğu şeklinde tanımlanabilir.

Milliyetçiliğin Tanımı

Milliyetçilik, insanların kendi benzerleriyle bütünleşerek kendilerini güçlü hissetmelerini ve aidiyet duygusu kazanmalarını sağlamaktadır. Aynı coğrafyayı paylaşarak birlikte yaşayan bireylerin aynı tarihi kaderi, kültürel davranışları ve bunun gibi ortak değerleri paylaşmaları milliyetçilik duygusunun oluşmasına sebep olmaktadır (Aksakal, 2015).

Bireyler, milliyetçilik duygularını ya mensubu oldukları grubun ortak yönlerini vurgulayıp güçlendirerek ya da grubun dışındakileri kötüleyip iç grup dayanışmasını sağlayarak rahatlamaya çalışmaktadırlar (Oran, 1993). Milliyetçilik, etnik bağlar ile bir araya gelmiş toplumların geçmişten günümüze siyasal mücadelesiyle var olmuş bir mirastır (Smith, 2002).

Milliyetçiliğe sırf dar anlamıyla bir siyasi ideoloji olarak değil, sosyal, ekonomik, kültürel oluşumların arkasındaki fikirler ve pratikler bütünü, dünyayı algılayış biçimi olarak da bakmak gerekmektedir; dolayısıyla bakışımızı siyasi arenadan kültürel alana kaydırmamız

şarttır (Altınay, 2009:17). Diğer sosyal bilimlerde de yaşandığı gibi, milliyetçilik kavramı konusunda da tam bir anlaşmanın sağlandığını söylemek imkansızdır. Milliyetçilik, özellikle son yüzyılda, içinde yaşadığımız düzeni belirlemede merkezi bir rol oynamış olmasına rağmen, hala çok iyi anlaşılammıştır. Anderson'a göre (2009:21) *"hala bu kadar karışıklığa sebep olan ve üzerinde analitik bir uzlaşma olmayan başka bir siyasi kavramdan söz etmek zordur."* Bu itibarla, milliyetçilik daha çok uzun süre tartışılacak bir kavramdır. Ayrıca, maalesef ki milliyetçiliği toptan bir bakış açısıyla ırkçılıkla, önyargıyla, faşizmle bağdaştıranlar da vardır. Bu sorunun olmasının arkasında yatan neden de, milliyetçilik ile ırkçılığın, faşizmin arasındaki sınırların net bir şekilde belirlenememiş olması denilebilir.

Tarihsel Bakış

Smith'e göre (2013:15) anlaşmaya varılması gereken nokta milliyetçiliğin modern olduğudur. 19. yüzyılın başında nadiren kullanılan terimin, İngilizcedeki ilk kullanımı 1836 yılını bulmuştur.

Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren ülkelerde, toplumda meydana gelen modernleşmenin hızlanmasıyla beraber oluşan gereksinimler sonucunda siyasal ve sosyal sahalarda milliyetçilik öncü ideoloji olmuştur (Kasımoğlu, 2015:255). Ayrıca, milliyetçiliği modernite ile birlikte yok olup gidecek eski bir düşünce biçimi olarak değerlendirenler olmuştur. Ancak umulunun tersine milliyetçilik değişik ideolojiler ile bir araya gelerek karşılıklı beslenmek suretiyle dünya siyasetini etkileyen bir kavram halini almıştır.

Milliyetçiliği liberalizm ve faşizm gibi kavramlardansa akrabalık ve din gibi kavramlarla düşünmek gerektiğini belirten Anderson *"(...) Batı Avrupa'da on sekizinci yüzyıl, yalnızca milliyetçiliğin doğum çağı değil, aynı zamanda dinsel düşünce tarzlarının da günbatımıdır."* diyerek Latincenin önemini kaybetmeye başlamış olması ve din kavramının toplulukların gözünde önemlerini yitirdiğini belirtmiştir (Anderson, 2009:33). Tarih boyunca din ve milliyetçiliği birbirine bağlayanlar olmuştur. Fransız Devrimi ile dini arka plana atan milliyetçiliği ön plana çıkaran bir bakış açısı da yaratılmıştır. Devrim sonrası, Carlton Hayes, Emile Durkheim gibi milliyetçiliği, toplumu yeni din olarak inceleme altına alanlar olmuş olup milliyetçiliği diğer dinler gibi geniş kapsamlı sosyal bir işleve sahip olarak değerlendirmişlerdir. Tarihte Dreyfus davası olarak geçen devrimden sonra üçüncü cumhuriyet zamanında Yahudilerin Fransa'da önemli pozisyonlara yükselmesiyle Fransız milliyetçisi politikacılarda ve halkta Yahudi karşıtlığı oluşmuş ve bir askere haksızlık yapılması sonucunu doğurmuş meselede de milliyetçilik ve din kavramları çok ön plandadır.

Milliyetçilik kavramına ve bu kavramla ilgili yaklaşımlara geçmeden önce belirtilmesi gereken nokta, özellikle 1960'lardan sonra, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarıyla ilgilenen sosyologların, bir kavram olarak milliyetçiliğin önemini iyice sindirmeleri ve bundan sonra kavramın, sosyoloji teorilerinde hak etmiş olduğu yeri almış olmasıdır.

Milliyetçilik Ne Vaat Eder?

Milliyetçilik yaşam alanlarının bölündüğü ve insanların kökenlerinden koptuğu bir zamanda güvenlik ve gözle görülür bir istikrar vaat eder. Milliyetçi ideolojinin önemli bir amacı geçmişe yönelik bir bütünlük ve süreklilik duygusunu yeniden yaratmaktır; bu uzaklaşmanın sınırlarını aşmak ya da modernliğin getirdiği birey ile toplum arasındaki boşluğu kapatmaktır. Etkin bir siyasi araç olabilmesi için, önünde sonunda kitle desteğini başarması gerekmektedir (Eriksen, 2002:160).

Milliyetçiliğe özgü üç tane amaç vardır. Bunlar; milli birlik, milli kimlik ve milli özerkliliktir. Milliyetçilere göre bu üç amaca yeterli ölçüde ulaşamayan bir millet varlığını sürdürülemez. Bu düşünce şu temel milliyetçilik tanımını akla getirmektedir: *“Üyelerinin bazıları fiili ya da potansiyel bir “millet” oluşturmayı düşünen bir nüfus adına özerkliğe, birliğe ve kimliğe ulaşmayı ve bunları korumayı amaçlayan ideolojik hareket.”* (Smith, 2013: 20). Milliyetçilik birçok biçimde tanımlanmış olsa da, ana tema, ağır basan bir millet kaygısıdır. Milliyetçilik milleti kaygılarının merkezine yerleştiren ve onun iyiliğini çoğaltmaya çalışan bir ideolojidir.

Milliyetçiliğin kurucu babalarının Rousseau, Herder, Zimmerman, Burke, Jefferson, Fichte ve Mazzi'nin olduğu söylenir. Milletlerin özgür olabilmesi için kendilerini ifade etmeleri gerekmektedir. Kendini ifade ederken özgün olmak milliyetçilere göre çok önemlidir. Özgünlük kavramı özerklik kavramı ile de örtüşmektedir. Smith'in de dediği gibi *“Gerçek topluluk aynı zamanda kendi kaderini tayin eden bir millettir.”* (2013:49) Milliyetçilik felsefi tutarlılık bakımından diğer siyasi ideolojilerin arkasında kalsa bile kavramsal bakımdan oldukça zengindir. Milliyetçiliğe sadece bir inanç sistemi olarak bakmayıp bir kültür biçimi olarak bakmak da diğer siyasi ideolojilerden ayrılmasına neden olacaktır.

Etnik Kimlik

Ethnie Nedir?

Ortak kutsal değerler, dil, yaşam alışkanlıkları çevresinde birleşen insan grubuna etnisite denir (Göka, 2006, 311). Etni kökünden etnik kelimesi meydana gelmiş olup etnisite günümüzde modern ülkelerde de çok yaygın olmasının yanında, aynı zamanda kişilerin hangi etnik gruba ait olduklarını araştıran bir yapı olarak da incelenmektedir.

Ethnie, bir anavatana bağlı, atalardan kalma mitlere, ortak anılara, paylaşılan kültürlerden bir ya da birden çok öğeye, en azından seçkinler arasında belirli ölçüde dayanışmaya haiz, adlandırılmış insan topluluğudur (Smith, 2013:25). Etnik grup ile aynı anlamda kullanılan kavram ortak kültür ve tarihsel kimlik paylaşımında bulunan insan toplulukları için kullanılır.

Marshall (1999, 215) ırk kavramına karşı üretilmiş etnisite kavramını aidiyet tabanında bir olgu olarak tanımlar (Ekşi, 2012:26). Ayrıca, modern milletlerin zengin birer etnik mirasa sahip olduğu ve zamanla bu etnik bileşenlerin millet içinde yoğurulduğu, özleştigi düşünülebilir. Farklı etnik gruplarda farklı kadın profilleri olması ve bu kadınların yetiştirdiği çocukların modern milletlerde toplumda yeri harmanlanmış bir şekildedir.

Tarihsel Bakış

Ethnie ve etnisite kavramlarının kullanımı antik çağlara dayanmaktadır. Ancak, düzenli bir şekilde sosyal bilimciler tarafından incelenmesinin tarihi hayli yakındır. Bu sebepten, nazari olarak bir sınıflandırmaya gitmek zordur. Çünkü bazı yazarlara göre aynı terminolojiyi paylaşan etnisite ve milliyetçilik kavramlarının temelleri her ne kadar eski zamanlara dayansa da terimler yeni olarak düşünülmektedir (Sağır ve Akıllı, 2004:6). Konuyu farklı disiplinlerin farklı nazari yaklaşımlarla ele alması da incelemeleri etkilemektedir.

Ayrıca modernleşme teorisyenleri, etnisite terimiyle anlatılmak istenen bağlılıkları farklı şekillerde yorumlayabilmektedir. Etnisitede yer alan dayanışma biçimleri geleneksel bağlılıklar olarak değerlendirilebilirken, etnik bağlılıklarla geleneksel bağlılıklar arasında bir eşitlik mi yoksa iki kavramın farklı ilişkileri mi kapsadığı sorunu meydana çıkmaktadır (Ekşi, 2012:26).

Etnik Kimlik Nedir?

20. yüzyılda sosyolojide Mead'ın "*Benlik Teorisi*" bireyin benliğini hem özne hem de bir nesne olarak ele almış, dil ve jestlerle iletişim yoluyla oluştuğunu belirtmiştir. Benlik oluşumuna bir toplumsallık içinde bakan bu yaklaşım kültürün bireyin kimliğinin oluşumunda önemli bir faktör olduğu noktasına bizi götürmektedir. Yine bu bağlamda bakıldığında etnisite ya da etnik kimlik belli bir kültür içinde şekillenen algı ve irade meselesidir. Dolayısıyla insanlar belli davranış ve tutumlarla doğmazlar (Bauman, 1999:27). İnsanlar içine doğdukları kültürde karşılıklı iletişim ve etkileşim yoluyla kimlikleri benimser ya da reddederler (Metin, 2013:16). İçinde doğduğu kültürü yoğun bir şekilde sonraki nesillere aktarma noktasında kadının, annenin rolü yadsınamaz.

Kimlik öznellik olarak sürekli oluşum halindedir. Bir yandan özdeşleşme ve hepimiz aynıyız sürecini ifade ederken, diğer yandan bir ötekinin bakışındaki beni ifade eder (Hall, 1998:71). Bu anlamda Bilgin (1995)'in de belirttiği gibi kimlik hissiyatı "*belirli bir etnik grubun, kendi farklılığını inşa etmek üzere kendisi için bir referans kaynağı olacak kolektif bir geçmiş yaratma*" çabalarıyla ilgilidir. Kimliğin bu dinamik yönü toplumsal yapıda meydana gelen dönüşümlerle koşut bir biçimde ve karşılıklı olarak etkileşim halindedir. Kolektif kimlik de milliyetçi hareketlerde bu şekilde ortaya çıkmaktadır (Metin, 2013:16). Bilgin (1995:65) etnik kimlik tanımını şu şekilde yapar: "*Etnik kimlik belirli bir topluluğun üyelerinin kendilerini, diğer topluluk üyelerinden ayırt eden, farklılaştıran bir aidiyet duygusudur. Bu duygu topluluk üyelerinin kendilerini belirli bir bizim mensupları olarak, onlardan farklılıklarını vurgulayarak kendi içlerinde birleştirmektedir.*" Kişiler görme duyusu, cinsiyet gibi bir etnik kimlikle birlikte doğarlar. Etnik kimlikler dayanıklı olmalarına rağmen savaş, sürgün, göç vb. etkenler yüzünden değişimden kaçamazlar. Ancak kişilerin içinde yer aldıkları etnik topluluklar önceden belirlenmiş ve doğal düzenin bir parçasıdır, kabul edip etmemek bireylerin inisiyatifindedir.

Smith (1999:42) etnik topluluğu altı nitelik üstünden tanımlar. Bunlar; kolektif özel bir ad, paylaşılan tarihi anılar, özel bir yurtla bağ, dayanışma, ortak kültür, ortak bir soy mitidir.

Kişiler genetik ve kültürel yakınlık sonucunda içinde buldukları etnik topluluğa duygular beslerler, etnik topluluklar içinde kadın varlığı tüm bu niteliklerin aktarımında artı bir rol üstlenir.

Etnik toplulukların bir araya gelmesinde birleşme ve bölünme etkilidir. Birleşme, ayrı birimlerin bir araya gelmesiyle etnik grupların oluşması ki buna şehir devletlerin bir araya gelmesi örneği verilebilir, bölünme ise etnik bir cemaatin bir bölümünün yeni bir grup kurmak üzere ayrılması suretiyle alt bölümlere ayrılmasıdır (Smith, 2009:46). Etnik kimlik diğer taraftan, azınlık statüsüne indirgenen grupların başvurdukları ya da refere ettikleri bir durum olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, sosyal olduğu gibi siyasi alanlarda da etkiye sahiptir. Özellikle azınlık statüsündeki grupların ana referans noktaları dille ilgili, dini, kültürel ve siyasal olduğu sürece etnik kimlik, toplumsal bir durum olmaktan daha çok siyasal bir algıya dönüşmeye müsait olacaktır.

Etnik Kimliğe İlişkin Yaklaşımlar

Etnik kimliğin oluşumuna ilişkin birçok farklı yaklaşım vardır. Burada birkaçını ele alacak olursak; ilkçi yaklaşım, inşacı yaklaşım, araçsalcı yaklaşım ve asimilasyonist yaklaşımdır.

İlkçi Yaklaşım

Bu yaklaşımda, etnisite, Clifford Geertz ve Edward Shills gibi yazarların savunduğuna göre, şartlardan bağımsız oluşmaktadır. Ayrıca etnisite topluluk olmayı sağlayan en mühim öğedir. Aile kavramına da benzetilen etnisite, doğum sonucunda dâhil olunan ya da kişiyle kan bağı varmışçasına davranış sergileyerek aidiyeti anlamlandırır. Bu bağlar aile ve sonrasında daha büyük toplumsal yapıların inşasında başlangıç noktasıdır (Özkırımlı, 2009:83).

Diğer taraftan, Geertz'e göre ilkçi bağlar sadece kan bağı ile olmaz. Ortak bir dili konuşmak, dinsel bir toplulukta yer alma yoluyla oluşan bağlılıklar üstüne kuruludur (Sağır ve Akıllı, 2004). Kişi, ortak çıkar veya pratik gereklilik olmasından ziyade ilkçi bağlara verilen önem sebebiyle akrabasına, komşusuna, dindaşına bağlı olabilir. Herder'de ortak dilin etnik kimliğin ilk aşaması olduğunu belirtip insanların bir topluluğa ait olmayı istemesinin doğal bir süreç olduğunu belirtir (Özkırımlı, 2009:39). Bu durumda her birey toplumun ve dilin bir mahsulüyken, her toplum ve dil de kendine özgüdür. Ayrıca her topluluğun kendine özgü tözsel bir varoluşa sahip olduğu görüşüne bu düşünce sahiptir (Ekşi, 2012:27).

Etnik kimlik cinsiyet gibi, koku alma duyusu gibi kişinin doğal bir parçası olup milletler ilkçi yaklaşıma göre doğal yapılardır. Bu açıdan kişinin ait olduğu etnik topluluk öncesinde belirlenmiştir. Her milletin belirli bir kişiliği, misyonu bulunmaktadır. Bu sebeple etnik topluluklar ile milletler arasında ayırım yapılamaz (Ekşi, 2012:27). Bazı ilkçiler ise hâlihazırdaki milletlerin geçmişten beri bir arada bulunmuş olan milletlerin günümüzdeki oluşumları olarak değerlendirmektedir. Milletler biçim olarak değişseler bile asıl olarak değişime uğramazlar (Özkırımlı, 2009: 85-88). İlkçi yaklaşımı savunanlara göre sabit ve

değişmez bir olgu olan milletler; eski zamanlardan günümüze var olan doğal yapılar olarak görülmektedir. Özellikle milletlerin oluşumunda en önemli yapılar olarak görülen dil ve kültür kavramlarının etkisi ön plana çıkmaktadır.

İnşacı Yaklaşım

Bu yaklaşım sahipleri etnisiteye bakış açısı sebebiyle ilkçileri eleştirmektedir. İlkçilerin etnisiteye bireylerin zorunlu olarak taşıdığı bir olgu gibi bakmasını inşacılar tenkit eder. (Keser, 2008:51). Braas'a göre ilkçi bağlar ikincil önemdedir. Liderler tarafından toplulukları harekete geçiren nedenler, kültürel bağlılıklar önemlidir (Calhoun, 2009:46). Yazara göre; bilinçli tanımlamalarla geliştirilen inşa süreçlerinin ürünü etnik kimliklerdir. Balibar, "kurgusal etniklik" kavramını ulus devletin kurduğu cemaate ad olarak vermektedir (Balibar, 2007:66). Ona göre hiçbir ulus devlet aslında etnik bir temele hakim değildir (Ekşi, 2012:28). Bu açıdan bakıldığında inşacılar, verili bilgiye karşı eleştirel bir duruşa sahiptir ve sahip olunan dünya tasarımına karşı şüpheyile yaklaşır. Ayrıca etnisite, sosyalliğin devamı için toplum tarafından gerçekleştirilen bir inşadır.

Araçsalcı Yaklaşım

Araçsalcılar, etnik grupları siyasi alandaki çıkar grupları etnisiteyi ise araçsal olarak incelemektedir (Sağır ve Akıllı, 2004:13). Bu yaklaşıma göre, etnik köken veya ırka dayanan kimlikler rastlantısaldır, durum veya şartların gereklerine göre değişikliğe uğrayabilirler. Araçsalcılar ilkçilerin aksine, etnisiteyi kan bağıyla geçmişten gelen, sabit bir olgu olarak görmezler. Onlara göre etnisite, toplumsal bir yapıdır, sınırları esnektir ve değişebilmektedir. Durumsal ve transaksyonalist olmak üzere araçsalcı yaklaşım ikiye ayrılır.

a) Durumsalcı yaklaşım.

Bu yaklaşımda, etnik topluluklar değişen şartlara göre kendi kendilerini adapte ederler. Durumsalcı yaklaşıma göre modern hayatta etnisitenin varlığı, etnik kimliklerin ön plana çıkarılması ya da terk edilmesi sonucuna dayanarak sosyal hayatta statülerin ve güçlerin biçimlendiği düşüncesindedir (Ekşi, 2012:28). Yani kişiler kimi şartlarda etnik kimliklerini ön plana çıkarırken kimi şartlarda dönüştürmekte ya da terk etmektedirler.

b) Transaksyonalist yaklaşım.

Bu yaklaşımda sosyal şartların çıktısı olarak ortak geliştirilen bir kültüre aidiyet anlamında etnisiteye bakılmaktadır. Ortak kültürden kastedilen değişik çevresel durumlarla karşılaşılması sonrasında farklı davranış biçimleri ve yaşama kalıpları geliştirilmesi neticesinde çevreyle olan ilişkiyle ifade edilmektedir (Keser, 2008:48). bu itibarla, transaksyonalist yaklaşım görüşüne sahip düşünürler etnik grupların esasen biyolojik değil kültürel olduğunu savunmaktadırlar (Ekşi, 2012:28). Bu yaklaşıma göre her grup sosyal sınırlarla çevrilidir ve bu sınırlar sayesinde grupların sürekliliği sağlanır.

Asimilasyonist yaklaşım

Asimilasyonist yaklaşıma göre toplumlar arasındaki hudutlar ve buna bağlı olarak etnisite kültürel ve çevresel faktörler ışığında toplumsal birikim ve etkilerle yeniden üretilirken değişebilen bir olgu olup değişkendir. Matthews'e göre azınlık olanların baskın kültüre karşı çatışma, asimilasyon, rekabet süreçlerini içeren bir süreklilikte gerçekleşmektedir (Keser, 2008:44).

Sonuç olarak, tüm bu yaklaşımlar farklı perspektiflerden faydalanarak etnisiteye bir anlam yükleyip, tanımlama yapmaya çalışırlar. Yurt olarak hesap edilen bölge ile bağ, kolektif özel bir ad, kuşaklar arası paylaşılan tarihi bellek, müşterek bir soy miti, ortak dayanışma ruhu şeklinde Smith tarafından sayılan bileşenler bu yaklaşımları içermektedir. Ayrıca bir etnik topluluğun karakteristik öğeleridir (Smith, 2009:42). Bu tamamlayıcı parçalar diğer topluluklara karşı bir kimlik çerçevesinde "biz" in konumlandırmasını yapar ve topluluğun dışındakilerle ayırımını da tanımlamış olmaktadır (Bilgin, 1994:57). 1950'lere kadar olan sürede, karşı çıkılmamış olan asimilasyonist yaklaşımlara, eleştiriler başlamış ve sorgulanarak çokkültürcülük yaklaşımları önem kazanmaya başlamıştır.

Etnik Simgecilik

Etnik simgecilik milletlerin oluşumundaki öznel öğeler, milliyetçiliğin ayırt edici özelliği, etkisi ve ethniesin varlıklarını sürdürmeleri üzerine odaklanmaktadır (Smith, 2013:84). Etnik köken ve milliyetçiliği bu yolla anlamaya çalışmaktadır.

Etnik simgecilik seçkinler ile halk, elit olmayanlar ya da halkın orta ya da alt katmanları arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır (Smith, 2013:84). Orta sınıf halk milliyetçiliğin gelişiminde çok etkilidir. Çünkü orta sınıf kültür üretir ve sonraki nesillere aktarır. Buna Kelt uyanışı güzel bir örnektir. Bu uyanışta, görünürde toprak savaşı mevcut olmakla birlikte, İrlanda köylülerinin ve alt sınıfların gelenekleri, değerleri, sembelleri bir süre sonra İrlandalı aydınların bağımsızlık için harekete geçmeleri sonucunu doğurmuştur.

Milliyetçiliği anlamak için etnik simgecilik toplumsal ve kültürel örüntülerinin uzun süre varlığını koruyan yapılarını ve süreçlerin çözümlemek gerekir. "Longue duree" kavramı milliyetçiliği uzun bir zaman sürecine yayarak etnik toplulukları inceleyerek konuyu ele almak gerektiğine ilişkin bir kavramdır. Etnik topluluklar üzerine çalışılması ethnies ve sembol kavramları ile kültürel örüntüleri anlayarak etnik kavramını çözmemize yardımcı olur.

Etnik simgeci/Etno-sembolcü yaklaşımın en belirleyici unsuru, millet ve milliyetçiliğin anlamlandırılmasında etnik geçmişe yaptığı vurgudur. Etno-sembolcülere göre modern milletin doğuşunda etnik geçmişin oynadığı rol milletlerin gelişim sürecinin geniş bir zaman dilimi içinde ele alınma zorunluluğunu ortaya çıkartır. Etnik kimlikler ile modern milletler arasında sadece gelişmişlik düzeyi açısından fark vardır. Kendi özyüklerini koruyan etnik kimlikler modern dönemde mitler, semboller, töreler ile milliyetçiliğin içeriklerinin ve söylemlerinin ana öğelerini belirlerler. Bunun yanında etno-sembolcü yaklaşım, modernist bakış açısının etnik kimliklerin sürekliliğini göz ardı edeceğinden milletin ve milliyetçiliğin

daha geniş bir tarihsel perspektiften bakılarak oluşum süreçlerinin, ne zaman doğduğunun daha kolay anlaşılacağını belirtmektedir (Özkırımlı, 2009:209-211).

Etnik simgecilere göre modern milli topluluklar da etnik topluluklarda insanları denetler. Günümüzde İspanya; Katalanlar ile Basklar gibi farklı etnik toplulukları bünyesinde barındırmaktadır. Aynı şekilde, Avrupa Birliği'nin başkenti olarak bilinen Brüksel'i içeren Belçika'da da Flamanlar ve Valonlar ülkede birlikte yaşamaktadır. Bu ülkelerde kültürel sürekliliğe dayalı etnik toplulukların geçmişi oldukça eskidir. Eski etnik bağların etkisi, paylaşılan semboller, değerler, mitler ve anılar gibi öznel öğeler etnik simgecilik için çok önemlidir. Bu değerler ülkelerin bir kültür mozaiki halini almasını sağlamaktadır.

Diğer taraftan, kadınlar, genellikle ulusun sembolik biçimi olarak inşa edilirken, erkekler değişmez bir şekilde ulusun başlıca ajanları olarak temsil edilir ve devlet olma durumu elde edildiğinde, ulusun başlıca yararlanıcıları olarak ortaya çıkar (Wilford; Miller, 2005:1). Buradan da anlaşılacağı üzere devlet olma durumunda kadınlar biraz arka plana itilmiştir.

Kadın ve Milliyetçilik

Birey kendini ve ötekini anlamlandırmaya çalışırken farklılıklar üzerine yoğunlaşır ve bu farklılıklar bir noktadan sonra kişinin siyasallaşmasına neden olur. Devletin içinde, sivil toplumun içinde ve bu arenalarda rol alan bireylerin iç eğilimlerinin bazılarında vardır. Bunların birikimi normallik ve rasyonellik tanımlarıyla çok çeşitli yollarla birçok boyutta mücadele edecek bir siyaseti gerektirmektedir (Connolly, 1995:118). Bu noktadan sonra kişide bir siyasallaşma doğduğu için milliyetçilik akımları baş gösterir ve kişi bu sürecin içine girer (Arslan, 2012:29).

Enloe'nin belirttiği gibi: *"Cinsiyetler arasında daha gerçek eşitlik çağrısında bulunan kadınlara... şimdi zamanı olmadığı, ulusun çok kırılğan olduğu... [onların] sabırlı olması gerektiği söylendi; milliyetçi hedefe ulaşılan kadar beklemeliler; sonra kadın ve erkek arasındaki ilişkiler ele alınabilir. Pek çok milliyetçi kadının kulaklarında 'şimdi değil, sonra' öğüdü çınlıyor."* (Wilford; Miller, 2005:3). Genel olarak bir öteleme hali kadınlar için kaçınılmaz olarak içinde yaşanılır bir durumdur.

Bu bölümde milliyetçilik konusu kadın kavramı üstünden değerlendirilmeye çalışılacaktır. Zira milliyetçiliğe ilişkin pek çok çalışmada kadınlar göz ardı edilmiştir. Bunun nedenleri irdelenip, aslında kadın simgesinin millet oluşumundaki rolü anlatılmaya çalışılacaktır.

Tarihsel Bakış

Türkiye'ye ilişkin milliyetçilik kavramı, uzun bir süre göz ardı edilmiş olmasının yanında, toplumun sadece biyolojik üreticisi olarak bakılmadığı bir süreç mevcuttur. Tanzimat Dönemi kadının modernlik ve batılılık ile bağdaştırıldığı bir dönem olduğu için milliyetçilik ve milli kimlik gibi konularda kadının toplumun gelişimindeki önemi yadsınmamıştır (Arslan, 2012:30). Tanzimat Fermanı'nda kadınlarla ilgili doğrudan bir

hüküm bulunmama ile birlikte, Osmanlı kadınının hayatında; moda, tüketim kalıplarındaki farklılaşma, günlük yaşam, yabancı dil öğrenimi, piyano çalma vb. sadece zevkten ibaret olmayan köksel değişimler gözlenmiştir (Ortaylı, 2007). Kadının modernlik ile ilişkilendirilmeye başlanması sonucunda toplumsal hayattaki yeri çoğalmıştır. Ancak Osmanlı'da modernleşme çizgisi devleti muhafaza etme anlayışı üstünde biçimlenmiştir. Cumhuriyet döneminde ise medeniyet arzusu araç değil, amaç olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nı ile birlikte erkekleri ev dışı kamusal yaşama, kadınları ise ev içi aile yaşamına ait gören Osmanlı cinsiyet düzeninde yani millet ve sınıf gibi ayrımlara yönelik ilk kez bazı değişiklikler talep edilmiştir (Os ve Van, 2001:339). Kız çocuklar için rüştiyeler açılmış, eğitim görmüş modern kadınlar dergi çıkartıp, dernek kurup, toplantılar düzenlemenin yanında kendi örf ve adetlerine bağlılığını da sürdürmüştür (Arslan, 2012:30).

Tüm yasal düzenlemelere ve gerçekleşen radikal başkalaşıma karşılık Osmanlı kadınının Türk kadınına dönüşebilmesi için Cumhuriyet'in ilanına kadar beklemesi gerekmiştir. İlk zamanlar Batı ile yapılan karşılaştırmaların ve Avrupalı kadının ülkücülüğünün yerini daha sonra İslamiyet'in ilk dönemlerindeki kadınların ve milliyetçi modellerde İslamiyet öncesi Türk boylarındaki kadınların ülkücülüğü almaya başlamıştır (Durakbaşı, 2000:103).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte kadına, Kemalist ideoloji çerçevesinde, modernliğin ve batılılaşmanın olmazsa olmazı, milliyetçi projenin sembolü olarak bir rol biçilmiştir. Ancak, Cumhuriyet döneminde, kadınların kurduğu birtakım dernekler kapatılmış olup bunun nedeni olarak Cumhuriyet sisteminin kadınlara zaten tüm haklarını vermesi sonucunda örgütlenme ihtiyacının ortadan kalkmış olmasıdır (Arslan, 2012:30). Modernlik ve milliyetçilik genel çerçevesi içinde yavaş yavaş kadının üreten, çalışan bir birey olarak kamusal hayatta, toplumda yer alması öncesinde yok sayılan ya da sadece biyolojik bir rol biçilen Türk kadını için önemli bir adımdır.

Genç Cumhuriyette, modernleşme ile birlikte bir proje olarak toplumun dönüştürülmesi sonucunda yeni, makbul vatandaş fikrinin oluşması için çabalanmıştır. Milliyetçiliğin yaygınlaşması ile ortaya çıkan ulus devletlerde makbul, yeni vatandaş kavramı içinde yeni kadın imgesi yaratılarak, erkek vatandaş gibi eğitilmiş, laik, modern ve milliyetçi kadın modeli benimsenmiştir. Genç Cumhuriyet ile birlikte ümmet yerine ulus temelli bir devlet kurma isteği yer alması sonucunda siyasi elitler, yeni bir kimliğin ve kültürün oluşabilmesi için tüm bilim dallarında, güzel sanatlarda eğitim almak üzere kadın ve erkek öğrencileri batıya yönlendirmişlerdir. Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu vb. kurumların hızla kurulmasının arkasında yatan neden de modernleşmede dil, edebiyat, kültürün etkisi olduğu söylenebilir.

Modern aile oluşumu için İsviçre'den alınarak Türkiye'ye uyarlanan Medeni Kanun'da kadının kamusal görünürlüğü ve toplumdaki değişiminin yasal çerçeveye oturtulması, kalıcı kılınması açısından önemlidir. Sonuç olarak, piyano çalan, dans eden, modern giyimli yeni Türk kadını yeni rejimin de simgesi olmuştur.

Toplumsal Cinsiyet İlişkileri ve Milliyetçilik

Toplumsal cinsiyet, doğum ile başlayıp tüm yaşantımız boyunca süregelen, biyolojik cinsiyetten farklı olarak oluşan ve öğrenilmiş davranış durumlarını içermektedir. Ayrıca, içtimai bir oluşum olarak biyolojik cinsiyetin kültürel ortamda toplum tarafından sosyal cinsiyete dönüştürülmesini yani, erkeklik ve kadınlık rollerinin oluşturulmasını da ifade etmektedir. Cinsel farklılıkların toplumsal ve kültürel düzlemde yorumlanması ana konusu olup biyolojik kökenli cinsiyetten bu anlamda farklıdır (Kasımoğlu, 2015:242). Temel beşeri özelliklerin erkek ve kadın yaradılışından dolayı farklılıklar gösterdiğine yönelik yaygın bir anlayış mevcuttur. Çeşitli duygu, düşünce, davranış, karakter özelliği olarak görülen şeyler bir çeşit basmakalıp kadınlık ve erkeklik farkı tanımına ve kadın-erkek arasındaki kategorik farklılıklara, dolayısıyla da bu farklılıkları esas alan toplumsal uygulama alanlarında kendilerine yer bulur.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin milliyetçi projelerdeki yerini anlayabilmek için herhangi bir ulus-devlet yaratma sürecine bakmak yeterli olacaktır. Ancak milletler ve milliyetçilik konusundaki yaygın kuramlar bu alanı ihmal edip kadınlık ve erkeklik rollerinin milletin kuruluşundaki hayati yerini göz ardı etmişlerdir. Kadınlara milletin sivil oluşumundaki konumları olan vatandaşlık hakları ve yükümlülükleri konularındaki rolünün yanında, milletlerin biyolojik yeniden üretimindeki rolü olarak da bakmak daha doğru olacaktır. Buna ilaveten kadınların modern ordulara ve gayri resmî kurtuluş mücadelelerine katılmaları ve toplumdaki yerleri de zamanla değişmiştir (Yuval - Davis, 2003). Savaş dönemlerinde casus, hemşire vb. iş kollarında millete hizmet eden birçok kadın tarihte görülmüştür.

Yuval-Davis'e göre, genellikle *"uygun erkek"* ve *"uygun kadın"* olarak tanımlamalar önce toplumda zihinlerde olmakta sonrasında özgül kodlama ve düzenlemelerle geliştirilmektedir. Hitler'in kızlar ve erkekler için değişik sloganlar hazırlaması ve bunu gençlik hareketinde kullanması buna örnek gösterilebilir. *"İnançlı ol; saf ol; Alman ol"* söylemi kızlar için; *"İnançlı yaşa; cesurca dövüş; gülere öl"* söylemi erkekler için yaratılmıştır. Kızlara aktif bir rol biçmeyip sadece milletin beden olmuş hali olarak bakarken erkeklere millet için yaşaması gereken ve hatta ölmesi gereken bir rol biçilmiştir (Yuval - Davis 2003:132). Nazizm ideolojisinin belirlediği tanımlara göre, kadınlar aile ve ev işleri ile ön planda olmalıydı. Diğer tarafta erkek için ise, ailesinin ve evin geçim kaynağı olarak sanayi ve tarımdaki ağır işlerde çalışmak gibi görev tanımları yapılmaktaydı. Bu bağlamda, ülke bazında bir örnekleme gibi görülse de çok eski zamanlardan ve gelişmemiş bir ülkeden bahsedilmemesi, Avrupa'nın ve hatta dünyanın sanayi, eğitim, sağlık gibi alanlarında önde gelen bir ülkede bu tarz toplumsal cinsiyet ayrımlarının belirgin olması, aslında cinsiyet kavramının üzerinde daha uzun süre konuşulacak bir alan olduğu hakkında ipucu vermektedir.

Enloe sadece toplumsal cinsiyeti değil, milliyetçiliği de daha iyi anlamamıza katkı sağlaması açısından milliyetçi hareketlerin militarizasyonu sürecinin incelenmesini savunmaktadır. Enloe'e göre milliyetçi hareketler erkeklerin deneyimlerine dayanan

kadınların rol almadığı süreçlerdir. Enloe “Milliyetçilik tipik olarak erkekleştirilmiş hafızadan ve erkekleştirilmiş umutlardan doğmuştur” der (1995:44). Bu görüşlerden yola çıkarak milliyetçiliğin bir erkek zihniyeti olarak ortaya çıktığı açıktır. Özellikle Feminist akımından sonra bütün dünya kadınlarının birleştiği bir nokta varsa o da kadının bir vatanının olmaması fikri ve bütün dünyanın kadınların olduğu anlayışıdır. Bu algıdan yola çıkarak kadınlar dünya savaşlarını çıkaran erkeklerin sadece verilen savaş kararlarına boyun eğenler olarak nitelendirilirler (Arslan, 2013:27). Savaşı büyük ölçüde milliyetçilik ve militarizmin bir sonucu olarak gören feminizm, güç ve savaşın toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerindeki rolünü (Griffiths ve O’Callaghan, 2002:107) incelerken, savaşın, cinsiyet ayrımını derinleştirdiğini belirtir. Savaş, erkeğin otoritesini artırırken kadını mağdur haline getirmektedir.

Milliyetçi söylemde kadın, maternal yüceliğin aktüel faillik öznesidir. Kadın, sağlıklı ve dinç nesillerin yaratıcısı ve ailenin sorumluluk sahibi taşıyıcısını ifade eder (Mohanty, 1991). Yuval-Davis’in milletleri kültürel, biyolojik ve sembolik olarak yeniden üreten kadınlar olduğuna ilişkin iddiası vardır. Milliyetçi projelerde kadınlar kendilerine biçilen roller ile farklı yollarla bu projelere dâhil olmaktadır (Metin, 2013:5). Kadınların ulusalci kurguların içerisinde cinsiyetçi bir biçimde yer almasında simgeler merkezi bir yer tutmaktadır (Kasımoğlu, 2015:263). Ulusal ya da etnik ideoloji ve pratiklerde kadınlara yüklenen sembolik rolleri Yuval-Davis, şu şekilde kategorize eder:

- Etnik grupların biyolojik yeniden üreticileri olarak,
- Etnik toplulukların ideolojik olarak yeniden üretiminde rol alarak ve kültürün gelecek nesillere yeniden aktarıcısı olarak,
- Yeniden üretiminde kullanılan düşünsel ifadelerin temelinde yer alan semboller olarak,
- Daha sonrasında milli ekonomik ve politik mücadelelere katılımcı olarak (Yuval-Davis, 2003).

Bir milletin kurgulanması için Hobsbawm’ın da öne sürdüğü üzere, topluluğa ilişkin bilinen geleneklerin ve fark yaratan niteliklerin bulunması ve daimi olarak yeniden oluşturulması önemlidir (Yuval-Davis, 2007:96). Kadınlar, kültürel gelenekler için milliyetçi bakışta, kuşaklar arası aktarıcısı olarak simgeleştirilmiştir. Maalesef ki bu simgeleştirme durumu, kadınlar üzerinde kurulan baskıyı da yasallaştırıcı bir fonksiyon olarak göstermektedir (Kasımoğlu, 2015:267).

Bir temsil yükü ile karşı karşıya kalan kadın, kültürel alanda bir milletin ayırt edici özelliklerinin en büyük simgesidir. Diğer taraftan bu temsil yükü, aynı zamanda topluluğun namusunun taşıyıcısı olarak kadınların düşünülmesini de yanında getirir. Kadının öznelliğine milliyetçi söylemin müdahale edişinin meşruluk zemini buradan gelmektedir. Bir kadın hem davranış biçimiyle hem de kıyafeti ile milletini temsil etmekte ve diğerlerinden ayrıştırmaktadır. “Uygun” giysiler giymiş ve “uygun” davranışlar sergileyen kadınlar topluluğun sınırlarını gösteren çizgiyi nesnelleştirmektedir (Yuval-Davis, 2007:96). Buna örnek olarak, Osmanlı’dan sonra Cumhuriyet döneminde ideal kadın vatandaş modern giyinen, milliyetçi kadındı.

Kadınlar için sadece milliyetçi kurgulardaki kadar sembolik roller biçmek ve onun üstünden sınırlı değerlendirmeler yapmak yanlış olacaktır. Zira milliyetçi mücadelelerin katılımcıları olarak da vatandaşlık görevlerini yerine getirmektedirler. Fakat, ordu ve savaş mantığının eril karakteri göz önünde bulundurulduğunda, birçok milliyetçi hikâyenin mücadeleye dâhil olan kadınları daha çok şartların duygusal yönünü manipüle etmek gayesiyle kullanıldığı gözlemlenmiştir (Kasımoğlu, 2015:268).

Nagel ise, milliyetçiliğin devletle ve kurumlarıyla bağlantılı olması sebebiyle siyasi olduğu görüşündedir. Buna örnek olarakta orduyu vermektedir. Erkeklerin hâkim olduğu bir alan olan orduda hegemonik erkeklik kültürünün ve ideolojisinin, hegemonik milliyetçilik kültürü ve ideolojiyle dirsek temasında bulunması ilginç bir durum değildir (Nagel, 2009:78).

Cynthia Enloe, milliyetçiliğin erkekleştirilmiş hafıza, erkekleştirilmiş aşığılama ve erkekleştirilmiş umuttan doğduğunu söyleyip, kadınların küçük, sembolik rollere indirgendiğinin altını çizer. Ona göre kadınlar ya ulusun korunup yüceltilecek ikonları ya da ele geçirilip aşığılanacak savaş ganimetleri olarak nesneleştirilirler. Gerçek rol sahipleri vatanlarını, özgürlüklerini, kadınlarını, namuslarını koruyan erkeklerdir (Nagel, 2009:68). Bu bakış açısına sahip toplumlar günümüzde de mevcuttur.

Sonuç olarak, kadınlar hem etnik topluluklarda hem de vatandaşı oldukları devletlerde anne olarak kodlanmaktadır. Milli projelerde milliyetçi nüfus politikalarının işleyişinde de kadın saf kanın devamı için bir sembol niteliğindedir. Dünyada ve ülkemizde milletin bekası için hükümetler çok çocuk sahibi olunması konusunda çeşitli teşviklerde bulunmaktadır. Diğer taraftan, üçüncü dünya ülkelerinde kontrolsüz nüfus artışı olmaması için de doğum kontrolüne dair yapılan önemler, verilen teşvikler bulunmaktadır. Kadının anne olmasının yanında milli mücadeleye katılması, kültürel ve sembolik olarak bulunduğu millete katkıda bulunması günümüzde daha çok yaşanan bir durumdur. Kadınlar etnik toplulukların yeniden üretiminde, kültürün gelecek nesillere aktarımında sembolik olmaktan çıkıp aktif roller almaktadırlar.

Sonuç

Millet sevgisini en üstün siyasi erdem olarak niteleyen milliyetçiliğe göre millet; anavatan olarak kabul edilen yerde ikamet eden, paylaşılan bir tarih ve anıları olan, farklı kültürlerle sahip insan topluluğu şeklinde tanımlanmaktadır.

Etnik topluluklar ise Smith'in belirttiği gibi paylaşılan tarihi anılar, kolektif özel bir ad, nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu, ortak kültür ve bir soy miti ile özel bir yurtla bağ olarak tanımlanmaktadır.

Kimlik, öznellikte sürekli değişime tabi olan bir kavramdır. Etnik kimliğe ilişkin farklı birçok teori ve bakış açısı vardır. Belirli bir topluluğun üyelerinin kendilerini diğer topluluk üyelerinden farklılaştıran bir aidiyet duygusu olarak etnik kimlik tanımlanmaktadır.

Milletlerin oluşumundaki öznel öğeler, milliyetçiliğin ayırt edici özelliği, etkisi ve ethniesin varlıklarını sürdürmeleri etnik simgeçiliğin çalışma alanıdır. Millet ve

milliyetçiliklerin oluşturulması aşamasında kadın kimliğinin katkısı, üstlendiği rol ve ihmal edilme sebepleri pek çoktur. Örneğin kamusal alan ve özel alan ayrımı. Kadınlar siyasi olarak önemsiz olduğu düşünülen özel alanda kalırken, birçok düşünür milliyetçiliği kamusal siyaset alanının bir parçası olarak görüp, kadınları bu alandan dışlamıştır.

Ancak günümüzde kadının öznel alanın öznesi olma durumu değişime uğramıştır. Ayrıca, dünyada düşünsel, ekonomik ve sosyal alanlarda yaşanan farklılaşmalar sonucunda değişime uğramıştır. Her ne kadar milliyetçi söylemde, kadına yüklenen maternal vasıf, nesiller arası aktarımın hayatiliği ile ilgili olsa da kadının tek yeteneğinin çocuk dünyaya getirmek olmadığı, diğer birçok alanda da (siyaset, ekonomi, kültür ve ticaret gibi) yeteneklerini kanıtlaması sonrasında önemli bir simge haline almıştır.

Toplumlarda farklılıklara karşı, “öteki”lere karşı yaklaşımlar modernleşme ile aza indirilmeye çalışılmış, kadın ve erkek için eşit hak kavramı ön plana çıkmıştır. Ancak, modern toplumlarda aynı yasal hak ve ayrıcalıklara sahip olursa da hangi etnik topluluktan gelirse gelinsin kadın ve erkek için toplumda konum sahibi olma yolu eğitimden geçmektedir. Eğitim kişileri buldukları statüden yukarı doğru taşıyabilecek bir yapıdır. Milliyetçiliği sanayileşme üstünden açıklayan Gellner’ın “yüksek kültür” inşasını yaptığı yer devletin eğitim kurumlarıdır. Bu kurumlardan kadınların da erkekler kadar yararlanması milletin homojenleşmesini sağlamada önem arz etmektedir.

574

Günümüzde milletleri yeniden üretenlerin kadınlar olduğu teorisinin doğru olduğundan hareket edersek, milliyetçi projelerde kadınlar kendilerine biçilen roller ile farklı yollarla bu projelere dâhil olmaktadır. Sembolik rollerinin yanında, milliyetçi mücadelelerde katılımcı olarakta yer almaktadırlar. Örneğin ordularda ülke savunmasında aktif rol alan birçok kadın askerin varlığı kadının sembol olarak yer almasının değiştiğinin bir göstergesidir. Ayrıca birçok milliyetçi kadın yazar, vatani, ana kucağı metaforu üzerinden okuyucuya aktararak vatan, millet kavramlarını buna göre inşa etmektedirler.

Enloe’nin de dediği gibi “kadınlar, kazandıkları hakları ataerkil milliyetçi erkeklerle değil onlara rağmen elde etmiştir” (1995:205). Kadınların yaşadıkları topluma yabancılaşması, kendilerini erkeklerden ayrı görmesi, dışlanması, milliyetçiliğin içinde bir rol sahibi olamaması uzun vade de bakıldığında toplumlar için sıkıntılı bir durumdur. Milletin bir parçası olarak kadın sadece özel alanda tutulmayı sürdürüp, bir biyolojik simge olarak değerlendirilmeye devam edilirse, kültürün aktarımı noktasında istenen/beklenen zenginlikten uzak sığ nesillerin yetişmesi kaçınılmazdır.

Sonuç olarak, kadınlar ülke yöneticileri, parti yöneticileri, milletvekili olup aktif siyasette katılmanın yanında, üst düzey asker olup F16’lar uçurabilmekte, ordu yönetiminde yer alabilmektedir. “Yüksek kültür” inşasının yapıldığı devletin eğitim kurumlarında, üniversitelerde birçok rektör, dekan, profesör, öğretim görevlisi kadındır. Üstelik bu kadınlar farklı etnik topluluklardan da gelebilmektedir. Günümüzde “... Çocukta yaparım, kariyerde ...” diyen, üst düzey yönetici dahi olabilmiş birçok kadın çalışan vardır. Kamusal alanda

cinsiyetsiz bir şekilde bulunan kadın hem ulusun sembolü olmuş hem de milliyetçi bakış açısına sahip iyi bir anne ve eş olarak ülkesine makbul vatandaş olarak hizmet etmektedir.

Kaynakça

- Aksakal, E. (2015). Modernist Milliyetçi Kuramlar Işığında Türk Milliyetçiliğine Bakış. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Altınay, A. (2009). *Vatan Millet Kadınlar*, İletişim Yayıncılık. İstanbul.
- Anderson, B. (2009). *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları. İstanbul.
- Arslan, E. (2012). *Etnik Farklılık, Kendini Anlamlandırma ve Göç: Denizli'ye Doğudan Göç Eden Kadın İle Batıdan Göç Eden Kadının Kimlik ve Cinsiyet Deneyimleri*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Denizli.
- Altınay, A. (2009). *Vatan Millet Kadınlar*, İletişim Yayıncılık. İstanbul.
- Balibar (2007). Irkçılık ve Milliyetçilik. Balibar, E. & Wallerstein, I. (ed). *Irk Ulus Sınıf; Belirsiz Kimlikler*. Metis Yayınları. İstanbul.
- Balibar (2007). Ulus Biçim: Tarih ve İdeoloji. Balibar, E & Wallerstein I. (ed). *Irk Ulus Sınıf; Belirsiz*. Metis Yayınları. İstanbul.
- Bauman, G. (1999). *Çok kültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*. Dost Yayınevi. Ankara.
- Bilgin, N. (1994). *Kimlik Sorunu*. Ege Yayınları. İzmir.
- Bilgin, N. (1995). *Kollektif Kimlik*. Sistem Yayıncılık. İstanbul.
- Calhoun, C. (2009). *Milliyetçilik*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Connolly, W. E. (1991). *Kimlik ve Farklılık*. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Durakbaşı, A. (2000). *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Ekşi, Z. (2012). *Etnik Kimlik İnşası ve Dönüşümü Sancaktepe'de Yapılan Niteliksel Bir Araştırma*, 2010-1. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Enloe, C. (1995). "Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm". (der.) A.G. Altınay. *Vatan, Millet, Kadınlar İçinde*, İletişim Yayınları. (189- 213). İstanbul.
- Eriksen, T.H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik*. Avesta Yayıncılık. İstanbul.
- Göka, E. (2006). *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler Kimlikler*. Aşına Kitapları. Ankara.
- Griffiths, M. ve O'Callaghan, T. (2002). *International Relations: The Key Concepts*. Routledge. London and New York.
- Hall, S. (1998). *Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler* (çev. G. Seçkin ve Ü. Hüsrev) (der. A.D. King). Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi, Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara.
- Hobsbawm E. (2010). *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Kasımoğlu, A. (2015). Milliyetçiliğe Dair Çözümlemelerde Toplumsal Cinsiyet Olgusu. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:5 Sayı:10, Yalova.
- Keser, İ. (2008). *Kent Cemaat Etnisite*, Ütopya Yayınları. Ankara.
- Keser, İ. (2011). *Göç ve Zor-Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara.

- Metin, T. (2013). *Etnik ve Dini Kimliklerin Kadınların Siyasete Katılma Biçimi Üzerindeki Etkisi: Hakkâri Kadınlara Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Bolu.
- Mohanty, C. T. (1991), Introduction: Cartographies of Struggle: Third World Women and the Politics of Feminism. Mohanty, Chandra T. vd. (eds), *Third World Women and the Politics of Feminism* (Bloomington: Indiana University Press),(1-48).
- Nagel, J. (2009) *Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik*, (A. G. Altınay, Der.) İletişim Yayınları. İstanbul.
- Oran, B. (1993). *Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?*. Birikim. İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*. Merkez. İstanbul.
- Os, N. ve Van A.N.M. (2001). Osmanlı Müslümanlarında Feminizm. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. (Ed.) Tanıl Bora, Mehmet Gültekingil. İletişim, (335-347). İstanbul.
- Sağır, M. & Akıllı, S. (2004). Etnisite Kuramları ve Eleştirisi, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Mayıs 2004 Cilt: 28 No:1.
- Smith, A. D. (1999), Milliyetçilik ve Kültürel Kimlik, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 50, Mart Nisan 1999.
- Smith, A. D. (2002). *“Küreselleşme Çağında Milliyetçilik”*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Smith, A. D. (2013). *“Milliyetçilik Kuramı İdeoloji Tarih”*, Atıf Yayınları. Ankara.
- Smith, A. (2009). *“Milli Kimlik”*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Özkırmı, U. (2009). *“Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış”*. Doğu Batı Yayınları. Ankara.
- Yuval-Davis, N. (2003). *“Cinsiyet ve Millet”*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Wilford, R. ve Miller, R.L. (2005). *“Women, Ethnicity and Nationalism- The politics of transition”*. Routledge. Londra ve Newyork.
- Woolf, V. (1993) [1938] *“A Room of Her Own and Three Guineas”*, M. Barrett (ed.), London: Penguin.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 01.03.2022 Kabul/Accepted: 03.06.2022

Derleme Makale/Review Article, s./pp. 579-607.

İKİ DARBE ARASINDA TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ (1960-1980)

Muhammed ASLANER¹

Öz

Türkiye'de ve Türk tarihinde demokrasi sürecini gelişmesi uzun bir süreç içermektedir. Bu süreç bir yol gibi inişler-çıkışlar, engeller ve zorluklar geçirerek ilerlemektedir. Demokrasinin gelişmesinde zorluklar yaşanmasının sebeplerine baktığımızda yerine göre toplumun demokrasiyi tam benimseyememesi, yerine göre iktidar sahiplerinin iktidardan inmek istememeleri etkili olsa da demokrasi ülkemizde günden güne gelişerek ve güçlenerek günümüze kadar gelmiştir. Biz bu çalışmamızda 1960 Darbesi'ne giden süreci, darbenin topluma yansımalarını, 1971 Askeri Muhtırası'nı ve 1980 Darbesi'ne giden süreci ele aldık. Bunun yanında 1961 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Senatosu ve Talat Aydemir'in Darbe Girişimlerine değindik. Tüm bu süreçler ülkemizde demokrasinin gelişmesinde ve yerleşmesinde özellikle 1960-1980 arası dönemde yaşananlar önemli dönüm noktalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Darbe, Muhtıra, Meclis, Anayasa.

Democracy in Türkiye Between Two Coups (1960-1980)

Abstract

The development of the democracy process in Turkey and Turkish history includes a long process. This process progresses like a road, going through ups and downs, obstacles and difficulties. When we look at the reasons for the difficulties in the development of democracy, although the society's inability to fully embrace democracy and the fact that the power holders do not want to step down from power, democracy has come to the present day by developing and getting stronger day by day in our country. In this study, we discussed the process leading to the 1960 Coup, the reflections of the coup on society, the 1971 Military Memorandum and the process leading to the 1980 Coup. In addition, we touched upon the 1961 Constitution and the Constitutional Court, the Senate of the Republic and the Coup Attempts of Talat Aydemir. All these processes are important turning points in the development and establishment of democracy in our country, especially in the period between 1960 and 1980.

Keywords: Democracy, Coup, Memorandum, Parliament, Constitution.

Structured Abstract

In this study called "Democracy in Turkey Between Two Coups (1960-1980)", the democracy process in Turkey is discussed. In our study, the concept of democracy in general, its definition, emergence and development are mentioned. Then, the historical development process of democracy in Europe and the world is mentioned.

In the following sections, the concept of democracy and democratization movements in Turkish history are mentioned. The Reform Edict, Tanzimat Edict, and the proclamation of Kanuni Esasi during the Ottoman Period are democratization movements in the Ottoman Period. In addition, the Central Assemblies, Provincial Assemblies, Provincial Administrative Councils, Taxpayer Assemblies, which emerged during the reign of

¹ Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Tarih Bölümü, e-posta: muhammed_deu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8612-0024.

Mahmut II in the Ottoman Period, are the developments that enable the assembly and parliament to take place in the life of the Turkish nation. With the declaration of the First Constitutional Monarchy, the Ottoman Parliament became operational. However, the activities of the parliament came to an end after the parliament was dissolved by the Sultan Abdulhamid II. With the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, the activities of the parliament, which started to operate again, were ended on April 11, 1920 by the Allied Powers that occupied Istanbul. With the opening of the Turkish Grand National Assembly on April 23, 1920, the assembly became operational again.

In the process after the proclamation of the Republic, Turkey had to choose a side as a result of the conditions and forcings brought by the polarization, and it remained between the USSR and its bloc on the one hand, and the western bloc on the other, and especially the USA bloc with the Second World War. In this process, Turkey chose the Western bloc and adopted democracy. This election brought with it a multi-party life. In the continuation of this process, the Democratic Party came to power in the 1950s. Unfortunately, the Democratic Party government had to end with military intervention. After this coup process, Turkey had to experience the 1971 memorandum and then the September 12 coup. Although democracy is interrupted by military coups from time to time, parliamentary life has gradually matured and has survived and continues.

Especially in this study, the process leading to the 1960 Coup, the factors that formed the coup, the social structure and the reaction of the army in this process are explained. The elections in the period leading up to the 1960 Coup and the activities of the ruling party of the period, the Democrat Party, are discussed. The anti-democratic practices of the Democratic Party to maintain its political power, the reactions of the opposition parties and the role of the army in this process are included in our study. The developments after the 1960 coup, the public's approach to the coup, the reflection of the coup in the press are analyzed. Discourse differences between the pro-government press and its approach before the coup and the pro-government press after the coup take place in our study. In addition, the process is discussed in the light of the views and memories of those affected by the coup.

580

The institutions and structures that emerged after the 1960 Coup are the subject headings in the later parts of our study. For example; The National Unity Committee, the Senate, the 1961 Constitution, and the Constitutional Court are among the post-coup formations. The contributions of these structures and formations to democracy and their anti-democratic practices are also explained. In this process, the views of the people who were negatively affected by the post-coup are also included.

Talat Aydemir's I. and II. There are coup attempts, the failure of these attempts, and Talat Aydemir's arrest, trial and post-trial execution after the second coup attempt. In addition, the approaches of the people, the government, political parties, the army and the press to these coup attempts are also included. Again, the democracy discourses of Talat Aydemir, who carried out these initiatives, and the democracy demands of the opponents of the coup are expressed.

Subsequently, the 1971 Military Memorandum and the developments in this process, the wishes of those who published the memorandum, the process leading to the memorandum, the change of government, and the democracy discourses expressed in this process, democracy demands are again discussed within the framework of the discourses of the army, the public, the government and the press. In the continuation of our study, the right-left conflict, student movements, workers' actions, strike and lockout movements in Turkey are explained. In addition, coalition governments that took place in the country during this period, failures, increase in domestic chaos, bombings, unsolved murders and the people's desire for democracy are expressed.

In the last parts, the process leading to the 1980 Military Coup, the chaotic environment in the country, the inability of the president to be elected, the constant murders, university actions, short-term governments and election processes, the army's approach to events, the army's warning letters, and the reflections of the processes in the press are included. Finally, our study covers the 1980 Military Coup, the events before the coup, the realization of the military intervention, and the disruption of democracy once again in the history of Turkish Democracy.

Giriş

Demokrasi kavramı; MÖ.5.yüzyılda Yunan tarihçisi Herodot tarafından kullanılmıştır. Demokrasi; Yunanca Demos (halk) ile Kratos (iktidar) sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşmuş bir kavramdır. Bu iki kelimenin birleşiminden “demokratia” sözcüğü doğmuş ve böylece demokrasi “halk yönetimi” anlamına gelmiştir (Kuzu, 1992, s.336). Demokrasi aynı zamanda bir özgürlük rejimidir. Demokrasi çeşitli dönemlerde çeşitli şekillerde tanımlanmış ise de en yaygın tanımını Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Abraham Lincoln yapmıştır. Buna göre demokrasi, halkın, halk tarafından halk için yönetilmesidir (Güneş, 2002, s.4).

Tarihe baktığımızda ilkçağ'da Yunanistan'ın kent devletlerinden Atina'da görülen demokrasi bir süre sonra unutulmuş ve Orta çağ boyunca kimi İtalyan şehir devletlerinde görülmüş ise de etkin olamamıştır. Bu dönemde demokrasi için bir kırılma gerçekleşmiş ve karşımıza Magna Carta Libertatum'u (Latince: Büyük Özgürlük Fermanı) çıkarmıştır. İngiliz Kralının Fransa ile girilen mücadeleden yenik çıkmasıyla savaş faturası baronlara kesilmiştir. Bunun üzerine baronlar birleşerek isteklerini bildiren 47 maddelik bildiriye krala sunmuşlardır. Magna Carta 1215 yılında Kral John tarafından imzalanmış ve bu belge ile kralın yetkileri ilk kez sınırlandırılmıştır. Magna Carta demokrasi için kırılma olmuştur çünkü demokrasi için uygun koşulların sağlanmasına bir yol açmıştır. Bu yol Yeniçağa gelince kendini Rönesans, Reform alanında göstermiştir. Bu çağda insan değer kazanmış, eşitlik, inanç ve vicdan özgürlüğüyle beraber insanların temel hakları yüceltilmiş. Kilisenin siyasal alanda koyduğu dogmaların ve tahakkümün zincirleri kırılmış ve böylece karanlık çağdan çıkılmış, demokrasi için uygun koşullar oluşmaya başlamıştır (Oğuzhan, 2019, s.15). 2500 yıllık bir geçmişi olmasına rağmen demokrasinin güncellik kazanması ancak 17.yüzyılın sonlarında başlamıştır. Rönesans ve Reform dönemini geçiren Avrupa'da Aydınlanma döneminde düşünürleriyle birlikte tekrar gündeme gelmiştir. 17. yüzyılda İngiltere'de, 18. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'da uygulanmaya başlamış ve daha sonra da önce Avrupa'ya ve giderek de dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. 1789 Fransız İhtilali ve İnsan Hakları Bildirgesi de Avrupa'da demokrasinin gelişimi konusunda aynı zaman da Avrupa dışında dünya da demokrasinin önemli bir adımı olarak yer almıştır. Akabinde 1830 ve 1848 İhtilalleri Avrupa'da demokrasi gelişiminin önemli birer parçasıdır. Atatürk'ün de belirttiği gibi demokrasi 20.yüzyılda kabaran bir denize dönüşmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nın arkasından demokrasiye aykırı bazı sistemler de oluşmuştur. Demokrasi, yaygınlaşmasını ve gelişmesini özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sürdürmüştür (Güneş, 2002, s.3).

Türk tarihine ve özellikle de Osmanlı tarihine baktığımızda demokrasi hareketleri 19.yüzyılın başlarında gelişmeye başlamıştır. Ayanlar ile II. Mahmut arasında 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak Osmanlı İmparatorluğu'nda demokrasi yolunda atılan önemli bir adımdır. “Devlet iktidarını sınırlandırmayı maksat edinen bir girişim olarak” bu belgeyi 1215 yılında İngiltere'de kabul edilen İngiliz Magna Carta'sına benzetenler de vardır. (Gözler, 2004, s.12) Fakat Niyazi Berkes ve Shaw gibi bazı tarihçiler Senedi İttifak'ın belirtildiği gibi çok da önemli bir gelişme olmadığını ifade etmektedirler. Türk tarihine baktığımızda demokratik bir

diğer önemli gelişme Sultan Abdülmecit döneminde sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından (Karpat, 2017, s.97) hazırlanıp ilan edilen Tanzimat Fermanı gelmektedir. Bu fermanın sonra hazırlanan bir diğer ferman ve demokrasi adımı Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanı'nın ilanıdır. 28 Şubat 1856'da bütün bakanlar, yüksek memurlar, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı ve cemaat ileri gelenleri önünde okunmuş ve ilan edilmiştir. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı gibi Osmanlı Devleti'nde yapılması kararlaştırılan yeni bir düzenin programını ortaya koymaktadır. Tanzimat Fermanı'nın bir devamı olarak kabul edilse de hazırlanış şekli, etkileri ve yapısıyla ondan birçok noktada ayrılır. Bu yeni fermanın hazırlanmasında Reşid Paşa'nın etkisi olmamış, reformu Âli ve Fuat Paşalar gerçekleştirmiştir (Lewis, 1996, s.16). Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasında herhangi bir dış etki ve baskı yokken, Islahat Fermanı'nın hazırlanmasında Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nden reform isteği ve özellikle İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan'ın baskısı sonucu ilan edilen bir fermanıdır.

Türk Milleti meclis ve parlamento ile 1800'lerin ortalarından sonra tanışmıştır. Padişah II. Mahmut zamanında ortaya çıkan Merkez Meclisleri, Eyalet Meclisleri, Vilayet İdare Meclisleri, Muhassıllık Meclisleri, meclis ve parlamentonun Türk milletinin hayatında yer almasını sağlamıştır. Nitekim I. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı meclisi faaliyete geçmiştir. Fakat meclisin padişah II. Abdülhamit tarafından feshi üzerine meclisin faaliyetleri sona ermiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeniden faaliyete geçen parlamentonun faaliyetlerine tekrar 11 Nisan 1920'e İstanbul'u işgal eden İtilaf devletleri tarafından son verilmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ile tekrar meclis faaliyete geçmiş ve Kurtuluş Savaşı'nın sevk ve idaresinin gerçekleştirerek ülkeyi işgalden kurtarmış ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde inkılapları gerçekleştirmiştir. Türk milleti ve devleti cumhuriyetin ilanıyla birlikte parlamenter sistemi yerleştirmek ve kalıcı hale getirmek için önemli deneyimler yaşamıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte Türkiye, kutuplaşmanın getirdiği şartlar ve zorlamalar sonucu taraf seçmek zorunda kalmış bir tarafta SSCB ve bloğu diğer tarafta batı bloğu ve özellikle İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ABD bloğu arasında kalmıştır. Bu süreçte Türkiye Batı bloğunu seçmiş ve demokrasiyi benimsemiştir. Bu seçim beraberinde çok partili yaşamı getirmiştir. Bu sürecin devamında 1950'lerde Demokratik Parti iktidara gelmiştir. Maalesef Demokrat Parti iktidarı askeri müdahale ile son bulmak zorunda kalmıştır. Bu darbe sürecinden sonra Türkiye 1971 muhtırasına ve akabinde 12 Eylül darbesini yaşamak zorunda kalmıştır. Arada askeri darbeler ile demokrasi kesintiye uğrasa da parlamenter hayat git gide olgunlaşmış ve yaşamını sürdürmüş ve sürdürmektedir.

1-1960 Darbesine Giden Süreç

İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklarla beraber Türkiye ekonomik ve siyasi alanda da farklı arayışlara içine girmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru değişen koşulları da bahane ederek Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs talep etmesi üzerine Türkiye, Sovyet Rusya'ya karşı denge politikası izlemiş ve Batı Bloğu'na

yaklaşmıştır. II. Dünya Savaşı'nı kazanan ülkelerin Batı Bloğu olması ve bu ülkelerin demokrasi ve seçimle yönetilmesi demokrasi rejiminin dünya da yayılmasını sağlamıştır. Türkiye'nin de Batı Bloğu'na bu yaklaşımı beraberinde siyasi anlamda Tek Parti ile yönetimden çok partili bir hayata geçişi hızlandırmıştır.

Bu dönemde çok partili hayatın ilk muhalefet partisi ise genel başkanlığını Nuri Demirağ'ın yaptığı Milli Kalkınma Partisi'dir. 18 Temmuz 1945'te gerekli başvuruyu yapan ve çalışmalarına resmen başlayan parti 5 Eylül'de Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun bu başvuruyu onaylamasıyla kuruldu. Partinin kurucuları arasında Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (1920-23) muhalefet grubu olan İkinci Grup'un önderi Hüseyin Avni Ulaş, Cevat Rıfat Atilhan gibi kişiler yer alıyordu (Eroğul, 1992, s.113). Genel olarak liberal ekonomiyi benimseyen parti programında devletçilik uygulamalarını eleştiriyor, seçimlerin tek dereceli ve nispi temsil sistemine göre yapılması, iki meclisli yasama organı, cumhurbaşkanının yalnızca tek dönem için ve halk tarafından seçilmesi gibi yenilikler öneriyordu. Milli Kalkınma Partisi ayrıca, belediye başkanlarının da halk tarafından seçilmesini istiyordu. Çok partili hayata geçiş aşamasında kurulan bir diğer parti ise Demokrat Partidir. Demokrat Parti Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan, ve Celal Bayar öncülüğünde kurulmuştur. Celâl Bayar, 1 Aralık 1945'te parti kuracaklarını açıkladı. İnönü tarafından Çankaya Köşkü'ne çağrılan Bayar, cumhurbaşkanından gerekli desteği aldıktan sonra 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti (DP) kuruldu (Çavdar, 1983, s.2065). Demokrat Parti'nin kuruluşu dönemin gazetelerinde şu şekilde ele alınmaktaydı: Cumhuriyet Gazetesi 8 Ocak 1946 tarihli haberinde "Demokrat Partisi dün resmen teessüs etti. Yeni Parti'nin 85 maddelik programı neşrolundu." (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1946, s.1) ifadelerine yer vermektedir. Yine 8 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kuruluşuna ilişkin basında şu başlıklar atılmıştır. Ulus Gazetesi "Demokrat Parti'nin programı dün hükümete verildi." (Ulus Gazetesi, 8 Ocak 1946, s.1), Son Posta "Demokrat Partisi Beyanname ve Programını Dün Hükümete verdi" (Son Posta Gazetesi, 8 Ocak 1946, s.1), Vakit Gazetesi "Demokrat Parti faaliyete geçti" (Vakit Gazetesi, 8 Ocak 1946, s.1), Akşam Gazetesi "Demokrat Partisi resmen teşekkül etti" (Akşam Gazetesi, 8 Ocak 1946, s.1), Tanin Gazetesi "Demokrat Parti'nin faaliyetine müsaade edildi" (Tanin Gazetesi, 8 Ocak 1946, s.1) şeklinde gazetelerin birinci sayfalarında partinin kurulduğu belirtilmektedir. Çok partili hayata geçişi dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü destekleyip basına olumlu mesajlar verirken, Türkiye'nin çok partili hayata geçişini ABD Başkanı Truman zamansız ve erken buluyordu. 1946'da ABD Senatosu'nda yaptığı konuşmada bunu şu şekilde dile getirmiştir: "Harp tehlikesinin henüz zail olmadığı böyle bir sırada, Türkiye'nin harp politikasına göre iç idaresini yürütmesi gerekirken, çok partili hayata atılma tecrübesine girişmesini, zamansız bir icraat şeklinde vasıflandırıyoruz" (Tanör, 2019, s.338).

Demokrat Parti, 26 Mayıs 1946'da yapılan erken yerel seçimlere girmede. 21 Temmuz 1946'daki erken genel seçimlere ise demokrat parti atılmasına rağmen çoğu yerde tam teşkilatlanamadığı için aday gösteremedi. 21 Temmuz 1946 seçimlerinde CHP, ezici bir çoğunlukla zafer kazandı. TBMM'deki 465 milletvekili sayısının 395'ini CHP, 64'ünü DP, 6'sını ise bağımsız adaylar kazandı (Demir, 2013, s.150). Bu seçimde Demokrat Parti açık oy-

gizli sayım yapıldığı için şiddetli itirazlarda bulundu. Fakat mecliste çoğunluk CHP’de olduğu için itirazları sonuçsuz kaldı.

1950 senesine kadar muhalefette kalan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950’de genel seçimlere girdi ve seçimlerden birinci parti olarak çıkarak 27 yıllık tek parti dönemine son verdi. 15 Mayıs 1950 tarihli gazetelerde seçim yarışı şu şekilde ele alındığı görülmektedir. Akşam Gazetesi “Seçimleri Demokrat Parti kazanıyor. Tahminlere göre mecliste 350 milletvekili bulunacak” (Akşam Gazetesi, 15 Mayıs 1950, s.1), Zafer Gazetesi “Dünkü seçimlerde ilk neticeler alındı. Demokrat Parti Zafer Yolunda” (Zafer Gazetesi, 15 Mayıs 1950, s.1), Yeni İstanbul Gazetesi “Türk milleti tam bir siyasi olgunluk içinde oyunu kullandı. İstanbul’da seçimi D.P. kazandı. Bütün yurttaki tasnif hararetle devam ediyor” (Yeni İstanbul Gazetesi, 15 Mayıs 1950, s.1), şeklinde ulusal ve yerel basında seçimin bu şekilde ele alındığı görülmektedir. Seçim sonucuna göre DP %52 oy alırken, CHP %39 civarında oy aldı. Mecliste DP 408 milletvekili ile, CHP, 69 milletvekili ile, Millet Partisi 1, bağımsızlar ise 9 milletvekili ile temsil edilme hakkını elde ettiler. Yeni iktidarın Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakanı Adnan Menderes, Meclis Başkanı ise Refik Koraltan seçildi. Tarihimizde bu seçimler, iktidarın kendi rızasıyla yönetimi bırakması ve yeni iktidarın kansız, kavgasız ve hür bir şekilde iktidara gelmesi nedeniyle “Beyaz İhtilâl” olarak isimlendirilmektedir. Hatta seçimlerden hemen sonra da dört üst rütbeli komutan İnönü’ye gelerek sonuçların iptali için darbe önermiş ancak İnönü bu öneriyi reddetmiştir (William, 1994, s.88).

İktidara gelen DP, 1951’de CHP’nin kontrolünde bulunan Halkevlerini kapattı ve mallarını hazineye devretti. 1953’te yine CHP’nin elinde bulunan çoğu gayrimenkulü devletin malı olduğunu ileri sürerek el koydu ve hazineye devretti. Ekonomik olarak büyük yatırımlar yapan DP, ülkeyi tam anlamıyla şantiye ve inşaatla dönüştürdü. Yeni fabrikalar kuran DP iktidarının ilk yıllarında ekonomik olarak halkı refah içinde yaşattı. 1954 senesinde bu seçimlerde de DP %58 civarında oy ile 503 milletvekili, CHP %35 civarında oy ile 31 Milletvekili, Millet partisi 5 milletvekili, bağımsızlar 2 milletvekili ile mecliste temsil hakkı kazandı. 1954’ten itibaren DP adeta tek parti dönemi gibi iktidara sahip olunca muhalefet yapmakta DP’nin kendi içinden gruplara kaldı. Bu süreçte 1957 seçimlerine kadar DP, sıkı ve sert politika uygulayıp, ekonomide kötüye gitmeye başlayınca parti içi muhalefet arttı. DP içindeki muhalefetin büyümesi üzerine, parti yönetimi 19 milletvekilini Haysiyet Divanı’na verdi. 12 Ekim 1955’te toplanan Haysiyet Divanı bu milletvekillerinden dokuzunun ihracına karar verince, öteki 10 milletvekili de istifa etti. Bu milletvekilleri birbiri ardına toplantılar düzenleyerek izlenecek stratejiyi tartıştılar. 7 Kasım 1955’te ayrı bir parti olarak örgütlenmeye karar veren Ondokuzlar, 20 Aralık 1955’te Hürriyet Partisi’ni kurdular. (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2002, 2002, s.273) 1956 yılından itibaren Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Cemiyetler Kanunu ve Basın Kanunu’nda çeşitli değişiklikler yaparak muhalefetin hareket alanını daralttı. Ülke, siyasi tansiyonu her geçen gün artan böylesine bir ortamda 1957 seçimlerine gitti (Demir, 2013).

Aralarındaki siyasi görüş farklılıklarına rağmen, 1957 yazında muhalefetteki üç partinin (CHP, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve HP) liderlerinin ortak bir seçim stratejisi

belirleme çabalarının sonucu olarak 4 Eylül tarihinde yayınladıkları bildirmede kendilerine verdikleri isimle "Muhalefet Cephesi" Türkiye tarihinin ilk resmi seçim ittifakıydı. Ne var ki muhalefetin iş birliği görüşmelerine DP, Seçim Kanunu'na bir madde ekleyerek yanıt verdi. Ortak aday göstermeyi engelleyecek sınırlandırmalar getirdi. DP'nin yaptığı sınırlamalar kapsamında görüşmelerine devam eden muhalefet partileri birbirlerine duydukları güvensizlik nedeniyle seçim iş birliğinde başarılı olamadılar (Demir, 2013).

1957 seçimlerinde ilk defa %50'nin altına düşen %47 oy alan DP, muhalefet partilerinin toplam oyunun DP'nin oylarını geçtiği yeni bir döneme başlamıştır. Bu dönemde yaşanan döviz krizi tüm dengeleri değiştirmiş ve komşu ülke Irak'ta 14 Temmuz 1958'de darbe yapılması Adnan Menderes hükümetinin kuşkuya kapılmasına neden olmuş ve CHP üzerindeki baskıları artırmıştır. Bu olaylar üzerine muhalefet DP'ye karşı birleşmiştir. DP ise Vatan Cephesi'ni kurarak kendisine oy vermeyen köylere gidip vatan cephesi ocaklarını açmaya başlamıştır (Erdoğan, 2007, s.103). 1957 seçimlerine göre DP:424, CHP:178, CMP:4, HP:4, bağımsızlar 4 milletvekili çıkarmışlardır.

1957 seçimleri öncesinde ve sonrasında Talat Aydemir, Dündar Seyhan, Sezai Okan, Faruk Ateşdağlı, Orhan Erkanlı, Faruk Güventürk, Suphi Gürsoytrak, Nuri Hazer ve Orhan Kabibay'ın da aralarında olduğu bir grup subay darbe yapmak için plan yapıyordu. Faruk Güventürk'ün Milli Savunma Bakanı Semi Ergin'e darbe liderliği teklif etti ama bu teklif kabul edilmedi. Bunun akabinde İstanbul'da 26-27 Aralık 1957 tarihlerinde General Güventürk ile Albay Cemal Yıldırım'ın da bulunduğu dokuz subay tutuklandı. Bu olay tarihimize "Dokuz Subay Olayı" olarak geçti. Yargılamalar sonucu subaylardan biri dışında diğerleri serbest bırakıldı (Neziroğlu, 2002, s.58). Milliyet Gazetesi ise olayı "isyan kışkırtıcılığı" ve "fesat çıkartmak" (Milliyet Gazetesi, 14 Ocak 1959, s.1) manşetiyle yer vermiştir.

3 Mayıs 1960'ta Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel bakanlık emriyle izinli olduğunu öğrenince 13 maddelik bir muhtıra yayınlamıştır. Gürsel cumhurbaşkanının istifa etmesini, bazı bakanların değiştirilmesini, İstanbul ve Ankara vali ve emniyet müdürlerinin değiştirilmesini istemiştir. Yapılan icraatların yetersiz olduğunu belirtmiş ve Bayar'ın yerine Adnan Menderes'in cumhurbaşkanı olmasını önermiştir (Neziroğlu, 2002).

1960'ın başında Ankara, İstanbul başta olmak üzere yurdun dört bir yanında öğrenci gösterileri ve üniversitelerde eylemler arttı. Bu eylemlere bir de Harbiyeli öğrencilerin 15 ve 21 Mayıs 1960'ta yaptığı yürüyüşler eklendi. Bu yürüyüşleri Metin Toker bir bakıma subay yürüyüşü olan tanımlar. Çünkü bu yürüyüşlere katılanların büyük bir kısmı sivil ve üniforma giyinmiş subaylar yapmıştır (Toker, 1991). Bu durum bir bakıma ordunun içine siyasetin girdiğinin de göstergesidir (Başgil, 1967).

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, DP'yle mevcut sorunlara çözüm üretebilme ümidini yitirerek, hükümeti erken genel seçime zorlamak istedi. Bu amaçla 29 Nisan 1959'da 46 milletvekiliyle "Bahar Taarruzu" adını verdiği bir geziye çıktı. İnönü'nün ziyaret ettiği Uşak, İzmir, Çanakkale, Kayseri ve Konya'da olaylar çıktı. 5 Mayıs'ta İstanbul'a gelen İsmet İnönü, Topkapı'da çıkan olaydan bir subayın cesareti sayesinde kurtuldu. Ülkedeki siyasi tikanıklık

ve iktidar-muhalefet çatışması sokaklarda karşılık bulmaya başladı (Demir, 2013). İsmet İnönü 30 milletvekiliyle 2 Nisan 1960'ta Kayseri'ye trenle hareket etti. İsmet İnönü'nün treni Kayseri girişinde durduruldu. Kayseri'de tüm siyasi faaliyetlerin yasaklandığı bildirilerek şehir girişine izin verilemeyeceği İnönü'ye tebliğ edildi. İnönü, yasak kararını tanımadığını açıkladı, yaklaşık üç saat bekledikten sonra askeri barikatı zorlayarak şehir girdi. Kayseri'den Yeşilhisar'a gitmek için direttiyse de başarılı olamadı. Ankara'ya dönmek zorunda kaldı. DP, bu durumu ve İnönü'nün ziyaret ettiği şehirlerde çıkan olayları "ihtilal teşebbüsü" olarak gösterdi ve Meclis tarafından araştırılmasını istedi (Demir, 2013).

25 Mayıs 1960'ta Başbakan Adnan Menderes, Eskişehir'e bir takım açılışlarda bulunmak üzere gitmiştir. Burada Adnan Menderes'i karşılayan havacı subaylar Adnan Menderes'e sırtını dönmüşler ve protesto edip buradan uzaklaşmışlardır (Başgil, 1967). Protesto sırasında subaylar Adnan Menderes'in yaklaştığını görünce başlarındaki subayın emri ile geri dönmüşler ve elleri arkalarına koymuşlardır (Toker, 1991, s.56).

DP ile ordu arasındaki bağların kopmasına neden olan bir başka konu; laiklik ve Atatürkçülük'tü. DP her ne kadar iktidara gelişiyle birlikte paralara ve pullara Atatürk'ün resmini yeniden basmış, Anıtkabir'i tamamlayarak Atatürk'ün aziz naaşını nakletmiş, Atatürk'e hakaret ve saldırıyı yasaklayan bir kanun yayınlamışsa da askerler arasında laiklikten ve Atatürkçülükten sapma olduğuna ilişkin düşünceleri değiştirmeyi başaramamıştı. DP'nin ezanın Arapça okunmasına olanak tanınması, radyoda Kuran ve mevlit okutturması, orta öğretimde din eğitimini yaygınlaştırması, Menderes'in söylevlerinde Atatürk'e yeterince yer vermemesi ve bolca dinsel semboller kullanması Türk ordusu tarafından kaygıyla izlendi. Menderes'in bir grup toplantısında (29 Kasım 1955) milletvekillerine, "Siz isterseniz hilâfeti bile geri getirebilirsiniz" şeklindeki sözleri özellikle tepki çekti. Askerler arasında DP'nin laiklikten uzaklaşarak irticanın gelişmesine imkân sağladığı fikri yaygın bir şekilde kabul görmeye başladı (Demir, 2013, s.162).

DP ve basın ilişkisine baktığımızda ise; 1956'dan sonra yaşanmaya başlayan olaylar ve gelişmeler, DP'nin demokratik kurumları yok ettiği ve Türkiye'nin demokrasiden uzaklaşmaya başladığı yılların başlangıcı olmuştur. Demokrat Parti'nin 1957 seçimlerinde oy oranında yaşanan ciddi düşüş ve ekonominin kötüye gidişi basın ve iktidar arasındaki ılımlı ve uzlaşmacı havanın bozulmasına sebep olmuştur. Özellikle 1957 seçimlerinden sonra CHP'nin katı ve acımasız muhalefetine basın da dahil olmuştur. Bunun üzerine DP'nin basını ve gazetecileri toplu basın yargılamalarına tabi tutması basın-iktidar ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir (Ahmad, 1996, s.68). DP basın ile ilişkilerini düzeltmek istese ve gazete patronları ile görüşüp basınla arayı düzeltmeye çalışsa da bu girişimleri yetersiz kalmıştır (Dursun, 2000, s.27). Bu süreçte DP bazı gazete ve yayın organlarını kapatmıştır. 27 Nisan 1960'ta yapılan yasal bir düzenleme sonrasında mecliste kurulan Tahkikat Encümeni basın üstündeki iktidar baskısını arttırmış, keyfi kapatmaların ve hukuki alt yapının oluşmasını sağlamıştır. Bu kanuna göre, her türlü yayının yasaklanması ve bu yasaklara uymayan gazete ve dergilerin dağıtımının durdurulacağı ve yasaklara uymayan gazete ve dergilerin kapatılacağı belirtilmiştir. Bu süreçte DP bazı gazete ve yayın organlarını kapatmıştır. 27

Nisan 1960'ta yapılan yasal bir düzenleme sonrasında mecliste kurulan Tahkikat Encümeni basın üstündeki iktidar baskısını arttırmış, keyfi kapatmaların ve hukuki alt yapının oluşmasını sağlamıştır. Bu kanuna göre, her türlü yayının yasaklanması ve bu yasaklara uymayan gazete ve dergilerin dağıtımının durdurulacağı ve yasaklara uymayan gazete ve dergilerin kapatılacağı belirtilmiştir (Özgen, 2000, s.38). Bundan sonraki süreçte Tahkikat Encümeni birçok ceza uygulamıştır. Bu uygulamalar darbeye giden süreçte muhalif basının darbeyi ve darbecileri destekler hale gelmesine sebep olmuştur. Bu destekte ülkede siyasal ve sosyal anlamda darbe atmosferinin oluşmasına sebep olmuştur (Gölcü, 2015, s.118).

On yıllık DP iktidarı 27 Mayıs 1960'ta askeri darbeye sona erdi. Fakat darbe hazırlıkları çok önceden başlamıştır. 1950'lerde ordu içinde pek çok grup ve cuntalar kurulmaya başlanmıştı. Bu cuntalarda öne çıkan isimler arasında Cemal Madanoğlu ve Talat Aydemir isimleri ön plana çıktığı görülmektedir. Bu isimler ve diğer cuntalar sadece buldukları yerde değil diğer garnizon ve iller ile de iletişim ve koordine halinde hareket ettiği görülmektedir. 25 Mayıs 1960'ta Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanı olan Cemal Madanoğlu komutasındaki grup harekete geçti. 26 Mayıs 1960 gecesi darbeci grup harekât merkezi olarak kullandıkları Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı binasında toplandı. Kritik yerlerin telefonları kesildi. 27 Mayıs 1960 gününün ilk saatlerinde Kara Harp Okulu öğrencileri ve komandolar Ankara'nın kritik yerlerine sevk edildiler. Karşı bir harekâtı engellemek için Ankara'da bulunan 28. Tümen Komutanı Selahattin Kaplan, Zırhlı Eğitim Komutanı Tuğgeneral Yusuf Demirağ, 43. Süvari Alay Komutanı Yarbay Reşid Çölok Tank Taburu Komutanı Binbaşı Hakkı Bozkaya'ya darbeyi desteklemeli veya derdest edilmeleri gerekiyordu. Gece saat 3:15'te piyade kıtaları ve süvariler, 3:30'da tanklar harekete geçti. 27 Mayıs sabahı yönetime tamamen el konulmuş ve birçok tutuklama yapılarak, yakalananlar Kara Harp Okulu'na getirilmeye başlanmıştır. Darbe bildirisini de sabah 4:30 sıralarında bir bölük askerle zorla Ankara Radyosu'na giren Albay Alparslan Türkeş okumuştur (Aydın ve Taşkın, 2015, s.61-62).

Darbe sonucu tutuklananların çoğu yargılanmak üzere günümüzde ismi Demokrasi Adası olarak değiştirilen Yassıada'ya götürüldüler. Yargılamalar sonucu DP'nin yönetiminde yer alan 15 isme idam cezası çıktı. Birçok kişiye de farklı oranlarda cezalar verildi. Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun idam cezaları onandı. Celal Bayar'ın idam cezası ise yaşı gerekçe gösterilerek hapis cezasına çevrildi. Dışişleri ve Maliye bakanlarının idam cezaları 16 Eylül 1961'de başbakan Adnan Menderes'in idam cezası ise 17 Eylül 1961'de maalesef infaz edildi. Demokrat Parti kapatıldı. Böylece son derece demokratik ve hoşgörülü bir ortamda iktidara gelmiş olan DP Hükümeti, cumhuriyet tarihimizin ilk askeri müdahalesiyle görevden uzaklaştırılmış oldu. 1946 yılında başlayan çok partili hayatın gelişim umutları, iktidarın demokratik yollarla el değişimi, hak ve hürriyetlerin gelişimi ve demokrasinin kurumsallaşması adına elde edilen bütün kazanımlar bu darbe ile yok oldu (Demir, 2013).

Bu bildiri ile birlikte Demokrat Parti Dönemi'nde gözaltına alınan ve tutuklanan birçok subay, öğrenci ve gazetecilerin hemen serbest bırakılması emredilmiştir. (Kabacalı, 1999, s.276)

Askerlerin yönetime el koymasının ardından Ankara ve İstanbul'da öğrenciler, aydınlar ve halk arasında büyük bir memnuniyet ve hoşnutlukla karşılanmıştır. Ülkenin diğer kesimlerinde ise darbeye karşı net bir tepki verilmemiş toplum tam bir suskunluk içinde kalmıştır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan nüfuz sessiz kalmayı tercih etmiştir (Gölcü, 2015). Basın, aydınlar ve muhalefet darbe sonrası darbeye yoğun destek vermişlerdir. Bunun sebebi bu kesimlere Demokrat Parti'nin tutumu, baskısı ve ülke genelinde darbe öncesi dönemde baskının gündend güne artması etkili olmuştur (Dursun, 2000, s.57). Basının darbeye yaklaşımı ve tutumu ise şu şekildedir: "Bu süreçte muhalif basın darbeyi alkışlarla karşılarken, iktidar taraftarı basın da darbeyi desteklemekten geri durmamıştır. Demokrat Parti'ye toz kondurmayan, muhalif gazeteciler cezaevlerinde tutulurken almış oldukları yüksek meblağlı resmi ilanlarla rahat içinde yayıncılık yapan gazeteler bile bir günde devrik iktidardan karşısına dikilmişlerdir. Onların bu tavrı muhalif gazeteler tarafından alaya alınmış ve hatta açıktan açığa soysuz bir davranış olarak nitelendirilmiştir" (Tek, 2007, s.90).

27 Mayıs 1961 Darbesi'nin basına yansımaları ise şu şekildedir: Tercüman Gazetesi "Milletçe Bayram Sevinci İçindeyiz" (Tercüman Gazetesi, 28 Mayıs 1960, 1) başlığını kullanırken, Milliyet Gazetesi ise "Gürsel Diktatör olmayacağım dedi" ve "Meclis Feshedildi" (Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1960, 1) başlıkları ile darbeyi haberleştirdiği görülmektedir. 28 Mayıs 1960 tarihli Hürriyet Gazetesi ise "Yurtta tam bir huzur hüküm sürüyor. Yeni anayasa hazırlıkları ilerliyor. Büyük Millet Meclisi Fesh Olundu. Parti faaliyetleri yasak edildi. Bütün üniversiteler açılacak. Kütahya yolunda yakalanan ve Ankara'ya getirilen Menderes istifa etti." (Hürriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1960, 1) şeklinde 1960 darbesini haberleştirdiği görülmektedir. Vatan Gazetesi ise darbenin ertesi günü olayları şu şekilde ele almıştır: "Bütün mes'uller mevkuf. Mahkûm gazeteciler bu sabah serbest bırakıldılar. Büyük Millet Meclisi dün feshedildi. Yakalanan bütün resmi şahısların harb okulunda oldukları bildiriliyor. Profesörler heyeti anayasa için hazırlıklarına başladı." Alt başlıklarda ise "Bir Bayram Havası Tüm Yurdu Kapladı" (Vatan Gazetesi, 28 Mayıs 1960, 1) başlığı altında darbeyi ele almaktadır. Cumhuriyet Gazetesi ise "Meclis feshedildi, yeni anayasa ve demokratik müesseselerin kurulma hazırlığına başlandı." (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1960, 1) manşetiyle darbenin ertesi günü okurlarının karşısına çıkmıştır. Yeni İstanbul Gazetesi ise "Baş Kumandan Meclisi Feshetti. Bütün yurtta mutlak bir huzur hâkim. Mevkuf subaylar tahliye edildi. İnönü hayatta, salim ve evinde. Bankalar 30 Mayıs Pazartesi günü açılacak" (Yeni İstanbul Gazetesi, 28 Mayıs 1960, 1) şeklinde olayları anlatmaktadır. Ulus Gazetesi ise "Türk silahlı kuvvetleri bütün memlekette idareyi ele aldı." (Ulus Gazetesi, 28 Mayıs 1960, 1) başlığı ile olayları ele almaktadır. Sabah Postası Gazetesi ise "Şerefli Türk Ordusu İdareyi Ele Aldı. Demokrasi Kuruluyor." (Sabah Postası Gazetesi, 28 Mayıs 1960, 1) manşetiyle okurlarının karşısına çıkmıştır.

1960 Darbesi sonrası ordunun ve özellikle de yönetici konumunda olan kişilerin başında gelen Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in darbeden yaklaşık bir yıl sonraki Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü'nden çıkmış emri darbecilerin halka yaklaşımı bakımından iyi bir örnek teşkil etmektedir. Adalet Bakanlığı'na yazılan bu belgede (25.09.1961 tarihli belge)

Cemal Gürsel şu ifadelerine yer vermiştir. “Bazı vatandaşların benim şahsım ve fotoğraflarıma karşı sözle hareketle kötü davrandıkları ve bunların savcılıklarca takibata uğradığını haber alıyorum. Fevri ve gayri iradi olduğuna kani bulunduğum şahsıma ait bu hareketlerden ötürü vatandaşlarım hakkında takibat yapılmamasını ve bu husus da savcılıklara bilgi verilmesini rica ederim.” (Başkanlık Osmanlı Arşivi, 1961, 1.10.4).

Anı kitaplarına baktığımızda ise 1960 darbesi şu şekilde yer almaktadır. Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy çocuklarıyla Çeşme'de zorunlu ikamete tabi tutulunca çocuklarına yönelik dahi dönemin baskısını şu şekilde açıklamaktadır. “Çocukları denize girmeye müsaade ettikleri zaman bile iskelede ağır makineli tüfekler bulunacak, bunların namluları denizde yüzen çocuklarıma çevrilmişti. Hiçbir kanuna ve insani duyguya sığmayan şartlar altında çeşitli baskılara maruz kalacaktık” (Gürsoy, 2014, s.57). Yassıada yargılamalarında yargılanan ve DP'nin yöneticileri arasında yer alan Rıfki Salim Burçak uygulanan sansüre ilişkin ise anılarında şu şekilde değinmektedir: “Sansür, bize gelen mektuplardan zarflardan üzerindeki Sayın kelimesini de bazen çizer, karalar veya bu kelimenin yanına kırmızı kalemle nereden notunu ekler veya sadece bir soru işareti koyarlardı. Soru işaretinin yerine bazen de inek veya Çanakkale davarı gibi yazılar yazardı” (Çelik, 1976, s.134). Dönemin Milli Birlik Komitesi üyelerinden Ahmet Er ise darbe sonrası DP milletvekili Mükerrer Sarol'u gözaltına aldıktan sonra karakola götürürken yaşadığı olayı ve yapılan uygulamalara karşı düşüncesini şu şekilde anlatmaktadır. “Mükerrer Sarol'u evinde gözaltına aldık. Evin önünde araçlara binip gidecekken bir araç geldi ve içinden üç kurmay binbaşı indi. Ve bu herif kim diye sordu. Mükerrer Sarol Beyefendi deyince bu herifi biz alacağız dediler. Mükerrer Bey'i vilayete davet görevi bize verildi dedim ise de ısrar ettiler. Peki dedim. Mükerrer Bey bizim arabadan indi, kolunda tutarak kendi arabalarına götürdüler ve Geç ulan diye iterek bindirdiler. Kendileri de binerek Dolmabahçe'ye doğru uzaklaşıp gittiler. Bu manzarayı içim burkularak üzüntü ile izledikten sonra “Doğmadan ölen çocuk” diye seslendim. Maalesef ihtilâl bizim düşüncemizden farklı insanların elinde katlediliyordu.” (Er, 2007, s.90).

2-Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi

1960 Darbesi sonrası mecliste çift yapılı meclis oluşmuştu. Bu çift yapılı meclisin alt kanadı Millet Meclisi, üst kanadı ise Cumhuriyet Senatosu'ydu. Bu çift yapılı sistemin benzeri tarihimizde I. Meşrutiyet döneminde 1876 Kanun-i Esasi'nin ilanı ile birlikte ilk defa görülmüştür. Bu dönemde çift meclisli bir yapı söz konusudur (William, 1994). Meşrutiyet döneminde meclis Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi olmak üzere ikili bir yapıdan oluşmaktadır. Tarihimizde bu meclis yapısı cumhuriyetin ilanı ile birlikte son bulmuş ve 1924 Anayasası'nda yer almamıştır. Devam eden süreçte de meclis tek yapılı yer almıştır. Demokrat Parti döneminin 1960 darbesiyle son bulmasıyla, meclis ve anayasa çalışmaları yer almış ve 1961 Anayasası'nda meclis çift yapılı olarak yerini almıştır.

1961 Anayasası'nda ortaya çıkan Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nda senatonun ismi konusunda birtakım tartışmalar yaşandığı görülmektedir. Anayasa taslağınının 61. maddesinde TBMM'nin, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Meclisi'nden kurulu olacağı

belirtmiş, bu düşünceye Fahri Belen gibi bazı temsilciler karşı çıkmıştır. Bunun yerine “senato” denilmesini önermişlerdir. Bu defa bu öneriye buna komisyon sözcüsü Turan Güneş karşı çıkmıştır. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ise ikinci meclise “senato” denilirse köylünün buna “seneti” veya “sanatu”, senatöre de “santur” diyeceğini öne sürerek “Cumhuriyet Meclisi” adının doğru olduğunu savunmuştur. Sonuçta verilen önerge kabul edilmiş ve ikinci meclisin adı “Cumhuriyet Senatosu” olarak kararlaştırılmıştır (TMTD, 1961, s.366). Senato kelimesinin anlamına ve kökenine gelince, yaşlı anlamına gelen Latince “Senex” sözcüğünden türemiştir. Yaşlı meclisi anlamında ise “Senatus” kelimesi kullanılmaktadır. Günümüzde ise, çok partili sistemlerde ikinci meclis ya da yüksek meclis anlamında kullanılmaktadır (Tuncer, 2010, s.1).

Cumhuriyet Senatosu’nun kuruluş gerekçesi olarak 1961 Anayasası’nda yasamanın verimli ve etkili olarak kullanılması gösterilmektedir. Cumhuriyet Senatosu’nun en önemli görevinin siyasi partilerin seçmenin düşüncelerini görmezden gelme eğilimini ortadan kaldırmak olduğu ifade edilmiştir. (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, 10859) 1961 Anayasası’nın 79. maddesinde TBMM üyelerinin, meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, bunları meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulmayacağını belirtmiştir. Oy, söz ya da düşüncenin dışında yapılacak herhangi bir hareket ve davranış, meclis çalışmaları dolayısıyla da yapılsa, bu sorumsuzluğun dışında kalacaktır (Özgişi, 2011).

Cumhuriyet Senatosu, 19 yıllık hayatının daha ilk gününden itibaren gerek siyasîler gerekse akademisyenler tarafından eleştirilmiştir. Eleştiriler, yasama sürecinin gecikmesi, tabii senatörlerin senatoda yer alması ve Senatonun kendinden bekleneni verememesiydi. Gerçekten 12 Eylül 1980’deki müdahalenin dayanaklarından sayılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, TBMM’de yapılan (Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu üyelerinin birlikte oy kullandıkları) 115 turdan sonuç alınamaması bu eleştirilerin önemli dayanaklarından (Doğan, 2011, s.384).

1961 Anayasasına göre Cumhuriyet Senatosu üyeleri şu şekilde meydana geldiği görülmektedir :

- Birinci grup üyeler, halk tarafından seçilir ve 150 üyedir.
- İkinci grup Cumhurbaşkanı seçer, 15 üyeden oluşur.
- Üçüncü grup “Tabii Senatörler” kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlar; ilki Milli Birlik Komitesi üyeleri ve başkanından oluşur. Diğeri ise eski Cumhurbaşkanlarından oluşmaktadır.

Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi altı yıldır. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilir. Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenir. Millet Meclisi genel seçimlerinin yapılacağı yıla rastlayan yenileme seçimleri, Millet Meclisi genel seçimleriyle birlikte ve rastlamayanları ise, genel seçimlerden sonra gelen ikinci yılda, genel seçimler için kanunun belirttiği ayda yapılır (Sert, 2012, s.37).

24 Mayıs 1961 tarihli ve 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyeleri'nin Seçimi Kanunu ile 25 Mayıs 1961 tarihli ve 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu iki meclis için farklı seçim sistemleri öngörmüştür. Milletvekili seçimi için nispi seçim sistemi ve Cumhuriyet Senatosu için basit çoğunluk usulü uygulanmıştır. Ancak 1964 yılında yapılan değişiklikle her iki meclisin de seçim usulü aynı hale getirilmiştir (Yavuz ve Bülbül, 2012, s.229).

Anayasa'nın 84. maddesinde meclis başkanlıkları ve başkanlık divanları gerek Millet Meclisi gerekse Cumhuriyet Senatosu açısından eşit şekilde düzenlenmiştir. Bununla birlikte, birleşik toplantı yönetiminin yalnızca Millet Meclisi başkanına ve başkanlık divanına bırakılmıştır (Eroğul, 1977, s.32). Bunun dışında Cumhuriyet Senatosu'nun başlıca görevlerini şu şekilde sayabiliriz; Kanun yapma, bütçe kanunu hazırlama, cumhurbaşkanını seçme, sıkıyönetim kararı alma, silahlı kuvvetlerin kullanılmasına izin verme, hükümeti kurma, anayasa değişiklikleri yapma gibi görev ve yetkileri vardır.

Cumhuriyet Senatosu'nun 1960-1980 arası dönemde 6 başkanı olmuştur. Bunlar; Suat Hayri Ürgüplü, Mehmet Enver Aka, İbrahim Şevki Atasagun, Tekin Arıburun, Sırrı Atalay, İhsan Sabri Çağlayangil, başkanların ilk dördü ve sonuncusu Adalet Partisi'nden, beşinci başkan CHP'dendir (Özgişi, 2011, s.74).

3-1961 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi

Anayasa normlar ve yasalar hiyerarşisinde en üst de yer alan hukuksal norm veya yasadır. Anayasa da genel olarak devletin yapısı, yönetim şekli, bayrağı, niteliği, hükümet türü ve organları, devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkileri düzenleyen normlar yer almaktadır. Türk tarihine baktığımızda Türk milleti 1876'dan bu yana anayasal ve hukuksal olarak anayasa tarafından idare edilip, yönetilmektedir. Aslında Türk tarihinde geçmiş tarihlerden beri hukuk ve yargı ve adalete hep önem verilmiştir. Türk tarihinde yer alan ilk anayasa 1876 senesinde I. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle hazırlanan Kanuni Esasidir. Anayasa olmamasına rağmen Türk tarihindeki ilk anayasal gelişme ise Sened-i İttifak kabul edilebilir. Kanuni Esasi'den sonra ilan edilen diğer anayasa ise TBMM'nin açılmasıyla 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye bir diğer adıyla 1921 Anayasası gelir. 1921 Anayasası'ndan sonra ise 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen 1924 Anayasası gelmektedir.

1961 Anayasası 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası hazırlanmış bir anayasadır. 1961 Anayasası'nın hazırlanması için 27 İhtilali sonrası idareyi ele geçiren askeri yapı "Kurucu Meclis" adı altında bir meclis oluşturmuştur. Bu meclis Temsilciler Meclisi ve Milli Birlik Komitesi olmak üzere iki yapıdan meydana gelmektedir. Temsilciler Meclisi üyelerinin bir kısmı siyasî partilerden, bir kısmı bir çeşit iki dereceli seçimle illerden seçilen üyelerden ve bir diğer kısmı da üniversite, sendika, meslek örgütleri, yargı organları ve odalar gibi çeşitli örgütlerin temsilcilerinden oluşturulmuştur. DP'lilerin Temsilciler Meclisine girmeleri engellenmiş, siyasî eğilim bakımından CHP ağırlıklı, sosyal kompozisyon olarak da "aydın" bir meclis olduğu söylenebilmektedir (Tanör, 1991, s.16).

9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylamasına sunulan anayasa %60.4 evet oyu olarak kabul edilmiştir. Bu oylama aynı zamanda referandum ile kabul edilen ilk anayasa olması bakımından da ayrı bir önemi vardır. Bu oylamada ise %39.6 ret oyu çıkması halkın önemli bir kısmının ise bu anayasayı benimsemediğini göstermektedir. Dönemin basınına baktığımızda ise 11 Temmuz 1961 tarihli Milliyet Gazetesi'nin ilk sayfa haberine göre "Anayasanın halkoyuna sunulmasına ait ilk sonuç: Evet: %65, Hayır % 35. Gürsel: İlk sonuç memnuniyet vericidir." (Milliyet Gazetesi, 11 Temmuz 1961, 1) bu şekilde yer almaktadır. Anayasa 20 Temmuz 1961 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasası altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde genel esaslar yani devletin şekli, cumhuriyetin nitelikleri, resmi dili, başkenti vb. konular ele alınmaktadır. İkinci bölümde "Temel Haklar ve Ödevler" başlığı altında kişilik hakları, sosyal ve siyasal haklara ilişkin esaslar ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde yasama, yürütme ve yargı ile ilgili meseleler yer alırken, dördüncü bölümde birtakım esaslar ve hükümler yer alırken, beşinci bölümde ise geçici hükümlerin yer almaktadır. 1961 Anayasası'nda güçler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir. 1961 Anayasası ile çoğulcu demokrasi benimsendi, kişilik hak ve hürriyetleri güvence altına alındı, meclis Senato ve Millet Meclisi olarak ikiye ayrıldı, yargı bağımsızlığı sağlandı, yasama yorumu kaldırıldı, cumhurbaşkanının partisi ile ilişkisi kesildi, Devlet Planlama Teşkilatı kuruldu, TRT ve üniversiteler özertleştirildi, dernek kurma ve gösteri hakkı tanındı, Anayasa Mahkemesi kuruldu. Sosyal devlet anlayışı ön plana çıkarıldı. Ayrıca bu anayasa ile sendika kurma hakkı güvence altına alınmıştır. 1961 anayasası ile Anayasanın üstünlüğü ilkesi benimsendiği de görülmektedir.

25 Nisan 1962 tarihinde ise kanunların anayasaya uygunluğu tespit etmek amacıyla Anayasa Mahkemesi'nin kurulduğu görülmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin ilk başkanı ise Sünuhi Arsan'dır. 1961 Anayasası ile kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimini sağlamak amacıyla Anayasa Mahkemesi kurulmuş, böylece anayasanın üstünlüğü ilkesi güvence altına alınmıştır (Biol, 2012, s.44). 1961 Anayasası'nda kanunların Anayasaya uygunluğunun hukuki denetimini yapması amacıyla düzenlenen AYM, genellikle kendisini oluşturan kesimin zihniyetine uygun şekilde rejimle ve resmi ideolojiyle uyumlu kararlar vermiştir. Güçsüz grupların eşitlik ve sosyal adalet taleplerine ilişkin davalarda özgürlükçü ve sosyal adalete yönelik kararlar vermek yerine biçimsel incelemelere özgülenmiş kararlar veren AYM, düşünce özgürlüğünü aşırı derecede sınırlandıran TCK'nin 141 ve 142. maddelerini 1961 Anayasası'na aykırı bulmamıştır. Benzer şekilde sosyal ve ekonomik haklara ilişkin davalarda bu hakları geriletici nitelikte kararlar vermiştir (Şimşek, 2020, s.228). Özellikle 1971 Muhtırası sonrası Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Emekçi Partisi, kurucuları arasında Necmettin Erbakan'ın da yer aldığı Milli Nizam Partisini kapatması ile 1961 Anayasası'nda yer alan siyasal parti kurma hakkıyla ilgili hükümlere ters bir hareket etmiştir. Bu durumda hem mahkemenin kuruluş amacına hem de anayasaya aykırı olması sebebi ile eleştirilmiştir.

4-Talat Aydemir ve Darbe Girişimleri

Talat Aydemir, 27 Mayıs öncesi Demokrat Partiye karşı yer alan cuntanın içindeki isimlerden biriydi. Talat Aydemir 27 Mayıs öncesi Güney Kore'ye görevli olarak gönderilmiş ve 27 Mayıs'ın dışında kalmıştı. 27 Mayıs sonrası ülkeye dönünce Kara Harp Okulu Kurmay Başkanı ve Okul Komutanı olarak atandı (Aydın ve Taşkın, 2015, s.112). 1961 yılının Mart ayında İstanbul'da, 66. Tümen Komutanı Faruk Güventürk ile Harp Akademileri Komutanı Faruk Gürler'in liderliğindeki generaller ve Ankara'da Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir'in liderliğindeki Albaylar Cuntası tarafından ortaklaşa Silahlı Kuvvetler Birliği kurulmuştur (Demir, 2006, 157). 15 Ekim 1961'de seçimlerin yapılmasından sonra, ordu içindeki hoşnutsuzluklar arttı. Kendilerine Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adını veren bir grup subay 21 Ekim'de seçimlerin, siyasal partilerin ve MBK'nin feshini öngören bir protokol imzaladı. 27 Mayıs'ın hedefine ulaşamadığı, koalisyon hükümetlerinin gerekli reformları yapamayacağı, bu nedenle yeni bir müdahalenin gerekli olduğu düşüncesi hakimdi. 9 Şubat 1962 tarihinde İstanbul Balmumcu'da, başkanlığını Korgeneral Refik Tulga'nın yaptığı ve 59 subayın katıldığı toplantıda, 28 Şubat'ı geçmeyecek şekilde, hiyerarşik düzen içinde askeri bir müdahale yapılması kararı alınmıştı (Koçaş, 1977, s.1095).

20 Şubat'ta yürütülen atama ve göz altılarla Silahlı Kuvvetler Birliği tasfiye edilince, Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir ve yakın çevresi harekete geçti. Darbe hazırlığı haberini alan Başbakan İsmet İnönü Harp Okulunu ziyaret ederek etkisini kullanmaya çalıştıysa da istediği hedefe ulaşamadı. Darbe girişimi bekleyen Hava Kuvvetleri ise "Harp Okulu alarm durumuna geçti" uyarısıyla Meclis Muhafız Taburu'nu karşı alarma geçirdi. Ankara'da ayrıca Tank Taburu, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Süvari Bölüğü, Piyade Alayı'da alarm durumuna geçti. 20 Şubat gecesini Tank taburu Ankara'da çoğu yeri tutmuştu fakat Talat Aydemir alarmı iptal ettirdi. 21 Şubat sabahı Genelkurmay Albay Talat Aydemir, Albay Necati Ünsalan ve Albay Selçuk Atakan'ı başka görevlere atadı. Talat Aydemir emri kabul etmedi ve Harp Okulu'na çekildi. Ayrıca gücünü göstermek için muhtıra da bulundu. Bu sırada darbeciler arasında yer alan ve Genelkurmay'a çağrılan 229. Piyade Alay Komutanı Albay İhsan Erkan tutuklanacağını anlayınca kendi alayını alarma geçirdi. Bunun üzerine harp okulunda yer alan Talat Aydemir, Emin Arat ve Dünder Seyhan'dan oluşan Harp Okulu'ndaki operasyon grubu Harp Okulu'nu alarm durumuna geçirdi ve darbe girişimi fiilen başlamış oldu. Darbe girişimine Tank Taburu, Muhafız Alayı Süvari Grubu, Muharebe Okulu, Zırhlı Birlikler Eğitim Merkezi ve Jandarma Okulu katıldı. Ankara'nın çoğu önemli yeri işgal ve kontrol altına alındı. 22 Şubat 1962 sabahı çoğu yer kontrol altındaydı. Hatta sabah saatlerinde Meclis Muhafız Alayı da darbecilere katıldı. Darbeyi bastırmak için Ankara'ya gelen Polatlı Topçu Okulu kıtaları ve Çubuk'taki 230. Piyade Alayı da darbecilere katıldı. Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı ve bakanlar Çankaya Köşkü'nde öğle vaktinde toplantı halindeydiler. Yeni atanan Muhafız Alay komutanını da tutuklayan Muhafız Alayı Süvari Grubu komutanı Binbaşı Fethi Gürcan Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı, başbakan, Genelkurmay başkanı ve bakanları kontrol altına almıştı. Ne yapacağı konusunda Talat Aydemir'e danışınca Talat Aydemir, harekâtın seyrini değiştirecek tarihi bir hata yaparak

“bırakılmaları” (Aydın ve Taşkın, 2015) emrini verdi. Aydemir ve diğer komutanlar görevlerine iade edilmeleri şartıyla harekâta son vereceklerini belirtmişlerdi. Cumhurbaşkanı, Hükümet ve Genelkurmay Başkanı teklifi kabul etmemişlerdi. Bu gelişmeler üzerine İnönü, şunları söylemiştir: “Bu milletin haysiyetine, ordunun şerefine tecavüz edilmiştir. Sonuna kadar mücadele edeceğiz. Silahlı çatışmaya yol açmazlarsa affedebiliriz. Aslında cezaları kurşuna dizilmektir. Kendilerini emekliye sevk edeceğim.” Harb Okulu karargâhından, Hükümete gelen son mesaj da Genelkurmay’a “Cezai müeyyideler tatbik edilmediği takdirde teslim olunacağı” bildirilmişti (Demir, 2006). Sonunda Talat Aydemir ve diğerleri başbakan İnönü’nün teklifini kabul ederek teslim oldular. Haklarında dava açılmayacağı sözü verilmiş bulunan Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Mustafa Ok başta olmak üzere, bu girişime katılan 21 subay emekliye sevk edildi. 19 subayında görev yeri değiştirildi. Meclis İnönü’nün söz verdiği gibi 30 Nisan 1962’de darbeye karışanların cezai kovuşturmayaya uğramasını önleyecek bir yasayı kabul etti (Aydın ve Taşkın, 2015). Bu yaşanan olaylar basına şu şekilde yansımıştır. Cumhuriyet Gazetesi 23 Şubat 1962 tarihli sayısında “Ankara’da dün gece başlayan olaylar sona erdi. Ankara’da 14 saat hükümete karşı gelen birlik kumandanları bu sabah 5:30’da teslim oldular.”(Cumhuriyet Gazetesi, 23 Şubat 1962, 1) haberine yer verirken, Hürriyet Gazetesi ise “Harekete geçen birliklere karşı hükümet duruma hakim oldu”(Hürriyet Gazetesi, 23 Şubat 1962, 1) manşetine yer vermiştir.

Talat Aydemir tarafından gerçekleştirilen ve Talat Aydemir’i idama götüren darbe girişimi ise 21 Mayıs 1963 tarihinde gerçekleşen olaydır. Bu olay aslında bir önceki darbe girişiminin ve gerçekleşmeyen isteklerinin tekrar gerçekleştirmeye çalışma girişimi olarak da tanımlanabilir. 21 Mayıs’a giden süreç içinde, 22 Şubatçılar kendilerini iki sorunla karşı karşıya bulmuştu: Birincisi, politika alanında işlevleri ne olacaktı; ikincisi ise, kendilerine emeklilik hakkı tanınmadan ordudan atılan arkadaşlarına ne şekilde yardım yapacaklardı. 22 Şubatçılar arkadaşlarına yardım konusunu yoluna koyduktan sonra diğer sorunu gidermeye çalışmaktaydılar. Bu sırada, 14’lerden Orhan Kabibay Grubu’nun Atatürkçü Parti kurmak için İstanbul’da yapılacak toplantıya 22 Şubatçıların da bir temsilci göndermesi isteği, 22 Şubatçıların harekete geçmesinde etken olmuş ve Albay Talat Aydemir, Albay Emin Arat, Albay Asım Mutludoğan, Albay Necati Ünsalan, Albay Turgut Alpagut, Emekli Binbaşı Fethi Gürcan, Binbaşı Bahtiyar Yalta, Binbaşı Kadir Çıtak, Emekli Yarbay Mustafa Ok ve 22 Şubat’tan önce ordudan ayrılmış olan Deniz Yüksek Mühendis Albay Galip Gültekin’in katıldığı bir toplantı ve görev dağılımı yapılmıştı (İsen, 2010, s.77). 22 Şubatçılar bütün amaçlarını gerçekleştirmek için “çengel sistemi” ile özellikle Ankara’daki birlikler arasında teşkilatlanmaya başlamıştı (Örtülü, 1979, s.316). Özellikle Yarbay Mustafa Ok vasıtasıyla 14’ler grubuyla ilişki kurdu ve o arada sürgünden yeni dönmüş olan Alparslan Türkeş ile görüştü. Yalnız Alparslan Türkeş’in kendisinden beklediği desteği göremedi (Aydın ve Taşkın, 2015).

Talat Aydemir ve çevresindeki arkadaşları harekâtı “Kemalizm Doktrini” üzerine oturtmak istiyorlardı. Kemalizm, kişisel hâkimiyetin yerine milli hâkimiyetin sağlanmasıydı. Aydemir’e göre, Türkiye’de şahıs ve şahıslar hâkimiyeti vardı. Atatürk’ün, Türkiye’nin kalkınması için şart koyduğu birlik ve beraberlik prensibinden uzaklaşmıştı. (İsen, 2010)

Ayrıca, halkın da intikamcı partiler aracılığı ile bir halk ihtilâline hazırlandığı düşüncesi harekete geçiş gerekçesi olarak kullanılmaktaydı. Kendilerini halkın dışında, halkın isteği doğrultusunda hareket ettiklerini belirtiyorlardı. Bunun için de geçici bir aydın demokrasiden yana olduklarını söylemekteydiler (Demir, 2006). Talat Aydemir'in ikinci darbe girişimine Yön dergisi ve Yeni İstanbul Gazetesi'nde destek vermektedir. Akbaba Dergisi'ni çıkaran Yusuf Ziya Ortaç da Aydemir'e destek veren yazılar yazmaktaydı. Talat Aydemir bu süreçte Harp Okulu öğrencilerinin desteğini de diri tutmuş ve hala üzerlerinde etkisi devam etmekteydi. Özellikle yeni mezun olmuş genç subaylar üzerinde etkisi fazlaydı. 21 Mayıs günü sabahın erken saatlerinde Aydemir ve ekibi ikinci kez harekete geçti. Bu girişime Tank Taburu ve Harp Okulu öğrencileri gereken desteği verirken diğer birlikler gereken desteği vermediler (Aydın ve Taşkın, 2015). Talat Aydemir Radyoemini ele geçirip ihtilâl bildirisini okuduysa da Yarbay Ali Elverdi'nin komutasındaki askerler radyoyu tekrar ele geçirdi ve Türk Ordusunun duruma hâkim olduğunu radyodan duyurdular (Neziroğlu, 2002). Demokrasiden yana tavır alan komuta heyeti Başbakan İsmet İnönü'nün direktifiyle gözaltına alındı, tutuklandı ve sıkıyönetim mahkemesine sevk edildiler. 15 Eylül 1963'te Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz, İlhan Baş, Cevat Kırcı ve Erol Dinçer hakkında ölüm cezası, 29 sanık hakkında ise müebbet hapis cezası verildi. Sadece Fethi Gürcan ve Talat Aydemir'in cezaları ifa edildi. Fethi Gürcan 27 Haziran 1964'te Talat Aydemir ise 5 Temmuz 1964'te idam edildi. (Aydın ve Taşkın, 2015) Yaşanan olaylar ise dönemin basınına şu şekilde yansdığı görülmektedir. 23 Mayıs 1963 tarihli Cumhuriyet Gazetesi "Ankara'daki İhtilâl Dün Sabah Bastırıldı" (Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1963, 1), Vatan Gazetesi "Bir İhtilâl Teşebbüsü Bastırıldı, İsmet İnönü Senatoda Olayları Anlattı, Talat Aydemir Yakalandı Sıkı Yönetim İlan Edildi" (Vatan Gazetesi, 23 Mayıs 1963, 1), Zafer Gazetesi "Asi Elebaşları Yakalandı" (Zafer Gazetesi, 23 Mayıs, 1961, 1), Hürriyet Gazetesi "Talat Aydemir ve Arkadaşlarından İhtilâl Teşebbüsü" (Hürriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1963, 1) manşetlerine yer verdikleri görülmektedir. 5 Temmuz 1964 tarihli sayılarında Cumhuriyet Gazetesi "Talat Aydemir'de İdam Edildi" (Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1964, 1), Son Haber Gazetesi ise "T. Aydemir De Asıldı" (Son Haber Gazetesi, 5 Temmuz, 1964, 1), başlıklarıyla Aydemir'in idamını haberleştirmişlerdir.

5-1971 Muhtırası ve Demokrasi

1970'lere gelindiğinde ülkede şiddet, terör ve kargaşa ortamının arttığı görülmektedir. Fakülte ve üniversitelerde sağ-sol çatışması ve kutuplaşma ortamı artmıştı. Ülkenin farklı noktalarında bankalar soyuluyor, bombalı eylemler yapılıyor, faili meçhul cinayetler işleniyor ve insanlar kaçırılıp alıkonulmaktaydı (Gökçen, 2020). 12 Mart 1971 Muhtırasına doğru toplumda pek çok farklı ideoloji savunulmaya başlarken siyasi gücün yaptırımları gitgide azalmıştır. Adalet Partisi'nin oylarının azalması, öğrenci hareketlerindeki artış ve silahlı eylemler, sendikalara karşı hazırlanan yasa tasarısına tepki olan 15-16 Haziran işçi eylemleri ile Türkiye bir çıkmaza doğru yol almıştır. Gruplar arası kutuplaşma, ekonomik sıkıntılar ve terör, ulusal değerleri tahrip ederek muhtıraya zemin hazırlamıştır.

21 Kasım 1970'te Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a ülkedeki durumdan ve kötü gidişattan bahseden bir mektup yazdı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Sunay, kuvvet komutanı Muhsin Batur'u Çankaya Köşkü'ne çağırdı. Mektup da basına yansıdı. İlk tepki dönemin başbakanı Süleyman Demirel'den geldi. Süleyman Demirel, bu girişimi hiyerarşiye ve askeri teamüllere aykırı buldu. Basında ve toplumda bu durum tartışılmaya başlandı. Dönemin basınında özellikle gazetelerde kuvvet komutanı Muhsin Batur'un bu mektubu normal bir davranış gibi karşılanmıştır. Cumhuriyet gazetesi ve Milliyet gazetesi Batur'a destek verirken, Tercüman gazetesi muhalif olarak tavır takınsa da tam olarak karşı olduğunu da beyan etmemiştir. Hürriyet gazetesi yazarlarından Altuğ Kurtul ise bu mektubu nasıl ki işçi, köylü, esnaf görüşünü açıklıyor bu tür bir görüş açıklama olarak değerlendirmiştir (Neziroğlu, 2002, s.157).

Örgütlerin yönetimindeki öğrenci kitleleri muhtıra verilene kadar geçen süreç içerisinde yaptıkları eylemler şunlardır; "6 Ocak 1971 Ege Üniversitesi'ne ait matbaa binasına bomba atılır. 17 Ocak 1971 Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'na bomba atılır. Ayrıca Edirnekapı'daki Vatan Öğrenci Yurdu'nda patlama olur. 18 Ocak 1971 Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki bir amfiye bomba atılır. 19 Ocak 1971 Özel Yükseliş Koleji'ne dinamit atılır. 25 Ocak 1971 Çapa Yüksek Öğretmen Okulu bahçesine bomba atılır. SBF öğrenci yurdunda öğrenciler polisle çatışırlar. 29 Ocak 1971 Orman Fakültesi öğrenci yurduna dinamit atılır. 19 Şubat 1971 Hukuk Fakültesi binasında patlama olur. Ayrıca Hacettepe Üniversitesi'nde bombalı çatışmalar yaşanır. 20 Şubat 1971 ODTÜ öğrencileri Eskişehir yolunu trafiğe kapatır. 22 Şubat 1971 Ankara'daki Niğde Talebe Yurdu'na bomba atılır. 3 Mart 1971 Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'na dinamit atılır. 5 Mart 1971 güvenlik güçlerince ODTÜ'de arama yapılmak istenmesi üzerine öğrenciler polisle çatışır. 2 öğrenci ölür. 6 Mart 1971 Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi'ne dinamit atılır" (Aydemir, 2014, s.49). 4 Mart 1971 tarihinde ise Deniz Gezmiş ve etrafındakiler dört ABD askerini kaçırdı. Bu durum ülkede büyük bir ses getirdi. 5 Mart'ta ise ODTÜ'de öğrenciler ile polis arasında çatışma çıktı. Bu olaylarda ODTÜ'de 3 ölü, 26 yaralı ve 200 tutuklama ile sonuçlandı. Bu olaylar ve kamuoyu baskısı sonucu ABD askerleri serbest bırakıldı (Birand, DüNDAR ve Çaplı, 1994, s.32). Ama ülkenin içindeki bu kaotik ortam ve terör olayları 12 Mart muhtırasına giden süreci hızlandırdı.

12 Mart öncesi bu kargaşa ortamında bir grup askeri cunta 9 Mart 1971'de harekete geçmiş ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'i kendilerine önder belirlemişlerdir. Eğer bu girişim başarılı olsaydı Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler cumhurbaşkanı, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ise başbakan olacaktı. Lakin bu girişim dönemim Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, girişim zamansız diyerek engellemiştir. (William, 1994) Cuntacı bu gelişmeler üzerine Orgeneral Memduh Tağmaç duruma müdahil oldu. Darbe sonrası kenara gelmesi istenileceği yönündeki söylentiler üzerine Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürleri ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'u ikna etti ve onları da yanına çekti. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç 10 Mart 1971'de "Genişletilmiş Komuta Konseyi"ni topladı. Bu

hareketlilikten hükümet şüphelendi. Başbakan Süleyman Demirel Mit Müsteşarına ve Cumhurbaşkanına bu hareketliliği sorsa da geçiştirici cevaplar aldı. Oysa cumhurbaşkanının durumdan haberi vardı. Mit Müsteşarı Korgeneral Fuat Doğu durumu cumhurbaşkanına iletmişti. 9 Mart cuntasının sol bir girişim olması kuvvet komutanlarını ve Genelkurmay başkanını endişelendirdi. 9 Mart cuntası yerine ayrı bir harekât tarzı belirlenmesi gerektiği kararı alındı. İstanbul 1.Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün ve Ankara Merkez Komutanı Tuğgeneral Tevfik Türün'de sol girişim karşısında Orgeneral Memduh Tağmaç'ın yanında yer aldılar. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı'nın planı devreye girdi ve 12 Mart 1971'de "Milli Birlik Hükümeti'ni" istifaya çağıran bir bildiri hazırladılar ve bu bildiri cumhurbaşkanına ilettiler. 12 Mart tarihindeki bu hareketlilikte başbakan Süleyman Demirel'i tedirgin etti. Cumhurbaşkanına ulaşmak istese de aramalarına yanıt alamadı. 12 Mart 1971'de Tümgeneral Musa Öğün, Hava Alay Kemal Tunusluoğlu ve Deniz Albay Fuat Uğur TRT'nin Ankara Radyosu'na giderek saat 13:00 haberlerinde bildiri okuttular. Bildiri büyük bir yankı uyandırdı ve hükümetin istifası isteniyor yönünde yorumlandı. Mit Müsteşarı Korgeneral Fuat Doğu cumhurbaşkanının yanından başbakan Süleyman Demirel'i arayarak cumhurbaşkanının hükümetin istifasını istediğini bildirdi. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay bildiri ordu görevini yaptı diyerek yorumlarken, CHP lideri İsmet İnönü ise hükümetin istifasını "demokratik" bir hareket olarak yorumlamıştır (Aydın ve Taşkın, 2015).

Muhtıraya göre meclis ve hükümet üzerlerine düşen görevi yerine getirememekteydi. Ülkede anarşi, kargaşa, kardeş kavgası ve huzursuzluk almış başını gitmişti. Çözümün adresi olan meclis, parlamento ve hükümet dirayetsiz kalmıştı. Hükümet ülkenin ve cumhuriyetin geleceğini tehlikeye atmış, anayasayı uygulayamamıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime ele alacak bu kaos ve kargaşa ortamını mecliste ideoloji ve partiler üstü bir konsensüs ile çözecek ve yönetecekti. 27 Mayıs'ın aksine ordu ülkeyi ele geçirmedi. Meclis ve partiler kapatılmadı. Bürokrasiden herhangi bir tutuklama veya yargılama olmadı. Fakat bu muhtıra bir bakıma iç hesaplaşmadır. Bu muhtıra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin içinde yer alan sol ve marksist yapının temizlenmesinde önemli rol oynamıştır (Dursun, 2003). 12 Mart 1971 askeri muhtırası en üst seviyedeki komutanların, radikal bir darbenin önüne geçmek için yaptıkları bir son dakika harekâtı olarak da nitelendirilmektedir (Özbudun, 2003, s.38). Ayrıca bu muhtıra yayınlanırken temel alınan hukuki dayanak ise, Askeri darbelere dayanak olduğu öne sürülen Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesidir. "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır" (TSK İç Hizmet Kanunu, Madde 35). Bu madde daha sonra 2013 yılında darbelere zemin hazırladığı gerekçesiyle değiştirilmiştir.

Demirel hükümetinin istifası sonrası ordunun isteği üzerine bir teknokratlar hükümeti kuruldu ve bu hükümet güvenoyu aldı (Harris, 2011, s.206). Bu hükümeti Nihat Erim 26 Mart 1971'de on dört teknokrat ve sekiz siyasetçiyle partiler üstü yeni bir hükümet kurmuştu. Kabinenin beş üyesi AP'li, 3 üyesi CHP'li, 1'i Milli Birlik Grubu 14'ü ise parlamento dışından seçilmiş üyelerdi. Reform kabinesi olarak adlandırılan bu kabinede Sadi Koçuş ve Atilla Karaosmanoğlu'nun yanı sıra İsmail Arar, Ferit Melen, Hamdi Ömeroğlu, Osman Olcay, Sait

Naci Ergin, Şinasi Orel, Ayhan Çilingiroğlu ve Türkan Akyol gibi kimi isimler bakan olarak görev aldılar (Baran 2013, s.184).

12 Mart 1971 muhtırasının bir gün sonrası Milliyet gazetesi “Muhtıra ve Gerçekler” manşetiyle çıkarken haberin devamında “Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının imzasını taşıyan muhtıra açık bir ulti matomdur. Bazı Koşullar yerine getirilmediği takdirde silahlı kuvvetler idareyi ele alacaktır.” (Milliyet Gazetesi, 13 Mart 1971, 1) şeklinde manşetten vermiştir. Hürriyet Gazetesi ise “Ordu Ültimatı Verdi Güçlü Kabine Kurulmazsa Ordu İdareye El Koyacak” (Hürriyet Gazetesi, 13 Mart 1971, 1) manşetine yer verdi. Cumhuriyet Gazetesi ise “Komutanların Ültimatı Üzerine Demirel Hükümeti İstifa Etti” (Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mart 1971, 1) manşeti ile muhtıra haberine yer vermiştir. Darbe sonrası basın açısından sürece baktığımızda ise 27 Mayıs’ın aksine bu kez pek çok tutuklamalarla basın karşı karşıya kalmıştır. Yayın toplatma ve kapatma cezaları basına verildiği görülmektedir. Muhtırayı veren grubun muhalif seslere tahammülü olmadığı için olumsuz muhalif sesleri susturmayı amaçladığı görülmüştür. (Güngör, 2002) Bu dönemde Akşam ve Cumhuriyet Gazeteleri başta muhtırayı destekleyen yazılar kaleme almışlardır. Artan baskı ortamı sonucu bunda kez eleştirel bir tavır takınmışlardır. Bunun üzerine bu iki gazete kapatılmıştır (Gölcü, 2015). Cumhuriyet ve Akşam Gazeteleri başlangıçta onar gün kapatılmış ve bu yeni dönemde özellikle solcu basının üzerindeki baskının giderek artmaya başladığı görülmüştür (Ahmad, 1996, s.284). Birçok gazeteci farklı sebeplerle gözaltına alınmış, tutuklanmış, haklarındaki davaların düşmesi ve gözaltı nedenlerinin kalkması sonrası serbest bırakılmışlar ve özgürlüklerine kavuşmuşlardır (Gölcü, 2015). Genel olarak baktığımızda 12 Mart 1971 muhtırası da demokrasi tarihimizde önemli eksikliklerden veya demokrasiye müdahalelerden biri olarak tarihteki yerini almıştır.

6- 12 Eylül 1980 Darbesi’ne Giden Süreç

12 Mart 1971 muhtırası sonrası hem ordu hem devlet başkanlığı hem de partilerde büyük değişimler yaşandı. Nihat Erim hükümetine CHP’nin genel sekreteri Bülent Ecevit bakan verilmesine karşı çıktı. Bu yüzden İsmet İnönü ile arası açıldı ve Ecevit görevinden istifa etti. Ama Ecevit taraftarı grup güvenoyu alınca bu kez İsmet İnönü genel başkanlıktan istifa etti ve yerine Bülent Ecevit geçti. Ecevit, Nihat Erim kabinesinden CHP’li bakanları da çekince İsmet İnönü CHP’den de istifa etti ve daha sonra senatör olarak seçildi. AP’de ise Süleyman Demirel konumunu daha da güçlü hale getirdiği görülmektedir.

1973 yılına gelindiğinde ise Cevdet Sunay’ın görev süresi dolmuş ve cumhurbaşkanlığına Genelkurmay başkanı Faruk Gürler’i önermişti (Zürcher, 1999, s.379). Ordu cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Gürler’in aday olup seçilmesini isterken AP ise emekli Hava Orgeneral Tekin Arıburun’nu cumhurbaşkanlığına önermekteydi. DP ise genel başkanları Ferruh Bozbeyleli’nin seçilmesini önermekteydiler. Yüksek Komuta Konseyi Orgeneral Gürler’in seçilmesini yönelik isteklerini 21 Şubat 1973 tarihinde bir bildiri ile bildirdiler. Bu sırada ordu parti genel başkanları ile görüşmek istediler ama bu isteğe Ecevit

olumlu cevap verirken Demirel bu isteği reddetti. Bu durumun basında şu şekilde yer aldığı görülmektedir. 22 Şubat 1973 tarihli Milliyet gazetesine baktığımızda “Demirel: AP Yalnız Millete Hesap Verir” ve “Komutanlar Kışkırtıcı hareketlerin bitmesini istiyor.” (Milliyet Gazetesi, 22 Şubat 1973, 1) şeklinde yer alırken Cumhuriyet gazetesinde ise “Yüksek Komuta Heyeti Görüşlerini Açıkladı” (Cumhuriyet Gazetesi 22 Şubat 1973, 1) şeklinde haberleştirilmiştir. Ancak oylamalarda Tekin Arıburun önde olmasına rağmen gerekli seçilme çoğunluğunu elde edemedi. Akabinde Tekin Arıburun ve Faruk Gürler adaylıktan çekildiler. 28 Mart 1973'te Cevdet Sunay cumhurbaşkanlığı görevinden ayrıldı. Yerine Cumhuriyet Senatosu başkanı Tekin Arıburun vekâleten bir süre baktı. Partiler, cumhurbaşkanlığına genelkurmay başkanının kendiliğinden geçmesinin gelenek haline gelmesinin sivil – politik yönetime zarar vereceği hususunda birleştiler. Hem Gürler'in cumhurbaşkanı olması hem de Sunay'ın görev süresinin uzatılması yönündeki önerileri reddedilen silahlı kuvvetler bu durum karşısında cumhurbaşkanlığı seçimini dikkatli bir şekilde takip etmiştir (Ahmad, 1999). Süleyman Demirel ise Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu Başkanı Fahri Korutürk'ü cumhurbaşkanlığı için teklif etti. 27 Mayıs Darbesi'ne katılmadığı için Ecevit, Feyzioğlu ve Demirel Korutürk ismi üzerinde uzlaştılar ve Fahri Korutürk 6 Nisan 1973'te ülkemizin altıncı cumhurbaşkanı olarak seçildi (Baran, 2013, s.186).

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra yine 1973 yılının sonbaharına gelindiğinde genel seçimler gerçekleşti. Bu seçimlere CHP, Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Demokrat Parti, Milliyetçi Hareket Partisi öne çıkmaktaydı. Seçimlerde CHP 185, AP 148, MSP 49, DP 45, Cumhuriyetçi Güven Partisi 13, MHP 3, Türkiye Birlik Partisi 1 milletvekili çıkarmaya hak kazandı. 1973 genel seçimleri ise gazetelere şu şekilde yansıdığı görülmektedir. Milliyet Gazetesi seçimin bir gün sonrası 15 Ekim 1973 tarihli sayısında “Katılma Oranı Yüksek” ve “AP-CHP Çekişiyor” (Milliyet Gazetesi, 15 Ekim 1973, 1) manşetlerini atarken, Hürriyet Gazetesi ise “DP ile MSP, AP'nin oylarını bölünce CHP Sürpriz Yaptı” (Hürriyet Gazetesi, 15 Ekim 1973, 1) manşetine yer vermiştir. CHP birinci parti çıkmasına rağmen gerekli iktidar için yeterli sayıya ulaşamamıştı. Anayasanın hükümet kurmak için öngördüğü yeterli çoğunluğu sağlayabilmek amacıyla Ecevit mevcut partilerle uzun bir diyalog sürecine başlamıştır. Kamuoyunun ve özellikle iş çevrelerinin beklentisi, istikrarlı bir yönetim oluşturacağı düşüncesiyle, AP – CHP koalisyonu kurulması yönündedir. Ancak, Demirel'in hükümette yer almak istemeyerek muhalefette kalmayı tercih etmesi ve DP'nin CHP ile koalisyonla yanaşmaması MSP'yi beklenmedik bir biçimde kilit parti haline getirmiştir (Ahmad, 1994, s.159). 6 Kasım 1973'te Erbakan teklifi reddedince ve gerekli koalisyon bir türlü sağlanamayınca Cumhurbaşkanı Korutürk, Naim Talu'yu hükümet kurmakla görevlendirdi. Kamuoyu ve partilerden 12 Martı hatırlatıyor gerekçesiyle bu isme karşı çıkılınca Naim Talu, hükümet kurmaktan geri çekildi. Hükümet kurma bunalımı Ecevit'in bir kez daha kabineyi kurma görevini üstlenerek Erbakan'la uzlaşması neticesinde sona ermiştir. CHP'den 17, MSP'den 6 bakanın yer aldığı CHP – MSP koalisyon hükümeti 25 Ocak 1974'te kuruldu, 1 Şubat'ta hükümet programı okuyarak 7 Şubat 1974 tarihinde güvenoyu almıştır (Bahçıvan, 2005). Koalisyon 1974 Eylül'ünde Bülent Ecevit istifa edinceye kadar sürdü. Genel Af Kanunu,

Haşhaş ekimi ve Kıbrıs meseleleri koalisyonun sona ermesinde etkili olan faktörler arasında yer almaktadır. Hükümet kurma görevi Demirel'e verildi ise başarılı olunamadı. Araya bir daha Ecevit hükümeti teklif edildi ama bunda kez yine teklif reddedildi. Korutürk bunun üzerine hükümet kurma görevi Kasım 1974'te Kontenjan Senatörü Prof. Dr. Sadi Irmak'a verdi. GP dışındaki partilerin bakan vermediği Sadi Irmak'ın başbakanlığındaki 38. Hükümetin uzun soluklu olamayacağı kendisine verilen güvenoyunun düşük olması ile ortaya konuldu. Bu hükümet dört buçuk ay sonra istifa etti. Akabinde Demirel önderliğinde AP-MSP-CGP-MHP koalisyonu kuruldu. Ekim 1975'te senato seçimleri yapıldı. Seçimde CHP ve AP oylarını artırırken MSP VE CGP oy kaybetti. MHP ise durumunu korudu. 5 Haziran 1977'de yapılan Senato üçte bir yenileme ve milletvekilliği genel seçimleri sonucunda ise CHP 213 milletvekilliği, AP 189 milletvekilliği ve MHP 16 milletvekilliği kazandı. MSP ancak 24 milletvekili meclise sokabildi. CGP ise 3 milletvekili ile temsil hakkı kazandı. DP ise 48 vekilden 1 vekille temsile düştü. Ecevit bu seçim sonuçlarına göre azınlık hükümeti kurmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. AP-MSP-MHP hükümeti yapılan görüşmeler sonucu kuruldu. 1977 yılı içinde bir taraftan seçim sonuçları ve bu sonuçlara bağlı hükümet kurma girişimleri yaşanırken Türkiye ölümlerle sonuçlanan işçi eylemleri ile karşı karşıya da kaldı. Bu koşullar içinde yapılan 11 Aralık yerel seçimlerinin ertesinde Demirel Hükümeti bir gensoru ile devrildi. Hükümet, Ecevit tarafından 1978 yılında kuruldu (Baran, 2013, s.189).

1971 muhtırasından sonra sıkıyönetim ilanı ile birlikte var olan grev ve öğrenci eylemlerini bıçak keser gibi durdurmuştur. 1973 yılına doğru genelleşen seçim havasıyla birlikte ortam yumuşamış ve tekrar gösteriler gerçekleşmeye başlamıştır. Sonraki yıllarda işçilerin gösterileri git gide artmaya başladığı görülmektedir. Toplantı, gösteri ve mitingler artmış, Devlet güvenlik mahkemesine karşı gösteriler yapılmaya başlanmış, demokratik, hak ve özgürlük talepleri seslendirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte 1976 senesinde Türk-İş'in İzmir mitinginde on binlerce kişinin katıldığı grev ilk büyük grevdir. Greve katılanlar hükümetten kısır tartışmaların sona ermesini, yerli savaş sanayinin kurulmasını, petrol ve madenlerin millileştirilmesini talep etmişlerdir. 1 Mayıs 1977'de, Taksim meydanında sonu ölümlerle biten DİSK tarafından düzenlenen bir miting yapılmıştır. Bütün sol grupların katılımıyla "faşizme karşı" adı altında yapılan bu mitingde çıkan olaylar ve izdiham sonucu yaklaşık 40 kişi ölmüştür (Erdoğan, 2003, s.121). Ekonomik istikrarsızlıktan dolayı ülkede grevler ve gösteriler artmış, bu durum da toplumu sosyal, ekonomik ve siyasal anlamda etkilemiştir (Akyol, 1980, s.79).

Ekim ayında TÜRK-İş'in ülkede yaşananlarla ilgili sert bir muhtırası gelmiştir. TÜRK-İş 5 Ekim'de başta Cumhurbaşkanı ve Başbakan Süleyman Demirel olmak üzere, tüm siyasi parti liderlerine, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi başkanlarına bir muhtıra sunmuştur. Muhtırada; Anayasal rejime sahip çıkılması, komünizmle, faşizmle ve her türlü emperyalizmle etkin ve kesin bir mücadeleye girişilmesi, yasadışı eylemlere son verilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iyi ve etkili bir biçimde çalıştırılması istenmiş, asayişsizliğin ulusu tedirgin ettiği vurgulandıktan sonra 41 adet yasa teklifi sunulmuştur. 1978 yılında ise DİSK, İstanbul Üniversitesi'nden çıkan öğrencilerin öldürülmesi ve yaralanmasını protesto

etmek üzere “Faşizme İhtar Eylemini” gerçekleştirmiş, eyleme 600.000’i aşkın kişi katılmıştır. 1979 Mayıs ayına girilirken 1 Mayıs’ı kutlama yasağına, sokağa çıkma yasağı da eklenmiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’nın sokağa çıkma yasağına rağmen DİSK Genel Başkanı 1 Mayıs günü Taksim’de toplanacaklarını açıklamış, yasağa uymayıp sokağa çıkan yaklaşık 1000 kişi gözaltına alınmış, Temmuz 1980’de ise DİSK eski genel başkanı Kemal Türkler öldürülmüştür (Baran, 2013, s.189).

Bu dönemde kurulan koalisyonlar ülkenin temel problemlerine yönelememiş, kısa süreli hükümetler ile istikrar sağlanamamış hem içte hem de dışta gerekli önlemler alınamamış ve gerekli adımlar atılamamıştır. Bunların doğal bir sonucu olarak da sağcı-solcu çatışmaları, vekillere, savcılara ve hâkimlere yönelik saldırıların artmaları Konya ve Çorum olaylarının gerçekleşmesi ülkede kaosu artırmıştır (Akbayır, 2013). Günlük ortalama ölen kişi sayısı 30 ‘a kadar çıkmış ülke evlatlarını siyasi teröre kurban vermiştir. Giderek anarşi tırmandı, çözülemeyen ekonomik kriz durumu milleti haylice etkiledi. Erzurum Atatürk Üniversitesi doçentlerinden Orhan Yavuz öldürülmesi ile başlayan öğretim üyelerine yönelik saldırılar sonucunda 1979 yılında Çukurova Üniversitesi Rektör Yardımcısı Fikret Ünsal, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Ümit Doğanay, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi Cavit Orhan Tütengil yaşamdan koparılmıştır. 1979-1980 arasında işlenen siyasal amaçlı cinayetler sonucunda yaklaşık 3000 kişi yaşamını yitirmiştir. (Baran, 2013) 1980 yılı itibariyle ülkenin en önemli sorunlarının başında şiddet olayları ve buna bağlı meydana gelen ölümler olduğu muhakkaktı. İngiliz Büyükelçiliği de Londra’ya gönderdiği raporlarda bu duruma değinmiş ve 1980 yılının Nisan ayı itibariyle yaklaşık 238 ölümün meydana geldiğini ve bu rakamın geçen aya nazaran yüzde yirmi fazla olduğunu belirtmiştir. Büyükelçilik ayrıca kendi değerlendirmesinde, Mayıs ayında bu oranın artacağı yönünde de tahminde bulunmuştur. Ülkede terör olaylarını önlemek için sıkıyönetim kanunları çıkarılıyordu (Çoşkun, 2016, s.532).

Böyle bir ortamda Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Aralık 1979’da hükümete karşı uyarı mektubu yayınladı. Genelkurmay başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Esin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e ülkenin kötü gidişatıyla ilgili uyarı mektubu verdiler (Neziroğlu, 2002). Bu durum dönemin basını tarafından şu şekilde ele alınmıştır: Hürriyet Gazetesi “Ordu Uyarı Mektubu Verdi” (Hürriyet Gazetesi, 2 Ocak 1980, 1), Milliyet Gazetesi ise “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü” haberi adı altında mektuba yer verirken, ayrıca “Ordu Partileri Milli Birlik için Göreve Çağırıldı” (Milliyet Gazetesi, 3 Ocak 1980, 1) başlığını kullanmıştır. 2 Ocak 1980 tarihli sayısında Tercüman Gazetesi ise “Evren ve Komutanlar Korutürk’e Yazılı Metin Sundu” (Tercüman Gazetesi, 2 Ocak 1980, 1) manşetiyle mektubu haberleştiği görülmektedir. 3 Ocak 1980 tarihli sayısında ise Tercüman Gazetesi “Ordu Partileri Son Defa Uyardı” (Tercüman Gazetesi, 3 Ocak 1980, 1) manşetine yer vermiştir.

Olayların artması, ordunun ülke yönetimine el koyacağı yönündeki söylentileri de artırıyordu. İngiliz Büyükelçiliği Londra'ya gönderdiği raporda Demirel'in bu söylentilere karşı yaptığı açıklamayı belirtmiştir. Buna göre Demirel 'içeride ya da dışarıda kim bir askeri müdahaleden bahsediyorsa Türkiye'nin arkadaşı olamaz' diye belirtmiştir. Ayrıca bütün devlet kurumlarının demokrasiye bağlı olduğunu ve demokrasinin dışında herhangi bir çözüm yolu aranmayacağını vurgulamıştır (Çoşkun, 2016). 1980 yılı ile beraber ülkede meydana gelen olayların dış güçlerle bağlantılı olduğu ile ilgili iddialar meydana gelmekteydi. Özellikle, aşırı uçtaki sol grupların eylemlerinin arkasında Sovyet etkisinin olduğu düşünülmekteydi.

1980 yazına geldiğimizde ise cumhurbaşkanı seçimi krizi vardı. Cumhurbaşkanı aylarca seçilememişti. Cumhurbaşkanı seçimi 6 ay 112 oturum sürmüştü. Daha önce 11 Temmuz olarak belirlenen darbe ertelenmiş ordu 26 Ağustos'ta tüm hazırlıklarını yapmış ve teyakkuza geçmişti. Darbe emri kuryeler aracılığıyla ülke genelindeki birliklere ulaştırılmış ve tarih olarak da 5 Eylül 1980'den sonra her gün olabilir denilmişti. Bu hareketlenmenin kılıfı ise NATO'nun planlı Anvil Express tatbikatının ardına gizlenmeye çalışılmıştır. 9 Eylül 1980 günü harekâtın yapılacağı tarih ve saat birliklere 12 Eylül 1980 saat 4:00 olarak emirle bildirildi. Siyasette ise hükümet zor durumdaydı Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen bakanlıktan gensoru ile düşürülmüştü. MSP'de 6 Eylül günü İsrail meclisinde Kudüs'ün başkent olarak ilan edilmesini protesto için Konya'da bir "Kudüs Mitingi" düzenlendi. Bu büyük mitingde istiklâl marşı söylenirken yuh çekerek eylem yapmaları, "dinsiz devlet, yıkılacak elbet", "Şeriat hakkımız söke söke alırız" "Ya şeriat ya ölüm" gibi sloganlar atılması ortamı iyice gerdi. Konya Belediye Başkanı ve Necmettin Erbakan ve MSP yönetimini de rahatsız etti. Bu durum darbe yanlıların eline büyük bir koz oldu. Bu durumu 12 Eylül sonrası Genelkurmay İkinci başkanı Orgeneral Haydar Saltık "Konya mitingi 12 Eylül'e gelinmesinde bardağı taşıran son damla olmuştur" şeklinde açıklamıştır. Nihayet 12 Eylül gece saat birde önemli yerlerin telefon hatları ve iletişimi kesildi. 12 Eylül 1980 günü sabaha karşı 4:00'da ise harekât başladı. Ordu kritik yerleri ele geçirdi, siyasetçilerin çoğu enterne edildi. Parlamento ve hükümet feshedildi. Demirel, Ecevit ve Erbakan enterne edildi. Her türlü siyasal, toplumsal ve kültürel faaliyet yasaklandı. Müdahalenin meşruiyeti ise yine TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesi gösterildi. Darbe planının ismi ise "Bayrak Harekât Planı" olarak adlandırılmıştır. Darbenin önde gelen isimleri tam bir tarih belirtmeseler de çok partili hayata döneceğini taahhüt ettiler. 14 Eylül'de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, resmen devlet başkanı ilan edildi. Darbenin liderliğini Milli Güvenlik Konseyi (MGK) üstlendi. MGK Başkanı ve devlet başkanı Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Esin, Hava Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dan oluşmaktaydı (Aydın ve Taşkın 2015). 12 Eylül 1980 darbesi ile demokrasiyi demokrasi düşmanlarından korumak için bir kez daha emir komuta sistemi içinde demokrasi rafa kaldırıldı.

Dönemin basına baktığımızda ise darbenin şu şekilde ele alındığı görülmektedir. Hürriyet Gazetesi 12 Eylül 1980 günü manşetinde "Ordu Yönetime El Koydu" (Hürriyet Gazetesi, 12 Eylül 1980, 1) Cumhuriyet Gazetesi "Ordu Yönetime El Koydu" (Cumhuriyet

Gazetesi, 12 Eylül 1980, 1), Milliyet Gazetesi "Yönetim Orduda" (Milliyet Gazetesi, 12 Eylül 1980, 1), Tercüman Gazetesi" Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu" (Tercüman Gazetesi, 12 Eylül 1980, 1) manşetlerine yer verdiği görülmektedir. Dönemin basını darbeye doğal bir olay gibi bakmıştır. Bunun nedeni ise toplumun demokrasiye olan inancının sarsılması ve ülke genelinde terör olaylarının baş göstermeye başlamasıdır (Kongar, 1987, s.165).

Sonuç

Tarihe baktığımızda demokrasi kavramı ilkçağa kadar dayansa da farklı dönemler de farklı şekillerde algılanmıştır. Zaman zaman demokrasi kavramı ve demokratik kavramlar ön plana çıkarken insanlar özgürlüklerinin peşinde koşmuştur. Tarihimize baktığımız da ise demokrasinin uzun ve meşakkatli bir yoldan geçtiği, inişli çıkışlı bir yol izlediği görülmektedir. Türk tarihinde Osmanlı'nın son döneminden itibaren demokratikleşmeye geçiş çalışmaları tatbik edilmiştir. Bu dönemde demokrasi adına meclis, anayasa, parlamento, seçim kavramları tarihimizde demokrasi adına yavaş yavaş uygulamada yer almıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra çok partili yaşama geçiş denenmiş olsa da bu dönem II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar tek parti dönemi şeklinde devam etmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Bloku'nun savaşı kazanması ve Türkiye'nin de Batı Bloku'na yakınlaşması ile birlikte demokrasi adına demokrasinin işlemesine yönelik çok partili yaşama geçiş sağlanmıştır. Bu geçiş beraberinde farklı siyasi görüşlerin meclise yansması açısından bir çeşitlilik ve çok seslilik sağladı. Ne kadar bu çeşitlilik sağlansa da demokrasiyi hazmedemeyen bir görüşte maalesef ülkemizde her zaman yer almış ve zaman zaman da demokrasinin sekteye uğramasında başat rol oynamıştır. İki darbe arasında ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık beraberinde ekonomik, toplumsal ve sosyolojik yönden ülkemizi, vatandaşlarımızı etkilemiştir. Bu etki maalesef olumsuz yönde kargaşa, kavga ve kaos ortamını oluşturmuş, bu ortam da demokrasi tarihimizde darbe ve muhtıraların gerçekleşmelerine zemin hazırlamıştır. 1960 Darbesi sonrası parti sayısında ve hükümette koalisyon olarak çok seslilik artsa da koalisyon hükümetleri kısa süreli devam ettiği ve baştaki koalisyon kurulurken görülen uzlaşmacı tavırların uygulamalarda uzun soluklu olmadığı görülmektedir. Siyasetin yanında toplumda yer alan sivil toplum kuruluşları ve sendikalar da bu dönemde çok fazla ideoloji ve siyasi görüşlerin temsilcisi olmuş ve ülkedeki kaos, kargaşa ortamının artmasında etkili olan unsurlar arasında yer almıştır. Ülkemizde bu iki darbe arası süreçte var olan terör, kaos ve kargaşa ortamını önlemek ülkeye huzura kavuşturmak adına da ordu darbe, muhtıra ve uyarı mektupları ile ordunun kendi söylemi ile demokrasiyi yaşatmak adına müdahaleler de bulunmuştur. Tüm bu süreçler ülkemizde demokrasi kültürünün oluşmasında ve demokrasi bilincinin ülkemize yerleşmesinde önemli dönüm noktaları olarak yer almıştır. Günümüzde ise bu yaşanan tecrübelerinde ışığında demokrasi kavramı iniş çıkışlar yaşasa da gelişerek, olgunlaşarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Ahmad F.(1996). *Demokrasi sürecinde Türkiye*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad F. (1999). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akbayır A. (2013). *Türkiye'de demokratikleşme sürecinde 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ve Kırşehir basını*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Akşam Gazetesi, 8 Ocak 1946.
- Akşam Gazetesi, 15 Mayıs 1950.
- Akyol T. (1980). *Geçiş ekonomisi Türk ekonomisinin dışa bağımlılığı*. Ankara: Başak Yayınları.
- Aydemir S. S. (2014). 12 Mart 1971 askeri muhtırasına giden süreçte üniversite olayları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 43-51.
- Aydın S. ve Taşkın Y. (2015). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bahçıvan F. (2005). *27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerinin Türk politik hayatına etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale .
- Baran T.A. (2013). *Darbeler dönemi ve demokrasiyi yaşatma çabaları I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Başgil A. F. (1967). *27 Mayıs ihtilâli ve sebepleri*. İstanbul: Çeltüt Matbası.
- Birand M. A., Dündar C. ve Çaplı B. (1994). *12 Mart ihtilalin pençesinde demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Biol S. (2012). 1961 Anayasası'nda ifade özgürlüğü. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı:43, 39-54.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, *Hürriyet partisi*, İstanbul, Cilt:2, Baskı:3, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 1.10.4. (1961).
- Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1946.
- Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1960.
- Cumhuriyet Gazetesi, 23 Şubat 1962.
- Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1963.
- Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mart 1971.
- Cumhuriyet Gazetesi, 22 Şubat 1973.
- Cumhuriyet Gazetesi, 12 Eylül 1980.
- Çavdar T. (1983). *Demokrat parti*. İstanbul: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi İletişim Yayınları.
- Çelik R. S. *Yassıada ve öncesi*. Ankara: Çam Matbaası.
- Çoşkun Y. (2016). İngiliz belgelerinde 12 Eylül süreci. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 2016.
- Demir Ş. (2013). *Türkiye'de demokrasi ve parlamento tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.
- Demir Y. (2006). Albay Talat Aydemir'in darbe girişimleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 155-171.

- Doğan O. K. (2011). Yasa yapımında bir alternatif: çift meclis sistemi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı, 94, 375-392.
- Dursun D. (2000). *Ertesi gün: demokrasi krizlerinde basın ve aydınlar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Dursun D. (2003). *12 Mart darbesi hatıralar gözlemler düşünceler*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Er A. (2007). *Hatıralarım ve hayatım*. İstanbul: Pamuk Yayıncılık.
- Erdoğan M. (2003). *Türkiye'de anayasalar ve siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdoğan T. (2007). Demokrasi sürecinde Türkiye: 27 mayıs'tan 12 mart'a. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 91-115.
- Eroğul C. (1977). *Türk anayasa düzeninde cumhuriyet senatosu'nun Yeri*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Eroğul C. (1992). *Geçiş sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Gökçen S. (2020). İki darbe arası Türk demokrasisi (1961-1980). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 67, s.241-264
- Gölcü A. (2015). Türkiye'de demokrasi kültürü ve medya köşe yazılarında demokrasi söylemi. Konya: Literatürk Media.
- Gözler K. (2004). *Anayasa hukukuna giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Güneş İ. (2002). *Türkiye'de demokrasi ve parlamento tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güngör N. (2010). *Basın özgürlüğü açısından kurumsallaşma çabaları: serbesti ve kısıtlamalar, cumhuriyet döneminde iletişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürsoy N. (2014). *27 Mayıs darbesi ve bizler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Harris G. S. (2011). Military coups and Turkish democracy 1960-1980. *Turkish Studies*, <https://doi.org/10.1080/14683849.2011.573181>.
- Hürriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1960.
- Hürriyet Gazetesi, 23 Şubat 1962.
- Hürriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1963.
- Hürriyet Gazetesi, 13 Mart 1971.
- Hürriyet Gazetesi, 15 Ekim 1973
- Hürriyet Gazetesi, 2 Ocak 1980.
- Hürriyet Gazetesi, 12 Eylül 1980.
- İsen C. K. (2010). *22 Şubat-21 Mayıs: geliyorum diyen İhtilal*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kabacalı A. (1999). *Türk basınında demokrasi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karpat K. H. (2017). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçuş S. (1977). *Atatürk' ten 12 Mart'a (anılar)*. İstanbul: Tomurcuk Matbaası.
- Kongar E. (1987). *12 Eylül ve sonrası*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kuzu B. (1992). Demokrasi resmi ideoloji- sivil toplum. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47(1), 335-369.
- Lewis B. (1996). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Milliyet Gazetesi, 14 Ocak 1959.

Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1960.

Milliyet Gazetesi, 11 Temmuz 1961.

Milliyet Gazetesi, 13 Mart 1971.

Milliyet Gazetesi, 22 Şubat 1973.

Milliyet Gazetesi, 15 Ekim 1973.

Milliyet Gazetesi, 3 Ocak 1980.

Milliyet Gazetesi, 12 Eylül 1980.

Neziroğlu İ. (2002). *Türkiye'de demokrasinin gelişmesinde etkin bir araç olarak yazılı basının rolü: cumhuriyet, hürriyet, milliyet ve tercüman gazetelerinin 1950-1980 yılları arasındaki askeri müdahalelere yaklaşımı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Oğuzhan M. (2019). *demokrasi teorisi ve Türkiye'de demokrasiye geçiş süreci*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Örtülü E. (1979). *Üç ihtilalin hikayesi*. Konya: Milli Ülkü Yayınları.

Özbudun E. (2003). *Çağdaş Türk politikası*. İstanbul: Doğan Kitap.

Özgen M. (2000). *Türkiye'de basının gelişimi ve sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Özgişi T. (2011). *Türk parlamento tarihinde çift meclis: cumhuriyet senatosu örneği (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Resmî Gazete, (20 Temmuz 1961), No: 10859.

Sabah Postası Gazetesi, 28 Mayıs 1960.

Sert M. (2012). *1961 anayasası'ndan 12 mart'a cumhuriyet senatosu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Son Haber Gazetesi, 5 Temmuz 1964.

Son Posta Gazetesi, 8 Ocak 1946.

Şimşek M. (2020). *Çoğulculuk ve vesayet ikileminde 1961 anayasası*. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:22 TBMM'nin 100.Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, 221-240.

Tanin Gazetesi, 8 Ocak 1946.

Tanör B. (1991). *İki anayasa*. İstanbul: Beta Yayınları.

Tanör B. (2019). *Osmanlı Türk anayasal gelişmeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tek H. (2007). *Darbeler ve Türk basını*. Ankara: Elips Yayınları.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi (TMTD), C:3, B:47, 18.4.1961, s.361-366.

Tercüman Gazetesi, 28 Mayıs 1960.

Tercüman Gazetesi, 2 Ocak 1980.

Tercüman Gazetesi, 3 Ocak 1980.

Tercüman Gazetesi, 12 Eylül 1980

Toker M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı yılları: yarı silahlı yarı külahlı bir ara rejim 1960-1961*. İstanbul: Bilgi Yayınları.

Tuncer E. (2010). *Cumhuriyet senatosu seçimleri*. Ankara: Tesav Yayınları.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, Madde 35,
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>

Ulus Gazetesi, 8 Ocak 1946.

Ulus Gazetesi, 28 Mayıs 1960.

Vakit Gazetesi, 8 Ocak 1946.

Vatan Gazetesi, 28 Mayıs 1960.

Vatan Gazetesi, 23 Mayıs 1963.

William H. (1994). *Türkiye'de ordu ve siyaset*. İstanbul: Hil Yayınları.

Yavuz B. ve Bülbül M. (2012). Çift meclis sistemi ve Türkiye. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(1), 217-260.

Yeni İstanbul Gazetesi, 15 Mayıs 1950.

Yeni İstanbul Gazetesi, 28 Mayıs 1960

Zafer Gazetesi, 15 Mayıs 1950.

Zafer Gazetesi, 23 Mayıs 1963.

Zürcher E. J. (1999). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 06.05.2022 Kabul/Accepted: 30.05.2022

Derleme Makale/Review Article, s./pp. 609-620.

TARİHSEL SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE DİN ALGISININ DEĞİŞİM ANALİZİ

Samet Talha TURGUT¹

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de dinin rolü, etkisi ve değişimi tarihsel bir çizgi içerisinde analiz edilmiştir. Batılılaşma ve modernleşme politikaları içerisinde Osmanlı son dönemlerinde başlayan ve Erken Cumhuriyet Dönemi’nde hız kazanan reform hareketleri incelendiğinde dinin hem toplumsal yaşamı şekillendirmede hem de yeniden kurmada dışarıda bırakılmayacak bir kurum olduğu görülmektedir. Bu anlamda çalışmada, değişen rejimle beraber dinin temelde işlevinin aynı kalmasına rağmen vücut bulduğu durumların ve yerinin nasıl değiştiği incelenmiştir. Bu değişimler sadece sosyoloji veya sadece tarih açısından değil, tarih ve sosyolojinin kesiştiği bir alan olarak tarihsel sosyoloji perspektifinden bir değerlendirme içerisinde ele alınmıştır. Bu değerlendirmenin günümüz toplumunu anlamak açısından da önemli olduğu düşünüldüğü için günümüz Türkiye’sinde dini anlamak adına modernleşme ve Batılılaşma çabaları içerisinde din analiz edilmiştir. Osmanlı’nın yıkılmasına sebep olarak görülen dini çatışmaları önlemek adına, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde, laiklik ilkesi çerçevesinde din ve devlet işleri ayrılrsa da bu anlayışın Avrupa’da olduğu gibi kiliseyi devletin yönetim mekanizmalarından tamamen ayırması şeklinde gelişmediği anlatılmaya çalışılmıştır. Aksine kurucu kadronun, Batılılaşma önünde engel olmaması adına dini kontrol ederek devlet dini oluşturdukları ve bunun için yeni rejim içerisinde Diyanet İşleri kurumu ile dinin toplum mühendisliğinde kullanıldığı da bu çalışmada incelenmiştir. Bu Batılılaşma çabası içerisinde geleneksel İslam’dan uzaklaşarak Türk İslam’ı oluşturma çabalarının toplum içinde ikili bir karşıtlık oluşturduğu ifade edilmiştir. Günümüzde de halen devam eden bu karşıtlık farklı boyutlarıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Sosyoloji, Din, Türkiye, Batılılaşma, Modernleşme.

Analysis of Change in Perception of Religion in Türkiye from the Historical Sociology Perspective

Abstract

In this study, the role, influence and change of religion in Turkey are analyzed in a historical perspective. When the reform movements in the late Ottoman period and the policies of westernization and modernization in the early republican period are examined, it is seen that religion is an institution that cannot be left out because it has a crucial role in shaping social life and in re-establishing it. In this sense, in this study, it has been examined how the situations in which the religion is embodied and how its place in the society has changed. These changes are discussed not only in terms of sociology or history, but also from the perspective of historical sociology as an intersection of history and sociology. Since this evaluation is thought to be important in terms of understanding today's society, religion has been analyzed within the modernization and westernization process in Turkey. Although religion and state affairs were separated within the framework of the principle of secularism in the early republican period, this understanding did not develop as a complete separation of the religion from the state's administrative mechanisms, as in Europe. On the contrary, it is also examined in this study that the

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, e-posta: turgutsamettalha@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-3646-6817.

founding staff formed the state religion to control religion and religious affairs not to prevent westernization. For this aim, the Religious Affairs institution and religion were used in social engineering in the new regime. It has been stated that the efforts to create Turkish Islam by moving away from traditional Islam within this westernization effort create a dual opposition within the society. This opposition, which still continues today, has been discussed with different dimensions.

Keywords: Historical Sociology, Religion, Turkey, Westernization, Modernization.

Structured Abstract

Historical sociology is a crucial scientific field in order to investigate the causes of change in the past and present. In this sense, it is important to examine the role and importance of religion in Turkey from the perspective of historical sociology and its historical background. When religion is examined from a historical sociology perspective, it closely affects all individuals and societies whether they have religious beliefs or not. In this context, every researcher who wants to examine Turkish society, politics and its effects on citizens should do research without ignoring the function and effects of Islam on Turkish social life. When the modernization process in Turkey is examined in terms of religion, it would not be wrong to say that it took place as a unique social change and secularization effort. Religion emerges as an area where great changes are experienced in this process. Moreover, the fact that religion is one of the most important institutions that shape the social structure and relations within the society during Ottoman Empire causes religion to come to the fore in the Turkish modernization process.

During the transition from the Ottoman Empire to the Republican regime, social life underwent a rapid change and transformation. There were changes, transformations and reforms that affected each other in the economic, social and cultural fields during the westernization efforts of the 19th century Ottoman Empire. Accordingly, it is seen that the reason for the backwardness in these groups is the theological world understanding that prevents progress. In this sense, a struggle has been going on from history to the present day between the proponents of western-style modernization and the opposition movements against this type of modernization.

It can be said that the Ottoman social structure had a state-centered organizational form. In this structure, although religion has a certain organizational autonomy within the system, it continues to exist as an element that completes the state in the final analysis. When this situation is examined in terms of historical sociology, the continuity between the Ottoman State and the Republic of Turkey continues and religion is seen as an ideological device of the state for both structures. Although the Republic of Turkey was officially established as a secular regime, in reality the organic unity between the state and religion continues. The state and religion are not separate, religion is part of the state but it is under the state control. The idea of producing a “national religion” by the thinkers and the founders of the Republican Period are important examples in terms of showing the central position of the religion issue in the sociological reading of Turkey’s modernization. The founding staff of the newly established and younger Republic of Turkey is also aware that these developments and modernization movements will not happen all of a sudden. In other words, they know that the historical, social and political culture inherited from the Ottoman Empire will not change immediately. For this reason, some institutions are considered necessary and useful to prevent social disintegration in the process of westernization and modernization. Religion is one of these institutions. In the reform process, religion functions as a buffer. Instead of ignoring religion, it was decided to keep it away from political life but under the control of politics. In this sense, religion gained new functions within the republican regime.

When the subject of religion in Turkey is read in terms of Şerif Mardin’s Center-Peripheral theorization, it is possible to witness the shift of elite secularists and conservatives from the periphery to the center, from the center to the periphery, and to witness the social changes experienced in the meantime. It can be said that instead of the Kemalist Ideology, which stood alone in the center until the multi-party system, the DP government brought Islam in social life to politics and thus to the center in a sense. With the 1990s, the Islamic section began to show its presence in many areas where it had never been before. In places such as universities, parliament and media, concert halls, urban spaces such as cultural centers and resorts, Islam has gained a greater visibility than ever before. With the coming to power of the Justice and Development Party, the mass, integrated into modernization and capitalism, but maintaining its conservative identity, had a say in power. From this point of view, religion has always been and will continue to be an important factor shaping the socio-cultural life in Turkey.

Giriş

Tarihsel sosyoloji 1980'lerde yaygınlaşmasına rağmen başlangıcı 1950'lere uzanan, sosyolojiye ait bir alt disiplindir (Özdalga, 2011, s. 9). Tarihsel olarak bakıldığında II. Dünya Savaşı sona erdikten sonraki süreç, sosyal bilimlerin her yönü ile yeniden tartışıldığı bir dönem olmuştur (Gulbenkian Komisyonu, 1996, s. 38). Sosyal bilimler, savaşın sona ermesinden sonraki dönemde hem tarih hem de sosyoloji disiplini içerisinde yeni tartışmalar ortaya çıkarmıştır. Tarih disiplini bu açıdan incelendiğinde, disiplin içerisinde 19. yy. tarihçiliğini eleştiren ve yeni bir tarih anlayışı sunan Lucien Febvre ve Marc Bloch tarafından kurulan Annales Okulu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, sosyoloji disiplini içerisinde de yeni oluşumlar karşımıza çıkmaktadır. Wright Mills, Charles Tilly, Barrington Moore, Immanuel Wallerstein gibi düşünürlerin yardımı ile yeni sosyoloji yaklaşımları oluşmuştur. İki disiplin içindeki bu yeni akımlar "... Tarih ve Sosyoloji arasındaki yeni bir senteze katkıda bulunmuşlardır" (Özdalga, 2011, s. 26-27).

1930'lu yılların başında, Marc Bloch ve Lucien Febvre tarafından Fransa'da oluşturulan, aynı zamanda da bir derginin adı olan Annales, yeni bir ekol olarak doğmuştur. Tarihsel sorunlar ve bireye odaklanan sosyal disiplinlerle iletişim içinde farklı ve yeni bir tarih anlayışı ortaya koymakta, kronolojik tarih anlayışını eleştirmektedir. Burke (2006, s. 24) Annales okulu öncesinde var olan siyasete odaklı geleneksel tarih yazımını eleştirmiş ve oluşturdukları yeni tarih yazımı ile bireye ve bireylerin eylemlerini odağa alan yeni bir tarz ortaya koymaktadır. Bu yeni tarih yazımı ile coğrafya, sosyoloji gibi farklı disiplinlerle etkileşim içerisinde bir tarih anlayışı sunulmaktadır. Başka bir deyişle Annales Okulu "anlama" yerine "açıklamayı" görev edinmektedir (Yıldız, 1994, s. 36-38).

Pek çok düşünür (C. Wright Mills, Charles Tilly, Barrington Moore, Immanuel Wallerstein) Amerikan sosyolojisinde yaygın olan alan araştırmalarını eleştirmektedir (Fildiş, 2015). Düşünürler bu eleştirilerinin temel sebebini alan araştırmalarında, araştırılan konunun tarihsel arka planının görmezden gelinmesi şeklinde özetlemektedirler. Mills saha araştırmalarını "sınırlı bir ortama ilişkin kısa dönemli çalışmalar..." şeklinde yorumlamaktadır (Mills, 2000, s. 244). Tarihin sadece renkli bir arka fon olarak kullanıldığını ve tarihsel bilginin kullanılmamasını sorun olarak görmektedir. Tarihsel sosyoloji, tarihsel veriler yeteri kadar kullanılmadan ulaşılan genellemeci tavra karşı yöntemsel bir eleştiri yapan yeni bir sosyoloji anlayışı olarak ortaya çıkmaktadır. Fildiş (2015, s. 791) bu anlayışın temel amacını şöyle ifade eder, "toplumsal alanın "şimdi" sinin tam olarak açıklanabilmesi için geçmişinin de ele alınmasını, dolayısıyla tarihsel veriye daha fazla başvurmanın bir gereklilik olduğunu savunmuşlardır."

Annales Okulu'nun ikinci kuşak temsilcisi olarak kabul edilen Braudel, tarih ve sosyolojinin birbirine yaklaşması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü iki disiplinin de üzerinde çalıştıkları konu toplumdur. Annales ekolü, pek çok farklı disiplini (tarih, sosyoloji, psikoloji) aynı noktada birleştirmektedir. Bu anlamda, bu yeni tarih anlayışı hem bu disiplinlerden etkilenmekte hem de onlarla etkileşime girdiği için onları etkilemektedir.

Bu çalışma tarihsel sosyoloji perspektifini kullanarak Türkiye’de dinin rolünü, etkisini ve değişimini analiz etmektedir. Türkiye’de dinin “şimdi”sini anlayabilmek için tarihsel bir perspektiften din algısının Türkiye’deki geçmişini incelemek elzemdir. Değişen din algılarının şekillendirdiği “yeni” toplumu ve bu toplumun yeni bireylerini incelemek için Türkiye’de dinin yerine ve anlamına bakmak önemlidir.

Türkiye’de Dinin Yeri ve Önemi

Geçmişte ve günümüzde yaşanan değişimin nedenlerini araştırmak için tarihsel sosyoloji önemli bir noktada yer almaktadır. Bu anlamda, Türkiye ve onun tarihsel arka planı içerisinde, Türkiye’de dinin yerinin ve öneminin tarihsel sosyoloji perspektifinden incelenmesi önemlidir. Din tarihsel bir perspektiften incelendiğinde sosyolojik bir unsur olması hasebiyle, dini inanca sahip olsun veya olmasın tüm bireyleri ve toplumları yakından etkilemektedir. Örneğin, ramazan ayında kamusal alanda oruç tutmayanlara karşı söylemsel ve fiziksel tepkiler. Bu bağlamda, Türköne (1994, s. 77) Türk toplumunu incelemek isteyen her araştırmacının, İslam’ın Türk toplum hayatı üzerindeki işlevini ve etkisini göz ardı etmeden araştırma yapmasını ön görmektedir. Türkiye’de modernleşme süreci incelendiğinde, kendisine has bir toplumsal değişim ve sekülerleşme çabası olarak gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz (Berkes, 2002). Din, bahsi geçen bu süreç içinde büyük değişimlerin yaşandığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası toplum yapısını ve toplum içerisindeki ilişkileri şekillendiren en önemli kurumlardan birinin din olması da dinin Türk modernleşme sürecinde öne çıkmasına sebep olmaktadır. Akın’a (2017, s. 2) göre “İttihat ve Terakki’ye bağlı düşünürlerin milli bir din üretme düşüncesi ve Cumhuriyet Dönemi’nin radikal laiklik anlayışı, Türkiye modernleşmesinin sosyolojik okumasında din meselesinin merkezi konumunu göstermeleri açısından önemli örneklerdir.”

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet rejimine geçişte, toplumsal hayat hızlı bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Tarihsel arka planı 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Batılılaşma çabalarında olan iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda birbirini etkileyen değişimler, dönüşümler ve reformlar yaşanmıştır. Osmanlı’da Batılılaşma hareketiyle başlayan reformlar içerisinde en önemli unsurlardan biri de eğitimidir. Bu amaçla yurt dışına gönderilen veya Batılılaşma reformları kapsamında kurulan okullarda yetişen yeni nesilde pozitivist anlayış gelişmiştir. Bu anlamda, İttihat ve Terakki dinin ilerlemeye ve gelişmeye engel olup olmadığı konusu ile aşırı ilgilenmiş ve ilerlemek için bilimsel bilginin izinden gidilmesini kabul etmiştir. Bu anlayış Cumhuriyet Dönemi’nde de resmiyet kazanmıştır. Pozitivist bilim anlayışı, dinin toplumsal ilerleme önünde engel olmasına karşın ilerlemede motivasyon olarak kullanılmıştır. Bu anlayış çerçevesinde geleneksel yapılara mesafeli duran, bilim ve ilerleme iddiası güden yeni bir nesil ortaya çıkmıştır (Mardin, 2011, s. 47-56). Akın (2017) bu yeni nesilde pozitivistimin yarattığı psikoloji olarak “geri kalmışlığı aşmak” zihniyetinin geliştiğini iddia etmektedir. Buna bağlı olarak bu gruplarda, ilerlemeye engel olan teolojik dünya anlayışı düşüncesinin geri kalmışlığın sebebi olarak yerleştiği görülmektedir. Bu anlamda, batı tarzı modernleşme yanlıları ile bu tarz modernleşmeye karşı

oluşan muhalif hareketler arasında tarihten günümüze kadar devam eden bir mücadele süregelmektedir.

Osmanlı toplumsal yapısının, devlet merkezli bir örgütlenme biçimine sahip olduğu söylenilebilir. Bu yapı içerisinde din, sistem içerisinde belli bir örgütlenme özerkliği olsa da son tahlilde devleti tamamlayan bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir (Bozarslan, 2018, s. 59-60). Tarihsel sosyoloji açısından bu durum incelendiğinde Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet Türkiye'si arasındaki devamlılık sürmekte ve her iki yapı için de din devletin ideolojik bir aygıtı olarak görülmektedir. Toplumunu şekillendirmede önemli olan dini norm ve değerler, her dönemde iktidarlar tarafından kullanılmaktadır. Bu açıdan din de medya veya eğitim kurumları gibi devletin ideolojik aygıtları içerisinde yer almaktadır. Cumhuriyet Türkiye'si resmen laik bir rejim olarak kurulmuş olsa da gerçekte devlet ile din arasındaki organik birliktelik hali devam etmektedir. İnsel'e göre (2014, s. 42-43) devlet ve din ayrı değildir, din devletin parçasıdır ve onun kontrolündedir.

Atatürk'ün en önemli hedefinin Türkiye Cumhuriyeti Devletini muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmak olduğunu söylenilebilir (Atatürk, 1933). Atatürk'e göre bu hedefin gerçekleşebilmesi için gerekli olan şey ise zihinsel dönüşümdür. Bahsi geçen zihinsel dönüşümün temeli Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sebepleri arasında görülen dini değerler değil bilimsel gelişmelerdir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda Nizam-ı Cedid Dönemi'nden itibaren Türkiye için Batılılaşma ve modernleşme temel hedef olmuştur. Ancak yeni kurulan ve daha genç bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu bu gelişme ve modernleşme hareketlerinin birdenbire olmayacağını da bilincindedir. Başka bir deyişle Osmanlı Devleti'nden devralınan tarihsel, toplumsal ve siyasal kültürün hemen değişmeyeceğini bilmektedirler. Kuşkusuz 28 Ekim 1923'te Osmanlı tebaası olan bir kitleden 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oluşturmak bir günde olabilecek bir değişim değildir. Bu nedenle Batılılaşma ve modernleşme sürecinde toplumsal çözülme için bazı kurumlar gerekli ve yararlı sayılmaktadır. Bu kurumların başında din gelmektedir. Reform sürecinde din, Mübaccel Kıray'ın tampon mekanizmalar¹ kavramsallaştırmasına uygun bir tampon olarak işlev görmektedir. Cumhuriyetin aydın, bürokrat ve kurucu kadroları için din, Osmanlı Dönemi'nde Batılılaşma önünde engel olarak görülmüş olsa da siyasal ve toplumsal hayattan yok sayılmamaktadır. Dini yok saymak yerine onu siyasi hayattan uzak ama siyasetin kontrolünde tutmaya karar verilmiştir. Batur (2015, s. 186) bu durumu "Cumhuriyet'in idealindeki din, Batılılaşma ve modernleşmeyle uyumlu bir dindi" şeklinde yorumlamaktadır. Bu amaçla Erken Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren cemaat ve tarikatların etkisini minimize edecek şekilde devlet sistemi içerisinde dine bir alan yaratma düşüncesi hâkim olmaktadır (Turan, 2011, s. 130). Bu anlamda din, cumhuriyet rejimi içerisinde yeni fonksiyonlar kazanmıştır. Kısacası, tampon mekanizma olarak din, yeni rejimde kurucu kadronun kendi değerleri ile halkın bütünleşmesi noktasında etkili olmuştur.

¹ Kıray (1964, s. 7) tampon mekanizmayı "Görel olarak daha hızlı ve daha kapsamlı değişim hallerinde, her iki temel yapıda da görünmeyen, fakat oluşum içerisinde beliren ve bütünleşmeyi mümkün kılan kurumlar ve ilintiler" olarak tanımlamaktadır.

Tarihsel Sosyoloji Açısından Türkiye’de Din Algısının Analizi

Tarihsel sosyoloji perspektifinden bakıldığında durum şu şekilde özetlenebilir: Aydınlanma ile birlikte Avrupa’da başlayan reform hareketleri kilisenin hem toplum hem de siyaset üzerindeki etkisine son vermiştir. Bununla birlikte artık kilise toplumdaki mutlak güç olma konumunu yitirmiş ve anladığımız anlamda devlet ve din ayrımı yani kilisenin devlet yönetiminden ayrılması sağlanmıştır. Ancak Avrupa’nın bu tarihselliği ile ortaya çıkan *laicism* (laiklik) kavramı ile Türkiye Cumhuriyeti’nde, din ve devlet arasındaki ilişkiyi yorumlamaya çalışmak doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihsel gelişiminde dinin varlığı ve Osmanlı’dan devralınan devlet anlayışı ile yeni Cumhuriyetin dine yaklaşımı Avrupa’dakinden farklıdır. Çünkü Avrupa’da anlaşıldığı anlamda laiklik uygulamasının tarihselliği Osmanlı İmparatorluğu ve devamında Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşanmamıştır. Osmanlı’da ulema sınıfı sultanın yanında olsa da kiliseler ve din adamları gibi yönetimi ele geçirmemiştir. Bu anlamda din ve devlet ayrımının Osmanlı’da ve Türkiye’de gerçekleştiğini söyleyemeyiz. Bunun yerine Niyazi Berkes’in (2002) de dediği gibi sekülerleşmeden² bahsetmek mümkündür. Cumhuriyetin kurucu kadrosu bu sekülerleşme hareketleri içerisinde yalnızca devletin seküler olması değil toplumun da sekülerleşmesi için bir takım çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ahmad’a (1991) göre, Ekim 1923’ten Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar, eski Osmanlı rejiminin ideolojisindeki temel bileşen, hem dünyevi hem de manevi hükümdar olan Sultan-Halife döneminde İslam’dır. Daha sonra, Atatürk ve destekçileri, yeni devletin ideolojisi olarak laik milliyetçiliği benimsemişlerdir.

Tarihsel sosyoloji anlayışı ile düşünüldüğünde, sosyoloğun temel amacı içinde yaşadığı toplumun kendine özgü tarihsel süreçlerini ortaya çıkartmak ve buna dair yorumlar yapmaktır (Ergun, 1991). İslam’ın sadece bireylerin vicdanlarında yer alabileceğini düşünen bir bakış açısıyla Cumhuriyetin ilanından sonra hilafetin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Erken Cumhuriyet Dönemi düşünüldüğünde hem toplum için hem de bireyler için bir takım köklü değişimlere neden olmuştur. Geleneksel yapıya aidiyet duyan geniş halk kesimi için bir bocalamaya sebep olmuştur. Öte yandan Cumhuriyet’in ilk yıllarında kurucu kadronun “milli din” yaratmaya veya başka bir deyişle Türk İslam³’ı oluşturmaya çabaladığını görmek mümkündür. Kurucu kadro, Anadolu’da homojen seküler yaşam tarzına sahip Sünni bir Türk ulusu oluşturmaya çalışmıştır. Harf inkılabı, ezanın Türkçe okunması, din eğitiminin önce sınırlandırılması ve daha sonra kaldırılması gibi Türkçe ibadet konusunda değişiklikler analiz edildiğinde, tüm bu reformların dinin millileştirilmesi çalışmalarına örnek olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yılmaz da bu durumu “Kemalist bakış açısından, Sünni bir Müslüman olmanın sadece kültürel ve sosyolojik bir kimlik olarak anlamı vardır” şeklinde ifade etmektedir (2015, s. 27). Kurucu kadro, ön gördükleri değişikliklere muhalif olarak dinin

² Berkes’e göre sekülerleşme, dinin yalnızca devlet üzerindeki etkisini değil, toplum ve toplum yapısı üzerindeki etkisini değiştirmektedir.

³ Erken cumhuriyet döneminde, Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinden biri olan laikliği gerçekleştirmek adına kurucu kadronun İslam’a ilişkin yürüttüğü düzenleme ve reformların sonucunda Türk tipi İslam modeli oluşturulmasına verilen isimdir (Gündüz, 2010).

kullanılmasını engellemeye çalışmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) popülist siyasetine rağmen İslam hakkındaki görüşleri, partiyi halka yabancılaştırmıştır. Eğer bu dönemde halkın da çıkarına olan ciddi bir maddi gelişme olsaydı söz konusu bu yabancılaşma telafi edilebilirdi. Bu durum toplumda CHP'ye yönelik hoşnutsuzluklar ortaya çıkartmıştır. Bu dönemde siyasi sistemde halka, alternatif olarak bir muhalefet sunulmadığı için CHP'ye yönelik bu eleştiriler din üzerinden şekillenmiştir (Ahmad, 1991, s. 8).

Türk modernleşmesinin din anlayışı yorumlandığında, dini bireysel ve vicdan meselesi olarak kurguladığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak din, toplumsal hayat içerisinde siyaset ve ekonomi gibi pek çok alandan soyutlanmıştır. Öte yandan dinin sosyal hayatı bütünleştirici unsuru benimsenmiş, modernleşme ve Batılılaşma hareketleri ile düzen içerisine alınmaya çalışılmıştır. Hristiyan toplumların din ve devlet ayrımı modellerine benzemese de Türkiye'deki model belirli bir süre sorunsuz devam etmiştir. Ancak bir süre sonra bir yandan geleneksel din ve din adamlarının, siyasi ve sosyal alandaki etkisinin azaltılmak istenmesi, diğer yandan da Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir teşkilat kurulması toplum içerisinde çelişki yaratmıştır. Yılmaz, Diyanet İşleri'nin işlevini "Böylece Diyanet vasıtasıyla dindar vatandaşların hem kontrolden çıkması engellenir hem de devlete itaatkâr bireyler haline getirilmeleri hedeflenir; yani din ve inanç, Kemalist hegemonyayı pekiştirmek için bir yardım aracı olarak kullanılır" şeklinde yorumlamaktadır (2015, s. 44). Batur (2015) da benzer şekilde Diyanet İşleri'nin işlevini dinsel rehberlik değil, dinin Batılılaşma ve modernleşmenin önüne geçmesini engelleyecek kontrol mekanizması olarak görmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet rejimine geçişle beraber siyasi ve kültürel değişikliklerin yanı sıra en önemli değişikliklerin dine yönelik olduğu belirtilmişti. Batı tipi bir ulus devlet inşası geleneksel İslam'ın varlığının dönüştürülmesine de dayanmaktaydı. Bu itibarla, devlet kendisini din işlerinden zorunlu olarak ayırmamış, bunun yerine dinin toplumdaki içeriğini ve rolünü şekillendirmeye çalışmıştır. Laiklik yoluyla, Osmanlılardan miras kalan, çoğunluğu Müslüman olan toplumun Batılılaşmasını kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Dahası, Türkiye'de Tek Partili Dönemde kurucu kadroya karşı bütünlüklü bir muhalif ideoloji olmadığından, İslam kaçınılmaz olarak rejimin kurucu ideolojisine muhalefet alternatifi olarak görülmektedir (Mardin, 1983, s. 149). Tek parti döneminde hayata geçirilen bazı uygulamalar, dini hassasiyeti olan insanlar ile cumhuriyet rejimi arasında bir mesafe oluşmasına sebep olmuştur. CHP'nin politikalarının sonucu olarak dinî konularda kendilerini ehil kabul etmeyen ama çocuklarının dini açıdan eğitim almalarını isteyen aileler, alternatif olarak dini cemaatlere yönelmişlerdir. Bu durum Erken Cumhuriyet Dönemi'nde dinin kamusal alandan çekilerek yer altına inmesine ve bu noktada da yeterli eğitimi veya bilgisi olmayan, başka bir deyişle ehil olmayan kişiler tarafından, dini eğitim vermeye uygun olmayan alanlarda gizlice bir eğitim verilmesine sebep olmuştur (Mardin, 2015). Fakat din referanslı gruplar ve dini cemaatler resmi olmayan yollarla eğitim veren yapılar olarak toplumda kayıt dışı olarak yer almaktadırlar. Başka bir deyişle, Türk modernitesinin evrimi sürecinde İslam hiçbir zaman salt bireysel bir inanç konumunda olmamıştır. Aksine, bireysel öznelerin kendilerini daha somut bir aidiyet duygusu veren bir topluluğa entegre

edebilecekleri dini grup normları ve değerleri sağlamada her zaman güçlü olmuştur (Keyman, 2007).

Güneş (2014, s. 155), bu durumu “Türkiye’de dinin şehirlerden köylere kayması sonucunda taşralaşmış bir Müslümanlık ortaya çıkmıştır” şeklinde yorumlamaktadır. 1950’li yıllara gelindiğinde köyden kente göç ile birlikte ortaya çıkan gecekondulaşma sonucunda, Güneş’e göre “Arabesk İslam” ortaya çıkmıştır (2014, s. 155). Dönemi göz önünde bulundurunca, doğal olarak arabesk ve İslam’ın ortak yanı ne olabilir sorusu akla gelmektedir. Köyden kente göç ile birlikte kente gelen köylüler, artık ne köylü ne de kentin bir parçası olabilmişlerdir. Kentin çeperlerinde “kent yoksulları”, “yeni yoksullar” vb. isimlerle anılan gruplar olarak yerleşim kurmuşlardır. Arabesk müzik de ne köylü ne de kentli olabilmiş bu kitlenin, kentin çeperinde katlanmak zorunda oldukları hayat şartlarını topluma duyuran bir araç haline gelmiştir. Bu anlamda, İslam dini de bu dönemde kentin ve kentlileşmenin çeperinde kalmış ve arabesk müzik gibi bu yeni yoksulların hayatı anlamlandırma yollarından biri olmuştur. Öyle ki bu dönemde köyden kente göç eden ama kentin merkezine yerleşemeyen insanların, kentin çevresine gecekondu mahalleleri kurmak için öncelikli olarak cami inşa ettikleri ve bu caminin etrafına bir mahalle kurdukları görülmektedir. Çünkü dönemin siyasetçileri ve yerel yönetimi düşünüldüğünde, hiçbir yöneticinin kaçak yapılmış olsa dahi bir camiye yıkmaya teşebbüs etmeyeceği de bilinmekteydi. Kısacası, Arat’a göre (2010: 869) 1950 yılında çok partili sisteme geçişle başlayan demokratikleşme süreci, İslam’ın kamusal yaşamdaki varlığını artırmış ve devletin din üzerindeki denetimini gevşetmiştir.

Tek parti döneminin sona ermesi ve çok partili hayata geçişle Demokrat Parti’nin (DP) yükselmesi, dinin yeniden siyaset arenasına girmesine sebep olmuştur. Akın’a göre, “Siyasi iktidarı elde edebilmek için halk desteğine duyulan ihtiyaç ister istemez laiklik konusundaki katı tavrın değişmesini ve siyasetçiler açısından toplumun geleneksel dindar kesimlerinin daha çok hesaba katılmasını beraberinde getirmiştir” (2017, s. 18). Bu noktadan sonra Türkiye’de dinin siyasallaşması görülmüş ve dinin sosyal hayatta bir tutkal olmasının yanında din, siyasal hayatta da şekillendirici unsur olmaya başlamıştır.

Türkiye’de din konusu, Şerif Mardin’in (1990) merkez çevre kuramsallaştırması açısından okunduğunda, Türkiye’de elit laikler ile muhafazakârların çevreden merkeze, merkezden çevreye kaymaları ve bu arada yaşanan toplumsal değişimlere şahit olmak mümkündür. Çok partili sisteme kadar merkezde tek başına duran Kemalist İdeolojinin yerine, DP iktidarının sosyal hayattaki İslam’ı, siyasete ve dolayısıyla bir anlamda merkeze taşıdığı söylenebilir. Ancak bu dönem için Kemalist ideolojinin tamamen çevreye itildiğini söylemek de doğru olmayacaktır.

Türkiye’de 1980’lerde dinî kültürün kendisini şehirleştirmeye başladığını iddia etmek mümkündür. Bu şehirleşmenin temelinde 1980’li yıllarda “dünyanın kabuk değiştirmeye” başlaması olduğu söylenilebilir. Bu dönemde hem dünyada hem de Türkiye’de sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik anlamda pek çok yeni tartışmalar gündeme gelmiştir. Örneğin çevre bilim, yeşiller, LGBTİ, kadın hareketleri, kimlik ve kültür tartışmaları bütün toplumları etkilemiştir.

Özallı yıllar olarak da bilinen 1980'li yıllarda, Türkiye'de de neo-liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak, Türkiye'de İslami bir burjuvazinin oluşmaya başladığı görülmektedir (Mumyakmaz, 2014). 1980'li yıllarda oluşmaya başlayan yeni ekonomi anlayışı, yeni bir toplum yapısı da oluşturmuştur. Bunun etkisi ile İslam ve İslami yaşam tarzı da daha görünür olmaya ve ekonomik anlamda kapitalizme entegre olmaya başlamıştır. Özellikle 1980'ler ve sonrasında gelişen İslami Burjuvazinin de etkisi ile ekonomik gücünü artıran muhafazakâr kitlenin sosyal hayatı da şekillendirdiği, 1980 Darbesi sonrasında uygulamaya konan Türk İslam Sentezi çabalarıyla da yetiştirilmeye çalışılan "Mümin Gençlik İdeası" ile dinin merkeze yerleşmesinin adımları atılmıştır. İslam'ın kapitalizm ile entegre olmaya başlaması sonrasında, Türkiye'de sadece iktisadi değişimler olmamış aynı zamanda İslami ekonominin değiştirmeye başladığı toplum yapısı içerisinde, İslami kültürel unsurlar da görünür olmaya başlamıştır. Bu dönem Türkiye'deki dindar muhafazakâr kesim için oldukça önem arz etmektedir. Zira bu dönemde dindar muhafazakâr kesim burjuvalaşmaya başlamış ve toplumsal konumunu merkeze çekmiştir. Bunun sonucunda İslami sosyo-kültürel unsurlar da merkezde varlık göstermeye başlamıştır.

1990'lı yıllarla birlikte İslami kesim, bu zamana kadar hiç olmadığı birçok alanda varlığını göstermeye başlamıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, Şerif Mardin'in kavramlaştırması ile çevrede yer aldığını söyleyebileceğimiz İslami kesim, 1990'larla beraber varlık gösterdiği alanları çeşitlendirerek çevreden merkeze doğru yaklaşıma başlamıştır (Mardin, 1990). Örneğin, üniversiteler, medya, sanatsal faaliyet gösteren mekânlar, kültürel faaliyet alanları gibi kente ait alanlar ve tatil bölgeleri gibi mekânlar. Bu açıdan bu değişim önemlidir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi ile birlikte Tek Parti döneminde Kemalist İdeolojinin uyguladığı toplum mühendisliğine benzer şekilde, ancak bu sefer merkezde milliyetçi muhafazakâr demokratların temelini İslami değerlerin ve hayat tarzının oluşturduğu bir toplum mühendisliği yaşanmaya başlanmıştır. Günümüzde Çukurambar'daki değişim bu mühendisliğin örneği olarak gösterilebilir (Akçaoğlu, 2018). Akçaoğlu'nun kitabında da belirttiği üzere, 2002 seçimleri sonrasında AK Parti Milletvekillerinin, Oran'dan Çukurambar'a taşınmaları ile beraber mahallenin muhafazakâr kimliği oluşmaya başlamıştır. Kendini milliyetçi muhafazakâr tanımlayan bir partinin siyasetçilerinin, bu mahalleye taşınması ile birlikte, mahalledeki yaşam tarzı yalnızca mekânsal değil kültürel olarak da muhafazakâr bir tarzda şekillenmiştir. Çukurambar'ın bu anlamda sembolik olarak önemli olmasının sebebi, merkez ve çevre (muhafazakârlar ve laikler) tartışması içerisindeki sembolik mücadelenin, muhafazakârlar lehine dönüşmesidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi İslami kesim, kendi sembol, değer ve normlarını kamusal alanda baskın bir şekilde sergilemektedirler. Öyle ki Akçaoğlu, yaptığı görüşmelerde muhafazakâr kadınların daha önce kamusal alanda kendilerini "damgalı" hissederken, Çukurambar'da "rahat ve mekânın sahibi" olarak hissettiklerini aktarmaktadır.

Haynes (2010) Türkiye'de din ve kimlik ile ilgili çalışmasında, 2000'ler Türkiye'sinde Türkiye'de uzun zamandır etkinleştirilmeye çalışılan sekülerleşme süreçlerine rağmen din algısında bir değişiklik olduğunu ifade etmektedir. Saraçoğlu ve Demirkol'un (2015)

gösterdiği gibi, AKP döneminde Sünni-Müslüman değerler “millet”in ne olduğunu belirleyen temel unsur haline gelmiştir. 2000’li yıllarda, temelleri 1980’lerde atılan İslami Burjuvazinin ve siyasal İslam’ın etkisi ile İslami değerler, normlar ve semboller merkezi konuma yerleşmiştir. Bunun sonucunda merkezin kendine has değerlerini içeren bir medya, kültür ve sanat dünyası oluşmuştur. Buna örnek olarak ortaya çıkmaya başlayan İslami Rap parçaları verilebilir. Bu dönemde merkezde yer alan İslami unsurların şekillendirdiği sosyo-kültürel ve ekonomik özellikler, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde merkezde yer alan Kemalist ideoloji ve değerleri merkezin dışına taşımaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Türkiye’de kuruluşundan itibaren süregelen olan laikler ve İslami kesim arasındaki gerilimin 2000’lerde de devam ettiğini söyleyebiliriz.

Sonuç ve Tartışma

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyet’in erken dönemlerinde de süren modernleşme ve Batılılaşma hareketi, toplum içerisinde çatışmaları ve gerilimleri de peşinden getirmiştir. Türkiye’de yaşanan bu modernleşme ve Batılılaşma hareketleriyle birlikte hem geleneksel hem de kurumsal olarak dinin dönüştürülmesi adına hayata geçen pek çok reform bulunmaktadır. Tarihsel olarak devralınan din kurumunun modernleşme ve Batılılaşma önünde en büyük engellerden biri olarak varsayılması, toplum içerisinde Kemalist ideologların ve dönemin sosyologlarının dini bu yeni topluma entegre etme çabalarını da zorunlu kılmıştır. Oluşturulmaya çalışılan yerli ve milli din anlayışı ile modernleşme değişimleri Türk toplumu içerisinde her kesim tarafından kabul görmemiş ve günümüze kadar gelen gerilimli bir yapı oluşmuştur: Bir yandan modernleşme yanlıları bir yanda dini hassasiyetleri olan bir kitle.

Yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği gibi, bu iki kesim arasındaki ilişki incelendiğinde bir merkez çevre mücadelesi ortaya çıkmaktadır. Bu mücadele içerisinde zaman zaman modernleşme ve laiklik yanlısı kesimin norm ve değerleri merkeze alınarak toplum mühendisliği yapılmış, zaman zaman ise çevrede yer alan norm ve değerler kendini merkeze yerleştirme mücadelesi içerisinde olmuştur. 1980’li yıllardan itibaren ekonomik unsurları da arkasına alarak, yeni kapitalist dünyaya entegre olan ve İslami değerleri muhafaza eden bir kesimin oluştuğu söylenilebilir. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde modernleşme ve Batılılaşma reformlarının etkisi sonucunda yer altına inen İslami grupların aksine bu yeni dönemde İslami kesim, kendini her türlü kamusal alanda görünür kılmıştır.

AK Parti’nin iktidara gelmesi ile beraber modernleşme ve kapitalizme entegre olmuş ancak bir yandan da muhafazakar kimliğini koruyan kitle iktidarda söz sahibi olmuştur. Bu dönemde, Erken Cumhuriyet Dönemi’ndekine benzer bir toplum mühendisliği görülmektedir. Kemalist modernleşme hareketine benzer bir şekilde ancak merkezde farklı sembol ve değerlerin yer aldığı, farklı bir sosyo-kültürel yapıya sahip yeni bir toplum kurgulama yoluna gidilmiştir. Bu açıdan, incelendiğinde din, Türkiye’de her zaman sosyo-kültürel hayatı şekillendiren önemli bir unsur olmuştur ve olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1991). Politics and Islam in modern Turkey. *Middle Eastern Studies*, 27(1), 3–21.
- Akçaoğlu, A. (2018). *Zarif ve dinen makbul: Muhafazakar üst-orta sınıf habitusu* (Vol. 444). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Akın, M. H. (2017). Türkiye Modernleşmesi Karşısında Dini Gruplar. *İnsan Ve Toplum*, 7(1), 1.
- Arat, Y. (2010). Religion, Politics and Gender Equality in Turkey: implications of a democratic paradox? *Third World Quarterly*, 31(6), 869–884.
- Atatürk, M. K. (1933). Onuncu Yıl Nutku. (https://tr.wikisource.org/wiki/Onuncu_Y%C4%B1l_Nutku). Erişim Tarihi: 23.05.2022.
- Baran, Z. 2010. *Torn Country: Turkey between Secularism and Islamism*. Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Batur, B. (2015). Türkiye'de Modernleşme, Din ve Din Adamlığı. *Electronic Turkish Studies*, 10(10).
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Burke, P. (2006). *Fransız Tarih Devrimi: Annales Ekolü* (Çev. Mehmet Küçük). Doğu Batı: Ankara.
- Ergun, D. (1991). *Türk Bireyi Kuramına Giriş: Türk Kültürünün Olanakları Ya Da Türkiye'de Kamu İktisadının Kültür Kökenleri* (Vol. 6). Gerçek Yayınevi: İstanbul.
- Fildiş, B. (2015). Braudel'i Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Okumak. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(41).
- Gulbenkian, K. (1996). *Sosyal Bilimleri Açın*, (Çev. Ş. Tekeli), İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2010). Evrensel Dinin Millileştirilmesi: Anglikanizm ve Türk İslamı. *Milel ve Nihal*, 7(3), 9-38.
- Güneş, A. (2014). Sosyolojik Olarak Din Ve Toplum İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 153-164.
- Haynes, J. (2010). Politics, identity and religious nationalism in Turkey: from Atatürk to the AKP. *Australian Journal of International Affairs*, 64(3), 312-327.
- Keyman, E. F. (2007). Modernity, Secularism and Islam. *Theory, Culture & Society*, 24(2), 215–234.
- Mardin, Ş. (1983). *Yenileşme Dinamiğinin Temelleri Ve Atatürk*. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı.
- Mardin, Ş. (1990). Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 19, 35-77.
- Mardin, Ş., & Doğuşu, Y. O. D. (2011). *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, 20. Baskı,(Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye' de Din ve Toplumsal Değişim*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Mills, C. W. (2000). *The Sociological Imagination*. Oxford University Press.
- Mumyaz, A. (2014). Elitlerin Yeni Yüzü, İslami Burjuvazi/The New Face of Elites, İslamic Borgeoisie. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 367-382.
- Özdalga, E. (2011). Bir Tasavvur Ve Ustalık Olarak Tarihsel Sosyoloji. *Tarihsel Sosyoloji*, 9-62.
- Saraçoğlu, C., & Demirkol, Ö. (2015). Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey under the AKP Rule: Geography, History and National Identity. *British Journal of Middle Eastern Studies* 42, no. 3: 301–319.

Seçkin, F. (2016) Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmratorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye. *Tesam Akademi*, 3(1).

Türköne, M. E. (1994). *İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 22.09.2021 Kabul/Accepted: 25.04.2022

Diğer Makaleler/Other Articles, s./pp. 621-642.

GENÇ YETİŞKİNLİK ÇAĞINDAKİ BİREYLERİN EVLİLİK KAYGISI İLE MUTLULUK KORKUSU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Şeymanur PAYATⁱ, Yücel ÖKSÜZⁱⁱ

Öz

Mutluluk korkusu kavramı, mutluluk getirebilecek çeşitli olumlu duygu veya deneyimlerden bilinçli olarak kaçınmak anlamına gelen bir fobi türüdür. Diğer fobi türleri gibi, çoğunlukla geçmişte yaşanan travmatik deneyimlerden kaynaklanır. Başlıca semptomu, mutlu ve neşeli hissetmekten kaçınma çabasıdır. Evlilik ilişkisi ikili bir ilişki olduğu için mutluluk korkusu yaşayan kişilerin evlilik gibi bir birliktelikten kaçındıkları gibi mutlu olma ihtimalinden de kaçındıkları düşünülmektedir. Evlilik kurumu bazı kültür, örf ve adetlere göre farklılık gösterse de temelde resmi bir ilişki türüdür ve temel yapı olarak kabul edilir. Bu çalışmada genç erişkin bekar bireylerde mutluluk korkusu ile evlilik kaygısı arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenlere göre (yaş, cinsiyet, ekonomik düzey, ilişki olup olmadığı, ilişkilerle ilgili kötü bir anı olup olmadığı) incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklemini rastgele seçilmiş 300 bekar genç birey oluşturmaktadır. Verileri toplamak için "Kişisel Bilgi Formu", "Mutluluk Korkusu Ölçeği" ve "Evlilik Kaygısı Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma, ilişkisel tarama modeline dayalı betimsel bir çalışmadır. Verilerin analizinde betimsel ve ileri istatistiksel teknikler kullanılmıştır. Uygulanan her bir testten elde edilen puanlar arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Moments Çarpma Korelasyon Katsayısı uygulanmıştır. Analiz sonucunda genç erişkinlerde evlilik kaygısı ile mutluluk korkusu arasında düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. değişkenler ve MANOVA'nın varsayımları Levene testi ve sağlanan Kovaryans Matrisi Denklem testi ile belirlendi. Wilk'in Lambda değerlerine göre evlilik kaygısı ile mutluluk korkusu arasındaki ilişki cinsiyet ve ekonomik düzey değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemekte; Yaş, ilişki durumu ve ilişkilerle ilgili kötü belleğe sahip olma değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Mutluluk Korkusu, Kaygı, Evlilik, Evlilik Kaygısı.

An Examination of the Relation Between the Marital Anxiety and the Fear of Happiness of Young Adult Individuals

Abstract

The concept of fear of happiness is a type of phobia that means deliberately avoiding various positive emotions or experiences that can bring happiness. Since the marriage relationship is a dual relationship, it is thought that people who have fear of happiness avoid the possibility of being happy, just as they avoid a union such as marriage. Although the institution of marriage differs in terms of some cultures, customs and customs, it is basically a type of official relationship that is considered as the basic building

ⁱ Uzman Psikolojik Danışman, e-posta: 21280998@stu.omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2659-5706.

ⁱⁱ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, e-posta: yokuz@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9310-7506.

block of society. In this study, it was aimed to examine the relationship between fear of happiness and marital anxiety in young adult single individuals according to various variables. The sample of the study consists of 300 single young individuals randomly selected. "Personal Information Form", "Fear of Happiness Scale" and "Marital Anxiety Scale" were used to collect the data. The research is a descriptive study based on the relational survey model. Descriptive and advanced statistical techniques were used in the analysis of the data. Pearson Moments Multiplication Correlation Coefficient was applied to determine the relationship between the scores obtained from each applied test. As a result of the analysis, it was concluded that there was a low level positive relationship between marital anxiety and fear of happiness in young adults. As a result of the findings, the MANOVA test was performed to understand whether this relationship differs significantly according to the variables, and the assumptions of MANOVA were determined by the Levene test and the Covariance Matrix Equation test provided. According to Wilk's Lambda values, the relationship between marital anxiety and fear of happiness does not show a significant difference according to gender and economic level variables; It was concluded that there was a significant difference according to the variables of age, relationship status and having a bad memory about relationships.

Keywords: Happiness, Fear of Happiness, Anxiety, Marriage, Marital Anxiety.

Structured Abstract

The concept of fear of happiness is a type of phobia that means deliberately avoiding various positive emotions or experiences that can bring happiness. People who experience this phobia are not constantly unhappy, but they are afraid to be happy and express it. This type of phobia, like other types of phobia, is mostly caused by traumatic experiences in the past. Its main symptom is the effort to avoid feeling happy and cheerful. In some cultures, there are erroneous beliefs that being happy will make people worse individuals. These beliefs can also lead to the tendency of individuals to avoid happiness and fear, and therefore fear of happiness. Since the marriage relationship is a dual relationship, it is thought that people who have fear of happiness avoid the possibility of being happy, just as they avoid a union such as marriage. In fact, they may not even come to the stage of making a marriage decision because they avoid bilateral relations most of the time. Although the institution of marriage differs in terms of some cultures, customs and customs, it is basically a type of official relationship that is considered as the basic building block of society. Everyone sets out on a path, hoping to be happy in marriage. This happiness in marriage is possible due to the level of mutual trust and the fact that people can see themselves at the level they want to be. In other words, a person may be unhappy if he does not find the position or conditions he hopes for. In other words, we can say that happiness in marriage is all the states of a person's feelings about marriage. It is important for couples to be happy in terms of being psychologically healthy, efficient, productive people and raising their children healthy and psychologically sound. It is thought that the type, a structure, meanings that people place on the relationship and each other are significantly effective in the formation of this type of relationship. In this study, it was aimed to examine the relationship between fear of happiness and marital anxiety in young adult single individuals according to various variables (age, gender, economic level, whether there is a relationship, whether there is a bad memory about relationships). The sample of the study consists of 300 single young individuals randomly selected. "Personal Information Form", "Fear of Happiness Scale" and "Marital Anxiety Scale" were used to collect the data. The personal information form used in the research was prepared by the researcher. The personal information form was used to reach some demographic characteristics of the participants (gender, age, economic level, relationship status, whether there was a bad memory about the relationship). Fear of Happiness Scale was found to have a negative and significant relationship with life satisfaction ($r = -.30$) and subjective happiness ($r = -.30$). Internal consistency reliability coefficient was calculated as .90, test-retest reliability coefficient as .78. Item-total score correlation coefficients were found to vary between .65 and .83. The Cronbach Alpha Coefficient based on the data obtained in this study was found to be .923 for the Fear of Happiness Scale. According to the findings of the study, it was concluded that the Turkish version of the Fear of Happiness Scale is a valid and reliable measurement tool and can be used in other studies to be conducted on this subject in Turkey. The reliability level of the marital anxiety scale; Cronbach's alpha internal consistency coefficient was examined by test-retest and item analysis by calculating the corrected item-total correlation. The Cronbach Alpha Coefficient based on the data obtained in this study was found to be .941 for the Marriage Anxiety Scale. Findings on structure, criterion and content validity

prove that the scale is a valid measurement tool. Findings regarding its reliability, likewise, internal consistency coefficient and test-retest result, prove that the scale is a reliable measurement tool. When the corrected item-total correlation results in the scale are examined It was concluded that the items in the scale were distinguishing items. If the findings obtained as a result of the research are evaluated in general, the "Marriage Anxiety Scale" is a valid and reliable scale and can be used in future research on this subject. The research is a descriptive study based on the relational survey model. Descriptive and advanced statistical techniques were used in the analysis of the data. Pearson Moments Multiplication Correlation Coefficient was applied to determine the relationship between the scores obtained from each applied test. As a result of the analysis, it was concluded that there was a low level positive relationship between marital anxiety and fear of happiness in young adults. As a result of the findings, the MANOVA test was performed to understand whether this relationship differs significantly according to the variables, and the assumptions of MANOVA were determined by the Levene test and the Covariance Matrix Equation test provided. According to Wilk's Lambda values, the relationship between marital anxiety and fear of happiness does not show a significant difference according to gender and economic level variables; It was concluded that there was a significant difference according to the variables of age, relationship status and having a bad memory about relationships.

1. Giriş

İnsanoğlunun var olmasından beri varlığını koruyan bazı olgular vardır. Evlilik kurumu insanlığın başlangıcından bu yana değişik şekillerde ve formlarda olsa da toplumun yapıtışı olarak kabul edilen ciddi ve önemli bir kurumdur. İnsanlar bir şekilde sevdikleri, değer verdikleri veya hayatlarına ortak etmek istedikleri kişilerle bu yola girmeyi bir şekilde tercih etmektedirler. Evlilik bir tür hayat arkadaşlığı, bir şeyler paylaşmak, ortak hayaller, amaçlar edinmenin bir yoludur. Ancak bazı faktörler insanların evlilikle ilgili yanlış inanışlara sebep olabilmekte ve evliliğin geleceğiyle ilgili kaygı seviyesini artırabilmektedir.

Bunun yanı sıra eş seçerken beklentilerimizin karşılanıp karşılanmayacağı, karşımızdaki insanın beklentilerinin ne olduğu gibi konular da üzerinde düşünülmesi gerektiğinden kaygı seviyesini artırabilmektedir. Evlilik aile kurmak gibi önemli bir bağ olmasına rağmen her geçen gün henüz evlenmemiş bireylerin beklentisinin, düşüncesinin, bakış açısının değiştiği söylenebilir. İlişkilerde kişilerin uyumu, kişilerin bazı inançları (olumlu ya da olumsuz) evliliğin gerçekleşmesinde oldukça etkilidir (Sezer, 2019).

Herkes evliliğinde mutlu olmayı umarak bir yola çıkar. Evlilik içindeki bu mutluluk, karşılıklı güven seviyesine ve kişilerin kendilerini olmak istedikleri seviyede görebilmeleriyle mümkündür. Yani kişi umduğu mevkide ya da koşullarda bulamazsa mutsuz olabilmektedir. Yani evlilikte mutluluk kişinin evlilikle ilgili tüm duygu halleri diyebilmekteyiz. Çiftlerin mutlu olması psikolojik olarak sağlıklı, verimli, üretken insanlar olmaları açısından ve çocuklarını da sağlıklı ve psikolojik olarak sağlam yetiştirmeleri açısından önemlidir (Kalkan vd., 2015).

Sakarya (2018)'in yaptığı çalışmanın analizleri sonucunda evli bireylerin evlilik uyumları arttıkça yaşam doyum seviyelerinin ve yaşam bağlılıklarının arttığı görülmüştür. Yine aynı çalışmada evli bireylerin daha önce hiç evlenmemiş ya da evlenip boşanmış kişilere göre daha mutlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Evlilik sürecinin başındaki birlikte bir hayat sürme ,ortak amaçlar ve beklentiler düşünceleri ilişkideki uyumu arttıracak faktörler olup kişiler bu beklentilerinin karşılanıp karşılanmayacağını evlenmeden önce düşünmeden edememektedirler. Beklentilerinin karşılanması istenen durum olmasının yanı sıra karşılanmama olasılığı da bireylerde kaygıya sebep olabilmekte ve evlilikten kaçınma ihtimallerini artırabilmektedir (Sezer, 2019).

Birey kendine bir hayat arkadaşı ararken yaşamının dönüm noktası olabilecek evlilik olayından sonraki yaşantısında da nelerin değişime uğrayacağı konusunda çelişki ve kafa karışıklığı yaşayabilir. Verilen karar kolay bir karar olmadığından dolayı bu tarz düşüncelerin akla gelmesi çok normaldir. Bireyin bağlanma stilleri, yaşam hikayesi, geçmişteki deneyimleri, ebeveynlerinin evlilik tarzları ve bakış açıları, kültür, eğitim düzeyi, beklenti ve algılar ve hatta bazen kişinin psikolojik sağlamlığı gibi birçok neden evlilikle ilgili kaygı oluşumuna sebep olabilir (Yazıcı Çelebi, 2017). Bu sebepleri göz önüne aldığında kişilerin farklı farklı olaylardan

ötürü biriyle ortak bir yaşantı kurmak, kendi dışındaki kişilerin sorumluluğunu almak evlilikle ilgili kaygı ve önyargı oluşumuna sebep olabilir ve kişi evlilikten kaçınabilir.

Kaygı önemli bir uyarıcı olarak görülmelidir ve kaygıyla ilgili oluşan düşüncelerin her ne kadar mantıksız olduğu bilinse de bu düşüncelere kapılmak göz ardı edilmemelidir. Çünkü bu düşünceler iç dünyanızda bir şeylerin yolunda gitmediğine dair ipucu görevi görür. İnsanlar kaygılarıyla baş ederken “kaçınma” yöntemini çok sık kullanır (Sezer, 2019).

Evli olmayan bireylerin evleneceği kişiyi yeterince tanımadığı için uyumu yakalama, ilişkinin kendilerini baskı altında tutarak sınırlandıracağını sanma, evliliğin getireceği sorumluluğu gözlerinde fazla büyütme, karşısındaki kendilerini yeterince anlamayacağını düşünme gibi konularda kaygı yaşayabilecekleri düşünülmektedir. Aynı zamanda mutluluktan korkan biri de mutlu olma ihtimalinden dolayı ikili ilişkilerden kaçınması gerektiğini düşünebildiği için kaygı yaşayabilir. Evlilik kurumuna dair bu düşüncelerin evli olmayan bireylerde olumsuzdan ziyade olumsuz bir algı yaratması da oldukça muhtemeldir ve girecekleri ilişkileri bu yargılarla temellendirmektedirler. Bu tarz olumsuz dayanakların arkadaşlık, sevgililik, evlilik gibi ikili ilişkilerde kaygıyı artırıp kişilerin kaçınma seviyesini artıracığı düşünülmektedir.

Mutluluk kavramı da aynı şekilde insanoğlunun başlangıcından beri ilgi çeken ve üzerine düşünülen bir kavramdır. Gerek mutluluğu elde etmek olsun gerek mutluluğun kaynağı olsun baya ilgi çekmiş ve insanların kafasını kurcalamıştır. Henüz yeni bir alan olan pozitif psikolojinin popülerleşmesiyle olumlu duygu diye adlandırdığımız bazı duygular daha çok incelenmeye başlanmış ve mutluluk bu alanın en çok araştırılan konularından biri olmuştur(Togo ve Caz, 2019).

Ancak her kültürde mutluluk iyi bir olgu olarak görülmemektedir. Bazı kültürler mutluluğu yüceltirken bazılarında göre ulaşılmak istenen bir hedef değildir. Bazı dinlerde de mutlu insanlar kötü olarak nitelendirilmiş olup hatta şeytanla bile ilişkilendirilmiştir. Durum böyle olunca insanların mutluluğa karşı bir önyargıları oluşmaya başlamış ve mutluluktan kaçınmaya başlamışlardır. Bu kişileri ve toplumları fark eden insanların yaptığı araştırmalar çoğaldıkça mutluluk korkusu diye yeni bir kavram ortaya çıkmış ve varlığı ispatlanmıştır. Mutluluk korkusu, kişilerin aşırı mutluluktan ya da aşırı olmayan herhangi bir mutluluktan sonra kötü bir şey olacağına dair inançlarının olması ve bu yüzden mutluluktan kaçınması demektir. Bu kişiler kendilerini mutlu edebilecek herhangi bir ihtimalden kaçındıkları için mutlu olabilecekleri ilişkileri de geri tepebilmekte ve ikili ilişkilerden uzak durabilmektedir (Joshnloo, 2013).

Diğer adı Cherophobia olan mutluluk korkusu kavramı çeşitli olumlu duygulardan ya da mutluluk getirebilecek deneyimlerden, kasıtlı olarak kaçınma manasına gelen bir fobi çeşididir. Bu fobiyi yaşayan kişiler sürekli mutsuz değillerdir ancak mutlu olmaktan ve bunu ifade etmekten korkarlar. Bu fobi türü diğer fobi türleri gibi çoğunlukla geçmişteki travmatik deneyimlerden kaynaklanır. Ana semptomu mutlu ve neşeli hissetmekten kaçınma çabasıdır.

Diğer fobi semptomlarında olduğu gibi nefes darlığı, düzensiz kalp atışı, terleme, bulantı, genel endişe hali gibi durumlar gözlenir (Lambrou,2014).

Mutluluk hakkındaki tutumlarımız mutluluk korkusuna yakalanma ihtimalimizde etkili olabilir. Mesela Amerikalıların mutluluğu ulaşılması gereken bir hedef olarak görmesi ve ona yönelik olumlu tutum geliştirmesi mutluluk korkusu ihtimalini azaltabilirken Tayvanlı öğrencilerin ya da Doğu kültüründe yetişenlerin olumsuz algılarının olması mutluluk korkusuna yakalanma risklerini artırabilir.

“Haddini aşan zıddına dönüşür”. Bu tabiattaki herhangi bir şey olabilir. Bir arabanın tekerlekleri çok hızlı dönmeye başlayınca tam tersine dönüyor gibi görülür. Yani bütün trajedilerin sonu komedi bütün gülmelerin sonu ağlamadır. Kahkahalarla gülen kişi sonunda ağlayacaktır. Bu ifadelerden kültüre göre değişebilen mutluluk korkusu inancının nasıl insanlara yerleşebileceğini görebilmekteyiz. Bu algıyla yetişen biri çok gülmekten ya da çok mutlu olmaktan kaçınacaktır.

Bazı kişilerin korkusu her türlü mutluluğa yönelikken bazılarıninki sadece aşırı mutluluğa yönelik olabilmektedir. Batı kültüründe nitel bir çalışma yapılmış olup bazı Alman öğrencilerin yoğun mutluluktan sonra mutsuzluğun geleceğine yönelik algılarının olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Pflug, 2009).

Bazı kültürlerde mutlu olmanın insanları daha kötü bireyler haline getireceğine dair yanlış inançlar vardır. Bu inançlar da bireylerde mutluluktan kaçma eğilimine ve korkmalarına dolayısıyla mutluluk korkusuna yol açabilmektedir (Joshnloo ve Weijers, 2013).

İran’da 1979 yılındaki İslam Devriminden beri Şii ideolojisi altında mutluluğu sıglık, aptallık ve kaba konuşmayla ilişkilendirmişlerdir. Hatta mutlu insanların Tanrı’dan uzaklaştığına dair ve onların ahlaki ve ruhsal açıdan yetersizleştiklerine dair görüşleri vardır. Üzgün insanların ciddi ve derin duygulu insanlar olduklarını düşünmektedirler (Good ve Good, 1988).

Batı’da bazı gruplar birtakım adaletsizliklere maruz kalmaktadır. Bireyler bu şekilde adaletsizliklerle baş edebilmek için mutsuzluğa tutunup sevinçlerini öldürmek mutluluklarını önlemek gibi kendilerince nedenler oluşturabilmektedirler(Ahmed, 2007).

Gilbert vd. (2012)’nin yaptığı bir çalışmada şefkat ve mutluluk korkuları ile duygusal işleme kapasiteleri (aleksitimi), farkındalık kapasiteleri ve empatik yetenekler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre kendine, başkalarından ve özellikle mutluluk korkusundan duyulan şefkat korkularının aleksitimi, farkındalık, empati, özeleştirme, anksiyete ve stresin farklı yönleriyle yüksek oranda bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Evlilik ilişkisi bir ikili ilişki olduğu için mutluluk korkusu yaşayan insanlar nasıl ki mutlu olabilecekleri ihtimallerden kaçınıyorlarsa evlilik gibi bir birliktelikten de kaçınabilme ihtimalleri olduğu düşünülmektedir. Hatta çoğu zaman ikili ilişkilerden kaçındıkları için evlilik kararı alma aşamasına gelemeyebilirler. Bu çalışmada bireylerin evlilik kaygısı

yaşayıp yaşamadıkları, evlilik kaygısına ne gibi faktörlerin sebep olduğu ve mutluluk korkusu ile evlilik kaygısının bir ilişkisi olup olmadığı eğer varsa bu ilişkinin yaşa, cinsiyete, ekonomik duruma, ilişki durumuna ve ilişkilerle ilgili kötü bir anı olup olmamasına göre nasıl etkilendiği incelenmiştir. Literatüre baktığımızda mutluluk korkusu ile ilgili yapılan çalışmalardan biri Özkan (2020)'nin yapmış olduğu Üniversite öğrencilerinde mutluluk korkusu ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi diğeri ise Özen (2019)'un yapmış olduğu Üniversite öğrencilerinde obsesif inançların mutluluk korkusunu yordayıcılığının incelenmesi çalışmalarıdır; evlilik kaygısını inceleyen çalışmalara bakacak olursak da sadece Sezer (2019) tarafından yapılan evli olmayan bireylerde evlilik kaygısı ile romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ve umutsuzluk arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmadır. Mutluluk korkusu ve evlilik kaygısı ile ilgili çalışmaların azlığı bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

1.1.Alt Problemler

Bu araştırmanın problem cümlesinden yola çıkılarak oluşturulan alt problemleri şu şekildedir:

- 1) Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişki bireylerin cinsiyetine göre anlamlı olarak farklılık göstermekte midir?
- 2) Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişki bireylerin yaşına göre anlamlı olarak farklılık göstermekte midir?
- 3) Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişki bireylerin ekonomik düzeyine göre anlamlı olarak farklılık göstermekte midir?
- 4) Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişki bireylerin ilişkilerle ilgili kötü bir anı olup olmamasına göre anlamlı olarak farklılık göstermekte midir?
- 5) Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişki bireylerin ilişki durumuna göre anlamlı olarak farklılık göstermekte midir?

2.Yöntem

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın modeli var olan bir durumu tasvir etmek için yapılan betimsel araştırma yöntemlerinden ilişkiisel tarama modelidir. İlişkiisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişkenin ilişkilerini betimlemek ve bu ilişkiyi derinlemesine analiz etmek için kullanılan, mevcut duruma müdahale etmeden sonuçları ortaya koyan bir modeldir (Karasar, 2012).Bu çalışmanın türü de evlilik kaygısı ile mutluluk korkusu arasındaki ilişkinin bazı çeşitli değişkenlere göre incelenmek amaçlandığı için ilişkiisel tarama yöntemidir.

2.2.Çalışma Grubu

Çalışmanın örneklemini, oluşturulan evren listesinden örnekleme birimlerinin seçkisz olarak çekilmesi ilkesine dayanan rastgele (tesadüfi) örnekleme sistemi ile seçilen 300 adet genç yetişkinlik çağında olup henüz evlenmemiş bireyler oluşturmuştur.

Tablo 2.2.*Katılımcıların demografik özelliklerine dair bulgular*

Değişkenler		N
Cinsiyet	Kadın	207
	Erkek	93
Yaş	18-21	94
	22-25	161
	25 ve üzeri	45
Ekonomik Düzey	Düşük	62
	Orta	226
	Yüksek	12
İlişki Durumu	Var	109
	Yok	191
İlişki ile İlgili Kötü Bir Anı	Var	157
	Yok	143

Tablo 2.2. incelendiğinde araştırmaya katılan 300 bireyin 207'sinin kadın, 93'ünün erkek olduğu görülmektedir. Bu katılımcıların 94 tanesinin 18-21 yaş aralığında, 161 tanesinin 22-25 yaş aralığında ve 45 tanesinin de 25 ve üzeri yaş aralığında olduğu görülmektedir.62 tane orta ekonomik düzeyde, 226 tane orta ekonomik düzeyde ve 12 tane de yüksek gelir düzeyinde katılımcımız vardır. Katılımcılarımızın 109 tanesinin bir ilişkisi olmasıyla birlikte 191 tanesinin bir ilişkisi yoktur.157 katılımcının geçmişteki ilişkilerle ilgili kötü bir anısı varken 143 tanesinin kötü bir anısı yoktur sonuçlarına ulaşabiliriz.

2.3.Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler toplanırken, bireye ilişkin sosyodemografik verileri (bağımsız değişkenler) elde etmek için araştırmacı tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu", mutluluk korkusu düzeyini ölçmek için "Mutluluk Korkusu Ölçeği", evlilik kaygısı düzeyini ölçmek için "Evlilik Kaygısı Ölçeği" kullanılmıştır.

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada kullanılan kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formu katılımcılara ait bazı demografik özelliklere (cinsiyet, yaş, ekonomik düzey, ilişki durumu, ilişki ile ilgili kötü bir anı olup olmaması) ulaşmak amacıyla kullanılmıştır.

2.3.2. Mutluluk Korkusu Ölçeği

Araştırmada mutluluk korkusunu ölçmek için Joshanloo (2013) tarafından geliştirilen; Demirci, Eksi, Kardaş ve Dinçer (2016) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan "Mutluluk Korkusu Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçek tek boyutlu ve 5 maddeli bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek puanlar 5-35 puan aralığında değişmektedir. Ölçekte ters madde yoktur ve alınan puan yükseldikçe mutluluk korkusu seviyesi de yükselmektedir. "Kesinlikle Katılmıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında derecelendirilen 7'li likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin tek

boyutlu modelinin uyumunu saptamak amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda hesaplanan uyum indeksleri kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. Maddelerin faktör yükleri ,71 ile ,92 arasında değişkenlik göstermektedir.

Mutluluk Korkusu Ölçeği'nin yaşam doyumu ($r = -,30$) ve öznel mutluluk ($r = -,30$) ile negatif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. İç tutarlılık güvenirlik katsayısı ,90, test-tekrar test güvenirlik katsayısı ,78 olarak hesaplanmıştır. Madde toplam puan korelasyon katsayılarının, 65 ile 83 arasında değişkenlik gösterdiği bulunmuştur. Bu araştırmada elde edilen veriler üzerine yapılan Cronbach Alfa Katsayısı ise Mutluluk Korkusu Ölçeği için ,923 bulunmuştur.

Araştırmanın bulgularına göre Mutluluk Korkusu Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ve Türkiye'de bu konu ile ilgili yürütülecek diğer çalışmalarda da kullanılabilmesi sonucuna ulaşılmıştır.

2.3.3. Evlilik Kaygısı Ölçeği

Araştırmada evli olmayan bireylerin evlilik kaygılarını ölçmek için Çelik ve Erkilet (2019) tarafından geliştirilen "Evlilik Kaygısı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 4'lü likert tipinde 13 maddeli bir ölçektir (0=Kesinlikle katılmıyorum, 1=Katılmıyorum, 2=Katılıyorum, 3=Tamamen katılıyorum). Ölçekte ters madde yoktur ve alınan yüksek puanlar evlilik kaygısının yüksek olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin geçerliliği; kapsam geçerliği, yapı geçerliği ve ölçüt geçerliği teknikleriyle hesaplanmıştır. Kapsam geçerliği için uzman görüşüne başvurulmuştur. Yapı geçerliği için AFA (Açımlayıcı Faktör Analizi) yapılmıştır. Analiz sonucunda 13 maddelik tek faktörlü bir yapı olduğu sonucuna varılmıştır. Ölçüt geçerliliğine gelince Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri'nden alınan puan ile araştırmada geliştirilen ölçeğin korelasyon katsayılarına bakılmıştır. Bulgulara göre ulaşılan korelasyon katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişki içinde oldukları anlaşılmıştır.

Ölçeğin güvenirlik düzeyi; Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı test-tekrar test ile madde analizi de düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu hesaplanarak incelenmiştir. Analizler sonucu iç tutarlık katsayısı, 93 olarak bulunmuştur. Korelasyon analizi ile elde edilen test-tekrar test sonucu ölçeğin tutarlılık/kararlılık katsayısının, 79 olduğu görülmüştür. Bu araştırmada elde edilen veriler üzerine yapılan Cronbach Alfa Katsayısı ise Evlilik Kaygısı Ölçeği için, 941 bulunmuştur.

Yapı, ölçüt ve kapsam geçerliğine dair bulgular ölçeğin geçerli bir ölçme aracı olduğunu ispat etmektedir. Güvenirliğine dair bulgular da aynı şekilde iç tutarlık katsayısı ve test-tekrar test sonucu, ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ispat etmektedir. Ölçekte düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu sonuçları incelendiğinde ölçekteki maddelerin ayırt edici maddeler olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular genel olarak değerlendirilecek olursa "Evlilik Kaygısı Ölçeği" geçerli ve güvenilir bir ölçektir ve gelecekte bu konu ile ilgili yapılacak araştırmalarda kullanılabilir.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri örneklem grubuna uygun olacak şekilde evli olmayan genç yetişkinlik çağındaki bireylere; "Kişisel Bilgi Formu", "Mutluluk Korkusu Ölçeği" ve "Evlilik Kaygısı Ölçeği" gönüllülük esasına dayalı olarak "Google Formlar" uygulaması üzerinden doldurtularak toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimsel ve ileri istatistik teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi ile ilgili ayrıntılı bilgiyi araştırmanın "Bulgular ve Yorum" kısmında bulabilirsiniz.

3. Bulgular

Araştırmada toplanan verilerin analizi ve yorumlanmasına bu bölümde yer verilmiştir. Verilerin analizi için önce normal dağılım gösterip gösterilmediğine bakılmıştır. Verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olmasından dolayı normal dağılım gösterdiğine karar verilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Ardından mutluluk korkusu toplam puanı ile evlilik kaygısı toplam puanı arasındaki korelasyon analizi hesaplanmıştır. Ve daha sonra iki bağımlı değişkenimizin arasındaki ilişkinin cinsiyet değişkenine, yaş değişkenine, ekonomik durum değişkenine, ilişkilerle ilgili kötü bir anı olup olmama durumu değişkenine ve ilişki durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığına bakılması için çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) yapılmıştır. Analizlere dair bulgulara aşağıdaki tablolardan ulaşabilirsiniz.

3.1. Katılımcıların Mutluluk Korkusu ile Evlilik Kaygısı Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Denence 1 : "Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır."

Araştırma kapsamında veri toplanan bireylerin mutluluk korkusu ve evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişkiyi gözlemlemek amacıyla mutluluk korkusu ölçeği ve evlilik kaygısı ölçeği toplam puanı arasında korelasyon analizi yapılmış olup sonuçlar Tablo 3.1.'de verilmiştir.

Tablo 3.1. Bireylerin Mutluluk Korkusu Ölçeği İle Evlilik Kaygısı Ölçeğinden Aldıkları Toplam Puanların Aralarındaki İlişki Açısından Karşılaştırılması

		MutlulukKorkusuTP	EvlilikKaygısıTP
MutlulukKorkusuTP	Pearson Correlation	1	.273**
	Sig.(2-tailed)		.00
	N	300	300
EvlilikKaygısıTP	Pearson Correlation	.273**	1
	Sig.(2-tailed)	.00	
	N	300	300

Tablo 3.1. incelendiğinde bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasında pozitif yönde ($r=.273$; $p<.05$) düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu

bulunmuştur. Evlilik kaygısı düzeyi puanı yüksek olan bireylerin mutluluk korkusu ölçeğinden de yüksek puan aldığı; evlilik kaygısı ölçeğinden düşük alan bireylerin mutluluk korkusu ölçeğinden de düşük puan aldıkları sonucuna varılmıştır. Bulgular problem cümlemizi doğrular niteliktedir. Ulaştığımız sonuca göre evlilik kaygısının artmasıyla mutluluk korkusunun da artacağı sonucuna ulaşılabilir.

3.2. Katılımcıların Mutluluk Korkusu ile Evlilik Kaygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Dair Bulgular

Denence 2:“ Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişki bireylerin cinsiyetine göre anlamlı bir fark göstermemektedir.”

Araştırma kapsamında yapılan, bireylerin evlilik kaygısı düzeyleri ile mutluluk korkusu düzeyleri arasındaki ilişkinin cinsiyete göre farklılaşmadığını test etmek için Manova Testi yapılmış olup sonuçlar Tablo 3.2.’de verilmiştir.

Tablo 3.2. Bireylerin Evlilik Kaygısı ile Mutluluk Korkusu Ölçeklerinden Aldıkları Toplam Puanların Cinsiyet Değişkeni Açısından ‘Manova’ testi İle İncelenmesi

Bağımlı Değişkenler	Cinsiyet	N	S	Λ	Df	F
Mutluluk Korkusu	Kadın	207	8,43	.399	2	.920
	Erkek	93	7,79			
Evlilik Kaygısı	Kadın	207	10,44	.399	2	.920
	Erkek	93	10			

Tablo 3.2. incelendiğinde bireylerin mutluluk korkusu ile evlilik kaygısı arasındaki ilişkinin düzeyi cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir($\lambda=.399, ap<.05$). Bu sonuçlar araştırmaya ilişkin ikinci alt problem cümlemizi doğrular niteliktedir.

3.3. Katılımcıların Mutluluk Korkusu ile Evlilik Kaygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Ekonomik Düzeye Göre Karşılaştırılmasına Dair Bulgular

Denence 3:“ Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişki bireylerin ekonomik düzeylerine göre anlamlı bir fark göstermemektedir.”

Araştırma kapsamında yapılan, bireylerin evlilik kaygısı düzeyleri ile mutluluk korkusu düzeyleri arasındaki ilişkinin ekonomik düzeye göre farklılaşmadığını test etmek için Manova Testi yapılmış olup sonuçlar Tablo 3.3.’de verilmiştir.

Tablo 3.3. *Bireylerin evlilik kaygısı ile mutluluk korkusu ölçeklerinden aldıkları toplam puanların ekonomik düzey değişkeni açısından 'manova' testi ile incelenmesi*

	EkonomikDüz.	N	S	Λ	Df	F
Mutluluk Korkusu	Düşük	62	7.45	.435	4	.949
	Orta	226	8.45			
	Yüksek	12	8.81			
Evlilik Kaygısı	Düşük	62	11.14	.435	4	.949
	Orta	226	10.18			
	Yüksek	12	7.04			

Tablo 3.3. incelendiğinde bireylerin mutluluk korkusu ile evlilik kaygısı arasındaki ilişkinin düzeyi ekonomik düzey değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir($\lambda=.435, ap<.05$). Bu sonuçlar araştırmaya ilişkin üçüncü alt problem cümlemizi doğrular niteliktedir.

3.4. Katılımcıların Mutluluk Korkusu ile Evlilik Kaygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Yaşa Göre Karşılaştırılmasına Dair Bulgular

Denence 4: "Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişki bireylerin yaşlarına göre anlamlı bir fark göstermektedir."

Araştırma kapsamında yapılan, bireylerin evlilik kaygısı düzeyleri ile mutluluk korkusu düzeyleri arasındaki ilişkinin yaşa göre farklılaşmadığını test etmek için Manova Testi yapılmış olup sonuçlar Tablo 3.4.'de verilmiştir.

Tablo 3.4. *Bireylerin Evlilik Kaygısı İle Mutluluk Korkusu Ölçeklerinden Aldıkları Toplam Puanların Yaş Değişkeni Açısından 'Manova' Testi İle İncelenmesi*

	Yaş	N	S	Λ	df	F
Mutluluk Korkusu	18-21	94	8.97	.008	4	3.450
	22-25	161	7.68			
	25 ve üzeri	45	7.95			
Evlilik Kaygısı	18-21	94	11.32	.008	4	3.450
	22-24	161	9.16			
	25 ve üzeri	45	11.43			

Tablo 3.4. incelendiğinde bireylerin mutluluk korkusu ile evlilik kaygısı arasındaki ilişkinin düzeyi yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir($\lambda =.008, p<.05$).

Bu sonuçlar araştırmaya ilişkin dördüncü alt problem cümlemizi doğrular niteliktedir. Yaş değişkeninin mutluluk korkusu üzerinde farklılaştığı görülürken evlilik kaygısı üzerinde farklılaşmadığı görülmektedir. Yaş gruplarının mutluluk korkusu açısından da 18-21 ve 22-24 yaş arasında anlamlı farklılık gösterdiği 25 ve üzeri yaş grubunda anlamlı bir fark göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

3.5. Katılımcıların Mutluluk Korkusu ile Evlilik Kaygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İlişki Durumuna Göre Karşılaştırılmasına Dair Bulgular

Denence 5:“ Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişki bireylerin ilişki durumlarına göre anlamlı bir fark göstermektedir.”

Araştırma kapsamında yapılan, bireylerin evlilik kaygısı düzeyleri ile mutluluk korkusu düzeyleri arasındaki ilişkinin ilişki durumuna göre farklılaştığını test etmek için Manova Testi yapılmış olup sonuçlar Tablo 3.5.’de verilmiştir.

Tablo 3.5. Bireylerin evlilik kaygısı ile mutluluk korkusu ölçeklerinden aldıkları toplam puanların ilişki durumu değişkeni açısından ‘manova’ testi ile incelenmesi

	İlişki Durumu	N	S	Λ	Df	F
Mutluluk Korkusu	Var	109	8.41	.32	2	3.489
	Yok	191	8.17			
Evlilik Kaygısı	Var	109	10.27	.32	2	3.489
	Yok	191	10.20			

Tablo 3.5. incelendiğinde bireylerin mutluluk korkusu ile evlilik kaygısı arasındaki ilişkinin düzeyi ilişki durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\lambda = .32$, $p < .05$).

Bu sonuçlar araştırmaya ilişkin beşinci alt problem cümlemizi doğrular niteliktedir.İlişki durumu değişkeninin etkisinin evlilik kaygısı üzerinde farklılaşırken mutluluk korkusu üzerinde farklılaşmadığı görülmektedir.

3.6. Katılımcıların Mutluluk Korkusu ile Evlilik Kaygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İlişkilerle İlgili Kötü Bir Anının Olup Olmamasına Göre Karşılaştırılmasına Dair Bulgular

Denence 6:“ Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasındaki ilişki bireylerin ilişkilerle ilgili kötü bir anılarının olup olmamasına göre anlamlı bir fark göstermektedir.”

Araştırma kapsamında yapılan, bireylerin evlilik kaygısı düzeyleri ile mutluluk korkusu düzeyleri arasındaki ilişkinin bireylerin ilişkilerle ilgili kötü bir anılarının olup olmamasına göre farklılaştığını test etmek için Manova Testi yapılmış olup sonuçlar Tablo 3.6.’de verilmiştir.

Tablo 3.6. *Bireylerin Evlilik Kaygısı İle Mutluluk Korkusu Ölçeklerinden Aldıkları Toplam Puanların İlişkilerle İlgili Kötü Bir Anı Olup Olmaması Değişkeni Açısından 'Manova' Testi İle İncelenmesi*

	KötüAnı	N	S	Λ	Df	F
Mutluluk Korkusu	Var	157	8.64	.001	2	7.445
	Yok	143	7.42			
Evlilik Kaygısı	Var	157	10.84	.001	2	7.445
	Yok	143	9.53			

Tablo 3.6. incelendiğinde bireylerin mutluluk korkusu ile evlilik kaygısı arasındaki ilişkinin düzeyi bireylerin ilişkilerle ilgili kötü bir anlarının olup olmaması değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\lambda = .001$, $p < .05$).

Bu sonuçlar araştırmaya ilişkin altıncı alt problem cümlemizi doğrular niteliktedir. Bireylerin ilişkilerle ilgili kötü bir anlarının olup olmaması değişkeninin etkisinin hem mutluluk korkusu düzeyinde hem de evlilik kaygısı düzeyinde anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Bulgulara göre ilişkilerle ilgili kötü anısı olan insanların olmayan insanlara göre daha yüksek evlilik kaygısı ve mutluluk korkusu yaşadığı sonucuna varılmıştır.

4.Sonuç ve Tartışma

Genç yetişkinlik çağındaki bireylerin mutluluk korkuları ile evlilik kaygıları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan çalışmadan şu sonuçlar elde edilmiştir:

1)Araştırma kapsamında olan bireylerin mutluluk korkusu düzeyleri ile evlilik kaygısı düzeyleri arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Evlilik kaygısı düzeyi puanı yüksek olan bireylerin mutluluk korkusu ölçeğinden de yüksek puan aldıkları; evlilik kaygısı ölçeğinden düşük alan bireylerin mutluluk korkusu ölçeğinden de düşük puan aldıkları sonucuna varılmıştır. Bulgular problem cümlemizi doğrular niteliktedir. Ulaştığımız sonuca göre evlilik kaygısının artmasıyla mutluluk korkusunun da artacağı sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuç araştırmanın birinci alt problemini doğrular niteliktedir.

Literatürde mutluluk korkusu ile evlilik kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat Gilbert vd. (2012)'nin yaptığı bir çalışmada şefkat ve mutluluk korkuları ile duygusal işleme kapasiteleri (aleksitimi), farkındalık kapasiteleri ve empatik yetenekler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre kendine, başkalarından ve özellikle mutluluk korkusundan duyulan şefkat korkularının aleksitimi, farkındalık, empati, özeleştirme, anksiyete ve stresin farklı yönleriyle yüksek oranda bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgulara göre mutluluk korkusunun evlilik kaygısı ile olmasa da anksiyete ve stresin farklı yönleriyle ilişkili olması araştırmanın sonuçlarını desteklemektedir.

Yoon ve Zinbarg (2006) tarafından yaşam boyu yaygın anksiyete bozukluğu tanısı ile evlilik öyküsü arasındaki ilişki Ulusal Komorbidite Araştırması (NCS) verileri ile incelenmiştir. Değerlendirmeler sonucunda genelleştirilmiş anksiyete bozukluğunun, evlilik benzeri bir ilişkiye girme olasılığı ile önemli ölçüde ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bu

sonuçlar mutluluk korkusu ile evlilik kaygısının ilişkili olmasıyla paralel olduğu için bu çalışmayı destekler niteliktedir.

Öztürk ve Çetinkaya (2015) öznel iyi oluş ve iyimserlik arasında olumlu bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Chang vd.(1997)'nin yapmış olduğu çalışma bu bulguları desteklemektedir. Aynı şekilde Compton(2000) anlamlılık, benlik saygısı, pozitif sosyal ilişkiler ve iyimserlik ölçülerinin öznel iyi oluşu, mutluluğu, yaşam doyumu ve denge duygusunu etkileyip etkilemediğini araştırmış ve sonuçlarına göre aralarında pozitif ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Yüksek düzeyde öznel iyi oluşa sahip kişiler çevrelerinde gelişen olaylara mutluluk korkusu ya da kaygı yaşayan bireylere göre daha olumlu bir tavırla yaklaşmaktadırlar. İyimserlik, mutluluk korkusunun aksine olumlu sonuçları beklemeye ilişkin eğilimleri içeren hem bir kişilik özelliği hem de düşünme biçimi olarak kabul edilebilir. Araştırmadan aynı zamanda öznel iyi oluş ve kaygı arasında olumsuz bir ilişkinin olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Bu sonuç, daha önce yapılmış olan araştırmaların bulgularıyla (Gündoğar ve ark., 2007) paralellik göstermektedir. Öznel iyi oluşun, durumluk ve sürekli kaygı ile olumsuz yönde ilişkili olduğu sonucu mutluluk korkusunun kaygıyla pozitif yönde ilişkili olduğu sonucunu desteklemektedir.

Öznel iyi oluş kavramı genel bir ifadeyle öznel iyi oluş hali yüksek ; nadiren kaygılı, genellikle mutlu ve neşeli olan kişi olarak tanımlanabilir (Diener ve ark., 2002). Araştırmada elde edilen bir başka sonuç ise, öznel iyi oluş ve olumsuz duygu arasında olumsuz bir ilişkinin olmasıdır. Yüksek yaşam doyumu olumlu duygular ile ilişkili bulunurken olumsuz duygular da düşük yaşam doyumu ile ilişkili bulunmuştur.

2)Araştırma kapsamında olan bireylerin evlilik kaygısı düzeyleri ile mutluluk korkusu düzeyleri arasındaki ilişkinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için yapılan değerlendirmeler sonucu bireylerin evlilik kaygısı ile mutluluk korkusu arasındaki ilişkinin cinsiyete göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu sonuçlar araştırmaya ilişkin ikinci alt problem cümlesini doğrular niteliktedir.

Yazıcı Çelebi (2017) sosyal kaygı ile bağlanma stilleri arasındaki anlamlı ilişkinin cinsiyete göre farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde mutluluk korkusunun cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar mevcuttur. Özkan (2020) üniversite öğrencilerinin mutluluk korkusu ile kişilik özelliklerini incelediği çalışmasında çalışmamızla benzer şekilde üniversite öğrencilerinin mutluluk korkusu düzeyleri cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmamıştır. Aynı şekilde Togo ve Caz (2019), Muhtar (2016), Tekke ve Özer (2019), Çağlayan Tunç(2020)çalışmalarında mutluluk korkusu düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Ancak Şar, Türk ve Öztürk (2019) çalışmalarında kadın dissosiyatif takson üyelerinin, her türlü mutluluk korkusunda erkek dissosiyatif takson üyelerine göre daha yüksek puanlara sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Bunun yanı sıra

Žganec, Grgas ve Petak (2017) çalışmalarında kadınların genellikle erkeklerden daha mutlu olduklarını gözlemlemişlerdir.

İpek ve Majidova (2020) güvenli ve saplantılı bağlanma stilleri ile evlilik tutumu arasında pozitif ilişki olduğunu; evlilik tutumu ile kayıtsız bağlanma stili arasında ise düşük düzeyde negatif ilişki olduğunu görmüştür. Öğrencilerin bağlanma stillerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşması ise cinsiyetin mutluluk korkusuyla ilişkisi olduğuna dair olan çalışmaları desteklemektedir.

Öztürk ve Çetinkaya (2007)'nin yaptığı çalışmada bireylerin öznel iyi oluşlarını oluşturan yaşam doyumu ve olumlu duygu düzeylerinde cinsiyete göre farklılık bulunmuştur. Bu bulgular alanyazındaki bazı araştırma örneklerine bakılacak olursa Diener ve ark., (1999); Ben-Zur, (2003); Biswas, Diener ve ark., (2004); Diener ve Diener, (1995) ile paralel sonuçlara ulaştığını göstermekte olup, bazılarıyla ise Katja ve ark., (2002); Tuzgöl ve Dost, (2004) paralellik göstermemekte olduğu görülmektedir. Cinsiyet ve öznel iyi oluş ilişkisine genel olarak bakılacak olursa Wilson'un (1967) öznel iyi oluş konusunda cinsiyete dair bir farklılaşmanın bulunmadığı yönündeki hipotezini desteklemektedir ve bu konuda herhangi bir farklılaşma olsa bile bu durum çok az bir önemliliğe sahiptir. Çünkü içinde bulunduğumuz kültür her ne kadar erkekleri daha değerli bir konuma yerleştirip öznel iyi oluş seviyesini yükseltse de yine yaşadığımız kültür erkeklere bazı beklenti ve sorumluluklar (işsizlik, ekonomik sorunlar, aile kurma ve liderliğini üstlenme) verip depresyon, kaygı, öznel iyi oluş vb. durumlarda kadınlardan üstte oldukları durumu ortadan kaldırıp eşit seviyeye getirdiği düşünülmektedir.

Sezer (2019) evli olmayan bireylerde evlilik kaygısı ile romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ve umutsuzluk arasındaki ilişkiyi amacıyla çalışma yapmıştır. Çalışmanın veri analizleri sonucunda evlilik kaygısı ile umutsuzluk ve romantik ilişkilerde inançlar envanteri'nin alt boyutlarından biri olan cinsiyet farklılıkları ve farklı düşünmek arasında pozitif yönde ; evlilik kaygısı ile evliliğe ilişkin mutluluk beklentisi düzeyi arasında ise negatif yönde bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Kadınların evlilik kaygısı daha yüksek denilebilmektedir. Evlilik kaygısı düzeyinin cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görüşünde olan çalışmaları desteklemektedir.

Vaidya (2014) çalışmasının bulgularına göre cinsiyete göre mutluluk düzeyinin farklılaştığını bulmuştur. Kadınlar erkeklerden daha fazla sosyal destek aldıkları için daha az yalnızlık yaşadıklarından dolayı erkeklerden daha az kaygı hissedip daha fazla mutlu olabilmektedirler. Bu çalışmada mutluluk düzeyinin cinsiyete göre farklılaştığı yönündeki çalışmaları desteklemektedir.

Schimmenti ve Bifulco (2015) çalışmaları sonucunda cinsiyet ve anksiyete bozuklukları arasında önemli bir ilişki bulmuştur. Anksiyete bozukluğu olan katılımcıların çoğu kadın olduğu görülmüştür. Kaygının cinsiyete göre farklılaştığı yönündeki çalışmaları destekleyici niteliktedir.

Yıldız (2019)'un çalışmasına göre evlilik masraflarının genelde erkeklerin üzerinde bir yük olması ve kadınlara göre daha fazla sorumluluk yüklenmesi evlilik kaygısının maddi açıdan erkeklerde daha fazla olabileceğini düşündürmüştür. Maddi açıdan düşünüldüğünde evlilik kaygısı cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

Sakallı, Karakurt ve Uğurlu (2001) yaptıkları çalışmada cinsellik üzerine kurulan normların ve kuralların genelde kadınlara baskı yaptığı ve araştırmalarının sonucuna göre evlilik öncesi ilişkiye ve kadının evlilik öncesi ilişkisine yönelik tutumun cinsiyete göre önemli derecede farklılaştığı sonucuna ulaşmışlardır. Araştırma sonucunda erkeklerin kadınlara göre daha olumsuz tutum içinde oldukları ortaya konmuştur. Evlilik öncesi ilişkiye tutumun evlilik kaygısıyla alakalı olabileceği düşünülse de araştırmamızın bulgularıyla paralel sonuçlar vermemiştir.

3)Araştırma kapsamında olan bireylerin evlilik kaygısı düzeyleri ile mutluluk korkusu düzeyleri arasındaki ilişkinin ekonomik düzeye göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için yapılan değerlendirmeler sonucu bireylerin evlilik kaygısı ile mutluluk korkusu arasındaki ilişkinin ekonomik düzeye göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu sonuçlar araştırmaya ilişkin üçüncü alt problem cümlesini doğrular niteliktedir.

Literatürde mutluluk korkusunun ekonomik düzeye göre farklılaşmadığını destekleyen bir başka çalışma Özkan (2020)'nin çalışmasıdır. Çalışmada ailenin gelir düzeyi ile mutluluk korkusu arasındaki ilişki incelenmiştir ve bulgulara göre gelir düzeyinin mutluluk korkusuyla bir ilişkisine rastlanmamıştır.

İpek ve Majidova (2020) güvenli ve saplantılı bağlanma stilleri ile evlilik tutumu arasında pozitif ilişki olduğunu ; evlilik tutumu ile kayıtsız bağlanma stili arasında ise düşük düzeyde negatif ilişki olduğunu görmüştür. Öğrencilerin bağlanma stillerinin gelir değişkenine göre farklılaşması ise çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir.

4)Araştırma kapsamında olan bireylerin evlilik kaygısı düzeyleri ile mutluluk korkusu düzeyleri arasındaki ilişkinin yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için yapılan değerlendirmeler sonucu bireylerin evlilik kaygısı ile mutluluk korkusu arasındaki ilişkinin yaşa göre farklılaştığı bulunmuştur. Bu sonuçlar araştırmaya ilişkin dördüncü alt problem cümlesini doğrular niteliktedir.

Literatürde İpek ve Majidova (2020)'nin çalışmasına göre güvenli ve saplantılı bağlanma stilleri ile evlilik tutumu arasında pozitif ilişki olduğu ; evlilik tutumu ile kayıtsız bağlanma stili arasında ise düşük düzeyde negatif ilişki olduğu görülmüştür. Öğrencilerin bağlanma stillerinin yaş değişkenine göre farklılaşması çalışmamızı destekler niteliktedir.

Toit (2007) 21.yüzyılda evlilik konulu araştırmasında gençlerin evliliğe karşı tutumlarını yaş, ırk, dindarlık, ilişki durumu ve katılımcıyı yetiştiren birincil bakıcılar demografik değişkenlerine göre incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre evliliğe karşı tutumlar yaş değişkenine göre farklılaşmış olup bu çalışmayı desteklemektedir.

Schimmenti ve Bifulco (2015)'in çalışmasında görüşme yaşı ve anksiyete bozuklukları arasında bir ilişki bulunmaması kaygının yaşa göre farklılaşmasını destekleyici niteliktedir.

5) Araştırma kapsamında olan bireylerin evlilik kaygısı düzeyleri ile mutluluk korkusu düzeyleri arasındaki ilişkinin ilişki durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını test etmek için yapılan değerlendirmeler sonucu bireylerin evlilik kaygısı ile mutluluk korkusu arasındaki ilişkinin ilişki durumuna göre farklılaştığı bulunmuştur. Bu sonuçlar araştırmaya ilişkin beşinci alt problem cümlesini doğrular niteliktedir.

Literatürdeki çalışmalara bakılacak olursa Öz ve Tatar (2020) mutluluk, psikolojik iyi oluş ve evlenmeden önce görüşme süresinin evlilik doyumunun sağlanmasında önemli olduğuna dair bulgulara ulaşmıştır. Bu çalışma direkt olarak ilişki durumuyla ilgili olmasa da evlenmeden önceki görüşme süresi ilişki durumuyla alakalı olduğu düşünülmektedir. Ve flört süresi arttıkça yani bireyler birbirleriyle daha çok zaman geçirdikçe evliliğe yönelik kaygılarının azalacağı düşünülmektedir.

Karabacak ve Çiftçi (2016) üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilerinde akılcı olmayan inançları ile evliliğe ilişkin tutumları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Katılımcıların evliliğe yönelik tutumlarının, bir romantik ilişkiye sahip olma değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaştığının görülmesi bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir.

Sezer (2019) evli olmayan bireylerde evlilik kaygısı ile romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ve umutsuzluk arasındaki ilişkiyi amacıyla çalışma yapmıştır. Çalışmanın veri analizleri sonucunda evlilik kaygısı ile umutsuzluk ve romantik ilişkilerde inançlar envanteri'nin alt boyutlarından biri olan cinsiyet farklılıkları ve farklı düşünmek arasında pozitif yönde ; evlilik kaygısı ile evliliğe ilişkin mutluluk beklentisi düzeyi arasında ise negatif yönde bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Evlilik kaygısı düzeyinin romantik ilişki durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Romantik bir ilişkisi bulunmayan bireylerin evlilik kaygısı daha yüksek denilebilmektedir.

Toit (2007) 21.yüzyılda evlilik konulu araştırmasında gençlerin evliliğe karşı tutumlarını yaş, ırk, dindarlık, ilişki durumu ve katılımcıyı yetiştiren birincil bakıcılar demografik değişkenlerine göre incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre evliliğe karşı tutumlar ilişki durumu değişkenine göre farklılaşmış olup bu çalışmayı destekler niteliktedir.

6) Araştırma kapsamında olan bireylerin evlilik kaygısı düzeyleri ile mutluluk korkusu düzeyleri arasındaki ilişkinin ilişkilerle ilgili kötü bir anı olup olmamasına göre farklılaşp farklılaşmadığını test etmek için yapılan değerlendirmeler sonucu bireylerin evlilik kaygısı ile mutluluk korkusu arasındaki ilişkinin ilişkilerle ilgili kötü bir anı olup olmamasına göre farklılaştığı bulunmuştur. Bu sonuçlar araştırmaya ilişkin altıncı alt problem cümlesini doğrular niteliktedir.

Literatüre bakıldığında konumuzla ilgili olan çalışmalardan ilişkilerle ilgili kötü bir anı olup olmaması değişkenine rastlanmamıştır.

5. Öneriler

Araştırmanın bulguları doğrultusunda ileride bu konular hakkında çalışma yapmayı düşünen uzmanlara fikir olabilecek şu öneriler verilebilir:

- 1) Literatürde evlilik kaygısı ile ilgili sadece Sezer (2019)'un yaptığı evli olmayan bireylerde evlilik kaygısı ile romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ve umutsuzluk arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmaya rastlanmıştır.Evlilik kaygısının bireylerin kişilik özelliği değişkeni ile incelenebileceği düşünülmektedir.
- 2) Bu çalışma sadece evli olmayan 300 adet genç yetişkinle sınırlıdır.Mutluluk korkusu ile ilgili yapılacak çalışmalar çocuklarda ve yetişkinlerde de uygulanıp örneklem genişletilirse mutluluk korkusunun farklı yaş gruplarında ne seviyede olduğu ya da yaş arttıkça ya da azaldıkça bireylerin mutluluk korkusu seviyesinde bi değişiklik olup olmayacağı incelenebilecektir.
- 3) Evlilik kaygısı başlığı altında bahsettiğimiz gomofobi(evlilik korkusu) hakkında literatürde hiç çalışma görülmemiştir.Gomofobi ile bireylerin kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yapılabileceği düşünülmektedir.
- 4) Evlilik kaygısı yaşayan genç yetişkinlere kaygı hakkında bilgilendirici seminerler ve psikoeğitimler verilerek kaygı yönetme becerilerinin geliştirilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahmed, S. (2007). Multiculturalism and the promise of happiness. *New Formations*, 63, 121– 137.
- Ben-Zur, H. (2003). Happy adolescents: the link between subjective well-being, internal resources and parental factors. *Journal of Youth and Adolescence*, 32(2), 67-79.
- Biswas-Diener, R., Diener, E., & Tamir, M. (2004). The psychology of subjective well-being. *Daedalus*, 133(2), 18-26.
- Compton, W. C. (2000). Meaningfulness as a mediator of subjective well- being. *Psychological Reports*, 87(1), 156-160.
- Çağlayan Tunç, A. (2020). Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Yaşam Doyumu ile Mutluluk Korkusu Düzeylerindeki İlişkinin İncelenmesi .*Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 57-68.
- Çelik, E., Erkilet, G. (2019). Evlilik Kaygısı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması .*Ege Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1) , 47-57.
- Demirci, İ , Ekşi, H , Kardaş, S , Dinçer, D . (2016). Mutluluk Korkusu Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirliği .*Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4) , 2057-2072 .
- Diener, E., & Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem, personality processes and individual differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), 653-663.
- Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. (2002). Subjective well-being: the science of happiness and life satisfaction. In Ed. Snyder, C. R. - Lopez, Shane. J., *Handbook of positive psychology*. New York: Oxford University Press, ss. 63-73, web: <http://www.google.com/books>, 06.05.2021 tarihinde alınmıştır.
- Diener, E., Suh, M. E., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276-302.
- Gilbert, P., McEwan, K., Gibbons, L., Chotai, S., Duarte, J., & Matos, M. (2012). Fears of compassion and happiness in relation to alexithymia, mindfulness, and self-criticism. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 85(4), 374–390.
- Good, M.J., & Good, B.J. (1988). Ritual, the state, and the transformation of emotional discourse in Iranian society. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 12(1), 43–63.
- Gündoğar, D., Sallan-Gül, S., Uskun, E., Demirci, S., & Keçeci, D. (2007). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordayan etkenlerin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 10(1), 14-27.
- İpek, M , Majidova, F . (2020). Bağlanma Stili ile Evliliğe Yönelik Tutum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Aydın Sağlık Dergisi*, 6(1), 57-78.
- Joshanloo, M. (2013). The influence of fear of happiness beliefs on responses to the satisfaction with life scale. *Personality and Individual Differences*, 54(5), 647–651.
- Joshanloo, M.,& Weijers, D. (2013). Fear of happiness across cultures: A review of where and why are people afraid of happiness. *Journal of Happiness Studies*, 15(3), 717-735.
- Kalkan, M., Hamamcı, Z., Yalçın, İ.(2015).Evlilik Öncesi Psikolojik Danışma. Ankara:Anı Yayıncılık.
- Karabacak, A , Çiftçi, M . (2016). Üniversite Öğrencilerinin Evliliğe İlişkin Tutumları İle Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi .*Psikoloji Çalışmaları* , 36(2), 25-43 .
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.

- Katja, R., Åstedt-Kurki, P., Tarkka-Marja, T., & Laippala, P. (2002). Relationships among adolescent subjective well-being, health behavior and school satisfaction. *Journal of School Health*, 72(6), 243-249.
- Lambrou, P. (2014). Mutluluk fobisi (cherophobia) nedir?.15 Aralık 2020 tarihinde <http://www.olaganustukanitlar.com> internet adresinden erişildi.
- Muhtar, H. (2016). *Fear of happiness—exploring happiness in collectivistic and individualistic cultures*. Masters dissertation, Wesleyan University, U.S.
- Öz, T., Tatar, A. (2020). Evlilik Doyumu İle Depresyon, Mutluluk ve Psikolojik İyi Oluş Arası İlişkide Evlilik Süresinin Aracı Rolü .*Humanistic Perspective*, 2 (1), 18-31 .
- Özkan, E. (2020). *Üniversite öğrencilerinde mutluluk korkusu ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Öztürk, A., Çetinkaya, R. (2015). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeyleri ile Tinsellik, İyimserlik, Kaygı ve Olumsuz Duygu Düzeyleri Arasındaki İlişki .Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 42(42), 335-356.
- Pflug, J. (2009). Folk theories of happiness: A cross-cultural comparison of conceptions of happiness in Germany and South Africa. *Social Indicators Research*, 92(3), 551– 563.
- Sakallı, N., Karakurt, G., Uğurlu, O. (2012). Evlilik Öncesi Yaşanan Cinsel İlişkiye ve Kadınların Evlilik Öncesi Cinsel İlişkide Bulunmasına Karşı Tutumlar. *Psikoloji Çalışmaları*, 22(0), 15-29 .
- Sakarya, E. (2018). Evli bireylerin evlilik uyum, yaşam memnuniyeti ve yaşam bağlılıkları arasındaki yordayıcı ilişkiler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schimmenti, A., Bifulco, A. (2015) Linking lack of care in childhood to anxiety disorders in emerging adulthood: the role of attachment styles.*Child Adolescent Mental Health* ,20(1), 8-41.
- Sezer, S. (2019)*Evlilik olmayan bireylerde evlilik kaygısı ile romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ve umutsuzluk arasındaki ilişkinin incelenmesi*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Şar, V., Türk, T., & Öztürk, E. (2019). Fear of happiness among college students: The role of gender, childhood psychological trauma, and dissociation. *Indian J Psychiatry*, 61(4), 389–394.
- Tabachnick and Fidell, B.G. Tabachnick, L.S. Fidell Using Multivariate Statistics (sixth ed.)Pearson, Boston (2013).
- Tekke, M.,& Özer, B. (2019). Fear of happiness: religious and psychological implications in Turkey. *Mental Health, Religion & Culture*, doi: 10.1080/13674676.2019.1625314.
- Togo, O.T.,& Caz, Ç. (2019). The Relationship between positivity and fear of happiness in people applying to graduate programs in physical education and sports department. *Asian Journal of Education and Training*, 5(1), 93-96.
- Toit, T.(2007) .*Marriage in the 21st Century: Attitudes and Perceptions of University Students*. University of Cape Town.
- Tuzgöl-Dost, M. (2004). *Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri* (Yayımlanmamış doktora tezi) Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vaidya, A. (2014). Happiness Correlates of Personality among College Students. *International Journal of Innovative Research and Development*, 3(3), 328-334.
- Wilson, W. R. (1967). Correlates of avowed happiness. *Psychological Bulletin*, 67, 294-306.

- Yazıcı Çelebi, G . (2017). Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi* , 25(5), 1729-1736 .
- Yıldız, K . (2019). Aile (Evlilik) Kurumunun Oluşumunu Etkileyen Zorlayıcı Maddi Unsurlar: Bandırma Örneği .*Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 208-224 .
- Yoon, L., K. ve Zinbarg, R.E.(2006). Generalized anxiety disorder and entry into marriage or a marriage-like relationship. *Journal of Anxiety Disorders*, 21(7) , 955–965.
- Žganec, A. B., Grgas, S.I., & Petak, A. (2017). Happiness-increasing strategies and personality traits as predictors of happiness in croatian youth. *Social Inquiry into Well-Being*, 3(1), 15-23.